25503

İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yeni Türk Dili Anabilim Dalı

-Doktora-

Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre

17. YÜZYILDA SES DEĞİŞMELERİ

Tez danışmanı:
Prof. Dr. Mertol TULUM

Hazırlayan:
Musa Duman

-2001-

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İstanbul 1993

İÇİNDEKİLER

Ön Söz VII
Bibliyografya X
Transliterasyon İşaretleri XV
Kısaltmalar .....
Giriş 1
SES DEĞİŞMELERİ 15

I. SES DÜŞMESİ 16
A. ÜNSÜZLERİN DÜŞMESİ 16
1. Damak Ünsüzlerinin Düşmesi 16
a) g > ø 16
b) k > ø 17
2. Gırtlak ve Boğaz Ünsüzlerinin Düşmesi 18
a) ' (hemze) > ø 19
b) ‘ (ayn) > ø 20
3. Sedasız Karşılığı Olmayan Ünsüzlerin Düşmesi 21
a) l > ø 21
b) r > ø 23
c) y > ø 25
ç) n > ø 26

4. Başka Ünsüzlerin Düşmesi 26
a) h > ø 27
b) d > ø 27
c) f > ø 28
ç) v > ø 28
5. Hece Sonundaki Çift Ünsüzlerden Birinin Düşmesi 29
a) b > ø 29
b) s > ø 29
c) t > ø 29
6. Tekleşme 30
a) İç seste 30
b) Son seste 31

B. ÜNLÜLERİN DÜŞMESİ 33
1. Orta Hece Düşmesi 33
a) Kalıcı düşme 33
aa) Türkçe Kelime Tabanlarında 34
ab) Eklerde 36
-alı / -eli + dan / den 36

ıla / ile (Edat fonksiyonuyla) 36
ıla / ile (zarf fonksiyonuyla) 38
i-mek Fiilinin Ekleşme Dolayısıyla Düşmesi 42
Görülen geçmiş zamanda (i-di) 42
1. Fiil Çekiminde 42
2. İsimlerde 44
Öğrenilen geçmiş zamanda (i-miş) 44
1. Fiil Çekiminde 44
2. İsimlerde 45

Şart (i-se) 45
1. Fiillerde 45
2. İsimlerde 46
iken gerundiumu (i-ken) 47
1. Fiilerde 47
2. İsimlerde 48
ac) Yabancı kelimelerde 49
b) Geçici Düşme (Eklemde düşme) 51
2. Başka Ünlü Düşmeleri 53
a) Önde düşme (Önsesli düşmesi) 53
b) Hece Binişmesi 54

II. SES TÜREMESİ 55
A. ÜNSÜZ TÜREMESİ 55
1. Ön türeme 56
a) v türemesi 56
b) h türemesi 56
2. İç türeme 56
a) n türemesi 56
b) m türemesi 57
c) b türemesi 58
ç) y türemesi 58
d) İkizleşme 64
B. ÜNLÜ TÜREMESİ 66
1. Ön Türeme 67
2. Berkitme ve Küçültme Sıfatlarında Türeme.. 67
3. Yabancı Kelimelerde Çiftdoruklu Bir Heceyi Bölmek İçin Türeme 67
a) Son Sesteki Düzensiz Çift Ünsüzleri Gidermek İçin Türeme 67
aa) Sonda Türeme 67

ab) İç Seste Türeme 69
aba) Müstakil İsim Olduğu Durumlarda.69

abb) Birleşik Fiilin İsim Unsuru Olduğu Durumlarda 73

b) Uzun Heceli veya Son Hecesi Çift Ünsüzlü Birleşik ve Türemiş Kelimelerde Türeme 74

c) Ön Sesteki Düzensiz Çift Ünsüzleri Gidermek İçin Meydana Gelen Türeme 75
ba) Önde Türeme 76
bb) İç SesteTüreme 77

III. SES DEĞİŞMESİ 77
A. ÜNSÜZLERİN DEĞİŞMESİ 78
1. Sedalılaşma 78
a) f > v 79
b) ç > c 80
c) h > ğ 86
ç) q > G 86
d) k > g 87
e) p > b 88
2. Sedasızlaşma 104
a) b > p 104
b) c > ç 110
c) d > t 113
ç) G > H 116
d) G > Q 117
e) v > f 118
f) z > s 119
3. Damak Ünsüzlerinin Değişmesi 120
a) q > x (~h-) (Süreklileşme) 121
b) x > q (Süreksizleşme) 122
c) G > v 124
ç) g > v 124
d) g > y 125
4. Gırtlak ve Boğaz Ünsüzlerinin Değişmesi..... 127
a) ' (hemze) > v 127
b) ‘(ayın) > Ğ 127
5. Sedasız Karşılığı Olmayan Ünsüzlerin Değişmesi 128

a) r > l 128
b) l > r 129
c) r > n 129
ç) y > r 129
d) m > n 130
e) n > m 130
f) n > l 130
g) l > n 131
6. Dudak Ünsüzlerinin Değişmesi 131
a) b > m 131
b) b > v 132
c) v > b 132
ç) f > p 133
d) v > r 133
e) v > y 133
7. Başka Ünsüzlerin Değişmesi 134
a) ñ > n 134
b) ñ > m 135
8. s, z, d, h, t ve k Sesleriyle İlgili Değişmeler 136
a) s Sesiyle İlgili Değişmeler 137
aa) ts > s 137
ab) s > ts 137
ac) ts > S 138
aç) S > s 138
ad) s > S 138
b) z Sesiyle İlgili Değişmeler 141
ba) z > d 142
bb) Dz > T 142
bc) Dz > Z 143
bç) Z > Dz 143
bd) z > Dz 144
be) Dz > z 145
bf) dz > Z 145
bg) dz > z 145
bğ) z > dz 147
c) d Sesiyle İlgili Değişmeler 147
ca) d > dz (~ z) 147
ç) h Sesiyle İlgili Değişmeler 148
ça) x > H 149
çb) x > h 150
çç) H > x 151

çd) h > x 151
çe) h > H 151
çf) H > h 152
d) t Sesiyle İlgili Değişmeler 153
da) t > T 153
db) T > t 156
e) k Sesiyle İlgili Değişmeler 156
Q> K
9. Gırtlak ünsüzlerinin birbirleriyle değişmeleri 157
a) ' (hemze) > ‘ (ayın) 157
b) ‘ (ayın) > ' (hemze) 158
10. Dağılma 158
a) s > ş 158
b) ş > s 159
c) s > ç 159
ç) ş > ç 159
d) ç > ş 160
e) j > z 160
11. Ayrışma 160
a) t > k 161
b) k > l 161
c) f > k 161
ç) f > h 161

B. ÜNLÜLERİN DEĞİŞMESİ 162
1. i/e meselesi 162
a) Fiiller 165
1) de- 165
2) dér- 166
3) er- 166
4) ét- 167
5) giy- 167
6) in- 168
7) işit- 169
8) ver- 169
9) ye- 170
10) yel- 170
11) yet- yetiş- 171
b) İsimler 171
1) bel 171
2) beş 171

3) ertesi 172
4) él (memleket) 172
5) elçi 172
6) gece 172
7) geri 172
8) yedi (7) 173
9) yel 'rüzgar' 173
10) yem, yemiş 172
11) yer 174
12) yetmiş (70) 174
2. Darlaşma 175
3. Düzleşme 178
4. Genişleme 180
a) Düz ünlülerde (ı > a, i > e) 180
b) Yuvarlak ünlülerde (u > a) 181
5. Yuvarlaklaşma 182
6. İncelme 184
a) Tam incelme 184
b) Yarı incelme 184
7. Kalınlaşma 185

IV. SES DÖNÜŞMESİ 193
1. Çatışma 193
2. Toplanma 194
3. Göçüşme 194
4. Kaynaşma 197
İNDEKS 198
ÖZET .....

Ön Söz

Eski harfli metinlerimizden yola çıkarak Türkçenin tarihî fonetik yapısıyla ilgili tespitlerde bulunmanın oldukça zor ve bazen de imkânsız olduğu söylenebilir. Müellif hattı ve sanat endişesiyle yazılmamış eserlerden bu hususta sınırlı da olsa faydalanmak mümkündür. Ancak bu zorluğu esas, *transkripsiyon metinleri* diye bilinen ve Türkçenin ses sitemini büyük ölçüde gösteren alfabelerle yazılmış metinlerle yine aynı kategoride değerlendirilebilecek olan yabancılarca hazırlanmış Türkçe sözlük ve gramer kitaplarının yardımıyla kısmen aşmak mümkün olabilmektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi ise yazılış özellikleri bakımından aynı devrenin kalıplaşmış imla geleneğine bağlı diğer Osmanlı metinlerinden ayrılmakta ve bize tarihî fonetik konusunda sağlam veriler sunmaktadır. Aynı şekilde bu devirde yabancılar tarafından hazırlanmış sözlük ve gramer kitapları da bu hususta yararlanılacak özellikte eserlerdir. Bunun için Evliya Çelebi Seyahatnamesinin ilk üç cildinden derlediğimiz, gelişme göstermiş veya bilinen imlâlarından farklı yazılmış kelimelerle, bu kelimelerin, Seyahatname ile aynı asırda telif edilmiş Molino, Parigi, Harsány ve Meninski'nin eserlerindeki şekilleri çalışma malzemesi olarak kullanılmıştır.

Bu çalışma bir yanıyla, Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Türkçenin fonetik durumunu tespit etme açısından değerini ortaya koymakta, öte yandan da, bu devir Türkçesinin fonetik yapısının ortaya konmasına katkıda bulunmuş olmaktadır.

Arkadaşım ve meslektaşım Hayati Develi'yle uzun ve yorucu bir hazırlık çalışmasından sonra derlemiş olduğumuz malzemeyi Hayati 'Ses Benzeşmeleri' açısından, ben de 'Ses Değişmeleri' açısından belli bir sistem içersinde değerlendirmeye çalıştık.

Konuyu işlerken Tahsin Banguoğlu'nun 'Türkçenin Grameri' adlı eserinin planı esas alınmıştır. Ancak, derlediğimiz malzeme burada çizilen çerçeveye sığmadığından konunun bütünlüğünü bozmadan ilâveler yapılmıştır. Bunda, çalışmaya esas aldığımız eserlerdeki malzemenin çeşitliliğinin ve bolluğunun yanı sıra Türkçede gelişme göstermiş hemen hemen bütün kelimeleri almış olmamızın etkisi olmuştur. Sistem olarak Banguoğlu'nun grameri esas alınmakla beraber terimler konusunda Banguoğlu'na bağlı kalınmamış, genel kabul görmüş farklı terimler (msl. ünlü, ünsüz; sedalılaşma, sedasızlaşma) tercih edilmiştir*.

Gelişme gösteren kelimeler alınırken daha çok Eski Anadolu Türkçesi devresinde istikrara kavuşmamış ikili veya daha çok yazılışı (ve belki söylenişi de) bulunan kelimeler alınmıştır. Onun için gelişmesini sözünü ettiğimiz bu devreye kadar tamamlamış kelimelere (msl. seksen-er vb.) bu çalışmada yer verilmemiştir. Aynı şekilde yabancı dillerden

---

* Dil bilgisi terimleri konusunda henüz bir birlik sağlanamadığı gibi bazı eksiklikler de bulunmaktadır. Son yayınlanan terim sözlükleri (Topaloğlu 1989, Korkmaz 1992) de bu konuda farklılıklar taşımaktadır. Topaloğlu'nun eserinde yer almamış olan 'gelişme (veya ses gelişmesi)' Korkmaz'ın sözlüğünde yer almış fakat 'ses değişmesi' ile karıştırılmıştır ('Gelişme' için edgü > eygü > eyü > iyi, 'değişme' için ise ked- > key- > gey- > giy-, adak > ayak vb. örnekler verilmiştir. Bunlar Topaloğulu'nda 'ses değişmesi' olarak verilmiştir.). Meselâ 'ses değişmeleri', Banguoğlu'nda ses türemesi, ses düşmesi, ses benzeşmesi ve ses dönüşmesi gibi ses hadiselerinin genel adı olduğu halde, Topaloğlu'nun sözlüğünde ses hadiseleri, ses düşmesi, ses türemesi ve ses değişmesi olarak sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada Banguoğlu'nun adlandırması tercih edilmiş, yani dilde meydana gelen bütün fonetik değişmeler için 'ses değişmeleri' terimi kullanılmıştır. Öte yandan alt sınıflandırmada, Banguoğlu'nun 'ses benzeşmeleri' adı altında verdiği değişmeler için, Topaloğlu'nun ve Korkmaz'ın eserlerindeki gibi 'ses değişmeleri' terimi tercih edilmiştir. Aynı şekilde, Banguoğlu'nun 'ünlüleşme, ünsüzleşme', Topaoğlu'nun 'ötümlüleşme, ötümsüzleşme', Korkmaz'ın ise 'tonlulaşma, tonsuzlaşma' diye verdiği hadiseler için Ergin'in 'sedalılaşma, sedasızlaşma' terimleri tercih edilmiştir.

dilimize girmiş kelimeler için de aynı yol takip edilmiştir (msl. mercimek <Far. merdumek vb.). Ancak bu kelimelerden orijinal şekillerini de koruyan veya iki yahut daha çok şekilleri bulunanları varsa onlar, yazılışlardan hareketle kelimelerin telaffuzunu tespit etmek için, değerlendirmeye alınmıştır.

Örnekler standart Türkiye Türkçesindeki şekil, Seyahatname, Molino, Parigi, Harsány ve Meninski düzeninde verilmiştir. Kelimelerin Seyahatnamedeki şekilleri transliterasyon karşılıklarıyla verilmiş, gerektiği durumlarda diğer eserlerdeki şekiller için de aynı şey yapılmıştır. Yazılışlarında bir hususîlik söz konusu olan kelimeler ise eserlerde geçtiği şekilde kopya edilmiştir.

Gramer çalışmalarında önceden bilinen kurallara uygun örnekler bulmanın kolaylığına karşın, dilin kullanımlarını açıklamak ve bu şekilleri dil bilgisi kuralları içinde değerlendirmenin zorluğu ortadadır. Bu zorluğu aşmada, birbirine yakın konularda çalışmış olmamız hasebiyle arkadaşım Hayati'nin de katkısı olmuştur. Kendisine burada teşekkür etmeyi bir borç addediyorum. Böyle bir çalışma yapmamızı tavsiye eden ve çalışmamızın her aşamasında bilgi ve tecrübesiyle yardımlarını esirgemeyen, bize istikamet veren değerli hocam Prof.Dr. A. Mertol Tulum'a teşekkürlerimi arz ederim.

Musa Duman

Tez'in Bibliyografyası:

[Şevki] Abdo Shaban, Shawky Hassan Ahmed; Türkiye Türkçesi'nde Kullanılan Arapça Kelimeler Üzürinde Fonetik ve Morfolojik Bir İnceleme, (Basılmamış doktora tezi), İst. 1987.

[Abdurrahman Şeref], **Tarih-i Devlet-i Osmâniyye**, İstanbul [1312 (1. cilt), 1318 (2. cilt)].

[Arat], R. Rahmeti; **Atebetü'l-Hakâyık,** İst. 1951.

-----; "Türkçe metinlerde e/i meselesine dâir", **Makaleler**, cilt I (yayına hazırlayan: O. Fikri Sertkaya) Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ank. 1987, sh. 334-341.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti, "Elm" Neşriyatı, Bakı, 1980.

[Azmun], Yusuf; **Ana Çizgileriyle Türkmence Dilbilgisi**, I. c. Sesbilgisi, Ank. 1983.

[Banguoğlu 1974], Tahsin; **Türkçenin Grameri,** İst. 1974.

Barbera, D. Giusseppe; **Elementi Italo - Siculo - Veneziano - Genovesi nei Linguaggi Arabo e Turco,** Beyrut, 1640-XV11.

[Baysun], Cavit; "Evliya Çelebi", **İA.**

[Bazin], Louis; **Türkmence** (Çeviri: Efrasiyab Gemalmaz), A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1987.

[Behar], Cem; "Wojciech Bobowski (Ali Ufkî)'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler",**tarih ve toplum**, Ekim 1991, sh.17-22.

[Boeschoten], Hendrik; "The Seyahatname As A Source For Linguistic İnvestigation", **Evliya Çelebi in Diyarbekir** (Hazırlayanlar: Martin Van Bruinessen and Hendrik Boeschoten), Leiden 1988, sh. 81-103.

[Bonelli], Liugi; **Lessico Italiano-Turco**, Roma 1952.

[Cafeoğlu], Ahmet - Özden Tanerinç; "Yeniçağ Türk Dili Lügatleri", **TDED**, c. XIV, İst. 1966, sh. 9-52.

[Car.] Carbognano, Cosimo Comidas de; **Primi Principi della Grammatica Turca**, Roma 1794 (telif, İstanbul, 12 Ağustos 1786).

[Clauson], Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972.

Dankoff, Robert; **An Evliya Çelebi Glossary**. Unusual, Dialectical and Foreign Words in the Seyahat-name. Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations (Sources of Oriental Languages and Literatures, 14. Edited by Şinasi Tekin - Gönül Alpay Tekin. Turkisch Sources XII) 1991.

-----, Robert - Kreiser, Klaus; **Materialien zu Evliya Çelebi, II. A Guide to the Seyâhat-nâme of Evliya Çelebi Bibliographie raisonnée**, Wiesbaden 1992.

[Demircan], Ömer; **Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni, Türkiye Türkçesinde Sesler**, TDK yayınları, Ank. 1979.

[Deny 1941], Jean; **Türk Dili Grameri 'Osmanlı Lehçesi'** (terc: Ali Ulvi Elöve), İst. 1941.

[Deny 1955], Jean; **Principes de Grammaire Turque,** Paris 1955.

[Develi], Hayati; **Azeri Türkçesi Lügati** (Mezuniyet Tezi, 1983), (Gözden geçirilmiş 3. baskı), Erzurum 1992.

Devellioğlu, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,** Ank. 1970.

[Dilâçar 1966], Agop; "Orta İranca-Türkçe İlişkileri" **XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler**, sh. 153-158, Ankara.

[----- 1968], Agop; **Dil, Diller ve Dilcilik**, TDK yay. Ankara.

[DLT] Kaşgarlı Mahmud; **Divanü Lügati't- Türk** (terc.: Besim Atalay) TDK yay. I-IV., Ank. 1985.

[Doerfer], Gerhard; **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen,** I-IV, Wiesbaden 1967.

[Duman 1986], Musa; **Yapıları ve Kullanılışları Bakımından Arapça ve Farsça Tamlamalar**, İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, İst. 1986.

[-----], Musa; "Türkmence'de Ünlü Uzunluklarıyla Birbirinden Ayrılan Kelimeler Üzerine", **Tür Dili**, sy. 477, Eylül 1991, sh. 212-218.

[Eckmann], J.; "Kelime Ortasında Anorganik b, p, ve m'nin Türemesi", **TM.** c. X, 1951-1953, sh. 313-320, İstanbul.

[----- 1953], J. ; "Türkçe'de -rak/-rek ekine dair", **TDAY Belleten 1953**, sh. 52.

[----- 1955], J.; "Türkçe'de D, T ve N Seslerinin Türemesi", **TDAY Belleten 1955**, sh. 11-22, Ankara.

[----- 1941], A. Cevat; "Türkçe'de Bulanık e (é) Fonemi", **TDB III.** sy. 6-7, 1941, sh. 487-497.

[Ergenç], İclâl; "< Ğ > Üzerine" **Dilbilim Yazıları 1991**, Derleyenler: Ayhan Sezer - Sabri Koç, Usem Yayınları, Ank. 1991, sh. 51-56.

[Ergin], Prof.Dr. Muharrem; **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, İst. 1983.

[SN] Evliya Çelebi; **Seyâhâtnâme**, I-III, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Bölümü nu.: 304 (c. 1+2), 305 (c. 3+4).

[Fındıkoğlu 1936], Dr. Ziyaeddin F.; "İtalyanca-Türkçe Bir Lügat", **TM**, c. V (1935), İst. 1936, sh. 330-331.

[Gabain], A. Von; **Eski Türkçenin Grameri** (terc.: Mehmet Akalın), TDK yay. Ank. 1988.

[Guérin], Paul; **Dictionnaire des Dictionnairs**, Paris 1895.

[Hacıeminoğlu], Dr. Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar**, MEB yayınları, İst. 1984.

Harsanány, Jakab Nagy de; **Coloquia Familiaria Turcico Latina**, Köln 1672.

[Hatemî], Prof. Dr. H. Hüsrev, "**Türk Aydını, Dünü-Bugünü**", İşaret yayınları, İst. 1991.

[Hatiboğlu 1981], Vecihe; **Türkçenin Ekleri**,TDK yay.,2. baskı, Ank. 1981.

[Hazai], G.; "Anadolu ve Rumeli Türkçesi'nin Bir Yadigârı Üstünde Jakab de Harsány'in Dil Klavuzu (1672)", **XI.TD Kurultayında Okunan Bilisel Bildiriler**, Ank. 1966, sh. 13-16.

[Har.] Hazai, G.; **Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Trankriptionstexten von Jakab Nagy de Harsány**, Budapest 1973.

[İnalcık], Halil - Oğuz, Mevlûd (yayınlayanlar); **Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân** (İzladi ve Varna Savaşları [1443-1444] Üzerinde Anonim Gazavâtnâme), Yayınlayanlar:, TTK Yayınları, Ank. 1989.

İz, Fahir; "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşeri Bilimler 7**, İst. 1979, sh. 61-79.

[Kak.] Kakuk, Suzanne; **Recherches sur l'historie de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siécles**, Paris 1973.

[Korkmaz], Prof. Dr. Zeynep; "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler", **Türkoloji Dergisi**, VIII. cilt, sh. 67-77.

[----- 1953], Zeynep; "Batı Anadolu Ağızlarında Aslî Vokal Uzunlukları Hakkında", **TDAY Belleten**, Ank. 1953, sh. 197-203.

[----- 1991], Prof.Dr. Zeynep; "Türk Dili ve Arap Alfabesi", **Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ank. 1991, sh. 11-19.

[----- 1992], Prof.Dr. Zeynep; **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK yay. Ank. 1992.

M. Muhyiddin; **Mufassal Münşeât ve Mu'âmelât-ı Askeriyye**, Kostantınıyye, 1318.

[LO] Ahmed Vefik Paşa, **Lehçe-i Osmanî** I-II, 1306/1900.

[Mansuroğlu], Mecdut; "Türkçe'de Zamir Çekimi", **TDED** , c. III, sy. 3-4, sh. 501-518.

Megiser, Hieronmyus; **Institutionum Linguae Turcicae libri Quator**, Leipzig 1612.

Meninski, François de Mesgnien; **Linguarum Orientalium, Tarcicae, Arabicae, Persicae, institutiones seu grammatica Turcica,** Vienná 1680.

-----, François de Mesgnien; **Complementum Thesauri Linguarum Orientalium seu Onomasticum Latino-Turcico-Arabico-**

Persicum (İndeks Verborum Lexici Turcico-Arabico-Persici Quod Latina, Germanicâ), Vienná 1687.

[Men.] -----, François de Mesgnien; **Lexicon Arabico-Persico-Tvrcivm** (ikinci baskı), I-III, Vienná 1780.

[Mol.] Molino, Da Giovanni; **Dittionario Della Lingua Italiana-Tvrchesca**, Roma 1641.

Mustafa b. Şemseddin el-Karahisarî el-Ahterî; **Ahterî-i Kebîr**, İst. 1322.

Mütercim Asım; **el-Okyanusu'l-Basît fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kamus Tercümesi)**, I-IV, İst. 1304.

Özön, Mustafa Nihat; **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İst. 1979.

[Par.] Parigi, Bernardo da; **Vocabolario Italiano-Tvrchesco (Söz Kitabı)**, I-III, Roma 1665.

[Perek], Faruk Zeki; **İzahlı Latince-Türkçe Sözlük,** (Bölüm I), İst. 1952.

[Red.] Redhouse, Sir James W.; **Turkisch and English Lexicon**, Çağrı yay. İst. 1978 (orjinal baskı: Constantinople 1890).

[Sertoğlu], Midhat; **Osmanlı Tarih Lügatı**, Düzeltilmiş ve ilaveli ikinci baskı, Enderun Kitabevi, İst. 1986.

[Stein.] Steingass, F.; **A comprenehsive Persian-English Dictionary** (ikinci baskı), London 1930.

[KT] Şemseddin Sâmi; **Kâmûs-ı Türkî**, Enderun Yayınları, İst. 1989.

[Tekin 1960], Talat; "Amca" ve "Teyze" Kelimeleri Hakkında, **TDAY Belleten 1960**, sh. 283-294.

[----- 1971], Talat; "Türk Dil ve Lehçelerinde Ünsüz İkizleşmesi", **Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi**, c. 3, sy. 1(Mart), sh. 1-8, Ankara.

[----- 1975], Talat; **Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler**, Ankara.

[Timurtaş], Prof. Dr. Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** XV. Yüzyıl, Gramer, Metin Sözlük, (ikinci baskı) İ. Ü. Fed. Fak. Yay. no. 2157, İst. 1981.

[Topaloğlu], Prof. Dr. Ahmet; **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü,** Ötüken Neşriyat, İst. 1989.

[Tulum 1983], Doç. Dr. Mertol; "Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkidler", **Türk Dünyası Araştırmaları** (ayrı basım), Aralık.

[----- 1991], Prof. Dr. Mertol; "Alfabe ve Eski Alfabemiz Üzerine", **Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, sh. 23-27.

Türkçe Sözlük, Yeni Baskı, TDK yay. I-II, Ank. 1991.

Yeni Tarama Sözlüğü (Düzenleyen: Cem Dilçin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ank. 1983.

[Zieme], Peter; "Meninski Sözlüğünün Dili Üzerine", **XI. TD Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler**, Ank. 1966, sh. 71-75.

Transliterasyon İşaretleri

A:-ا	a:آ	B: ب
C: ج	Ç: چ	D: د
Dz: ض	dz: ذ	E: -ا , (ünlü değerinde)ه
F: ف	G: غ	H: ح
h: ه	J: ژ	K: ك
L: ل	M: م	N: ن
Ñ: ڭ	P: پ	Q: ق
R: ر	S: ص	s: س
Ş: ش	T: ط	t: ت
ts: ث	V: و	Y: ى
X: خ	Z: ظ	z: ز
': ع	': أ	

Kısaltmalar

Car.	Carbognano
Gaz.	Gazavâtnâme
Har.	Hansány
hlk.	halkça
KT	Kâmûs-ı Türkî
LO	Lehçe-i Osmânî
Men.	Meninski
Mol.	Molino
Par.	Parigi
Red.	Redhouse
SN	Seyâhatnâme
Stein.	Steingass
TS	Türkçe Sözlük

Giriş

Türkçe, bilinen devirlerinden başlayarak her bakımdan bir takım değişiklik ve gelişmelere uğrayarak bu güne gelmiştir. Bu gelişme ve değişmeleri yazılı metinlerin elverdiği ölçüde kısmen tespit etme imkânı bulunmaktadır. Bu da harekeli ve bazı hususî işaretlemelerle tespit edilmeye çılışılan imlâ sisteminden hareketle XV. asır ortalarına kadar olmaktadır. XVI. asırdan itibaren ise Osmanlı imlâsı çok defa telaffuzla bağlantısı bulunmayan bir hal almıştır (Korkmaz 1979, § 3). Eski imlâmızın dilin seslerini tespit etme noktasındaki yetersizliğine ek olarak bir de kalıplaşmış imlâ geleneği yüzünden, eski metinlerimizden yola çıkarak Türkçe'nin zaman içinde sağladığı gelişme ve değişiklikleri tespit etmek oldukça güçleşmiştir. Hele Türkçe'deki p/b, k/g, t/d vb. ünsüzlerin ve o/u, ö/ü gibi ünlülerin tek bir harfle karşılanmaları söz konusu bu seslerin tespitini imkânsız hale getirmiştir. Bu gün dilde gelişmiş şekilleriyle kullanılan bir çok kelimenin tarihî gelişme seyrini imlânın elverişsizliği yüzünden takip etmek imkânsızdır. Söylenişleri değişmiş olduğu halde kalıplaşmış imlâlarıyla yazıya geçirilen kelimeleri gelişmiş şekillerini aksettiren yazılışlarıyla Seyahatname ve çağdaşı diğer transkripsiyon metinlerinde bulmamız mümkündür. Bu noktada başvuracağımız kaynak eserler, özellikle de İmparatorluğun siyasî ve coğrafî gelişmesine paralel olarak 17. asırdan itibaren, İtalyan ve Fransızların ihtiyaçları dolayısıyla ilgi alanına giren Türkçe'yi öğrenmek ve kendi insanlarına öğretmek maksadıyla hazırladıkları sözlük ve gramer kitaplarıdır. Bunlardan da öncelikle Latin hurufatıyla basılmış veya tarnskribe edilmiş olanlardır. Bu eserlerden başka, müellif hattı yazmalarda veya halk türü eserlerde yer yer Türkçe'nin fonetik gelişmesinin tespitine ışık tutacak yazılışlara rastlanmaktadır. Bu hususta Seyahatnâme hem müellif hattı olması hem de dili ve üslubu açısından önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Çalışmamızın sınırlarını 17. yüzyıl olarak çerçevelemiş olduğumuz için Seyahatname ve aşağıda tanıtacağımız çağdaşı diğer eserler elbette bu hususta tek ve yalnız değildirler. Bunlardan başka özellikle yabancılar tarafından muhtelif tarihlerde telif edilmiş çok sayıda gramer ve sözlük

bulunmaktadır[1]. Hem öncesi hem sonrası asırlarda sözünü ettiğimiz gelişme ve değişiklikleri gösteren yazılışların bulunduğu eserler mevcuttur. Bunlardan 15. asır metni olan Gazavâtnâme[2] ve 18. asırda transkribeli olarak hazırlanmış Carbognano[3]'nun grameri, biri çalışmamızın merkezi olan asrın öncesine, diğeri sonrasına ait olması dolayısıyla da önemlidirler. Bunlardan Gazavâtnâme fonetik değer taşıyan, ses düşmesi ve değişmelerini gösteren imlâsıyla Seyahatnâmeyle bir paralelik içindedir*. Carbognano'nun eseri ise Türkçe'nin tarihî bir grameri olmaktan başka, kalıplaşmış imlâyla yazılmış kelimeleri transkribe etme şekliyle dikkate değer. Burada harflerin ses değerlerine bağlı kalınmadan kelimelerin doğrudan telaffuzu verilmektedir. Bu şekliyle eser, imlâ kalıplaşması meselesini açıklamakta baş vurulacak önemli bir kaynaktır. Meselâ, 'vur-' ısrarla, bilinen imlâsıyla 'ur-' olarak yazıldığı halde 'vur-' şeklinde, bu kelimenin genişlemişi 'vur-ucu' da yine 'ur-ıcı' yazıldığı halde 'vurucu' olarak transkribe edilmiştir (sh. 25, 26, vb.). Aynı şekilde Seyahatname'de iki şekliyle de bulunan, Meninski'de ise 'selvi' şekli vul. (hlk.) olarak tespit edilen 'servi' kelimesi bu eserde (sh. 7) bilinen imlâsıyla 'servi' yazılıp 'selvi' şeklinde, 'umudunu' kelimesi 'ümîdini' yazılıp 'umudunú' şeklinde (sh. 711), 'mansıb' kelimesi de orjinal imlâsıyla yazılıp 'mansup' (sh. 713) olarak okunmuştur. Kelime Gazavatname'de de aynı okuyuşu verecek şekildedir (mansûbsız [:MNSVB] 28/20, 43a/13). Seyahatname'de her iki şekilde de yer alan "veda < Ar. vedâ'" kelimesi Gazavatname'de de aynı şekilde hem aslî şekliyle hem ayın'sız olarak geçmektedir (47b/21). Bundan başka, yabancı kelimeler bile kelimenin Türkçe'deki telaffuzuna bağlı olarak ünsüzlerde bir çok kere değişiklikler yapılarak yazılmıştır**. Bütün bu eserler, bir kısmının

---

[1] Bu konuda yapılan çalışmalar için bk. Agop Dilâçar, Dil, Diller ve Dilcilik, TDK yay. Ank. 1968; ayrıca Ahmed Caferoğlu-Özden Tanerinç; "Yeniçağ Türk Dili Lügatleri", TDED, c. XIV, İst. 1966, sh. 9-52.

[2] Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân (İzladi ve Varna Svaşları [1443-1444] Üzerinde Anonim Gazavâtnâme), Yayınlayanlar: Halil İnalcık, Mevlûd Oğuz, TTK Yayınları, Ank. 1989

[3] Cosimo Comidas de Carbognano, Primi Principi della Grammatica Turca, Roma 1794 (telif, İstanbul, 12 Ağustos 1786)

* Fonetik değişme ve gelişmeleri gösteren yazılışlar yayınlayanlarca eserin sonuna imlâ "yanlışlar"ı olarak listelenmiştir.

** Bunlardan çalışmamız içersinde gerektiğinde örnekler vereceğiz.

hakkında yazılmış tanıtma yazılarının dışında dil bakımından incelenmiş değildirler[1]. Halbuki Türkçe'nin tarihî durumu büyük ölçüde bu eserlerin değerlendirilmesinden sonra ortaya çıkabilecektir. Değilse bir çok tarihî metin neşirlerinde görüldüğü gibi klişeleşmiş imlâya aykırı fakat dilin gelişmesini aksettiren münferit örnekler "imlâ yanlışları" olarak değerlendirilmeye devam edilecektir. "... çeşitli konulardaki eski metinleri anlayabilmek için o metinlerin dilinin zaman içinde geçirdiği değişmeleri bütün yönleriyle bilmek gerekecektir. Bu ise dilin tarihî gramerini bilmek demektir. Böylece, denilebilir ki, tarihî gramer bilgisi, eski metinlerin anlaşılmasını engelleyen ilk ve en mühim zorluğu ortadan kaldırmanın ilk şartıdır." (Tulum 1983, sh. 1-2)

Bu hususta kaynak kabul edilebilecek çalışmalar gereği kadar yapılmış değildir. 16. ve 17. asır Osmanlı Türkçesini esas alıp Macarca, Romence, Arnavutça, Bulgarca gibi Balkan dillerindeki şekilleriyle birlikte sıralanarak geniş bir kaynak taramasıyla Suzanne Kakuk tarafından derlenmiş olan çalışma[2] da sadece isimleri (çoklukla tarih terimi olabilecek isimleri) konu edindiği için yetersiz kalmaktadır. Bizim çalışmamız, Türkçe veya yabancı ayrımı yapmadan, dilin fonetik değişme ve gelişme gösteren bütün kelimelerini ihtiva etmektedir. Bunlar ses hadiseleri sistemi içinde değerlendirilmiş ve söz konusu değişme ve gelişmeler fonetik kurallar içersinde açıklanmaya çılışılmıştır. Ayrıca, Seyahatname gibi 17. asrın en önemli eserlerinden birini çalışma zemini olarak almamız çalışmamıza başka bir farklılık ve zenginlik katmaktadır.

Burada, Seyahatname'yi, çalışmamıza esas almamızın sebebini ve 17. asır Türkçesinin fonetik durumunu ortaya koymadaki önemini anlamak için kısaca tanımakta yarar var.

---

[1] Harsány'nın eseri G. Hazai ve Seyahatname'nin Diyarbakır yöresinin anlatıldığı küçük bir kısmı çeşitli yönleriyle Martin Van Bruinessen ve Hendrik Boeschoten tarafından incelenmiştir. (bk. Martin Van Bruinessen-Hendrik Boeschoten, Evliya Çelebi in Diyarbekir, Leiden 1988. Bu çalışmada, ikisinden başka M. Kiel ["The Physical aspeects of thi city ='Şehrin Fizikî Görünüşü', sh. 53-62] ve H. Lamers'in ["On Evliya's style ='Evliya'nın Üslûbu Üzerine' ", sh. 64-69] da yazıları yer almaktadır.) Bu iki çalışma bu konuda örnek alınacak çalışmalardır.

[2] Suzanne Kakuk, Recherches sur l'historie de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siécles, Paris 1973.

Seyahâtnâme (SN)[1]:

Bilindiği gibi, Evliya Çelebi'nin (25 Mart 1611-1682) Seyahatname adlı eseri 17. asır Anadolu Türkçesinin en önemli eserlerinden biri sayılmaktadır. Böyle bir eserin, söz konusu devir Türkçesinin fonetik yapısı açısından önemi ise bu eserin anlatım tekniği ve üslûbu bakımından oldukça sade ve konuşma dilinin en güzel ve dikkate değer örneklerini veriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Evliya Çelebi, eserinde, böyle bir anlatım yolunu niçin seçtiğini bizzat şu ifadesiyle anlatıyor: "...hakîr ü pür-taksîr ü kalîlü'l-bızâya edây-ı nazm u inşâda muntazamâne arz-ı ma'rifet içün zevi'l-kadr suhanperdâzlık itmeğe kasd itmeyüp 'kellimü'n-nâse 'alâ kadari 'ukûlihim' (insanlara akıllarının alacağı şekilde konuş) mazmûnunca beyne beyne (ne iyi ne kötü) sâde lisân ile tahrîr idüp ..."[2] İlk bakışta SN'nin anlatım diliyle ilgili olduğu düşünülebilecek olan bu ifadeyle Evliya Çelebi, eserinde kullandığı dilin ses yapısı bakımından da anlaşılırlığını kastetmiş olmalıdır. Bunu göstermek için, çoğu zaman kelimelerin bilinen kalıplaşmış imlâlarını bozarak telaffuzu aksettirecek şekilde yazmaktadır. Bu şekilde seslerin asıl değerlerine işaret etmekte ve bilhassa yabancı kelimelerin dilde aldığı şekli vermeye çalışmaktadır.

Eserde genel anlamda, sanat kaygısından uzak konuşma diline oldukça yaklaşan ifadelerin yanında, gezip gördüğü yörelerin hususî anlatım ve telaffuz şekilleri de bulunmaktadır. SN aslında dört ayrı özellikte metinden oluşmaktadır. Bunlar, Evliya'nın anlatımda kullandığı kendi nesri, yer yer çeşitli münasebetlerle yazdığı beyitler ve tarih mısraları gibi şiirler, diğer yazılı kaynaklardan aktardığı pasajlar ve nihayet gezip gördüğü yörelerle ilgili ağız ve dil örnekleridir (Boeschoten, sh. 81). Bizim için bunlardan önemli olan, Evliya'nın her hangi bir etki

---

[1] Çalışmamızda, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Bölümü 304 (1+2. cilt) ve 305 (3[+4.] cilt) numaralarda kayıtlı müellif hattı nüshayı kullandık. Evliya Çelebi ve eseri üzerinde yerli ve yabancı bilim adamlarınca bir çok çalışma yapılmış, ancak kısmî neşirlerin dışında, bir kaç defa teşebbüs edilmiş olmasına rağmen eserin tamamını kapsayan ilmî bir neşri henüz yapılabilmiş değildir. Bu konuda şimdiye kadar yapılmış çalışmalar, Seyâhatnâme'nin kısmî konu başlıkları indeksini de ihtiva eden bir kitap halinde neşredilmiştir. (bk. Robert Dankoff und Klaus Kreiser, Materialien zu Evliya Çelebi, II. A Guide to the Seyâhat-nâme of Evliya Çelebi Bibliographie raisonnée, Wiesbaden 1992.)

[2] SN. Bb, 56b/34-36

altında kalmadan anlatımda kullandığı kendi nesridir. Eserin bu özelliği, kendi ifadesiyle, "okuyucu anlasın diye" olmakla beraber, bize de o devir Türkçesinin fonetik yapısıyla ilgili çok önemli malzemeler vermektedir. Bunun gibi, SN'deki yazılışlar, orta derece bir alim olan[1] Evliya'nın cahilliğinden değil, dilde maydana gelen gelişmeleri gösteren yazılışlardır. Bunu da eserin bütünü içersinde kullandığı imlâ sisteminden anlıyoruz. Kelimelerdeki gelişmeyi göstermek için, yabancı kökenli kelimelerin aslî imlâlarını bile değiştirmekte, bazen bunu kelimenin aslî yazılışıyla yanyana veya müteakip satırlarda vermek suretiyle, kelimenin aslî şeklini de bildiğini ama kelimenin okunuşunun öyle değil böyle olduğunu göstermek istemektedir. Bu tür kelimeleri çağdaşı diğer eserlerle karşılaştırdığımızda Evliya'nın bu tavrını anlamak daha da kolaylaşmaktadır.

Meselâ, tutmak'ın o zamanki şekli olan 'dutmak' kelimesi aynı zamanda 'dutmek' şeklinde(دوتمق)[2], aynı şekilde 'çerkez' kelimesi de 'çerkez' ve 'çerkes' şeklinde müteaddit defalar geçtikten başka 'çekezistân' kelimesindeki z sesi hem z hem s okunacak şekilde yazılmışlardır(چرکسستان)[3]. Bu yazılışlar rast gele değil belli özellikleri aksettirecek fonetik değer taşıyan bilinçli işaretlemelerdir. Bunun gibi imlâsında okunuşuyla ilgili tereddüt doğuracak yazılışlar başka yerlerde de bulunmaktadır. Bunlardan bir kaç tanesini örnek olması bakımından sıralayalım:

divâzde ~ düvâzde (دوازده)[4] (='on iki') dal'ın hem üstünde ötre, hem altında esre bulunmaktadır. Bunlardan 'düvâzde' kelimenin Farsça'daki asıl şeklini, 'divâzde' ise kelimenin Türkçe'de kullanılan şeklini

---

[1] Evliyâ Çelebi, bizzat kendisi hattatlık, musikî, tilâvet vb. bir çok ilim dalında tahsil gördüğünü söylemektedir. Devrin ilim meclislerinde de bulunmuş olmalıdır. Macar siyaset ve ilim adamı Jean Kemenny ile görüştüğü, bu zatın Evliya'ya kendi resimlediği bir tabak hediye ettiği belirtilmektedir (Hatemî, sh. 24-25). Diğer taraftan, Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferi sonrasında yapılan barış antlaşması için Viyana'ya Kara Mehmed Paşa'nın yanında Evliya da gönderilmiş (Baysun) ve burada imparator I. Leopold ve Mohtekukulli ile görüşmeleri olmuştur. Önemli bir başka nokta da, Viyana'ya gönderilen elçilik heyetinde Meninski'nin de tercüman olarak bulunmasıdır (Abdurrahman Şeref , c. 2. sh. 91 [dipnot]). Bu yolculuk sırasında bu iki zat mutlaka görüşmüş olmalıdırlar.

[2] SN Bb,124b/16

[3] SN Bb, 41a/8

[4] SN Bc, 172a/5

göstermektedir. Aynı şekilde yazu (یازوی)[1] (='düz ve boş alan' [Car. yazı (:YAzV) 567, 617)]) kelimesi de hem kalıplaşmış imlâsını hem de gelişmiş şeklini gösterecek şekilde yazılmıştır. Bağlama edatı v'nin şu örneklerde 'u' (yuvarlak ünlü) değil, ilerleyici veya gerileyici benzeşmeyle i (~ı) (düz ünlü) olduğunu görüyoruz. Bu yazılışlar da v harfinin altına esre konmak suretiyle gösterilmiştir. evlâd ı (~u) kardaş (اولاد وقرداش)[2], tâb ı (~u) tüvân (تاب ی توان)[3], hâs ı (~u) 'âm (خاص و عام)[4]. Aynı şekilde 'getirüp' kelimesinin v'nin altına esre konmak suretiyle 'getirip' (گتورُوب)[5] [Car. getir (:KtVR) 670] şeklinde de söyleneceğine işaret edilmiş; hatta bu şekilde okunması gerektiği belirtilmek istenmiştir. 'yutdurur' (یُوطدورُر)[6] kelimesinin son hecesi de aynı şekilde hem ötre hem esre ile işaretlenmiştir. 'bodrum-ı' (بُودّوروی)[7] kelimesi de dal'ın üzerine, kendisinden sonra v' harfi de olduğu halde cezim koyarak 'bodrum' okunacak şekilde yazılmıştır. Dikkat edildiği zaman bu farklı ve tereddütlü yazılışların Türkçenin fonetik yapısı içersinde açıklamasını yapmak mümkündür. Esasta dudak benzeşmesi (düzlük yuvarlaklık uyumu, küçük ünlü uyumu) sonucu meydana gelen bu gibi değişikliklerden başka ses değişmesi hadisesinin de görüldüğü çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu hadise hem Türkçe, hem de yabancı kelimelerde görülmekte, Evliya bunları orijinal imlâda tasarrufta bulunmak suretiyle göstermeye çalışmaktadır. Öyle ki bazı yabancı kelimelerin Türkçe'deki gelişme macerasını SN'de izlemek mümkündür. Bunlardan bedesten (< Far. bezzâzistân) ve sarnıç (< Ar. sıhrîc) kelimeleri en ilginç olanlarındandır*. Her hangi bir açıklayıcı bilgi aktarmadan metin içinde normal anlatım sırasında imlâsıyla verdiği bu gibi kelimelerin yanında bir de aynı yerde veya müteakip satırlarda geçen açıklamalı kelimeler bulunmaktadır. Bu yazılışlar ise kelimelerin asıl

---

[1] SN Bc,14b/8
[2] SN Bb, 142b/8
[3] SN Bb, 133a/17
[4] SN Bb, 63a/26
[5] SN Bb, 78b/36
[6] SN Bb, 84a/5
[7] SN Ba, 85b/20
* Bu ve buna benzer örnekler çalışmamızda zaten incelendiğinden tekrar buraya almadık.

imlâlarını ve telaffuzu esas alan yazılışları göstermektedir. Bu hususta şu örnekler oldukça ilgi çekicidir:

Evsâf-ı kale-i Heleke. Hereke dahi dimişler[1]; ... âb u hevâsının letafetinden hazzedüp bu şehrün ismine tarab-efzûn didiler. Hakkâ ki ıyş u işret yeridir. Bir ismi dahi şehr-i Batumdur, ve bir ismi şehr-i Lazgidir, ve bir ismi Tarabzendir, galat-ı meşhûru Tarabzendir; ba'zılar Tarab-efsun dirler ve niçeler Tarabuzan dirler ammâ lugat-i sahîhi tarab-efzûndur[2]; diyâr-ı Rum'a karîb pâyitaht-ı Nemrûd olan Ruha şehrinden kıral kızı idi, yani Urfa şehrinden idi[3]; Esnâf-ı câme-şûyân, yani çamaşırcıyân[4]; ... Pir İlyas Amasyevî... niçe bin keşf ü kerâmetleri âşikâre olmışdır. Hatta merhum olduklarında cesed-i şerîfin gassâl gasl iderken teneşiri gassâl eğri kor, hemân azîz merhûm dest-i şerîfleriyle teneşûyı doğrıldırlar.[5]

SN'den derlediğimiz örnekleri Molino[6], Parigi[7], Harsány[8] ve Meninski'[9]nin eserlerindeki şekilleriyle karşılaştırarak inceledik[10]. Bazı kelimeler için gerektiğinde başka devirlere ait eserlerden de yararlanma yoluna gittik. Bu şekilde, aynı kelimenin o devir içinde çeşitli kaynaklardaki fonetik durumunu ortaya koyma ve genelde de Türkçe'nin sözü edilen asırdaki ses yapısını tespit etme amacını güttük. İncelememize konu edindiğimiz bu eserlerin her biri Türkçe'nin çeşitli problemlerine ışık tutacak ayrı değerlere sahiptirler. Parigi hariç diğerlerinin Latin hurufatıyla hazırlanmış olması, eski imlâda tespit imkânı olmayan seslerin (k, g, c, ç, o u, ö, ü vb.) ve buna bağlı

---

1 SN Bb, 58a/14-16

2 SN Bb, 29b/27-28

3 SN Ba, 7b/kenar 13

4 SN Ba, 193b/18

5 SN 63b/13,14.Bb

6 Gioanni Molino, Dittionario Della Lingua Italiana - Tvrchesca, Roma 1941.

7 Bernardo da Parigi, Vocabolario İtaliano - Tvrchesco (Söz Kitabı), Roma 1665.

8 Jakab Nagy de Harsány, Colloquia Familiaria Turcico Latina, Köln 1672.

9 Francisci a Mesgnien Meninski, Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, I-III(6080 sh.), Viyana.

10 Seyahatname'deki imlânın çağdaşı Harsány'in, Megiser'ın (Hieronymus Megiser, Institutionum Lingue Turcicae Libri Quator, Leipzig 1612) Meninski'nin eserleriyle bir çok yönüyle benzerlik gösterdiği Boeschoten tarafından da belirtilmektedir (a.m. sh. 82).

gelişmelerin tespit edilmesine imkan sağlamaktadır. Bu eserleri kronolojik sırayla kısaca tanıtalım:

Molino (Mol.):

Dittionario Della Lingua Italiana - Tvrchesca: Eserin müellifi Giovanni Molino hakkında bilgi sahibi değiliz. Eser 1641'de Roma'da basılmıştır. Küçük boy, iki sütun halinde 247 sahifelik İtalyanca-Türkçe bir sözlüktür. Türkçe'nin tarihî gelişmesini takip etmek için baş vurulacak önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır. Batı'da Latin hurufatıyla hazırlanmış ilk sözlüklerden olması hasebiyle de ayrı bir öneme sahiptir (Dilaçar 1968, sh. 195). Sözlük, kullanılan harf sistemiyle ilgili oldukça kısa bir girişle başlıyor, sonda Türkçe kelimelerin indeksiyle sona eriyor. Kullanılan harflerin Türkçe için eksik yanı ö, z, ı gibi bazı sesleri karşılayan harflerin kullanılmamış olmasıdır. Eserde ı ile i, o ile ö sesleri (bu günkü değerleri itibariyle) tek harfle (ı, o ile) karşılanmıştır. 304. sütunu örnek olması için aynen aktarıyoruz:

Pianare] Rendelemek
Pianella] Nallin
Pianelletta] Nallingik (=nallincik)
Pianellaro] Nalingi (=nalinci)
Piano, pianura] Oua, Meidan (=ova, meydan)
Pianta] Fidan
Piantare] Dikmek
Puantato] Dikilmisc (=dikilmiş)
Piantatore] Dikigi (=dikici)
Pianto, da fanciulli] Oghlangikler Aghlamasi (=oglancikler aglamasi)
Piastra, di metallo] Bakirden laslanmisc (=bakirden yaslanmiş)
Piatto] Sahan, Tepisi, Tabak
Piatticello] Sahangik (=sahancik)
Piatello] Sahangighas (=sahancigas)
Pietoso] Rahmili
Piazza] Meydan

Picca, lacia] Srik, Msrak, Charghigida Kostaniza (=srik, msrak, xargicida)

Piccino] Ghiuciugek (=gücücek)

Picciolezza] Gniuciukmik (=gücüklik)

Piccione] Ghioghergin laurusi (=gögercin yavrusı)

Picciolo] Ghiuciuk (=gücük)

Piccone, stromento da cauarsassi] Kiuskiu (=küskü)

Pidocchieria, miseria] Kiehlelik, Szabunlik (=kehlelik, szaunlik)

Parigi (Par.):

Vocabolario İtaliano - Tvrchesco (Söz Kitabı): Eserin müellifi Bernardo da Parigi hakkında bilgi sahibi değiliz[1]. Üç cilt olarak hazırlanmış ve toplam 2458 sayfa[2] tutarında İtalyanca-Türkçe sözlüktür; 1665 yılında Roma'da basılmıştır. Büyük hacmiyle (her sayfa ortalama 12 satır) Türkçe'nin kelime hazinesini tespit bakımından son derece yararlı ve önemli olan bu eser aynı zamanda Türkçe ve Türkçe'de kullanılan yabancı kelimelerin gösterdiği gelişmeleri de tespite elverişli özelliktedir. Müellif bunu, kelimeyi ve varsa onun gelişmiş şeklini aynı madde içinde vermek suretiyle göstermiştir. Kelime metinlerde farklı imlâlarla geçiyorsa onu da aynı sistemle bir madde içinde arka arkaya sıralayarak vermiştir. Devrin şartları içinde normal karşılanması gereken hareke hataları eserin bütünü içinde hemen farkedilebildiğinden önemli bir kusur değildir. Bu yönüyle ayrıca fonetik bakımdan da oldukça kıymetlidir. Öneminden dolayı olacak ki Meninski bu eseri kendi sözlüğünün kaynakları arasına almıştır. Örnek olması bakımından 1269 ve 1339. sayfaları Türkçe karşılıkları okuyarak aktarıyoruz:

Losinghe, vedi, lusinghe ohşamaklık

Loto, fango çamur, balçık, gil, tîn

Lotoso çamurlı, gillü

---

[1] Dr. Ziyaeddin Fındıkoğlu Münih yazmaları arasında bulunan İtalyanca - Türkçe bir lügati tanıttığı yazasında (Fındıkoğlu, sh. 335) bu eserden bahisle başka bir yazısında etraflıca bahsedeceğini belirtiyorsa da biz bu konuda bir yazıya rastlayamadık.

[2] 1. cilt 1-762 [A-D]; 2. cilt 763-1720 [E-Q]; 3. cilt 1721-2458 [R-Z]

Lotta güleş, güleşcilik, musâra'a, küştgîrlik, sur'a, sırâ'
Lottamento güleşmeklik, güreşcilik, musâra'a itmeklik
Lottare güleşmek, musâra'a itmek, küştgîrlik itmek
Lottatore güleşci, musâri', surâ', güreşici, küştgîr
Bracche dei lottatori deri tommân, tommân-ı pehlevân
* * *
Mazzerare bir kimesney çuvâl içinde bağlayup suya bırakmak, suya boğmak
Mazzicare topuz ile urmak
Mazziere topuzcı, döbbuscı
Mazzo di siori bir bâğ çiçek, bir tutam çiçek, 'akde-i vâhide zühr, yek deste şükûfe, deste-i behâr
Mazzo tutam, demed, deste
Mazzo di Rose güldeste
Mazzocchio boğçe
Mazzuolo di scarparo moste ?
Mazzone pesce kefal balığı

Harsány (Har.):

Colloquia Familiaria Turcico Latina: Eser, Jakab Nagy de Harsány[1] tarafından Latin hurufatıyla kaleme alınmış ve1672'de Köln'de (Brandenburg) yayınlanmış bir Türkçe-Latince karşılıklı konuşma kitabıdır. Yazarın konuşmalar sırasında toplum hayatının her safhasına girip ilgili konuların vocabulerini kullanması, bunu yaparken de konuşma üslubuyla ve sıradan bir vatandaş tavrıyla Türkçe'nin o devir için fonetik özelliğini canlı biçimiyle aksettirmesi esere Türkçe açısından

---

[1] Müellif, 1615'te asil bir Macar ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Devrin muteber kolejlerinden olan Nagyvarad Koleji'nde eğitim gördü. Transilvanya hükümdarlığının Osmanlı imparatorluğu ile münasebetleri olduğundan bu kolejde diplomatik çalışmalar için tercüman yetiştirilmesine de önem veriliyordu. Harsány, hükümdar György Rákóczi'nin emriyle Doğu dilleri ve özellikle de Türkçeyle ilgilenmiştir. 1651'de Berlin'e gitmiş ve orada Brandenburg hükümdarı Friedrich Wilhelm'in kâtibi ve diplomatı olmuş, 1676'da da konsolos ünvanı alarak göreve devam etmiştir. Müellif Türkiye'de yedi yıl kaldı. Bu yıllarda gerek başkentte gerekse öteki bölgelerdeki tecrübesiyle çalışmamıza konu olan eserini yazdı. Müellifin ölümü hakkında bilgi sahibi değiliz, ancak 1677'de hayatta olduğu bilnmektedir (Hazai, sh. 13-16).

ayrı bir değer kazandırmaktadır. Yaklaşık on dört bin kelimelik hacimde olduğu düşünülrse, kelime hazinesi bakımından da değeri daha iyi anlaşılır. Eserin amacı, Türkçe öğrenecekler için bir giriş yapmaktır. Bunu yaparken de, bilinen sistematik gramer yolunu değil, bir elçi ile mihmandarını konuşturarak canlı örnekler vermek yolunu tutmuştur. Bu yönüyle, bir yandan da, Osmanlı toplumunun çeşitli kesimleriyle ilgili sosyolojik bilgiler aktarmaktadır. Örnek olması bakımından eserden kısa bir bölüm veriyoruz: (Hal hatır sorulup nereden geldiğini, nasıl geldiğini öğrendikten sonra)

- Ne şekil gidebillersen, çünki yoli bilmezsen.
- Allah kerimdür.
- Hoş buyledur, emma külli şeyün sebebi (aslı) var. Ol ecilden eger benüm nasihetüm tutarsen, bir kalavuz (delil, rehnümay, yol göstörici) sana lazum olur. (p. 14) Zira yalinizsen, yoldaşün dahi yoktur. Bir deha yolda lazum olacak şey vardur.
- Nedür ol?
- Dildur ol, yani dili bilmek. Dilsiz hiç bir yere, yahod güçile varilur.
- Hangi dili anlarsen? Nemçe, Franza, Macar, Leh, Flemeng, İsveç, İnglis, Muskov dili mi sorasen? (p.15)
- Yolda ve ol varacagünüz semte kullanmiş, hem lazum olacak dili soal iderüm.
- Anam, babam vatam (silam) dilinden (lisaninden) gayri bilmem. Şimdi görürüm ki, sen kardas (karindas) gibi ey ögüt (nasihet) verürsen.
- Zahir, hem buyle gerek. Biz dahi gavur (kafir) değiliz.
- Benüm katimde siz Otmanlıya benzersiniz. (p. 16)
- Hos, Otmanli vilayetinde dogmişim, lakin anam ve babam Nasrani (Hristiyan) imiş.
- Sen buyle dersen. Nehayet yuregunüzde ne varise, ancak bir Allaha (Hüdaya) malumdur.
- Allah hakkı içün olsun ki, seni aldatmam.
- Sag ol kardas (brazer, brader) daima. Şimdiden sonra inanürüm sana. İmdi bul bana bir kalavuz (p.17)

Macar Türkolog G. Hazai eseri dil yönüyle etraflıca incelemiş ve yayınlamıştır[1]. Biz de çalışmamızda bu yayını kullandık.

Meninski (Men.):

Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae[2]: Meninski[3]'nin bu eseri sadece 17. asrın değil belki mevcut Türkçe sözlüklerin en hacimli ve fonetik gelişmeleri de tespit etmiş olması bakımından en değerli olanıdır.

Meninski, sözlüğü ve buna ek olarak hazırladığı Onomasticum'dan başka bir de Türkçe gramer hazırlamıştır[4]. Bu eserler, yazıldığından bu yana her bakımdan değerlerini korumuşlar ve kaynak eser olma özelliklerini kaybetmemişlerdir[5].

Eserde madde başları eski imlâyla yazılmış ve her kelimenin telaffuzuyla birlikte Arapça ve Farsça karşılıklarından başka İtalyanca,

---

1 G. Hazai, Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptiontexten von Jakab Nagy de Harsány, Budapest 1973.

2 Eserin 1680'de Viyana'da üç cilt olarak yapılan ilk baskısından sonra (6080 sh.), 1780'de yine Viyana'da dört cilt olarak (1. cilt CLXIV+1660 s.[elif-be(p dahil)], 2. cilt 822 s.[te-dal]. 3. cilt 1086 s. [re-kaf], 4. cilt 1207 s. [kef-ye] ikinci baskısı yapılmıştır. İkinci baskıda eserin adı şöyledir: Lexicon Tvrcico-Arabico-Persicvm. (Eserin ikinci baskısı Caferoğlu - Tanerinç'in makalesinde müellifin ayrı bir eseri zannedilmiştir.) Çalışmamızda, birinci baskıyı temin edemediğimiz için ikinci baskıyı kullandık. Sözlükten aldığımız kelimeleri, arasında fark olduğu durumlarda, 1687'de Viyana'da basılmış ve sözlüğün indeksi mahiyetinde olan Complementum Thesauri Linguarum Orientalium'la da karşılaştırmak suretiyle birinci baskıya ulaşmaya çalıştık. Bu eser ise Latince madde başıyla ve sözlükte bu kelimeye verilmiş Türkçe, Arapça, Farsça ve diğer Avrupa dillerinden karşılıklar sıralanmak suretiyle düzenlenmiştir, 1998 sütun (her sayfada iki sütun)dur.

3 Müellif 1623'te Lorraine bölgesindeki Lothringen'de (Bu gün Fransa sınırları içinde) doğmuş, Roma'da tahsilini tamamlamış ve daha sonra Polonya'ya gitmiştir. 1653'te Polonya büyük elçisi ilebirlikte İstanbul'a geldi ve burada kalarak bir kaç yılda Türkçe öğrendi. Meninski'nin Türkçe hocası, Polonyalı mühtedi Wojciech Bobowski (Bizde tanınan adıyla Ali Ufki [1610?-1675]) idi (Behar, sh. 17-22). Daha sonra kendisine Polonya kralı Jan Sobieski tarafından asillik ünvanı verildi. 1661'de Avusturya imparatoru Leopold'un saray tercümanı oldu ve 1671'de Viyana'ya dönene kadar İstanbul'da Avusturya maslahatgüzarlığı görevinde bulundu. Bu tarihten sonra Viyana'ya yerleşti ve eserlerinin telifi ve basım işleriyle meşgul oldu, 1698'de burada öldü (Guérin).

4 Linguarum Orientalium, Tarcicae, Arabicae, Persicae, institutiones seu grammatica Turcica. Viennaé 1680.

5 1683 Viyana kuşatması sırasında çıkan bir yangında sözlüğün çoğu nüshalarının (ilk baskısının) yok olmasından dolayı nadir hale gelmiştir. Bir nüshasının 1776'da Londra'daki bir açık artırmada 900 sterline satıldığı rivayet edilmektedir. (Behar, a.m.)

Latince, Fransızca, Almanca ve bazen de Lehçesi verilmektedir (Zieme, sh. 72). Eserde ayrıca madde içinde kelimeyle ilgili çeşitli kaynaklardan derlenmiş deyim ve özel kullanışlar yer almaktadır. Türkçe'de kullanılan yabancı kökenli kelimeler orjinal şekilleriyle verildikten başka aynı kelimelerin gelişmiş (Türkçenin fonetik yapısına uymuş) şekilleri ayrıca sırası geldikçe t. (Türkçe) kaydıyla yeniden verilmektedir. Bu şekliyle eser kullanım bakımından elverişli hale gelmiştir. Sözlüğün, şüphesiz ki en önemli yanı bu kelimelerin dikkatli ve sistemli bir şekilde transkribe edilmiş olmasıdır. Kelimelerin klasik imlâsının yanı sıra vulg. (hlk.) kısaltmasıyla konuşma dilindeki veya halk arasında yaygın kullanılışıyla tespit edilmiş olması da esere 17. asır (bütünüyle Osmanlı Türkçesi için) Türkçesinin fonetik durumunu tespit için ayrı bir önem kazandırmaktadır* . Ayrıca kelimenin metinlerdeki yazılışıyla okunuşları arasında transkripsiyon değerleri bakımından farklar bulunmaktadır. Meselâ, "doğan" kelimesi aynı madde başında TVGAN ve DVGAN olmak üzere iki şekilde yazıldığı halde tek bir şekilde, "doğan" olarak transkribe edilmiştir. Aynı şekilde "dümbelek" kelimesi DNBLK şeklinde yazılıp "dümbelek" olarak okunmuştur. Bu tür örnekleri bir hayli çoğaltmak mümkündür. Bütün bu yönleriyle eser, hem büyük hacmiyle kelime hazinesi bakımından, hem transkripsiyon uygulaumasıyla Türkçe'nin ses yapısı (fonetik) bakımından (17. asır ve yakın asırlar itibariyle) Türk leksikolojisi alanında mümtaz bir yere sahiptir. Öyle ki Latin harflerine geçilmesinin arefesinde bile metinlerimizde orjinal imlâlarıyla yer alan kelimelerin bir çoğunu bu eserde, günümüzdeki kullanılışıyla bazen tamamen aynı bazen de ona çok yakın şekillerde buluyoruz. Aynı asırda telif edilmiş diğer sözlük ve transkripsiyon metinlerinde de rastladığımız bu çeşit örneklerin SN'de de aynı veya benzer şekillerde bulunması Türkçenin bir yönünü ortaya koymaktadır. O da yazı diliyle (özellikle edebî metinlerde) konuşma dilinin bir birinden büyük oranda ayrılmış olduğu gerçeği yanında, belki daha da önemlisi yabancı kelimelerin

---

* P. Zieme, (ondan naklen Boeschoten de, sh. 86) Meninski'nin eserinde kullandığı 'vulg.' kısaltmasının 'halk ağzı' anlamında olmadığı, kelimenin konuşma dilindeki yaygın kullanılışını göstermiş olabileceği kanaatindedir (Zieme). Çalışmamızda 'vulg' kısaltması için 'hlk. (halkça)' kısaltmasını kullandık.

orjinal şekilleriyle yazıya geçirildikleri halde söyleyişte genellikle Türkçenin fonetik yapısına uydurulduğu ve hiç olmazsa büyük bir halk kitlesi tarafından bu şekliyle telaffuz edildiğidir.

Anadolu Türkçesinin teşekkülünü henüz tamamlamakta olduğu 13. asrı saymazsak, 14. ve 19. asırlar arasındaki devrenin tam ortasına rastlayan 17. asır Anadolu Türkçesinin fonetik değerlendirmesini temsil edecek olan bu çalışmamız, öncesi ve sonrasi diğer asırlardaki ses yapısıyla iligili değerlendirme imkânı da sağlayacaktır.

İNCELEME

Ses Değişmeleri

Dilin gelişmesini sağlayan dil hadiseleri çoğu zaman kendi kuralları dahilinde, bazen de raslantı sonucu meydana gelen değişmelerdir. Bu değişmeler anlamla ilgili olmadan kelime kökünde veya eklemeler esnasında bazı seslerin düşmesi, yeniden türemesi, yer değiştirmesi ya da başka sese dönüşmesi yoluyla olur. Bunların sebebi de kelimenin söyleyişini kolaylaştırmak, kökle eki kaynaştırmak, yabancı unsurları Türkçe'nin ses yapısına uydurmaktır (Banguoğlu, 1974, § 33). Kısaca bunlar, kelimelerin dilde yerleşmesini sağlayan ve gelişmesini zamanla tamamlayan fizikî ameliyelerdir. Dil bu ameliyeleri dış müdaheleye gerek duymadan kendi kuralları içersinde gerçekleştirir (Ergin, § 38). Bu hadiseler dilin kendi kelimelerinde olduğu gibi yabancı dillerden alınmış kelimelerde de cereyan etmektedir. Yabancı kelimelerdeki ana dilde karşılığı olmayan seslerde ve yapılarda daha çok görülen bu tür değişmeler, yabancı unsurların özümlenmesi maksadıyla yapılır. Çeşitli sebeplerle maydana gelen bu değişmeler dilin bütün sesleri için geçerlidir. Özellikleri bakımından birbirine yakın sesler arasında birinden diğerine dönüşme olurken, düşme ve türeme hadiseleri belli şartlarda belli sesler için söz konusu olmaktadır.

Ses hadiseleri esas itibariyle kelime veya kelime gruplarının yapısında dilin fonetik özelliğine uygun olarak meydana gelen bir "oturuşma" hareketidir (Banguoğlu 1974, § 27). Bu sebeple dilde görülen her değişmenin bir sebebi ve açıklaması vardır. *Değişme* dediğimiz hadiselerin çoğu mevcut seslerin birbirleriyle ilgilerinden, etkileşimlerinden kaynaklanmaktadır (Banguoğlu 1974, § 29). Bu sesepledir ki bir yandan Türkçe kelimeler zaman içinde gelişmelerini sürdürürlerken diğer taraftan da dilimize yabancı dillerden geçmiş kelimeler aynı şekilde Türkçe'nin fonetik yapısına uygun duruma gelmektedirler. Öyle ki bu gün günlük dilde kullandığımız bir çok yabancı kelime asıl şekillerinden oldukça uzaklaşmış, fonetik bakımdan olduğu kadar bazen anlam ve diğer özellikler bakımından da değişikliğe uğramışlardır. Bu değişiklikler çoğu zaman yazı diline de geçmiş, bazen de mahallî kalmışlardır.

Dilin tabiî gelişmesinin bir sonucu olan bu tür değişiklikler başlangıçta bazen *yanlış söyleyiş, yanlış imlâ* olarak değerlendirilmiş; bu sebeple de bir tarafta sanat endişesiyle telif edilmiş eserlerde aslî imlâsını koruyan kelimeler diğer koldan konuşma dilinde, bir çoğu bugünkü şekilleriyle mutabık olan gelişmiş şekilleriyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunu gerek SN'de gerekse çağdaşı olan

transkripsiyon metinlerinde rastladığımız örneklerden öğreniyoruz. *selvi<Far. serv, iskele< İt. scala, tulumba < İt. tromba* gibi bu günkü şekilleriyle gelişmesini tamamlamış kelimeler yanında o devirde henüz bu günkü şeklini almamış yahut asıl şekilleriyle kullanılan kelimeler de vardır. Bunun yanında SN'de, yukarda işaret ettiğimiz *mahallî* kalmış, yani örneklerine başka yerlerde rastlayamadığımız yazılışta kelimeler de bulunmaktadır. "ferâden ferâdâ< ferdan ferdâ='birer birer' " (vakâyi'âtları f... yazmadadır.)(Bb, 2b/32), "keremkârâlığı" (Bb, 115a/29) gibi kelimeler bu tür örneklerdendir.

I. SES DÜŞMESİ

A. ÜNSÜZLERİN DÜŞMESİ

1. Damak Ünsüzlerinin Düşmesi

Damak ünsüzlerinin düşmesi Eski Oğuzca'dan başlayıp hâla devam eden bir olaydır (Banguoğlu, 1974, § 34). İç ve son seste bulunan ön ve art (ince ve kalın) da mak ünsüzleri belli kullanım yoğunluğu bulunan kelimelerde zaman içinde düşmüşler ve bu düşme kelime bünyesinde kalıcı olmuştur. İç seste g ünsüzünün düşmesi g>ğ gelişmesinden sonra vuku bulmuş olmalıdır (Ergenç, 1991). Bu hadise Türkçenin diğer lehçe ve şivelerini de kapsamına alan bir gelişmedir (Dilaçar, 1966).

§ 1. **a) g > ø**

"kazan" kazan (:QZAN)(29); gazgan (:ĞAZĞAN)(1); kazgan (:QAZĞAN)(29)

[**Mol.** kasan, gasan (, gasanci); **Par.** kazan (:QZAN; QZN); (k.-cık :QZANCQ); kazgan (:QZĞAN); **Men.** kazan, kâzhân=**Ahenum**: kazan, kazgan; **Lebes**: kazan, kazgan, gazgan, tencere, táncere, bakrac]

"kurşun" kuguşun (:QVĞVŞVN)(1); kurguşum (:QVRĞVŞVM)(3); kurguşun (:QVDĞVŞVN)(1); kurşum (:QVRŞVM)(209); kurşu ?(k. ve tüfenk)(:QVRŞV) (1)

[**Mol.** kurşin, kurşun, gurşin, gurgurşin; **Par.** kuşun; **Men.** kurşûm, kurşun]

"oğlan" olan (acemi o.-lar) (:EVLAN)(2)

[**Mol.** oğlan; o.-cikler, o.-lik; **Par.** oğlan (:EVĞLAN); **Har.**

oglan; **Men**. oğlan]

"sinagog < Yun. synagoge" sınago (:SYNAĞV)(4)

"tabakhane < debbâğhâne" tabahâne (:TBEXANE)(8); debbâğhâne (:DBAĞHANE)(2); tabbâğhâne (:TBBAĞXANE)(2)

"tuğla < Lat. tegula " tula (:TVLE) (24)

[**Mol.** tuğla; tuğle; **Par**. tuğla (:tVĞLE); tuwla (:TVVLE); tula (:tVLE); tu'la (:tV'LE); **Men.** tûğlá (:tVĞLE,TVĞLE); tuğla (:TVĞLE)]

Damak ünsüzlerinin düştüğü örneklerin yanında, bu günkü şekilleleriyle gırtlak ünsüzleri düşmüş olduğu halde SN'de bu ünsüzün düşmediği örnekler de vardır:

"börülce" bögrilce (:BVKRVLCE)(1), bögrülce (:BVKRVLCE)(1)

[**Par.** bögrülce (:BKRLCE) (, lobiya); **Men** . bögrülce]

"Draman" dragman (:DRAĞMAN)(2)

"kucak" kuçgag (kuç kuçgag ol-)[1] (:QVÇ QVÇĞAĞ)(1); kuc kucağ ol- (:QVÇ QVCAĞ)(2)

"sülün" süglün (:sVKLVN)(2); (:sVKLN)(2)

[**Par.** süglün (:sVKLVN)]

"tolga" togulka (:TVĞVLKA)(13)

[**Par.** tolga (:tVLĞE); (:TVLĞE); togulga (:tVLĞVLĞE); **Men.** tûlga, tûlgá = **Galea**: tugulga, tulga]

Diğer taraftan daha önceki devrelerde gelişmesini tamamlamış bazı kelimeler de bu günkü şekilleriyle bulunurlar: Meselâ yayla (160 yerde, aksine örneği yok) ve yumurta (Ba, 125b/32, 34, 155a/10, 156a/25; Bc, 26a/29, [yumurtlamış Bc, 140a/28]) kelimeleri gibi.

§ 2. b) k > ø

Bu gırtlak ünsüzünün düşmesi, daha çok son sesleri damak ünsüzü olup son seste damak ünsüzü bulunduran (-cak, -rak vb.) ek almış kelimelerde görülmektedir. Bu düşme işi, yanyana iki ayrı hecede bulunan gırtlak ünsüzünden ilk hecede bulunanının söyleyişte kolaylığı sağlamak üzere atlanmasıyla oluşmaktadır (Banguoğlu, § 34).

---

1. 'kucak' kelimesi hem bu grup içinde hem müstakil olarak bir çok defa geçmektedir.

Bu hadise SN'de, bu gün gırtlak ünsüzünü düşürmeden kullandığımız bazı kelimelerde de görülmektedir:

"alçacık" alçacık (:ELÇACQ)(9); alçacik (:ELÇACK)(1)

"balıkcak" balıcak (:BALYCAQ)(1)

"böcek" böcük (:BVCK)(1)

[**Mol**. bocek; **Par.** böcek (:BVCK); **Men.** böcek]

"direkcik" direcik (:DYRCYK, DYRECYK)(2)

[**Par.** direkcik (:DYRKCK)]

"ırmakçık" ırmacık (:ERMACQ)(1)

[**Mol.** ırmacik; **Men** (irmak)]

"köçekçik ='deve yavrusu' " köçecik (:KVÇECK)(1); köşek (:KVŞK)(1)

[**Men.** kûçek, deve kûçegi]

"küçücük" kücücük (:KVCVCK)(1); küçücek (:KVÇVCK)(1); küçücük (:KVÇVCK)(7)

[**Mol**. güçücek (giuçiucek); (yuksecuk); **Par**. küçükcek-den (:KVÇKCK); küçürek (:KVÇRK); küçükrek (:KVÇKRK); kiçirek (:KÇRK); **Men**. küçukrek; budacık]

"soğukçak" sovucak" (:SVVCAQ)(1)

"ufacık" ufacık (:EVFACQ)(1)

[**Par.**(ılıcak (:EYLCQ); (nazücik (:NAZCK); **Men.** (hârek, eşecik); (**labiolum**: dudacik)]

2. Gırtlak ve Boğaz Ünsüzlerinin Düşmesi

Türk hançeresine yabancı olan ve gırtlak çarpması yoluyla meydana gelen gırtlak ünsüzü hemze ve boğaz ünsüzü ayın hece sonlarında ve kelime ortasında hece başlarında da daima düşme eğilimi gösterirler ve bu durumda bir düşme uzunluğu bırakırlar (Banguoğlu, § 21). Bunlardan *ayın* , düşmediği durumlarda teşekkül noktası bakımından kendisine yakın başka ünsüzlere dönüşür (bk. '>v, '>y; Şevki, sh. 329). Söyleyişte zorlama bir gayretle çıkarılabilen bu sesler bir çok kelimede imlâda da gösterilmemiştir. SN'de kelime ortasında da yazılmamış olmaları bu ünsüzlerin daha bu devrede söyleyişte terk edildiklerini göstermektedir. SN'de sadece yazılmamaları değil, bu ünsüzlerin yerine değişik imlâların görülmesi buna işaret etmektedir.

§ 3. a) ' (hemze) > ø

aa) **hece başında:**

aaa) **açık heceden sonra:**

"Alâeddin" alâddin (:ʿLAALLDYN)(3); (علاالدّين)(1)

[**Har**. Aladin]

"berat < berâ'et" ber'ât (بَرّآت)(1); (برآت) (1)

[**Mol**. berat, (ehli berat); **Par**. berat (:BRAT); beratlü; **Men**. berâet, berât, (leylei berât)]

"evliyâullâh" evliyâllâh (:EVLYAALLh)(1)

"inşâallâh" inşâllâh (:ENŞAALLh)(3)

[**Har**. inşaallah; **Men**. inşâallâhü teâlâ]

"kıraat" kırât (:QRAt)(4); (قرآت)(16); kırâet(قرائت)(7); kıraat(قرالات)(1)

[**Par**. kar'et (ét-) (:QR't); **Men**. kırâ'et]

"li-ebin='babadan (kardeş)' " lâbin (لأبٍ)(1)

"mie='yüz(100)' " mâ (m.-da) (:MA)(1); miye-de (:MYE)(8)

[**Par**. (selâse) mâye (:(selâse)MAYE); **Men**. mâyet]

"müellif" mâllif (:MALLF)(4)

aab) **kapalı heceden sonra:**

"cüret" cür'ât (جرآت)(1) [**Par**. cür'et (:CR't)]

"füc'eten" fücâten (فجاءً)(1)

"mesele" mesele (:MsLE)(1) [**Men**. mes'elet]

ab) **hece sonunda:**

aba) **kelime ortasında:**

"cüzdan" cüzdân (:CVZDAN)(1)

"me'kulât" mâkulât (:MAKVLAt)(5)

"memur" mamur (:MAMVR)(26); memur(:M'MVR)(6)

"mezun" mâzun (:MAzVN)(12)

"re's" râ (maskat-ı râs-ı)(:RA)(1)

"re'y et-" rây et- (:RAY)(1)

"te'dip" tâdîb (: tADYB)(1)

"te'kit" tâkid (:tAKYD)(5). [**Par.** tekid (:tAKYD); **Men** . te'kîd]

"te'lif" tâlif (:tALYF)(9). [**Par**. telif (:tALYF); **Men**. te'lîf]

"te'sir" tâsir (:tAtsYR)(2)

abb) <u>kelime sonunda:</u>

"dâruşşifâ" dâşşifâ (:DALŞŞFA)(1). [**Men** . dârü'ş-şifâe]

"devâ" deva (:DVA)(1)

"eşya" eşya (:EŞYA)(∞). [**Men**. eşyâ]

"haya" haya (:HYA)(1)

[**Mol**. haya (, taşak); **Par**. hâye (:XAYE, HAYE); **Men** . háyâ]

"lü'lü'" lülü (:LVLV)(1)

"şey" şey (:ŞY)(∞); şeyciğez(:ŞYCKz)(1)

[**Par**. şey'ler (:ŞY'LR); şey'e (:ŞY'E); şeye(:ŞYE); **Har**. şey; **Men**. şey', şey]

"şirâ='satma' " şirâ (:ŞRA)(1)

"vuzû'='abdest' " vuzû (:VDzV)(1)

§ 4. **b) ' (ayn) > ø**

ba) <u>kelime içinde</u>:

"a'mâl" amâl (defter-i a.)(:EMAL)(1)

"Kâbe" kâbe (:KABE)(1)

[**Mol**. kabe (indeks); **Par**. ka'be(:K'BE); kâbe (var-)(:KABE); **Har**. kâbe; **Men** . ka'bet, hlk. ka'be (, k.-ye var-)]

"nane < Ar. na'na'" na'nâ (:N'NA)(2); nâne(:NANE)(1)

[**Par**. nâne , na'ne, na'nâ' (:NANE, N'NE, N'NA'); na'ne; **Men** . na'nâ', na'na'= **Menta**: ná'ne, hlk. nane (:NANE), ná'ná']

"tabya < ta'biye" tabye (:TABYE)(1)

[**Par**. ta'biye (:t'BYE); **Men**. tabye]

"kalîlü'l-bızâ'a (='rızkı az)" kalîlü'l-bızâya* (:k. BDZAYE)(1)

---

* Bu kelimede ses, içte hece başındadır. Bu sebeple burada bir düşmeden çok ' > y değişmesinden söz edilebilir.

bb) kelime sonunda:

"cemî" cemî (c. -sinin)[1] (:CMY' -sinüñ)(1)

"muşamba" muşammâ (:MŞMMA -lı)(2)

[**Mol.** (şamaden); **Par**. müşamma'lemek (:MŞMM'LMK); (şema'dân (:ŞM'DAN); şemdân(:ŞMDAN); şemi' (:ŞM'); **Men.** müşemma'; (şem'dân, hlk. şamdan, şamadan)]

"veda" veda (:VDA)(11); vedâlaş- (:VDALŞ-)(48); vedâ'laş- (:VDA'LŞ-)(∞)

3. Sedasız Karşılığı Olmayan Ünsüzlerin Düşmesi

Dilimizde belli durumlarda en çok düşme eğilimi gösteren sesler damak ünsüzleriyle birlikte sedasız karşılığı olmayan ünsüzlerdir (Banguoğlu 1974,§ 34). Bu ünsüzlerden l ve r daha çok hece sonlarında düşme eğilimi göstermektedir. Aslında dilimizde kaybolan ünsüzlerin bir çoğu kelime içi veya hece sonlarında bulunan ünsüzlerdir. Bunlardan l ünsüzünün düştüğünü kesin tespit edebildiğimiz *o* , *otur- getir-* gibi kelimeler yanında akıcı *r* ünsüzünün düştüğü kelimeler de mevcuttur. Özellikle yabancı kelimelerde vuku bulan bu gelişmeyi bir imlâ hatası olarak görmeyip Türkçe kelimelerde de görülen bir dil hadisesi olarak değerlendirmek gerekir. Örnekler dikkatle incelendiğinde bu yazılışların ihmal veya dikkatsizlikten kaynaklanmadığı, bilakis Çelebi'nin başka bir çok dil hadisesinde olduğu gibi bilinçli bir tespiti olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim örneklerde bu ünsüzler genellikle hece sonlarında (dâru'ş-şifâ, medrese, zirâ vb. az sayıda kelimede hece başında, ama kelime ortasında), değilse -rd gibi ünsüz gruplarında bulunmaktadır.

§ 5. a) l > ø

Şahıs zamirlerinin dışında bir tek maâl < melâl (ahvâl-i pür-m...) örneğine rastlayabildik.

---

[1] Kelimenin ünlüyle biten kelimelere gelen iyelik eki almış olması son ses olan *ayn* 'ın düştüğünü gösteriyor.

Diğer taraftan *a'lâ ('alâ (:'LA) Ba, 116b/36)(Azmî dâr-ı 'a.-ya azm etdi)* kelimesinde gırtlak çarpmasını engelleyecek şekilde söyleyişi vermek için baştaki ses tespit edilmemiştir. Buna karşılık kal'a (, Bb, 3b/14) kelimesi gırtlak çarpmasını gösterecek şekilde harekelenerek yazılmıştır.

"melâl" maâl (مآل)(1)

"o" o (45); ol (∞)

[**Mol.** o; o (kadar); ol (zaman); **Par.** o, ol; o (zaman); odur; ol yerde; ol yerden; ol kadar; ol saat , ol vaktden, ol zamandan; **Har.** o, ol; **Men.** o, ol (, ol kadar > o kadar)]

"ona" aña (اڭا)(134); (اڭا)(2); (اڭا)(3); añe(اڭه) (6); añe (اڭه)(1); (اڭه)(156)

[**Har.** ona; **Men.** aña, hlk. oña; ansız, hlk. onsız

"onda" anda (:aNDE)(61); (:ENDE)(296); onda(:EVNDE)(2)

[**Par.** onda (:EVNDE)(, anda); **Men.** onda]

"ondan" andan (:EENDN)(1); (:ENDN)(104)

[**Par.** ondan (:EVNDN)(, bundan); andan (:ENDN)]

"onlar" anlar (:aNLR)(148); (:ENLR)(193); onlar (:EVNLR) (3)

[**Par.** onlar, anlar (:EVNLR, ENLR); onlar; **Har.** onlarun]

"onu" anı (:aNY)(176); (:ENY)(29); onı (:EVNY)(2); (:EVNY)(2)

[**Har.** anı, onı]

"onun" anuñ (:aNÑ)(7); (:ENÑ)(10); onun (:EVNVÑ)(1)

[**Par.** anuñ (:ENVÑ); (:aNVÑ); **Har.** onun]

"onun için" anuniçün~ıçun (:ENÑÇVN)(44)

"onunla" anuñla (:aNÑLE)(3); (:ENÑLE)(9); (انڭله)(1)

[**Par.** anuñla (:aNÑLE); (:ENÑLE); onun ile (:EVNÑ EYLE)

"orada" orada (:EVRADE)(1); ol arada(:EVL ERADE)(1)

[**Par.** oradan (:EVRADN); ol arada (:EVL ERADE); oraya (,orada, EVRAYE); **Har.** ora, oraya; **Men.** orada; < ol arada]

"öbür" obir (اوبر)(2); (اوبر)(2); (:EVBR)(16)

[**Mol.** o bir (gün); o birisi, 280/30, 332/22, 443/17; **Par.** obir (:EVBR); obirisi (:EVBRYSY); **Har.** obir; **Men.** o (, o bir, o bir gün)]

"şu" şu (19); şol(2)

[**Par.** şol; şol kadar; şu kadar; **Har** . şu, şol, şol kadar; **Men.** şu, şol , şol kadar, (, şular, şunlar) = **Hic:** bu, işbu, şu, şol, bundan ötürü, bunün içün, bundan, bu yerde, hlk. burada; buraciktá; bu ârâdan; bular, şular, bunlar, şunlar]

b) r > ø

Düşmeli şekillerine diğer eserlerde de rastladığımız ve yazı diline geçirilip yaygınlaşmış olan *beygir, ejdehâ, kardeş vb.* kelimelerden başka SN'de, başka eserlerde pek rastlamadığımız söz konusu seslerin yazılmadığı kelimelerle karşılaşıyoruz. Bunlar bu günkü şekillerine göre yadırganacak düşmeler olarak görülmektedir. Ancak bunlar içinde bazı kelimelerin durumu bu hususa açıklık getirecek özelliktedir. Meselâ özellikle r düşmeli kelimelerden *vardır, dörd, mübarek, Varvarlı vb.* kelimelerin bu gelişmeyi gösterir yazılışları oldukça ilginçtir. Nitekim Evliya Çelebi'nin bunun gibi, telaffuzu aksettirmeyen kalıplaşmış imlâlarla ilgili başka kelimelerde yaptığı işaretlemeler de buna delâlet etmektedir (bk. giriş). Bu yazılışları, genellikle aynı seste görüldüğüne göre (*kükürd* ve *dörd* kelimelerinde birer örnekte d sesi de aynı şekilde diğer harflere göre üste yazılmıştır), sonradan farkedilmiş imlâyla ilgili bir ihmâlin düzeltilmesi şeklinde yorumlamak zorlaşmaktadır. Buradan hareketle Çelebi'nin r sesininin telaffuzunda zorlandığını düşünmek de mümkündür. O halde bu yazılışlar Evliya Çelebi'nin şahsî telaffuzunu aksettiren örnekler olmalıdırlar. Bu kelimelerin düşmesiz, orijinal imlâlı şekilleri elbette çok daha fazla yerde geçmektedir.

§ 7. **ba) Türkçe kelimelerde**

"bildirir" bildir (:BLDR)(4)

"derler" déler (:DLR)(1)

"dört" död (:DVD)(2)

"ederlerdi" edelerdi (:EYDLRDY)(1)

"göndertmeğe" göndetmeğe (:KVNDıMKE)(1)

"kaldırımlıdır" kaldımlıdır (:QALDMLYDYR)(1)

"kurşun" kuguşun (:QVĞVŞVN)(1); ku^{r}şum (: قوڵشوم)(1)

[**Mol**. kurşin (‚fişekler kurşunu); gurgurşin; gurşinlamak (=**impiombáre**: diş doldurmak, kurşunlamak , Bonelli); **Par**. kurşunlamak (=impiom); **Men**. kurşûm; kurşun, kurşunlamak]

"olurlar" olular (sahibi o.)(:EVLVLR)(1)

"parmak" bamak (:BAMQ)(1)

[**Mol**. barmak; parmak; **Par**. barmak (:BRMQ); parmak (:PRMQ); **Men** parmak]

"pazartesi" bâzâretesi (:)(1)

"sorguç" soguç (:sVĞVÇ)(1); sorguc(:sVRĞVC)(4)

[**Par.** sorguc (:SVRĞV , sRĞVC); sorguç (:sVRĞÇ); **Men.** sorguc, sorguçlü]

"vardır" vadır (:VADR)(2); vardır (: وادر)(1)

"yumurta" yumuta (:YVMVTE)(1); yumurta (:YVMVRTE)(4); (:YVMVRTA)(2)

§ 8. **bb) Yabancı kelimelerde**

"beygir < Far. bâr-gîr" beygir (:BYKR)(5); bargir(: بارگیر)(2); (:BARKR)(1); (:BARKYR)(2)

[**Mol.** beygir (beighir); **Par.** pargir (:PARKYR); **Har.** bêgir; **Men.** bârgîr > hlk. beigir, beygir]

"çorbacı < Far. şûrbâ" çobacı (:ÇVBACY)(1); çorba(60); çobra(22); çopra(2); şûrbâ(1)

[**Mol.** çorba; **Par.** çorbâ (:ÇVRBA)(4); şûrbâ (:ŞVRBA), (8); **Har.** çorba; **Men.** şorba, hlk.çorba=**Jusculum:** şorba, hlk. çorba; şovâ, horbâ]

"darulhadis" dâ'l-hadîs (1)

"daruşşifa" dâ'ş-şifâ (1). [**Par.** dâru'ş-şifâ]

"defterdar" defterdâ (1)

[**Har.** defterdâr; **Men.** defterdâr]

"deryâ" deyâ (leb-i d..)(:DYA)(4)

"Diyarbakır" diyâbekir (:DYABKR)(2)

"ejderha" ejdehâ (:EJDhA)(10); (:'JDhA)(1)

[**Mol.** eşder; **Par.** ejder (:EJDR); ejderhâ (:EJDRhA); **Men.** ejdehâ, ejderhâ]

"esrâru'l-hakîka" esrâ'l-hakîka(1)

"izâr=' örtü' " 'ızâ ('ı.-dır)(1); 'ızâr (∞)

"medfunlardır" medfûnlard(ır) (:MDFVNLRD)(1)

"medrese" medese (1)

"mestûrdur" mesturdı (:MSTVRD (kim))(1)

"mezkur" mezkû (2)

"mübarek" mübâ⌜ek (مبارك)(1)

"pazarcı" bâzâcı (:BAzACY)(1)

"pek < berk" pek (:PK)(3); berk(b.-dir)(:BRK)(1)

[**Mol**. pek; **Par**. pek; **Har**. pek; **Men**. pek= **Indurare**: pek, berk, peklemek, pekitmek, berkitmek]

"serdar" serdâ (s.-ı 'âlî)(1)

"serverlik" servelik (1)

"silahdar" silâhdâ (:sLAHDA)(7)

[**Mol**. silihdar; **Par**. silihdâr (:sLXDAR); (:sLHDAR) ; **Har**. silik-tar, silikdar, silihtar, silihdar; **Men**. silâhtâr, silıhtâr = **Ensifer**: silâhtâr (:sLAHDAR), siláhtâr (:sLHDAR), hlk silıhtâr]

"şikâ < şikâr='av' " şikâ (ş.-larıyla)(1)

"Varvarlı" varva⌜lı (:واروالى)(1)

"zirâ" zâ' (z.-dır)(:zA'DR)(1)

c) y > ø

§ 9. **ca) Türkçe kelimelerde**

"yılan" ilan (:EYLAN)(1); yılan(:YLAN)(∞)

[**Mol**. illan; **Har**. ilan, yilan; **Men**. yilan = **serpens**: yılan]

"yirmi" igirmi (:EYKRMY)(2)

[**Mol**. igirmi; **Par**. yigirmi; **Har**. igirmi, igırmi; **Men**. igirmi < yigirmi]

§ 10. **cb) Yabancı kelimelerde**

"Baykara" bâkara (:BAQRA)(5); baykara (:BYQRA)(∞)

"saky et-" sakî ét- (:سَقِى)(8)

"temiz < temyîz" temiz (: تَمِيز)(1)

[**Mol**. temis; **Par**. temiz (:tMYZ); temizlemek; **Har**. temiz, te-mis; **Men**. temîz]

"vely ol-" velî ol- (kenîseden v. olunmış câmi')(:وَلِي)(2)

§ 11. ç) n > ø

"kardeş" karındaş (:قرنداش)(3); (:QRNDAŞ)(133); karandaş(:QRANDAŞ)(1); kardaş(:QRDAŞ)(14); kardeş(:QRDŞ)(8)

[**Mol**. karindaş; karindaşlik; **Par**. kardaş (:QRDAŞ); kardaşlık; karandaş (:QRNDAŞ); karandaşlık; **Har**. kardas, kardaş, karindaş; **Men**. karindaş, hlk. kardaş]

"mağaza < Ar. mahzen [Şevki sh. 46, 96, 290, 354] " mağaza (:)(1) (Toloz **mahzen** yapıcılar dahi **mağazayı** şunda yapalım yok şunda yapalım déyü kazma ve kürekler ile geçerler.)

[**Mol**. magaza (=maghasza); **Par**. mahzen (:MHzN); (odun) mahazin(i)(, o... yığını)(:MHzNY); magaza; **Men**. mahzen, hlk. mahaza (431)]

"renk < Far. " reg (r.-i rûyları)(:RK)(1)

"tüfek~tüfenk < tufang [Doerfer II, 447]; tüfek > tüfenk [Banguoğlu 1974, § 40; Hatiboğlu]" tüfenk (:tVFNK)(28); tüfek (:tVFK)(2).

[**Mol**. tifeng; tifenkcuk; **Par**. tüfenk (:tFNK); **Har**. tüfenk; **Men**. tüfenk hlk. tüfek; tûfenk, tüfek]

Not: Diğer taraftan Arapça'da zarf olarak kullanılan ve sükûn (duraklama) halinde tek harekeyle (tenvinsiz) okunan kelimelerde bu tenvinler Türkçe'de yerlerini genel olarak bir uzun a (â)'ya bırakırlar. Bu gün iyice yerleşmiş bulunan bu durum SN'de de bir kaç aykırı örnekle beraber görülmektedir:

"aslâ" aslen (:اصلاً)(2)

"evvelâ" evvelâ (:EVVLâ)(1)

"hâlâ" hâlâ (:HALâ)(1). [**Par** . hâlâ (:HALâ)]

"kat'â" kat'â (1)

4. Başka Ünsüzlerin Düşmesi

Sedasız karşılığı olmayan ünsüzlerden başka h, d, f, s, t ünsüzleri de düşme eğilimi gösteren ünsüzlerdir. Bunlardan sızmalı bir gırtlak ünsüzü olan h, özellikle dilimize yerleşmiş yabancı kelimelerde düşmektedir. Bazı kelimeler bu düşmeli şekilleriyle yazı diline de geçerek sözlük kelimesi olmuş, dile yerleşmişlerdir (Banguoğlu 1974, § 36). Birde yabancı kelimelerde son seste bulunan çift ünsüzlerden sonuncusu da Türkçe söyleyişte çoğu zaman düşer. Bu düşme çoklukla - st ünsüz gruplarında görülmektedir. Bunun yanında -rd ünsüz grubunda da son ünsüzün düştüğünü görüyoruz. Tıpkı r düşmesinde olduğu gibi, *dört* kelimesinin yazılışı bu gelişmeye işaret etmektedir.

§ 12. **a) h > ø**

"Akçaşehir" akçaşar (:EQÇE ŞAR)(1); Akşar (:âQ Şar)(2)

"cephane < cebe+hâne" cebbâne (:CBBANE)(1)

"çile < çihille" çille (:ÇLLE)(1)

"İshak" sâk (Kız eydür: S...)(:sAQ)(1)

"matara < mathare < mithere [Şevki, sh.46, 90, 97]" matara (:MTRE)(5)

[**Har**. matara; **Men**. matara (:MTRE)]

"meşhed ='şehitlik, mezarlık' " maşad-lık (:MŞADLQ)(1)

[**Par**. maşat, meşhed, makbere, merkad (:MŞT, MŞhD); **Men**. meşhed]

"sarnıç < Ar. sıhrîc" sarnıc (: صَارْنج)(1); (:SARNC)(25); sahrîc(: صَهْرِيج)(20); sağrıc (:SAĞRYC)(1)

[**Mol**. sarniç; **Par**. sarınç (:sARNÇ); sahrîç (:ShRYÇ); **Men**. sârnic, sáhrîc, sıhrîc; sarnic, sârnic]

"şüphe" şübe (:ŞBE)(2)

[**Par**. şübhe; **Har**. şübhe; **Men**. şübhe]

"tashih" tasîh (:tSYH)(11); tashîh (∞)

[**Mol**. (sahi, (, dogri, tamam); sahi et-; **Par**. tasîh , tesih (et-)(:tSYH , tsYH); tashîh (∞); **Har**. (sahi); **Men**. táshîh]

§ 13. **b) d > ø**

"beter < Far.bed-ter" beter (kâfirden beş b.-dir)(:BtR)(1); bed–ter(:BDtR) (1)

[**Mol**. beter; **Par**. beter, bedter (:BtR, BDtR); beter; **Har**. better; **Men**. beter < bed-ter]

"çarşaf< çâder-i şeb" çârşaf (:ÇARŞF)(7); çâder-i şeb(∞)

[**Mol**. çarşaf; **Par**. çarşaf (:ÇRŞF); çârşeb (:ÇARŞB); **Men**. çârşeb ~ çârşef hlk. çârşaf = **çâdir şeb: 1. Toral:** yorgan, çâdir şeb, hlk. çarşaf, perde]

"dört" dör^{d} (: دورْ)(1); dör (:DVR)(12)

[**Mol**. dort; dord; **Par**. dört (:DVRt, DRt); **Har**. dord; dort; **Men**. dört]

"kükürtlü" kükürdli (: كوكوردلى)(1); kükürli(:KVKVRLY)(1)

"Nemrutlar" nemrular (:NMRVLR)(1)

"padişah" pâşâh (:PAŞAh)(3). [**Men**. padişâ, padişâh]

"sivâd" sivâ (:sVA)(1). [**Men**. sevâd]

"usta < Ar. üstâd[1]" usta (: EsTA)(1); (:EVsTA) (1); uste(:EVste)(4); üstâd(:EVstAd)(1)

[**Mol.** usta[2]; **Par.** uste (:EVste); ustâdlık (:EVstADLQ); **Har.** ustâz, usta (=meister); **Men**. ustâd; üstâ]

"yoğurtçu" yoğurcı (:YVĞVRCY)(1)

§ 14. **c) f > ø**

"tekfur" tekur (:tKVR)(45); tekrur(:tKRVR)(3); tekfur(:tKFVR) (4). [**Men.** (İstambol) tekûrî, tekkûr; tekrûr]

"Tekirdağ " Tekir dağı (:tKR DAĞY)(13)

[**Mol**. tekir dagi; t... balugi; tekircuk; **Par.** tekir balığı (:tKYR); tekfur balığı (:tKFVR); tekil balığı (:tKL); **Men.** tekir dâğî; tekûr dâğı , (t... bâliği); tekfûr bâliği < tekir (t...bâliğî)]

§ 15. ç) **v > ø**

"olta < volta" volta (:VVLTE)(2)

[**Mol**. volta; voltacuk; volta ur-; **Par.** olta; volta; volta çal-; **Men.** olta, hlk. volta = **Hamus:** olta, volta, holta] **Hamo: Par.** olta; **Mol.** volta . **T. Söz.** olta < İt. volte. **volte: Mol.** gahice bir; **voltare:** dondermek; **Par. voltare;** döndürmek, çevirmek. **İt. Söz. voltá:** 1. dönüş, istikamet, 2. kubbe, 3. defa, kere; **voltare:** çevirmek, tercüme etmek. Ayrıca Arapça ve Türkçe'de İtalyanca Kelimeler 'de (Barbera) İtalyan kökenli kelimenin Türkçe'de **vôlta** ve **ôlta**, ancak modern Türkçe'de **volta** şekilnde bulunduğu kayıtlı (İt. volta, in turcu vôlta o ôlta. Nella moderna Turchia volta.)

---

[1] Kelime ûstâ bâşî biçiminde Farsça'ya da geçmiştir (Gülensoy, nu., 26).

[2] **Mol.**'da karşılığı '*usta* ' olarak geçen kelimelere, **Bonelli**'de ' *boia* ' için '*zalim, cellat* ', '*maéstro* ' için '*usta, hoca, öğretmen*' karşılığı verilmiş. Ayrıca **Mol.**'da '*precidere, tagliare* ' karşılığı olarak da '*nasiyetci, usta* ' kelimeleri yer alıyor.

5. Hece Sonundaki Çift Ünsüzlerden Birinin Düşmesi

§ 16. a) b > ø

"Tahmasb" tahmas (t.-a)(:ThMAse)(13) [**Men.** táhmasb]

§ 17. b) s > ø

"sermest" sermet* (:sRMt)(2) [**Men**. sermest]

§ 18. c) t > ø

"bî-şümârest" bî–şümâres (meşhur Farsça beyitte)(:bî-ŞMARs)(1)

"çâşt=' kuşluk(vakti)' " çâş (vakt–i ç.-dan) (:ÇAŞ)(1); çâşt ı(u) çâştgi h(:چاشت چاشتگاه)[1] (1) [**Men**. çâşt]

"çiftlik" çiflik (:ÇFLK)(1); (Başç...)(1)

[**Mol.** cift; c. sür-; çiftluk, 248/23; **Par.** çiftlik; çiftci; **Men.** çift (sür-)]

"der-dest" der-des (:der-Ds)(2)

"der-kenârest" der–kenâres (meşhur beyitte)(:der-KNARs)(1)

"dest-dırâz" des–dırâz (d.-lık)(:DsDRAzLQ)(1)

"fihrist" fihris (f.-imiz)(:FhRS)(1)

[**Mol**. fihris; **Par.** fihiris, fihrist(:FhRS, FhRst); **Men.** fihris, fihrist]

"serbest" serbes (:sRBs)(1)

[**Par.** serbest (:sRBst); **Men.** serbes, serbestlik]

"Silistre" silisre (:sLsRe)(19). [**Har.** Silistre[2]]

"tezgâh < Far. dest-gâh" dezgâh (:DzKAh)(11)

[**Par.** dezgâh; dezgâhdâr; destigâh (:DstKAh); **Men.** dest–gâh, hlk. dezgâh, (sarraf) dezgâhı, dezgâhdâr = **Trapezita**: sárrâf, dezgâhdâr]

---

* Diğer örneklerde ünsüz grubundan sondaki düştüğü halde bu örnekte ilk ünsüz düşmüştür.

[1] Bu yapıya benzer bir de "zırh ı(u) zırah külah" terkibi var ki özel bir kullanışa benziyor.

[2] 'gemilerde askeri görev başına çağırmak için çalınan kemik düdük' anlamında bir 'silistre' kelimesi daha bulunmaktadır (bk. **KT**). Bu kelime **Par.**'de, silistre, silistere (سلستره , سلستره) (= 'düdük'),); **Men.**'de silsîre, hlk. silistre; **KT.**'de ise 'selsere' şeklinde geçmektedir.

6. Tekleşme

§ 19. Türkçe'de esas olarak, bazı gelişmeler (ekleşme, birleşme vb.) sonucu bir araya gelenlerin dışında aynı cinsten iki ünsüz yanyana bulunmaz. Yabancı (çoğu Arapça) kelimelerdeki ikiz ünsüzler iç seste çoğu kere tekleşmeye (dégemination) uğrarlar (Banguoğlu, § 36). Son seste düşmüş bulunan ikiz ünsüzler genellikle ekleme sırasında (ünlü başlı ek aldıklarında yahut ünlü başlı yardımcı fiilin isim unsuru olduklarında) ortaya çıkarlar. Ancak SN ve örnek aldığımız diğer metinlerde bu gelişmeyi göstermeyip aynı şartlarda ikizleşmeyen kelimeler bulunmaktadır. Bu günkü kullanılışa aykırı görülen bu durum bir imlâ problemi olmaktan öte, ilgili kelimelerdeki söz konusu gelişmenin derecesini anlatmak bakımından önemlidir.

a) İç seste

"alarga < İt. allarga='açık deniz, engin' " alarka (:ELARQE)(10); alarga (:âLARĞE)(1)

"avanta < İt. avvanta='beleş, avanta' " avanta (:آوانته)(2)

"bedesten < Far. bezzâzistân='çarşı' " bedesten (: بدستن)(2); bedâsten(: بداستن)(28); bezesten(: بزستن)(1); bezâsten(: بزاستن)(14); bezzâsten(:بزّازستن)(1); bezzâzistân(بزّازستان)(26); bezzâzân(: بزّازان)(2)

[**Mol**. besestan; **Par.** (bezâz); **Men**. bezâz, bezzâz; bezzâzistân > bezestân, bedestân = **Forum regium:** bezzâzistân, hlk. bezestân, bezesten, bedestân]

"çapa < İt. zappa" çapa (:ÇAPA)(5); (:ÇPA)(2); çapala- (2)

[**Par**. çapa (:ÇPE); çapacık (:ÇPECQ); çapalamak(:ÇPELMQ); **Men**. çâpa; çâpalamak (:ÇAPE)]

"ketenci < kettân" ketenci (K... Ömer)(:KINCY)(1)

[**Mol**. keten; **Par**. keten, kettân (:KIN, KIIAN); **Men**. kettân, ketân, hlk. keten]

"kına < Ar.hınnâ' [Şevki, sh. 48, 153, 295] " kına (:QNA)(6); k.-lı (:QNA-lı) (3); hınnâ(:XNNA)(7)

[**Par**. kına(:QNE); **Har**. kana; **Men**. hınnâ'e, hınnâ, hınâ, kınâ, kına]

"kurdele < İt. cordella" (: قوردله)(1)

"kupa < İt. cuppa" kupa (:QVPA)(1)

[**Mol**. kupa; **Par**. kupa(:QVPA)]

"mahfe < Ar. mihaffe=' devenin üzerine oturmak için konan se-

pet' [**KT**]" mahfe(: مَحْفَه)(1); mahafe(m.-ciler)(: مَحَافَه)(2)

"müzevvir < Ar. ='koğucu' " müzevir (: مُزَوِّيْر)(1)

[**Par.** müzevvir; müzevvirlik; **Men.** müzevvir, müzewwirlik]

"nekkâre < Ar. nekkâre='bir çeşit çalgı aleti' " nağara~nağra (:NĞRE)(2); nakara ~ nakre(:NQRE)(2). [**Men.** nekâre, hlk. nagara]

"pelit < Ar. bellût [Şevki, sh. 191, 263]; balût [Deny 1955, § 97]" belîd (:BLYD)(1)

[**Mol.** pellit; pelid; pelud; **Par.** pelîd (:PLYD); pilid, pelûd (:PLD, PLLVD); bilıt, belût (:BLYT, BLVT); **Men.** pelüt, bellût, pelît, pilit, pelîd, pellît = **Glans:** pelîd, pilid, belût]

"Saraçhâne < Far. serrâc-hâne" saraçhâne* (:صراج خانه)(1); sarrâc-hâne (23); serrâc-hâne (3)

"topuz < Ar. debbûs [Şevki, sh. 113, 266, 273][1]" topuz (: طپُوز)(5); (:طپور) (4). [**Par.** topuz (:tVPVz); topuz, debbûs (:tVPVz, DBBVs); topuzcı; topuzlık; **Har.** topuz; **Men.** debbûs, debûs, topuz = **Clava:** buz dugan, topuz, topus, debbûs, debûs]

"turac < Ar. durrâc [Şevki, sh. 274, 346]='bir cins kuş' " (:TVRAC)(1). [**Men.** dürrâc, hlk. türâc]

b) Son seste

"asam < Ar. asamm =' dilsiz' " asam (a.-lık)(: اَصَمْلِق)(1). [**Par.** asam (:ESM); (a.-lık); **Men.** ásámm]

"def < deff " deff (deff ü dümbelek)(: دَفّ)(1); deff ü kudüm(: دفّ)(2). [**Men.** deff, düff]

---

*-rr->-r- olduğuna dair işaret yok.

[1] **Şevki**'de kelimenin menşei konusunda çeşitli görüşler sıralanmıştır. Bir kısmına göre kelime Türkçe'den Farsça'ya, oradan da Arapça'ya geçmiş, bir kısmına göre ise Arapça'dan Türkçe'ye geçmiştir. Bunlara ilâveten **Hatiboğlu** (Hatiboğlu 1981)kelimeyi boğaz < boğ-uz, güvez < gök-ez, tıkız < tık-ız vb kelimelerle birlikte ad veya eylem soylu sözcükler kuran ekle yapılmış bir kelime olarak vermektedir.

Diğer taraftan kelime tûbcî şekliyle Türkçe'den yeniden Arapça'ya, topoz şekliyle de Farsça'ya geçmiştir (bk. Gülensoy, nu. 90). (Farsça'daki debûs şekli Arapça'dan geçmiş olmalı.) Gülensoy'a göre kelime aslen Türkçedir (bk. a.y.).

"dür < Far. dürr='inci' " dür (: دُرّ)(1); d -i meknûn(: دُرِ مکنون)(1); d.-i yekdâ(: دُوُرِ یکدا)(1); d... ü lülü(: دُرُّو لُولُو)(1); dürr (d.-i beyz-âsâ)(: دُرِّ)(1)

[**Men.** dür, dürr (, dürri yektâ]

"had < Ar. hadd" (bî-h. ile) (: حَدّ)(1)

[**Mol.** hatsus; hatan dişra; **Par.** had (h.-dan)(: حَدّ) ; serhad (: حَدْ); hadd(:HDD); **Har.** hadd, bihadd; **Men.** hád, hádd]

"hay < hayy" hay (:حَیّ)(2). [**Men.** hayy]

"kad< Far. kadd" kad (k.-lerinün)(: قَدّ)(1)

[**Par.** kadd(:QDD); **Men.** kad, kadd]

"makas < Ar. makass" (; mıkrâz (:MQRADz)(∞)

[**Mol.** makas; makascik; **Par.** makas (:مَقَصّ); makâs (: مَقَاصّ); mıkrâs (: مِقْرَاصْ); mıkrâz; makascık; mıkrâscık; **Men.** mákâs = **forfex**: makas, makâs < mıkáss, mıkrâz]

"musır < Ar. musırr='ısrarlı' " musır (ol-)(: مُصِرّ)(2)

"müsin < Ar. müsinn ='yaşlı' " müsin (: مُسِنّ)(1); (: مُسِنْ)(1)

[**Men.** müsinn]

"raf < Ar. reff [Şevki, sh. 91]" raf(r.-lar) (:RAF)(1)

[**Par.** raf (:RAF); **Men.** râf]

"red < redd" red (et-)(: رَدّ)(2)

[**Par.** redd (et-); **Har.** red (ederse); **Men.** redd]

"reşş < Ar. ='serpme, püskürtme' " rüş (:رُشْ)(1)

"reyy < Ar. ='sulama' " rey (et-, ol-)(: رَیّ)(6); rây(:RAY)(4); reyy (∞) [**Men.** reyy]

"sed < sedd" sed (et-)(: سَدّ)(3)

[**Par.** sedd (et-)(: سَدّ); **Men** . sedd (ét-)]

"sır < Ar. sırr" sır (: سِرّ)(1)

[**Mol** . sir; sirdaş; **Har.** sir, sirdaş; **Men.** sir, sirr]

B. ÜNLÜLERİN DÜŞMESİ

§ 20. Kelimelerde ünlü düşmesi, her ünlü bir hece olduğundan doğrudan kelimelerin kısalmasına sebep olur. Bazen, düşen bu ünlü beraberine bir veya daha fazla ünsüzü de alarak büzülmeye varır. Türkçe kelimelerle birlikte yabancı kelimelerde de görülen bu hadise sonucu özellikle yabancı kelimeler asılları bakımından tanınmaz duruma gelmişlerdir. Bu ise dilin yabancı unsurları kendi bünyesine uydurması ameliyesidir. Bu tür kelime veya birleşik kelimelerin örneklerini SN'de de görmekteyiz. Bu gelişmeler önce konuşma dilinde başlayıp sonra yazı diline geçmektedir. Yazının tutuculuğu sebebiyle konuşma dilinde belli gelişmeleri göstermiş bir çok kelime yazı diline geçememiştir. Bununla beraber konuşma dilinde yaygınlık kazanarak yazı diline de yerleşmiş kelimelerin sayısı da az değildir. Ünlü düşmesi tabi ki duruma göre kelimenin önünden, ortasından ve sonundan olabilmektedir.

SN'de bağlama edatıyla yapılmış birleşiklerin v'siz yazıldığı örnekler bir hayli çoktur. İlk bakışta bunların bağlama edatlarının harekeyle (ötre ile veya benzeşme sonucu değişik olarak) gösterilip onların da ihmal edilerek yazılmadığı düşünülebilir. Nitekim SN'de orjinal imlâlarının yanı sıra kelimede çeşitli sebeplerle meydana gelmiş değişikliklere işaret eden yazılışlar bulunmaktadır. (bk. giriş) Ancak bazı birleşiklerin harekelenerek tespit edilmiş olmaları v'siz yazılmış olan bu birleşiklerin bağlama edatlarını (u, ü) düşürdüklerini göstermektedir. Bu da bir çeşit orta hece düşmesidir. Buna paralel olarak bağlama gruplarında veya Farsça isim veya sıfat tamlamalarında orta hecenin durumu, kelime veya tamlamaların kullanım sıklığına göre değişiyor. Yaygın olarak kullanılan kelime ve tamlamalarda, bu günkü şekillerini hazırlayan gelişmeler görülürken aynı yapıda başka kelime ve tamlamalarda yapı orjinal şekliyle korunmaktadır. Yazı diline de girmiş bulunan fonetik gelişmesini tamamlamış kelimelerin SN ve diğer metinlerdeki şekillerini sırası geldiğinde göstereceğiz.

1. Orta Hece Düşmesi

Üç ve daha fazla heceli kelimelerde vurgusuz hece ünlüsü düşer; bu heceye bağlı ünsüzler de komşu hecelere bağlanırlar (Banguoğlu, § 37). Eklemeyle hecesi çoğalmış kelimelerde de çoğu zaman ortada kalan hecenin düştüğü görülür.. Bu dil hadisesi, dile yerleşmiş yabancı kelimelerde de yaygın olarak cereyan etmektedir. Bu şekilde değişmiş Türkçe ve yabancı kelimelerin bir kısmı bu şekilleriyle

sözlük kelimesi halini almış ve dile yerleşmişlerdir.

a) Kalıcı düşme

aa) Türkçe Kelime Tabanlarında

§ 21. aaa) İsimler

"aşırı < aşır-ı" aşrı (:aŞRY)(17)

"ayrık=bir cins ot" ayrık (:aYRYQ)(1)

"birbiri" biribiri (:BRY BRY)(2); birbirine (:BRBRYNE)(2); birbirilerin (:BRBRLRN) (1); biribirlerine (:BRY BRLRYNE)(1); birbirleriyle (:BRBRLRYLE)(1)

[**Mol**. biribirisine; **Par**. birbiri; birbirine; birbirinüñ; biribirinüñ; birbirini; birbirsinde (sonra); **Har**. birbiri, birbirinden, birbirine, birbirini, birbirünüze]

"boynuz" boynuz (:BVYNVz)(9)

[**Par**. boynuz; boyunuz; **Har**. (boyn); **Men**. boynuz, boynuzlü]

"büklüm büklüm < bükül-üm" (:BVKLVM)(1).

[**Par**. büklüm (:BVKLM); **Men**. böklüm]

"gezecek" gezcek (g... yollar)(:KzCK)(1)

"giysi" geysi(g.-yi)(:KYSY)(1).

[**Men**. geyisi = **Indumentum:** geisi, geyecek, libâs, kiswe; **ilinteam:** geyisı, geyecek]

"karanlık" karanlık (:QRANLQ)(7)

[**Mol**. karanluk; karanlik; haranlik, haranlugile; **Par**. karañu (:QRAÑV); karañücek (:QRAÑVCK); karanlık (:QRANLQ); karañulık (:QRAÑVLQ); karañülik (:QRAÑVLK); **Har**. karanlük; **Men**. karanlık, káranlık, karañlık, (, karañlü, karañu)]

"kardeş" karındaş (قرىنداشىز)(3); (:QRNDAŞ) (133); karandaş(:QRANDAŞ)(1); kardaş(:QRDAŞ)(14); kardeş(:QRDŞ)(8)

[**Mol**. karindaş, karindaşlik; **Par**. kardaş (:QRDAŞ); kardaşlık; karandaş (:QRANDAŞ); karandaşlık; **Har**. kardas, kardaş, karinda; **Men**. karinda, hlk. kardaş]

"kıvrak < kıvır-ak" kıvrak (:QVRAQ)(1); (kıs) k...(1)

"korucu" korcı (:QVRCY)(1); korçı (:QVRÇY)(4); korucu (:QVRVCV) (5); korucu (:QVRCV)(1)

[**Par.** koruc ı (:QVRCY)(2). [**Men.** koruci]

"nere < ne yer-e" nere (:NRE)(1); nerde (:NRDE)(2); nerede (:NEREDE)(2); nereden (:NREDN)(2); nerye (:NRYE)(1); nereye(:NREYE)(2)

[**Mol.** nereden; nereye; **Par.** nerede; nereye; **Har.** nere (nerede); **Men.** nerede, nereden, nereye, nerelü, ne yerde, ne yerlü]

"oğlan" oğlan (:EVĞLAN)(∞); olan (:EVLAN)(2)

[**Mol.** oğlan; o.-cikler; o. -lik; **Par.** oğlan; **Har.** oglan; **Men.** oğlan]

"orada" orada (:EVRADE)(1); ol arada (:EVL ERADE) (1)

[**Par.** oradan; ol arada; oraya (,orada); **Har.** ora, oraya; **Men.** orada; < ol arada]

"oyuncak < oyun-a-y-acak" oyuncak (:EVYVNCAQ)(2); oyunaycak (:EVYVNAYCAQ)(1)

"salıncak < salın-acak" salıncak (:SALNCQ)(5)

[**Par.** salıncak; **Men.** salincak, salıncak]

"savruntu < savur-untu" savruntı (:صَاوْرُونْطِى)(3)

"tükrüğü" tükrüğ-i (:tVKRVKY)(1)

"uyluk" uyluk (: اُوْيْلُوْق)(1); uyuluk (:اُوْيْلُوْغى)(1)

"yahşı < yakış-ı" yahşı (:YHŞY)(8)

"yalnız" yalnız (:YALÑz)(1); yalınız (: يالِكِز)(1); (: يالِكِز)(1)

[**Mol.** yaluvus; yaluvusce; **Par.** yaluñuz; yaluñüzlik; **Har.** yaliniz, yalinüz; **Men.** yalınız, yâlinûz, yalınızlık]

"yaylım < yayıl-ım" (bir y. top)(:YAYLM)(6)

"yukardan < yukarı-dan" yokar-dan(:YVQARDN)(1)

[**Mol.** yokarde; yokarden; **Par.** yukarda; yukardan; yukaru; **Har.** yokar (=yokarda); **Men.** yokarıde, yokarıde, yokardá, yokarda, yokardeki (, yokarı, yokarü, yokari) = **Supra:** yokarıda, yokardá]

"yumruk < yumur-uk" yumruk (:YVMRVQ)(1)

"yumuşak < yumuş-ak" yumşak (:YVMŞAQ)(4)

[**Par.** yumuşak; yumuşakcık; **Men.** yumşak, yumşacik]

§ 22. aab) Fiiller

"bulama-" bulmama- (:BVLMA-)(2)

"çağrıl-" çağrıl- (:چَاغْرِلر)(3)

"koyver-" koyver- (:قويورديلر)(2). [**Par.** koyvir-; deyver-; deyvir-]

"kurtula-" kurtulma- (:QVRTVLMA-)(1)

"oyna-" oyna- (:EVYNA-)(17)

"yumurtla-" yumurtla- (y.-mışlardır)(:YVMVRTL-)(1); yumurtá (:YVMVRTE)(∞); yumurta (:YVMVRTA)(2)

Bu günkü durumunun aksine orta hece vokalini koruyan örnek:"kavrul-" kavurulan (:QAVVDV-)(1)

ab) Eklerde

ile edatı, -alı/-eli eki ve i- cevher fiili gramer kelimelerinde ilk ünlülerini bazen düşürürler. Birleşik fiil yapmak için yardımcı fiil olarak kullanılan cevher fiili çekim sırasında bazen -ken, -mış, -di vb. şekilde kısalır (Deny 1941, § 1351) . -alı/-eli gerundium eki daha çok -dan /-den ablatif ekiyle genişlediğinde ünlüyü düşürüyor. ile edatı da bu günkü gibi hem ekleşmiş (-le), hem ekleşmemiş olarak kullanılmaktadır. Bu hususta çalışmamıza malzeme aldığımız bütün eserlerde aşağı yukarı bir birlik söz konusudur.

§ 23. **-alı / -eli + dan / den**

[**Men.** doğmak:... doğaldan berü]

"bozulalıdan" bozulaldan (b. beri)(1)

"edeliden" édelden(7)

"olalıdan" olaldan(5); olınaldan(3)

ıla / ile (Edat fonksiyonuyla)

ile aslında bir gerindium kalıplaşmasıyla (ile < il-e) oluşmuş bir edattır (Clauson, Hacıeminoğlu). Dolayısıyla kelimenin ön sesliyi düşürerek ekleşmesi daha sonraki devrelerde olmuştur. Ekleşme esnasında eklendiği kelimenin son sesi bir ünlü ise araya bir koruyucu *y* gelmektedir. Eski metinlerde bu durumlarda edatın ilk sesiyle eklendiği kelimenin son sesi çoğu zaman tek bir y harfi ile kaydedilmektedir. Bu durumlarda bu harfin kaynaştırıcı y sesi olup olmadığını anlamak, hele metin harekesizse imkansızlaşmaktadır. Gerek SN'nin bizim taradığımız kısımlarında rastladığımız hareketi örnekler, gerekse Men., Mol.'daki örnekler bize her iki şeklin de varlığını bildirmektedir. Dolayısıyla SN ve diğer eserlerdeki harekesiz kelimeleri ne şekilde okunacağı konusunda kesin bir karara

varmak mümkün görülmüyor.

§ 24. **a) ünlü + y + la ~ le**

"camisiyle" cami'iyle (1)

"deresiyle" deresiyle (1)

"kapısıyla" kapusıyla (1)

"kediyle" kediyle (:كَدِيله)(1)

Çeşitli kelimelere aynı şekilde gelmiş ***65*** örnek var.

§ 25. **b) ünlü + ile**

"eyaleti ile " eyâleti ile (1)

"ibretnümâları ile" 'ibret-nümâları ile (1)

"Silivri ile" Silivri ile (1)

"yeniçeri ile" yeniçeri ile (1)

Çeşitli kelimelere aynı şekilde gelmiş **120** örnek var.

§ 26. **c) ünsüz + ıla ~ ile**

"acemiyân ile" 'acemiyân ile (1)

"guzat ile" guzât ile (1)

"Hazar ile" Hazar ile (1)

"mıknatıs ile" mıknatıs ile (1)

"nameler ile" nâmeler ile (1)

Çeşitli kelimeler aynı şekilde gelmiş **155** örnek var.

§ 27. **ç) ünsüz + ıla ~ ile**

"baş-ıla~ile" baş–ıla~ile (1)

"Fırat-ıla~ile" Fırat–ıla~ile (1)

"Hacivat-ile" Hacîvad-ıla~ile (1)

"haralar-ile" hârâlar-ile (1)

"hımar-ile" hımâr-ıla~ile (1)

"katır-ıla~ile" katır–ıla~ile (1)

"Kotas-ıla" Kotas-ıla~ile (1)

"Mısr-ıla~ile" Mısr–ıla~ile (1)

"Ömer-ile" 'Ömer-ile (2)

"salât-ile" salât-ıla~ile (1)

"silahlar-ıla~ile" silâhlar-ıla~ile (1)

§ 28. d) ünsüz + la / le

"atım-la" atım-la (: آتملە)(1)

"bizim-le" bizim-le (: بزمله)(1)

"efendimiz-le" efendimiz-le (1)

"ganayim-le" ganâyim-le (2)

"katarım-la" katarım–la (1)

"sağrıcılar-la" sağrıcılar-la (1)

ıla / ile (zarf fonksiyonuyla)

§ 29. a) vokal + yla ~ yle

Burada ekin kaynaştırıcı *y* ile *+yla~yle* şeklinde olduğunu gösteren iki tane (**hatvesiyle**, **payesiyle**) harekeli örnek var. Diğer örnekleri ise aynı şartları taşıdıklarından öyle olabileceğini düşünerek buraya aldık. Aksi halde *cezim* 'siz, yani *y* kaynaştırıcısının varlığına işaret eden yazılışta olmayan örneklerde ek *+la~+le* olarak da değerlendirilebilir. Nitekim *takrîbi+le* okunacak şekilde örneğimiz var.

"ağaları-yla" ağaları-yla (1)

"eli-yle" eli-yle~le (: اليلە)(1)

"haberleri-yle" haberleri-yle~le (1)

"hatvesi-yle" hatvesi-yle (خطوه سيله)(1)

"iliği-yle" iliği-yle~le (: إلكيلە)(1)

"öreğesi-yle" öreğesi-yle~le (أوره كه سيله)(1)

"payesi-yle" pâyesi-yle (: پايه سيله)(2); (1)

"sebebi-yle" sebebi-yle~le (1)

"sikkesi-yle" sikkesi-yle~le (1)

"suyla~su ile" su-y-ıla~ile (1)

"takribi-yle" takrîbi-le (1)

"validesi-yle" vâlidesi-yle~le (1)

Çeşitli kelimelerde aynı şekilde geçen **1055** örnek var.

§ 30. **b) ünlü + ile**

"âliyye ile" ‘âliyye ile (1)

"minare ile" minâre ile (1)

"şerifleri ile" şerîfleri ile (1)

"veli ile" velî ile (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde geçen **538** örnek var.

c) ünsüz + la / le

§ 31. **-mak + la/ -mek + le**

"çalışmak-la" çalışmak-la (1)

"demek-le" démek-le (:DYMKLE)(4); (:DMKLE)(10)

"etmek-le" étmek-le (1); édinmek-le (1)

"olmak-la" olmak-la (1)

"sakınmak-la" sakınmak-la (2)

§ 32. **-mak + ıla/ -mek + ile**

"akmak-la" akmağ-ıla (1)

"arşınlamak-la" arşınlamağ-ıla (1)

"çekmek-le" çekmeğ-ile (2)

"demek-le" démeg-ile (1)

"düşmek-le" düşmeg-ile (1)

"etmek-le" étmeg-ile (43)

"gelmek-le" gelmeg-ile (1)

"getirmek-le" getirmeg-ile (1)

"göstermek-le" göstermeg-ile (1)

"kalmak-la" kalmağ-ıla (1)

"olmak-la" olmağ-ıla (8)

"sakınmak-la" sakınmağ-ıla (3)

"satmak-la" satmağ-ıla (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelere gelmiş **599** örnek var.

§ 33. **-mak + ıla / -mek + ile**

"çekmek-le" çekmek ile (1)

"demek-le" démek ile (2)

"ekmek-le" ekmek ile (1)

"gelmek-le" gelmek ile (91)

"olmak-la" olmak ile (68)

Diğer ünsüzler

§ 34. **+ la / +le**

Burada da edatın ekleştiğini gösterir şekilde harekelenmiş iki örneğimiz var: *fırlaklarla* , *müczemimle*. Diğer örnekler harfsiz ve harekesizdir.

"ateş-le" âteş-le(1)

"babamız-la" babamız-la (1)

"bunun-la" bunuñ-la (1)

"fırlaklar-la" fırlaklar-la (:فِرْلَاقْلَرْلَه)(1)

"ganayim-le" ganâyim-le (1)

"kalemler-le" kalemler-le (1)

"müczemim-le" müczemim-le (: مُجَزْمِلَه)(1)

"saadet-le" sa'âdet-le (2)

"seyahat-la~le" seyâhetle (1)

Aynı özellikle çeşitli kelimlerde **607** örnek var.

§ 35. **+ıla / +ile**

Harekeyle gösterilenler:

"adam ile" âdem-ile (:آدمِيلَه)(1)

"adl ile" 'adl-ile (:عَدْلِيلَه)(1)

"cami ile" câmi'-ile (جامِعِلَه)(1)

"ip-le~ ile" ip-ile (: اِپلَه)(1)

"isim-le" ism-ile (: اِسمِلَه)(1)

"kirpiğin-le" kirpiğiñ-ile (: كِرْپِكِلِه)(1)

§ 36. **Harf ve harekeyle gösterilenler:**

"bahâdırân-la" bahâdırân-ıla~ile (بَهَادِرَانِلَه)(1)

"uluklık-la~ ile" ulaklığ-ıla~ile (اولاقلغله)(1)

§ 37. **Harf ile gösterilenler:**

"Ahmet-le~ ile " Ahmed-ile (1)

"bıçak-la" bıçağ-ıla (1)

"gemiler-le" gemiler-le (1)

"guzat-ile" guzât-ile (1)
"güç-le~ ile" güc-ile (1)

"hak ile" hakk-ıla (1)

"kahr-ile" kahr-ıla~ile (1)

"silah-la" silâh-ıla~ile (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **416** örnek var.

§ 38. **ile**

"bahs+ile" bahis ile (1)

"berf ile" berf ile (1)

"diller-le" diller ile (2)

"Firenk ile" firenk ile (1)

"han ile" hân ile (1)

"Hazar ile" harez ile (1)

"kahr ile" kahr ile(1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **1912** örnek var.

Esas enstrümantal eki olan -n'li şekillerin de SN'de kullanılmış olduğuna işaret etmek üzere örneklerini burada veriyoruz.

"gündüzün" gündüz°n (1)

"ile" ilen (1)

"kan ile" kanlan (1)

"olmakla" olmağın (10)

"sabahleyin" sabâhın (4)

"seher vakti" seherin (1)

"ters olarak~tersten" tersin (t... eğerli atlar)(1)

i- (i-mek) Fiilinin Ekleşme Dolayısıyla Düşmesi

Görülen geçmiş zaman (i-di)

1. Fiil Çekiminde

a) düz ünlülü fiilerde

§ 39. **-°r+di**

"çatlar-dı" çatlar-dı (1)

"çıkar-dı" çıkar-dı(1)

"eder-di" éder-di (1)

"gelir-di" gelir-di (1)

"kana-r-dı" kanar-dı (1)

"verir-di" verir-di (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **464** örnek var.

§ 40. **-l°r-dı / -di**

"derler-di" dérler-di (2)

"okurlar-dı" okurlar-dı (1)

"titrerler-di" ditrerler-di (1)

"yaparlar-dı" yaparlar-dı (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **343** örnek var.

§ 41. **-m°z-dı / -di**

"basmaz-dı" basmaz-dı (1); "denilmez-di" dénilmez-di (1); "olmaz-dı" olmaz-dı (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **52** örnek var.

§ 42. **-m°ş-dı / -di**

"bulmuş-tu" bulmış-dı (1)

"denmiş-ti" denmiş-di (1)

"kalmış-tı" kalmış-dı (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **164** örnek var.

§ 43. **-m°şl°r-dı / -di**

"asmışlar-dı" asmışlar-dı (1)

"buyurmuşlar-dı" buyurmuşlar-dı (1)

"yumurtlamışlar-dı" yumurtlamışlar-dı (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **22** örnek var.

§ 44. **-a/-e-y-dı / -di**

"edey-di-n" édey-di-ñ (2)

"olay-dı-m" olay-dı-m (9); olay-dı-k (1)

"sürey-di-k" sürey-di-k (1)

*"dediy-di" dédiy-di (1)

*"demezmiy-di-n" démezmi-y-diñ (1)

§ 45. **b) Yuvarlak ünlülü fiillerde**

"gördüy-dü-m" gördü-dü-m (1)

"görür-dü-m" görür-dü-m (1)

"olur-du" olur-dı (1)

"oturur-du" oturur-dı (1); oturur-du-k (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **66** örnek var.

§ 46. **Ekleşme olmayan örnekler:**

"biliştik idi" bilişdik idi (1)

"buyurduk idi" buyurduk idi (1)

"derlerdi" derler idi(1)

"(murad) ettim idi" étdim idi (1)

"görmemişti" görmemiş idi (1)

"kalmamış-tı" kalmamış-idi (1)

"oldum idi" oldum idi (1)

"olmada idi" olmada idi (2)

"vermişti" vermiş idi (108)

"yürürdü" yürür idi (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **38** örnek var.

---

* Bu örnekleri seslerin sıralanışı aynı olduğundan buraya aldık. (düz ünlü+y+di)

§ 47. **2. İsimlerde**

"değildi" değil-di (2)

"kârıydı" kârıy-dı (1)

<u>Öğrenilen Geçmiş Zaman</u> (i-miş)

1. Fiil Çekiminde

§ 48. **a) düz ünlü + miş**

"çalar-mış" çalar-mış (1)

"derler-miş" dérler-miş (1)

"etmez-miş" étmez-miş (1)

"gider-miş" gider-miş (1)

"ister-miş" ister-miş (1)

"okşar-mış" ohşar-mış (1)

"olma-mış" olmaz-mış (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **73** örnek var.

§ 49. **b) yuvarlak ünlü + m°ş**

"bulunur-muş" bulunur-mış (1)

"buyurur-muşlar" buyuyur-mışlar (1)

"doğurur-muş" doğurur-mış (1)

"dökülür-müş" dökülür-miş (1)

"olur-muş" olur-mış (1); (5); olunur-mış (1)

Ekleşmemiş örnekler:

§ 50. **a) düz ünlü + imiş**

"basacak-mış" basacak imiş (1)

"derler-miş" dérler imiş (2)

"kılınır-mış" kılınır imiş (1)

§ 51. **b) yuvarlak ünlü + imiş**

"durur-muş" durur imiş (1)

"götürür-müş" götürür imiş (1)

"olunur-muş" olunur imiş (1)

2. İsimlerde

§ 52. **a) düz ünlü + m°ş**

"adamlarıy-mış" âdemleriy-miş (1)
"enhârlar-mış" enhârlar-mış (1)
"kiliseleriy-miş" kiliseleriy-miş (1)
"mef'ul-müş" mef'ûl-miş (1)
"sakinler-miş" sâkinler-miş (1)
"sultan-mış" sultân-mış (1)
"var-mış" var-mış (1); var-ımış (1)

Şart Çekiminde (i-se)

§ 53. **1. Fiillerde**

"çıkar-sa-k~isek" çıkar-sa–k (1)
"denir-se" dénir-se (2)
"dokunur-sa" dokunur-sa (1)
"eder-se" éder-se (1)
"edinir-se-n" édinir-se-n (1)
"eser-se" eser-se (1)
"etmiş-se" étmiş-se (halk é.)(1)
"gelir-se" gelir-se(1)
"kaldırır-sa-k" kaldırır-sa-k (1)
"karışmış-sa" karışmış-sa (1)
"olur-sa" olur-sa (1)
Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **222** örnek var.

§ 54. **Ekleşip ünlüyü düşürmeyen örnekler:**

"eyler-se" eyler-ise (1)
"olacak-sa" olacağ-ısa(1)
Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **5** daha örnek var.

§ 55. Ekleşmemiş örnekler:

"bulunduy-sa~ise" bulundı ise (1)

"etmemiş-se" étmemiş ise (1)

"ettiler-se" étdiler ise (3)

"gelmişler-se" gelmişler ise (1)

"girdiy-se" girdi ise (1)

"kodumsa~ise" kodum ise (1)

"olacak-sa" olacak ise (1)

"olduy-sa" oldı ise (1)

"olunduy-sa" olındı ise (1)

"vardıy-sa" vardı ise(1)

"vediy-se" verdi ise (1)

"vurduy-sa" urdı ise (1)

"yefallandıy-sa~ise" yef'allandı ise (1)

§ 56. 2. İsimlerde

"hacetin-se" hâcetüñ-se (1)

"köşesiy-se" kûşesiy-se (1)

"var-sa" var-sa (5)

"yok-sa" yoh-sa (67); yok-sa (4); yoğ-sa (1)

§ 57. Ekleşip ünlüyü düşürmeyen örnekler:

"var-sa" var-ısa (7)

"yok-sa" yoğ-ısa~ise (1)

§ 58. Ekleşmeyen örnekler:

"bî-haber ise" bî-haber ise (1)

"kadir-se-n" kâdir ise-ñ (1)

"mertebesinde ise" mertebesinde ise (1)

"müptelâ ise" mübtelâ ise(1)

"ne ise " ne ise (1)

"nice ise" nice ise (1)

"öyley-se~ise" öyle ise(1)
"sârık ise 'hırsız'" sârık ise (1)
"siz ise" siz ise (1)
"top-sa~ise" top ise (3)
"var-sa" var ise (28)
"yok-sa" yok ise (2)
Aynı vzellikte çeşitli kelimelerde **65** örnek daha var.

<u>iken gerundiumu</u> (i-ken)

1. Fiilerde

§ 59. **-r-ken**

"çıkar-ken" çıkar-ken (1)
"çıkılır-ken" çıkılır-ken (1)
"der-ken" dér-ken (2)
"eder-ken" éder-ken (1)
"geçer-ken geçer-ken (1)
"gelir-ken" gelir-ken (3)
"girer-ken" girir-ken (1)
"kazar-ken" kazar-ken (1)
"kazır-ken" kazır-ken (1)
"severler-ken" severler-ken (1)
"yatar-ken" yatır-ken (1); (1)

§ 60. **-m°ş-ken**

"bulmuş-ken" bulmış-ken (1)
"demiş-ken" démiş-ken (1)
"düşmüş-ken" düşmiş-ken (1)
"geçmiş-ken" geçmiş-ken (2)
"gelmiş-ken" gelmiş-ken (2)
"olmuş-ken" olmış-ken (6)
"vermiş-ken" vermiş-ken (1)
Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **18** örnek daha var.

Ekleşip ünlüyü düşürmeyen örnek:

"olacak-ken" olacağ-ıken (1)

§ 61. Ekleşmemiş örnekler:

"bozulmuş-ken~iken" bozulmış iken (1)

"çekişmedey-ken~iken" çekişmede iken (1)

"etmedey-ken~iken" etmede iken (1)

"gelmedey-ken~iken" gelmede iken (1)

"gelmiş-ken" gelmiş iken (1)

"olmada-yken~iken" olmada iken (4)

"olmuşlar-ken" olmışlar iken (1)

2. İsimlerde

§ 62. a) ünlü + iken

Son sesi ünlü olan kelimelerde y harfinin kelimenin son sesini mi gösterdiği yoksa kaynaştırıcı y mi olduğu kesin değildir. Nitekim halifesiy-ken (Bc, 52a/5) kelimesi *halîfesi-ken* okunacak şekilde harekelenmiştir.

"hakimiy-ken" hâkimi-ken (1)

"halifesiy-ken" halîfesi-ken (خليفه سيكن)(2)

"serdarıy-ken" serdârı-ken (1)

"sultanıy-ken" sultânı-ken (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **29** örnek var.

§ 63. b) ünsüz + iken

"hâtır-iken" hâtır-iken (1)

"küçük-ken" küçü(k)-ken* (1)

"var-ken" var-iken (2)

"yok-ken" yoğ-iken (1)

---

* Bu kelimede k harfinde yazılmamış bir şedde düşünülebileceği gibi gırtlak ünsüzünün eklemede düştüğü de düşünülebilir. Nitekim k gırtlak ünsüzünün ekleşmede düşmesi, son sesi gırtlak ünsüzü olan kelimeler, içinde bu sesi bulunduran eklerle genişlediklerinde vuku bulmaktadır.

Ekleşmeyen örnekler:

§ 64. a) ünlü + iken

Ekleştiğini gösteren örnek yok.

"bende='kul' iken" bende iken (1)

"fetva iken" fetvâ iken (1)

"hâbda iken 'uyku' " hâbda iken (1)

"mürde iken" mürde iken (1)

"vakfı iken"vakfı iken (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimede **240** örnek var.

§ 65. b) ünsüz + iken

"açık-ken~iken" açık iken (1)

"azîm iken" ‘azîm iken (1)

"böyle iken" böyle iken(1)

"meflûc iken" meflûc iken(1)

"nur iken" nûr iken(1)

"var-ken" var iken (1)

"yok iken" yok iken (3)

Aynı özellikte çeşitli kelimede **179** örnek var.

Buraya kadar Türkçe kelimelerde ve ekleşme esnasında meydana gelen orta hece düşmesi örneklerini sıraladık. Görüldüğü kadarıyla söz konusu şekillerin kullanılışında bu güne nispetle bir farklılıktan söz etmek mümkün değildir. Bu şekilleri imlâyı esas alarak okumak gerekmektedir. Nitekim bunlar bu gün de istikrar kazanmış değildirler.

§ 66. ac) Yabancı Kelimelerde

Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi hadisesi yabancı kelimelerde de aynı şekilde cereyan etmektedir. Bu kelimelerden bir kısmı bu gün de gelişmiş şekilleriyle mahallî kullanışlarda yer alırken bir kısmı da umumî dile yerleşmiş ve sözlük kelimesi olmuştur.

"ağda < Ar. akîde= 'akide' " ağda (: آغدا)(5); (: اغدا)(7); (: آغره)(3); ‘akîde (: عقيده)(1) [**Men.** ‘akîde]

"bozahane < Far. boze [Stein.]" bozhâne (:BVzXANE)(1); boza (:BVzE)(1)

"câzibe" câzbe (: جَاْزْبَهْ)(1) [**Men**. câzibet]

"dâ'iren-mâdâr" dâran-mâdâr (:DARA MA DAR)(3); dâyiren-mâdâr (:DAYRA MADAR)(85)

"harita < Ar. harîta < Yun." harta (: خَاْرْطَهْ)(1)

[**Par**. harti (:HARıY, XRıY); **Men**. hárîtá]

"mavna < mâ'ûna [Şevki, sh. 46, 97]" mavna(مَاْوْنَهْ)(1); mavuna (9)

[**Men**. mauna(272) = **Tiremis major:** mahona]

"puşda < Far. pûşîde=' örtü, perde' " (:PVŞDE)(1). [**Men**. pûşîde]

"râbıta " rabta (r. -cıkdır)(:RBTECQ)(1)

"râyiha < Ar. râ'iha='koku' " râyha (bed–r.)(: رَاْيْحَهْ)(1); râyiha (21); râyiha-ciği (: رايحه جكى)

[**Par**. râyha (: رَاْيْحَهْ); bed-râyha; **Har**. reha; **Men**. râyhá, râyhálü; bedrâihá]

"Sarıhân" Sarhân (:SARHAN)(3)

"sayvan < sâye–bân" sâybân (:sAYBAN)(1); sâye–bân (:sAYEBAN)(2)

[**Par**. sâyebân (:sAYBAN); **Men**. sâyebân]

"takke < Ar. tâkıye [Stein.]" takye (t.-ciler)(:tAQYE-ciler)(1); takye-ciyân (1); takya-cı (:tAQYA-cı)(2); takya-lar (:tAQYA)(1); takya-lı (1); t.-cılaruñ (1); takya-ciler (:tQYA-ciler)(1); takya-lı (:TAQYE)(2)

[**Mol**. takye(=takie); **Par**. takiye (:tQYE); **Men**. tákyá = **Pileus:** tákyá (:tQYE)]

"tavla < Ar. tavîle='at ahırı' " tavlá (:TVLE)(3)

[**Men**. távlá, hlk.tavla; tavîlet, hlk. tavla = **Equile:** tavla, tavîlet]

"Tekirdağ < Erm. takavor " Tekir dağı (:TKR DAĞY)(14)

[**Mol**. tekir dagi; **Men**. tekir dâğî; tekûr dâğı, (t. bâliği)]

"tuğla < Lat. tegula " tula (:TVLE)(24)

[**Mol**. tuğla; tuğle; **Par**. tuğla (:tVĞLE); tuwla (:TVVLE); tula (:tVLE); tu'la (:tV'LE); **Men**. tûğlá (:tVĞLE, TVĞLE); tuğla (:TVĞLE) = **tegula:** keremit, kırmîd]

"vuhûş u tuyûr" hûş tuyûr (:HVŞ TYVR)(5); hûş u tuyûr (:HVŞ V TYVR)(2); (:XVŞ V TYVR)(2); vuhûş u tuyûr (:VHVŞ V TYVR)(1)

SN'de bağlama v'si yazılmamış çok sayıda bağlama grubu örneği bulunmaktadır. Bu örneklerde bağlama v'si, hareke ile gösterilmek istenip harekelerin de yazılmaması sebebiyle tamamen yazılmamış olabileceği gibi, bu edatın, söy-

leyişte vurgusuz olması yüzünden hepten atlanmış olması da mümkündür. Bu durumda yapı, Türkçe'deki tekrar gruplarına yaklaşmış olmaktadır (dün ü gün > dün gün, aşağı ve yukarı > aşağı yukarı vb.).

âb hevâ (1); âh enîn (1); bey' şirâ(2); çemenzâr lâlezâr (1); der dîvâr (2); emn emân(2); enderûn bîrûn (e. -ında) (2); geşt güzâr (1); güft gû (1); hamd senâ(1) [**Men.** hámdü senâ]; harâb yebâb(1); hâs u 'âm (7); 'ıyş nûş(1); kayd bend(1); merd ferd(1); mest medhûş(1); nân nemek(1); raht baht(r.-ıyla)(1); rimâl türâb(1); salât sıyâm(1); sürûr şâdmân(1); şeb rûz(1)[**Men.** şebürûz]; şi'r inşâ (1); tâ'ât 'ibâdât (1); zabt rabt (z.-da)(1); zabtı rabt (z. -ları)(1); zîr zeber (1)

Bunun yanında, bu gün tekrar grubu olarak kullanılan 'mevc mevc' ve 'fevc fevc' bağlama grupları v'li ve değişik bir yazılışla bir arada geçmektedir: mevcü mevc ü fevcü fevc (:)(1)

Öte yandan Par.'de, bağlama i'si yazılmamış tamlamalar bulunmaktadır. Bunlar, yapı bakımından farklı ancak ses düzeni bakımından benzer olan yukardaki SN'den aldığımız örneklerin durumuna açıklık getirecek yazılıştadırlar. Burada bağlama edatı yerine tamlama i'sinin yazılmadığını görmekteyiz.

cilây vatan 122/8; "kaymakamlık < Ar. kâ'im-i makâm' " kâyim makâmlık 1270/7; Kuds şerîf 957/9; " mutedâ-yı nâs =' halkın dayanağı' " muktedây nâs 581/2, 1520/7; "takdîr-i bahâ ='kıymet biçme' " takdîr bahâ 804/3, 1646/2, 2176/9; "tebdîl -i sûret =' şekil değiştirme' " tebdîl sûret 1328/8, 2195/6, 8; "vekilharç < Ar. vekîl-i harc ='harc vekili, mutasarrıf' " vekîl harc 2053/11, 2125/5; "vekîl-i mutlak ='Allah (cc)' " vekîl mutlak 1671/3; "yed-i şimâl ='sol el' " yed şimâl 1315/ 9; "yed-i yümnâ ='sağ el' " yed yümnâ 1315/8.

§ 67. b) Geçici Düşme (Eklemede Düşme)

karanlık, yalnız, yanlış, dernek vb. sözlük kelimesi olmuş ekli kelimelerin yanında kararsız ünlülü Türkçe kelimelerle düzensiz heceli olup ünlü türeten yabancı kelimeler, ünlü başlı ekle genişlediklerinde son ünlülerini düşürürler. Eklemede geçici olarak düşen ünlü , köke dönüldüğünde yeniden türer ve kelime eski halini alır (burun ≥ burn-u vb.). Aynı şekilde yabancı kelimelerde düzensiz hecelerin bölünmesiyle türemiş ünlüler de kelime ünlüyle başlayan bir ek aldığında düşerler (Banguoğlu, § 38). Bunun yanında ikiden çok heceli bazı Türkçe kelimelerde görülen düşme kesin değildir. Bunların bir kısmı günümüzde olduğu gibi eski devirlerde de iki şekilde bulunuyorlardı (yukarda ~ yukarıda vb.). Bu sebeple konuyla ilgili örnekleri **SN**'deki şekilleriyle vermekle yetindik.

"ağzı" ağzı (:aĞzY)(4); ağızdan (:aĞzDN)(1)

"alnı" alnı (:aLNY)(2); alnına (:aLNNE)(1)

"bağrıma" bağrıma (:BĞRYME)(3)

"beyni" beynisi (:بَيْنِسِى)(1); (:بينيسى)(4)

"boynuna" boynuna (:BVYNNE)(23)

"böğrüne" böğrine (:BVKRYNE)(1); böğürlerin (:BVKVR-lerin)(2)

"burnu" burnı (:BVRNY)(7); burnunun (:BVRNNÑ)(46); burnunda (:BVRNNDE)(1); burnın (:BVRNN) (42); burnıyla (:BVRNYLE) (1); burun (:BVRVN)(11)

"eynine" eynine (: اَيْنِيْنَهْ)(2); eyninden (1); eynimiz (5); egnime (1)

"göğsü" göğsi (:KVKSY)(7); göğüsli (:)(1)

"gönlüm" gönlüm (:KVÑLM)(2);

" karnında" karnında (:QRNNDE)(5); karınlarına (:QARN-larına)(1)

"kaynı" kaynı (:QAYNY)(1)

"koyna='kucak' " koyna (:QVYNE)(1); koynundan (:QVYNNDN)(5)

"oğlum" oğlum (:EVĞLVM)(2); oğluñı (:EVĞLÑY)(49)

"omuzu" omzı (:اُوْمْزِى)(3); omuzı (:EVMVzY)(1)

"yarıcın=yardımcın" yarcıñ (da'vâcın kadı, y... Allah ola.) (:YARCÑ)(1)

Par.'de çokça örneği bulu nan -ıcı fiilden isim yapma eki almış aşağıdaki örneklere SN'de böyle okumamızı gerektirecek yazılışta rastlamadık. Par. ve Mol.'dan aldığımız örneklere bakılırsa -ıcı yapım ekinin ilk ünlüsünün eklemede düşürüldüğü görülmektedir.

ağlaycı, 999/12; aldaycı, 65/12; besleyci, 437/7; işleyci, 1298/11, 1299/5; kıskancı, 1194/9; ohşaycı, 346/11, 2397/30; [**Mol**. otlayci, 293/17]; oynaycı, 581/11, 972/11, [**Mol**. oynayci, 165/3, 467/5]; saklaycı, 583/1, [**Mol**. saklayci]; söyleyci, 57/2, 222/12, 692/7; yüriyci, 127/7.

§ 68. Ünlüyle başlayan ek aldıklarında son ünlülerini düşüren bu kelimelerin yanında bu gün aynı ekler getirildiğinde ünlülerini düşüren ancak SN'de ünlülerini düşürmemiş kelimeler de vardır. Hele bunlardan "*uğur*" kelimesinin ünlüsünün hiç bir şekilde düşmüş örneğine rastlamadık. Yukarda sıraladığımız bazı kelimelerin, ünlüyle başlayan ek aldıkları halde ünlüyü koruyan örnekleri şunlardır:

"boyna" boyuna (:BYVNE)(1)

"oğla ~ oğula" oğula (:EVĞVLE)(1)
"oyna ~ oyuna" oyuna (:EVYVNE)(2); oyunıdır (:EVYVNY-dır)(1)

"uğruna" uğuruna (:EVĞVRVÑE)(2); uğurına (:EVĞVRYNE)(8+...)

§ 69. Diğer taraftan bu gün yazı diline de geçmiş bulunan "topkapı < top kapısı" gibi tamlamaların yanı sıra, yine bu gün de görülen, isim tamlamalarının ek almaları durumunda son hece ünlülerinin (veya bütünüyle -sI) düşmesi hadisesine SN'de de rastlı-

yoruz.

"Beypazarıdır" Begbâzârdır (1)

"çörek otu-lu" çörek otlı (3)

"Kazdağı-lı" Kazdağlı (1)

"Topkapı-lı" Topkapu-lı (4); Topkapu-dan (1); Topkapu-sı (6)

Bunun gibi, özellikle Mol. ve Par.'de söz konusu eklerin tamlamalarda, ek almadan da düştüğünü gösterir örnekler bulunmaktadır.

Mol. zeytun meyve, badem meyve, erig meyve, 484/10

Par. bilegü taş, 557/4, 583/11; buğday tarla , 2267/4; Cum'a gün, 2376/7; deve tüy, 1240/8; meme oğlan, 821/2; saka kuş, 938/3

Men. balık, balûk: ... bâlık bâzâr ~ bâzâri

Aynı şekilde, akkuzatif eki de aşağıdaki ünlü ile biten kelimelerden sonra yazılmayıp kaynaştırıcı ünsüz cezimle işaretlenmiştir.

Mol.: bir kimesney diriltmek, 357/27; bir kimesney sermek, 67/12, 486/27; gemiy batırmak, 24/32; sofray hazır etmek, 54/15.

Par.'de: bir kimesney yerinden kaldurmak, 1247/10; bir kimesney da'vet etmek, 1307/6; otay (='odayı') döşemek, 1379/2; yaray silmek, 1431/9, 1581/9

2. Başka Ünlü Düşmeleri

a) Önde Düşme (Önsesli Düşmesi)

Türkçe'de çok az görülen bu hadise (Banguoğlu, § 38) bazı yabancı kelimelerde de görülmektedir. *'sıtma'* , *'şimdi'* ,*'şu'* gibi Türkçe kelimelerin yanında *'kilise'* , *'rakı'* , *'Veysel'* gibi yabahcı kelimeler de düşmeli şekilleriyle yaygınlaşmışlar ve dile yerleşmişlerdir. SN ile birlikte Mol.'da da epeyce örneği olmasına rağmen *'rade'* kelimesi yaygınlaşmamış görülüyor. Diğer eserlerde pek rastlanmayan 'bâbil', 'Sak', 'hûş tuyur' kelimeleri SN'nin konuşma üslûbunun bize verdiği örnekler olmalıdır.

§ 70. aa) Türkçe kelimelerde

"sıtma" ısıtma ~ isitme (:ESıME)(4); ısıtma (:ESıMA)(2)

[**Mol.** sitma; ısıtma; isitma; isitmalik; **Par.** isitme (~ısıtma) (ايستمه); **Har.** sitma; **Men.** sitma < isitma (, sitma tûtmak)]

"şimdi" şimdi (:ŞMDY)(67)

[**Mol.** şindi; **Par.** şimdi; şimdıcık (:ŞMDYCQ); **Har.** şim, şimdi, simdi; **Men.** şimdı]

"şu" şol (2); şu (20)

[**Par.** şol; şol kadar; şu kadar; **Har.** şu, şol, şol kadar; **Men** . şu. şol . şol kadar. (. şular. şunlar). * **Hic**: bu. işbu. şu. şol. bundan ötürü.

bunün içün, bundan, bu yerde, hlk. burada; buraciktá; bu ârâdan; bular, şular, bunlar, şunlar]

§ 71. ab) Yabancı kelimelerde

"ebâbil" bâbil (tayran e.)(:BABYL)(1)

"iradet" râdet (:RADt)(5)

[**Mol**. iradet; radet; radetimile; radetile; radetli; radetsis, (indeks: radetsus); **Par**. irâdet; **Har**. irâde; **Men**. irâdet, irâde]

"İshak" sâk (kız eydür: İ...)(:sAQ)(1)

"rakı < Ar. 'arak-î [Şevki, sh. 229, 234]" rakı (:RAQY)(∞)

[**Par**. Ar.'arakı (:'RQY), Far. 'arak (:'RQ); **Har**. raki; **Men**. 'árákı, hlk. rakı]

"Veysel Karanî < Üveys el-Karnî" Veysel Karanî (:VYs ELQRNY)(3)

Şu kelimelerde ünlü kendisinden önce bulunan ünsüzle birlikte düşmüştür:

"vuhûş u tuyûr" hûş tuyûr (:HVŞ TYVR)(5); hûş u tuyûr (:HVŞ V TYVR)(2); (:XVŞ V TYVR)(2); vuhûş u tuyûr (:VHVŞ V TYVR)(1)

"kilise < Yun. ekklesia" kilise (:KLsE)(6); kelîsâ (:KLYsA)(13); kenise (:KNYsE)(40)

[**Mol**. kilisa; **Par**. kinisâ (:KNYsA); kinise (:KNYsE); kilisâ (:KLYSA); **Har**. klişe, klise; **Men**. kilise= **Templum:** kenîsâ, kelisâ, kilisâ]

b) Hece Binişmesi

§ 72. Bir çeşit hece düşmesi olan hece yutumu (habloloji, hece binişmesi), kelime içinde ekleme ve birleşme sırasında yanyana gelen benzer hecelerden birinin düşmesi olayıdır. Gelişmesini çok önceleri tamamlamış kelimelerin yanında, şimden geri, sonra (< şimdiden gerü, sonra) bu gün de olduğu gibi ikili şekilde bulunmaktadır. Bu gün bilinen tek şekliyle dile yerleşmişbulunan 'kimse' kelimesi ise 17. asırda henüz çok şekillidir.

"kimse" kimse (: كيمسه)(2); (harekesiz)(36); kimsene (: كيمسنه)(1); (كيمسنه)(4); (harekesiz) (318)

[**Mol**. kimesne; kimasne; (hiç, bir) kimse; **Par**. kimse, kimesne (, ba'zı); (hiç, bir) kimse; kimesne; **Har**. kimesne, kimsi, kimse; **Men**. kimesne (ol kimesneler). kimse. (hiç kimse, hiç bir kimse, kimseye varmadüm]

"şimdengirü " şimdengirü (20)

[**Par.** şimdengirü; şimdiden girü; **Men.** şimden giru]

"şimdensonra" şimdensoñra (1)

[**Par.** şimden soñra; **Men** . şimden soñra]

Bu gün *pazartesi* , *cumartesi* şeklinde hece binişmesine uğrayan birleşiklerin bu gelişmeyi sağlamış örneklerine rastlayamadık.

"cumartesi" cum'a ertesi (2)

"pazartesi" bâzâr ertesi (1). [**Men.** bâzâr irtesi, ertesi]

II. SES TÜREMESİ

Dilde meydana gelen ses hadiselerinden birisi de ses türemesi hadisesidir. Bir taraftan sesleri düşüren dil bir taraftan da türetmek suretiyle oturuşmayı gerçekleştirmektedir. Dilin kendi kuralları içinde belli sebeplerle meydana gelen bu hadiseler elbette ki zaman içinde oluşmakta ve umumîleşmektedirler. Ses düşmesi hadisesinde olduğu gibi ses türemesi hadisesinde de sesler kelimenin önünde, ortasında ve sonunda türeyebilmekte, türeyen sesler ise hem ünlü hem de ünsüz olabilmektedir.

A. ÜNSÜZ TÜREMESİ

Türkçe'de çeşitli fizyolojik veya başka sebeplerle meydana gelen anorganik (türeme, seconder) ünsüzler (b, p, m, d, t, n, l, r, k, h, y, v) oldukça fazladır (Eckmann, 1953; 1955). Bu ünsüzler duruma göre kelimenin başında, ortasında ve sonunda türeyebilmektedirler. Türkçenin hemen bütün şive ve lehçelerinde görülen bu gelişme, Türkçeye sonradan girmiş yabancı kilemlerde de görülmektedir. Esasen ünsüz türemesi yalnız Türkçe'de görülen bir hadise de değildir (Eckmann, 1955).

Burada v, h, n, m, b, y türemeli ve ikizleşmeli kelimeler yer almaktadır. SN'de geçen türemeli kelimelerde günümüze nispetle pek bir farklılık görülmemektedir. Aynı kelimeler için Mol., Par. ve Men.'de de benzer şekillerin bulunması, SN'deki bu şekillerin, Evliya'ya has kullanışlar olmayıp bu devir Türkçe'sinin fonetik yapısını temsil edecek şümulde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu kelimeler, kalıplaşmış yazılışlarının yanında söz konusu gelişmeyi gösterecek şekilde yazılmakla bu gelişmenin konuşma dilinde yaygınlaşıp yazıya da geçirilmeye başlandığını göstermektedir. Bunlardan vur- kelimesi SN'de hem türemeli hem türemesiz şekliyle geçmekte.

Par.'de de her iki şekil bulunmakta, Men. ise vur- şeklini hlk. (halkça) söyleyiş olarak vermektedir. Aynı şekilde, aşağıda sıraladığımız türemeli kelimeler bu gün gerek ağızlarda (havlı, pambuk vb.), gerekse yazı diline de yerleşmiş olarak (molla, sarnıç, dümbelek, beygir, seyis vb.) varlıklarını sürdürmektedirler. Kelimelerin gelişmelerini sağlamalarında elbette ki dildeki kullanım sıklıkları büyük rol oynamaktadır. Onun için, kullanım alanı geniş kelimelerde bu gelişme daha hızlı olmakta, bunların yazı diline geçmeleri de o nispette yaygınlık kazanmaktadır. Buradan hareketle, diğer bir çok gelişmede olduğu gibi türemeli kelimelerin de bu devirde (17. asır) gelişmelerini tamamlayarak günümüzdeki şekillerine oldukça yaklaşmış olduklarını söylemek mümkündür.

1. Ön türeme

§ 73. a) v türemesi

"vur-" vur- (:VVR-)(30); vurmak(:VRMQ)(1); ur-mak (:EVR-)(465)

[**Mol**.urmak; **Par**. urmak; vurmak; **Har**. vurmak; **Men**. urmak, hlk. vurmak]

§ 74. b) h türemesi

"avlu < Yun. aule" havlı (:HVLY)(20); avlu (:aVLV)(1); avlı (:aVLY)(3)

[**Par**. havlı; havlıcık; **Men**. avli, havlî < âvlî = **İmpluvium:** avlı, hávlî]

Diğer taraftan bu gün Anadolu ağızlarında *h* türemeli rastladığımız *ayva* ve *ark* kelimelerinin türemeli şekillerine SN'de rastlayamadık:

"ark" ark (1). [**Men**. ark < arg]

"ayva" ayva (5). [**Mol**. ayva; **Par**. ayva; **Men**. ayvâ]

2. İç türeme

§ 74. a) n türemesi

"fişek~fişenk" fişenk (8); fişek(34)

[**Par**. fişek; **Men**. fişek (, fişeklik, fişek atmak)]

"mangır < bakır [Banguoğlu 1974, § 40]*" mankır (:MNQR)(9); bakır (∞)

[**Mol**. mangr, 65/24, mangir; **Par**. mengir (:MNKYR): mengür

---

* 'mangır' ın bakır'dan geliştiği kesin değildir. *Mangır* 'para birimi', *bakır* ise bilinen 'maden' manasıyla her zaman kullanılmıştır (Sertoğlu, 1986).

(:MNGVR); (:MNGR); **mangır** (:MNĞR); **mangur, mangır, mengir** (:MNĞVR, MNĞR, MNGR); **Men. mangır** < **mankır** ; **mankır, hlk. mangır** ~ **mangur** = **Obolus: mangır, mángur** < **mánkır**]

mihenk < **Ar. mahakk [Men. máhákk, hlk. máhank]**

"**molla** < **Ar. mevlâ**" **monla** (:MNLA)(60); **molla** (:MVLLA)(9); (:MLLA)(13)

[**Har**. **molla**; **Men**. **mevlâ, hlk. molla**]

"**sarnıç** < **Ar. sıhrîc**" **sarnıc** (:SARNC)(27); **sahrîc** (:ShRYC) (20); **sağrıc** (:SAĞRYC)(1)

[**Mol**. **sarniç**; **Par**. **sarınç** (:sARNC); **sahrîç** (:ShRYÇ); **Men**. **sârnic, sáhrîc, sıhrîc; sarnic, sârnic**]

§ 75. Öte yandan, bilindiği gibi zamir çekiminde de bir n sesi türemektedir (Mansuroğlu 1949). Bunların örnekleri SN'de de görülmektedir. Zamirlerin türemesiz şekillerde de çekilmeleri, başka metinlerde de görüldüğü gibi bu özelliğin henüz bu devrede oturmadığını göstermektedir:

"**bunlar**" **bunlar** (∞); **bular** (∞)

[**Mol**. **buler**; **Par**. **bunlar**; **Men**. **bûlar** < **bunlar** ?]

"**onca**" **onca** (∞); **onça** (1) [**Men**. (**buncá, bundan**)]

"**onlar**" **onlar** (:EVNLR)(3); **anlar** (:aNLR)(147); (:ENLR)(192)

Bu gün *çıkın* ve *yığın* şeklinde yaşayan kelimeler SN'de *çıkı* , *yığı* şeklinde de görülmektedir.

"**çıkı**" **çıkın** (2); "**yığı**" **yığın** (2)

§ 76. b) m türemesi

Bu ünsüz, ünlü ile b veya p arasında türemektedir (Eckmann 1953). 'dümbelek' kelimesinden başka m türemeli kelimeye SN'de rastlayamadık. Bu kelimenin SN ve Men.'deki şekillerinden, bu devirde gelişmeli şekliyle yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır.

"**dümbelek** < **Far. dübelek; donbek** " **dümbelek** (:DVMBLK)(2); **dünbelek** (:DNBhLK)(1); **deblek** (:DBLK)(2)

[**Par**. **dönbek** (:DNBK); **Men**. **dümbelek= Tympanum...: dübelek. dümbelek** (:DNBLK)]

"davlumbaz [1]< Far. ta'lîm+bâz " tavlımbâz (t... çal-)(: طولبباز)(1)

[**Men.** ta'lîm baz, hlk. tulumbaz]

"davulbaz < Far. tabl+bâz='davulcu' " [**Men.** tábl bâz = **Tympanista:** 1. dehılbâz, tabılbâz]

§ 77. c) b türemesi

Bu ünsüzün her zaman m'den sonra türediği görülmektedir (Eckmann 1953).

"pamuk" pamuk (:PAMVQ)(4)

[**Mol**. pambuk; **Par**. pamuk; panbuk; panbuklı; bambukçı; **Har**. pambuk; **Men**. pambûk (:PNBVQ), pamuk (:PMQ, PMVQ), pamûk (iplik: pambük (:PNBQ) ipliği; pamuk: pamûk (:PMVQ) ipliği; pembezen: pambuk (:PNBVQ) atici)]

§ 78. ç) y türemesi

"beygir < bâr-gîr" beygir (:BYKR)(5); bargir(: بارگیر)(2); (:BARKR)(1); (:BARKYR)(2)

[**Mol**. beygir (beighir); **Par**. pargir (:PARKYR); **Har**. bêgir; **Men**. bârgîr > hlk. beigir, beygir]

"meyve < mîve" meyve (: میوه)(2); (:MYVE)(1)

[**Mol**. meyve; **Par**. meyve; **Har**. meyve; **Men**. mîve, hlk. meyve (, yemiş)]

"peynir < penîr" peynir (: پنیر)(7); (:PYNR)(36)

---

[1] 'davlumbaz' kelimesi bazı sözlüklerde (Red., Stein. KT. vb.) tabl+bâz'dan getirilmiştir. Bu şekliyle kelimede bir türeme (anorganik, seconder) m'den söz etmek mümkündür. Ancak **Men**.'deki bilgilerden de anlaşılacağı gibi kelimenin tabl+bâz'dan değil ta'lîm+bâz'dan gelişmiş olduğu ortadadır. "tabl+bâz" 'davulcu, davul çalan' anlamında başka bir kelimedir. Bu iki kelime hem ses (morfolojik) hem anlam (semantik) bakımından birbirine karışmış görünüyor.

Bu birleşiğin yapısına benzer bir de Türkçe *kaplumbağa* kelimesi var. Bilindiği gibi bu kelime *kaplı +bağa* kelimelerinden müteşekkil olup aradaki *m* türeme (anorganik, seconder) sestir. *m* sesi kendisi gibi bir dudak sesi olan *b* önünde türemiştir (Eckmann, 1953). Ancak kaplumbağa kelimesine bu şekliyle SN'de rastlayamadık. Türemesiz şekliyle geçtiği yerler:

"kaplumbağa" kaplı bağa (2); kablı bağa(1)

[**Mol**. kapli baga; kaplu baga; **Par** . kaplu baga; kablu baga; **Men**. baga (kaplû baga)]

[**Mol**. penir; peynir; **Par**. penir (camus p. -i); penirli; **Har**. penyér; **Men**. penîr, hlk. peynir]

ça) Çatışmayı gidermek için türeme

§ 79. Türkçe'de iki ünlünün yan yana bulunmaması yüzünden yabancı dillerden dilimize geçmiş bulunan bu özellikteki kelimelerde iki ünlü arasında bir kaynaştırıcı ünsüz türemektedir. Bu gün yazı diline de geçmiş bulunan bir çok kelimede vuku bulan bu hadise örneklerde de görüleceği gibi ayet ve hadis metinlerindeki kelimelere kadar yaygınlaştırılmıştır (bk. zâika > zâyika [küllü nefsin z... mevt]). Bunlardan *tayfa* , *fayda* gibi kelimeler daha da gelişerek bu günkü şekillerini almışlar ve sözlük kelimesi olmuşlardır. Bununla birlikte az sayıda çatışmayı giderici ses almamış örnek de bulunmaktadır. Bu gün yazı dilinde *reis* , *daire* , *sair* gibi türemesiz olarak kullanılan kelimeler konuşma dilinde (ve ağızlarda) kaynaştırıcı ünsüz almış şekilleriyle de kullanılmaktadırlar. SN'de bu tür kelimelerin üç türlü yazılışlarına rastlamaktayız. Bunlardan en yaygını y'li yazılışlar, ikinci olarak da hem hemze hem de y'li yazılışlardır. Diğerlerine göre daha yaygın kullanım alanı bulunan tayfa, fayda, vb. kelimeler SN'den başka öteki eserlerde de bu gelişmeyi gösterir şekilde kaydedilmişlerdir. SN'deki yaygın yazılıştan yola çıkarak bu tür kelimeler, türemeli olarak kabul edilip buna göre okunabilirler.

"acâyip < 'acâ'ib" 'acâyib (:'CAYB)(24)

[**Par**. 'acâyib (:'CAYB); **Har**. acaib; **Men** . 'ácâyib]

"âide < 'a'ide" 'ayide (:'AYDE)(2)

"Aişe ~ Ayşe < 'Â'işe" 'âyişe (:'AYŞE)(8)

[**Men**. 'âyişet, hlk. 'âyişe]

"akait < 'akâ'id" 'akâyid (:'QAYD)(1)

"alâyık < 'alâ'ik" 'alâyik (:'LAYQ)(1)

"alâyimât < 'alâ'imât" 'alâyimât (:'LAYMAt)(3)

"aşâir < 'aşâ'ir" 'aşâyir (:'ŞAYR)(3)

"caiz < câ'iz" câyiz (:CAYz)(2)

"cerâime < cerâ'ime" cerâyime (:CRAYME)(3)

"dâim" dâyim (:DAYM)(42)

[**Mol**. daim; daima; **Par**. dâyimâ (:DA'YMA); daymen; daymâ]

"dâire < dâ'ire" dâyire (:DAYRE)(21); dâyiren-mâdâr (:DAYRA MA-

DAR)(85); dâran-mâdâr (:DARA MADAR)(3)

"dâire < Ar. dâ'ire = tef" dâyire (:DAYRE)(12); dâyireciyân (1); dâyire-zân (:DAYRE zAN)(4); dâyire-zen (:DAYREzN)(2)

"defâin='defineler' " defâyin (:DFAYN)(1)

"delâil < delâ'il" delâyil (:DLAYL)(1). [**Men.** delâil]

"fayda < fâ'ide" fayda (f.-sız) (: فَائِدَه سِز)(1); (:FAYDE)(17)

[**Mol.** fayda; faydalu; faydasis; faydaye datmak; **Par.** fayda; faydalu; faydasız; faydasızlık; **Har.** fayda (faida), fayde (faide); **Men.** fâidet, hlk. fâidá]

"fedâi < fedâ'î" fedâyi (:FDAYY)(3)

"ferâiz < ferâ'iz" ferâyız (:FRAYDz)(1). [**Men.** ferâyız]

"gâile < gâ'ile" gâyile (:ĞAYLE)(1)

"gâip < Ar. gâ'ib" gâyib (:ĞAYB)(51)

"ganâim < ganâ'im" ganâyim (:ĞNAYM)(78)

"garâip < garâ'ib" garâyib (:ĞRAYB)(20)

"hâib < hâ'ib" hâyib (:HAYL)(12)

"hâil < hâ'il" hâyil (:HAYL)(4)

"hâin < hâ'in" hâyin (:XAYN)(8); hâyınlık (:XAYNLQ)(1); hayinlik (:XYNLK)(1); hâyın (:HAYN) (2)

[**Mol.** hayn; haynlik; **Par.** hâyın (:XAYN); hâyin (:HA'YN); **Men.** hâin, (hâinlık) = **Perfidia:** hâyinlik]

"hâit < hâ'it" hâyıt (:HAYT)(3)

"hakâyık < hakâ'ik" hakâyık (:HXAYQ)(1) [**Men** . hakâîk]

"halayık < halâ'ik" halâyık (:HLAYQ)(1) [**Men.** halâîk]

"havâî < hevâ'î" havâyî (h. fişek)(:hVAYY)(1)

"hazâin < hazâ'in" hazâyin (:XzAYN)(17)

"İsrâil < isrâ'il" İsrâyil (:EsRAYYL)(1)

"kabâil < kabâ'il" kabâyil (:QBAYL)(11)

"kadayıf < Ar. katâ'if" katâyıf (:QTAYF)(4) [**Men.** kátâyif]

"kâil < kâ'il" kâyil (:QAYL)(1)

"kâim < kâ'im" kâyim (:QAYM)(179); kâyim-makâm (:QAYM MQAM)(20)

[**Par.** kâyim (ol-)(:QAYM); kâyimlık (:QAYMLQ); kâyimlik (:QAYML); **Men.** kâim, kaymakam < kaim mekâm, kaymakamlık]

"kâin < kâ'in" kâyin ('el-mukadderu k...' fehevasınca)(:KAYN)(1); kâyinât (:KAYNAt)(8)

"kasâid < kasâ'id" kasâyid (:QSAYD)(2)

"kayma < kâ'ime" kâyime (:QAYME)(2)

"lâyık < lâ'ik" lâyık (:LAYQ)(1)

"mâil < mâ'il" mâyil (:MAYL)(11)

"melâike < melâ'ike" melâyike (:MLAYKE)(4)

"mi'e=yüz(rakam)" miye-de (:MAY-de)(8) [**Men.** mâyet]

"mürâi < mürâ'î" mürâyî (:MRAYY)(1)

"nâib < nâ'ib" nâyib (:NAYB)(20)

"nâil < nâ'il" nâyil (:NAYL)(2)

"nâim < nâ'im" nâyim (:NAYM)(1)

"nefâis < nefâ'is" nefâyis (:nFAYs)(1)

"rayiha < râ'iha" râyhá (:RAYhE)(21); râyiha-ciği (:RAYhECKY)(1)

[**Par.** râyha); bed-râyha; **Har.** reha; **Men.** râyhá, râyhálü; bedrâihá]

"reis ~ reyis < re'îs" reyis (:RYs)(1)

[**Mol.** reis; **Par.** reis; reyislik; **Har.** rêz; **Men.** reis, reyyis < reîs = **Caput:** reis, rês (=rees)]

"sâib < sâ'ib" sâyib (:SAYB)(1)

"sâil < sâ'il 'dilenci' " sâyil (:sAYL)(1); 'esteyen' (1)

"sâim < sâ'im" sâyim (:SAYM)(4)

"sâir < sâ'ir" sâyir (:sAYR)(42)

"sefâin < sefâ'in 'sefineler' " sefâyin (:sFAYN)(1)

"seyis < Ar. sâ'is" seyis (s. -lik)(:sYsLK)(1); sâyis-ler (:sAYs-ler); seyis+hâne (:sYs XANE)(3)

[**Mol.** seyis (seis); seyishane; **Par.** seyis, sâyis (:sYs, sAYs); **Har.** seyiz (seiz); **Men.** sâis, hlk. seis (sâishâne, hlk. ?< segbâne) = **Jumentum:** (davar (:TVAR), sâishâne, hlk. segsâne, seysene, bârgîr]

"şâyıka < şâ'ika" şâyika (:ŞAYQE)(6)

"şeâ'ir 'şiarlar' " şa'âyir (:Ş'AYR)(∞)

"şedâid < şedâ'id" şedâyid (:ŞDAYD)(10)

"şemâil < şemâ'il" şemâyil (:ŞMAYL)(2)

"şerâ'it " şerâyit (:ŞRAYT)(2)

"tâib < tâ'ib" tâyib (:tAYB)(3)

"Taif < tâ'if" tâyif (gazâ-yı T...)(:TAYF)(1)

"tavâ'if ='taifeler' " tavâyif (:TVAYF)(1)

"tayfa < tâ'ife" tayfa (:TYFE)(1), (:TAYFE)(2)

[**Mol**. tayfa (tayfeler, indeks); **Har**. taifa, tayfa, tayfe; **Men**. tâifet, tâife, hlk. taifa]

"vakâyi'ât= 'olaylar' " vakâyi'ât (:VQAY'At)(2)

"zâid < zâ'id" zâyid (:zAYD)(1)

"zâika < zâ'qa" zâyiqa (küllü nefsin *zâyikatün* mevt)(:dzAYQt)(1)

"zevâid < zevâ'id" zevâyid (:zVAYD)(2)

Kaynaştırıcı *y* almamış yahut hem *y* hem hemze ile yazılmış örnekler de şunlardır:

§ 80. **Hemze ve y'li şekiller**

"Azrâil" Azrâ'il~Azrâyil (3)

"câiz" câiz ~câyiz (3)

"Cebrâil" Cebrâ'il~Cebrâyil (1)

"dâima < dâ'imâ" da'imâ ~ dâyimâ (63)

"eimme='imamlar' " e'imme~eyimme (7)

"hâib < hâ'ib='uyuyan' " hâ'ib~hâyib (3)

"hâil < hâ'il='engel, perde' " hâ'il~hâyil (1)

"hamâil < hamâ'il' " hamâ'il~hamâyil (1)

"İsrâil < İsrâ'il" İsrâ'il~İsrâyil (∞)

"kabâil < kabâ'il='kabileler' " kabâ'il~kabâyil (5)

"kâim < kâ'im='oturan' " kâ'im~kâyim (8)

"letâyifât" letâ'ifât ~ latâyifât (3)

"mâide < mâ'ide='sofra' " mâ'ide~mâyide (9)

"mâil < mâ'il='yatkın' " mâ'il~mâyil (11)

"melâike < melâ'ike='melekler' " melâ'ike ~ melâyike (innallâhe ve m. -tehû)(1)

"mesail < mesâ'il='meseleler' " mesâ'il~mesâyil (3)

"Mikail < Mikâ'il" Mîkâ'il~Mikâyil (2)

"nâib < nâ'ib='birinin yerine geçen' " nâ'ib~nâyib (8)

"nâil < nâ'il='ulaşan' " nâ'il~nâyil (8)

"râyiha < râ'iha='koku' " râ'iha~râyiha (1)

"şemail~şemâyil < şemâ'il" şemâ'il~şemâyil (1)

"tâib < tâ'ib='tövbe eden' " tâ'ib~tâyib (2)

"zâil < zâ'il='yok olan' " zâ'il~zâyil (2)

§ 81. **Yalnız hemze ile yazılanlar:**

"nâib < nâ'ib='birinin yerine geçen' " nâ'ib (1)

"reis < re'îs" re'îs (1)

§ 82. **cb) Tamlamada Çatışmayı Gidermek İçin Türeme**

Farsça kurala göre kurulmuş tamlamalarda ilk kelimenin son ünlüsü ince (e, i) veya kısa (a) olursa bunlar ikinci kelimeye -i ile bağlanırlar; kalın ve uzun ünlü (â, û) olursa araya bir de kaynaştırıcı -y- gelir. Ancak SN'deki aşağıda sıraladığımız örneklerde birinci durumda da iki ünlünün yanyana gelmesini önlemek için araya bir kaynaştırıcı ünsüzün türediğini görüyoruz."*bânî, müfti, kadi* " kelimeleri tamlamada tek y ile yazılmış olduklarındandan bu kelimelerin son sesinde bir kısalma da söz konusudur.

"ahâlî-i belde" ahâli-yi belde (1)

"ahâlî-i İstanbul" ahâli-yi İslambol (1)

"ahâlî-i kal'e" ahâli-yi kal'e (1)

"ahâlî-i Konya" ahâli-yi Konya (1)

"ahâlî-i vilâyet" ahâli-yi vilâyet (3)

"bânî-i Antakya" bâni-yi Antâkıyye (1)

"bânî-i kal'e" bâni-yi kal'e (1)

"tecellî-i Cemâl" tecellî-yi Cemâl (1)

"vadi-i Havran" vâdi-yi Havran (1)

"valî-i Antkya" vaâlî-yi Antâkıyye (1)

"valî-i Budin" vâlî-yi Budin (1)

"valî-i Şam" vâlî-yi Şâm (1)

Kalın sıradan ve uzun ünlüyle bittiği halde "ordû-i İslâm" (Bc, 31a/26) aksine bir örnektir. Aynı tamlamanın kurala uygun şekilleri: "ordû-yı İslâm" (2) Bunun gibi şu Türkçe kelimeyle yapılan tamlama da kurala uygunluk vardır: "koruyı kân-ı gülistân" (1)

d) İkizleşme

İç seste çeşitli ses hadiseleri sonucu (türeme, birleşme, ses değişmesi vb.)veya ekleşme dolayısıyla yan yana gelmişlerin dışında, kökten ikiz ünsüz bulunmaz (Banguoğlu, § 36). Tarihî ve bu günkü Türk lehçe ve şivelerinde çok nadir görülen organik (türeme, seconder) ikizleşme (gemination) aslî uzun ünlülerin tespitinde ölçü olarak kabul edilmiş, ünsüz ikizleşmesi bir bakıma komşu ünlünün tesiriyle meydana gelen bir çeşit ünsüz uzaması olarak değerlendirilmiştir (Tekin 1971). Ünsüz ikizleşmesine uğrayan kelimelerin ilk hece (bazen de ikinci hece) ünlülerinin aslen uzun oluşu (issi < *î-si, ikki <*îki, cüzzam < Ar. cüzâm vb.) bu fikri destekler görünmektedir.

Bundan başka konuşma sırasındaki psikolojik durumu da ikizleşmeye sebep olan diğer bir etken olarak değerlendirmek gerekir. Bu tür ikizleşmeler genellikle anlatımda vurgu ve ifadenin kuvvetlendirilmek istenmesi sırasında oluştuğundan geçici olmaktadır. Bu tür kelimeler halk için konuşma üslûbuyla yazılmış eserlerde yazıya da geçirilmiş, ancak umumileşerek dile yerleşmiş değillerdir. Gaz.'deki *güldürradak* (:KVLDRRADAQ, 19a/8) örneği SN'dekiyle paralellik göstermesi bakımından ilginçtir. Bundan başka, bu gün yazıya da geçirilerek sözlük kelimesi olmuş *molla* kelimesi dışında *issi* , *dollab* , *ferrace* gibi kelimeler diğer eserlerde de aynı gelişmeyi gösterecek biçimde tespit edilmişolduklarından bu devirde yaygın olarak ikizleşmeli kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Aynı kelimeler bu gün *ısı* , *dolap* , *ferace* şekliyle dile yerleşmişlerdir. Evliya'ya has olduğu düşünülebilecek *hallelleş-* , *kibbar* , *püll* , *russas* , *sommat* gibi kelimelere bu şekliyle diğer transkripsiyon metinlerinde rastlayamadık. Bu şekillere SN'nin üslûbu imkân vermiş olmalıdır.

§ 83. ça) Türkçe kelimelerde

"güldüredek ~ güldürredek" güldürredek (: گولدررّدك)(2)

"küçük" küccük (k.-dür)(: گوجّوكدر)(1)

"sapırradak" sapırradak (: صَپَرّاداق)(1)

"sıcak" issi (: ايسّي)(11); ısıcak (: ايسيَاق)(5); issicak(2); isicak(4); issi(30)

[**Mol**. isilik, (isicak, isicaklik); **Par**. issi(:EssY); issilik (:EssY LK); issilığıla; issilü; issicak (:EssCQ); isi (:EsY); isicak (:EsCAQ); (:EsCQ); ısılık (:EsYLQ); isicaklık (:EYsCQLQ); **Har**. sicak; **Men**. essi (, issicak > hlk. sicak)]

§ 84. çb) Yabancı kelimelerde

"cephane < cebe+hâne" cebbâne (:CBBANE)(1)

"dolap < dolâb [Stein., Red.)" dollâb (:DLLAB)(3); (:DLLAB)(1); dolâb (:DVLAB)(2)

[**Mol**. dolab, (esbab d.-i); dollab; **Par**. dollâb (:DVLLAB); tolâb (:TVLAB); dovlâb; **Men**. dolâb; (devlâb çkl. devâlîb)]

"ferâce <Ar. ='bürük, örtü' " ferrâce (:FRRACE)(18)

[**Par**. ferrece (:FRRCE); ferrâce (:FRRACE); ferece (:FRCE); ferâce (:FRACE); **Men**. ferâce, ferrâce, hlk. ferece]

"gülab < Far.gül+âb > Ar. cüllâb" cüllâb (:CLLAB)(2); gülâb (:KLAB)(2)

[**Mol**. güllab; **Men**. gülâb < cülâb]

"helallaş-" hallelleş- (: حلّاللشكه)(1)

"kibâr" kibbâr (:KBBAR)(1)

"molla < Ar. mevlâ" monla (:MNLA)(60); molla (:MVLLA, MLLA)(22)

[**Har**. molla; **Men**. mevlâ, hlk. molla]

"pül =köprü " püll (:PLL)(1)

"rusâs" russâs (:RSSAS)(1); rusâs (:RSAS)(9)

[**Men**. rásâs, hlk. rısâs]

"somat < Ar. simât='sofra, sergi' " sommât (:SMMAT)(4); somât (:SMAT)(4)

[**Par**. somât (:sMAT); **Men** . sümât, hlk. somât]

B. ÜNLÜ TÜREMESİ

Ünlü türemesi daha çok yabancı dillerden dilimize girmiş çift doruklu hecelerde vuku bulmaktadır. Böylece heceler Türkçenin hece yapısına uygun tek doruklu düzenli hece durumuna geçmektedirler. Düzensiz hecelerde düzeni bozan çift ünsüzler kelime başında ise önde, kelime sonunda ise iki ünsüz arasında bir dar ünlü türetilir (Banguoğlu 1974, § 29, 30). Diğer taraftan, "*epenthesis* ='*araya sokma*' *veya anaptiksis*='*yayma, açma*" adı verilen (Eckmann, 1953) ve başka dillerde de görülen ünsüz düğümlerinin çok defa ünlüler arasında türetilen bir ünlüyle çözüldüğü görülmektedir. Bu hadise daha çok ikinci unsuru r olan ünsüz gruplarında vuku bulmaktadır.(meselâ Anadolu ağızlarında: hasiret < hasret, ediraf < etraf, Ezirail < Azrail vb.) Aynı şekilde diğer sedasız karşılığı olmayan ünsüzlerle başlayan kelimelerde ise (limon > ilimon, ramazan > iramazan vb.) ilk hecenin durumuna uygun olarak önde bir ünlü türemektedir. Görüleceği gibi belli şartlarda olmak kaydıyla kelimenin önünde, ortasında ve sonunda ünlü türeyebilmektedir. Türeyen ünlüler ise çoklukla, Türkçe berkitme ve küçültme sıfatlarındaki türeme dışında (burada geniş ünlü) kelime kökündeki ünlünün durumuna göre dar ünlüler (ı, i veya u, ü) olmaktadır.

SN'de en yaygın alarak tespit edilmiş gelişmelerden biri bu ünlü türemesi hadisesidir. Özellikle yabancı kelimelerdeki çiftdoruklu heceleri Türkçe'nin düzenli hece yapısına uygun duruma getirmek için yapılmış türemeler diğer eserlere nispetle çok yaygındır. Öyle ki örnekler, benzer yapıdaki kelimeleri bütünüyle kapsayacak zenginliktedir. Hatta günümüzde kullanım alanı geniş olmadığından türemesiz olan *cibs* , *cisr* , *nasr* gibi kelimeler SN'de türemeli geçmektedir. Kelimelerdeki türeme ünlülerin yerleri bakımından da bu günle bir aynılık söz konusu olup sadece bazı kelimelerde farklılık görülmektedir. Bunlar, bünyesinde (çoklukla türeme ünlüye komşu iç seste) *ayın* ve *h* ünsüzünü bulunduran Arapça kelimelerdir:*na'ıl, neher, sarı', sehel, şeher, ta'ım, vakı'* vb. Bu kelimelerdeki türeme ünlüler bu gün değişmiş olup genişler yerine dar, darlar yerine de geniş ünlüler geçmişlerdir. SN'deki bu özelliğe karşılık diğer eserlerde zaman zaman farklılık gözlenmektedir. Meselâ SN'de *sarı'* 'a karşılık Par. ve Men.'de *sara'* , aksine SN'deki *şehir* 'e karşılık Par.'de *şeher* yer almaktadır. Bunun yanında aynı eserde her iki şekilde de bulunan kelimeler bulunmaktadır: SN'de *mühür* ve *mühir* , Har. ve Men.'de *şehir* ve *şeher* , Par.'de *ekil* ve *ekel* (et-), *mahıv* ve *mahu* (et-) gibi. SN'de 'sebz=yeşil' kelimesi '-gûn' ekiyle kurduğu

yapıda hem sonda nem ortada olmak üzere iki şekilde ünlü türetmektedir:*sebiz-gûn, sebzi-gûn.* Bu kelimenin sonda türemeli şekli, kelimenin '-gûn' ekiyle kurduğu türemişyapıdan kaynaklanmış olmalıdır.

Başka kelimelerde olduğu gibi ünlü türeterek değişmiş kelimeler de 17. asırdan itibaren yazıya geçirilecek derecede kullanım yaygınlığı bulmuş görünüyorlar.

§ 85. **1. Ön Türeme**

"İmirza" İmirza (:EMRzA)(7)(Azerbaycan yöresi)

"İrim papa" irim papa (: ايرم پاپا)(2)

"Limni" ilimni (:ELMNY)(3)

"Rum" Urum (:EVRVM)(76); Rum (:RVM)(5); Urumca (:EVRVMCE)(2); Rum='Anadolu' (:RVM)(∞).

[**Mol**. Urum (, Urumeli, Urum eli; Rumeli, Rum eli); **Har.** Rum (, Rumeli, Urumeli); **Men**. rûm (, rûm eli (:RVM EYLY); rûmce < rûmîce, hlk. urumce]

"Rus" Urus (:EVRVs)(13); Uruscuk (:EVRsCQ)(3)

[**Mol**. Rus (Rus vilayeti); **Har.** Rus (Rusz); **Men**. rûs, ûrûs]

§ 86. **2. Berkitme ve Küçültme Sıfatlarında Türeme**

"azacık" azacık (:azACQ)(5); (:azECQ)(2).

[**Par**. azacık (:EzACQ, EzCQ, azACQ); **Men**. azacik]

"daracık" daracık (:DARACQ)(4); (:DRACQ)(1); (:DARECQ)(1); darcık (:DARCQ)(1)

3. Yabancı Kelimelerde Çiftdoruklu Bir Heceyi Bölmek İçin Türeme

a) Son Sesteki Düzensiz Çift Ünsüzleri Gidermek İçin Türeme

§ 87. **aa) Sonda Türeme**

"bazı < Ar. ba'z" ba'zı-sı (:B'DZY)(∞)

[**Par**. ba'zı; **Har.** bazi; **Men**. bá'zí, báz'ı (:B'DZ); ba'zîsi, ba'zîlerinün, ba'zı kerre = **Quidam:** bir kimesne, bázî (:B'DzY); **Nonnulus:** ba'zî (:B'DZY), ba'zí (:B'DZ) kimesneler]

"cemi*< Ar. cemî‘ ='cümle, bütün' " cemî‘i (:CMY‘Y): (c. Abaza)(1), (c. çekirdekler)(1), (c. dağlar)(1), (c. emrâz-ı muhtelife) (1), (c. fıçılar)(1), (c. iskeleler)(1), (c. iş erlerine), (1), (c. ilelden='hastalıklardan')(1), (c. kapular)(1), (c. sularda)(1), (c. vücudunda)(1), (c. yeniçeriyân)(1)(∞)

[**Par.** cemî‘ (hizmetimi)(:CMY‘); **Har.** cemî; **Men.** cemî‘ (, c. mahlükat, cemî‘ zemânde < cemî‘ı zemânde)]

"delve < Ar. delv~delev ='kova' " delve (: دَلْوَه)(1) [**Men.** delv]

"gayrı < Ar. gayr" gayrı (:ĞYRY)(cemî‘i mürsel ve g. mürsel)(1), (‘âsî ve g. ‘âsî)(1)

[**Har**. gayrı mürsel, âsî ve gayrı âsî, gayri şeyler; gayr yüzden; **Par.** gayrı (, sâyir, âhir, diğer); g. münbit; g. dürlü; g. yer; gayrıy; gayru mülemmes, mütehammil; g. mu‘âteb; gayr râzî; g. mağlûb; g. munfasıl; **Men.** gáyr, gayrî (, gáyrí (:ĞYR) kimse, gáyrí kerre, gáyrí şekil)]

"mastçi='saray yoğurtçusu' " mastıcı (m. başı)(: مَاصْطِجِي)(1); masdıcı (: مَاصْدِجِي)(1)

[**Par.** mast (: مَاسْت); **Men.** mâst]

"sebz-gûn < Far. " sebzi-gûn (: سَبْزِكُون)(2)

"servi ~ selvi < Far. serv" servi (: سَرْوِي)(31); serv (: سَرْو)(7); selvi (: سلوى)(3)

---

* Örneklerde de görüleceği gibi *cemî‘i* kelimesi genellikle çokluk haldeki isimlerin önüne "*cümle, bütün* " anlamıyla sıfat olarak gelmektedir. *cemî‘i* kelimesinin anlamca müteradifi sayılabilecek bu kelimelerde özellikle *cümle* kelimesinin benzer durumlarda tamlamaya girmeden kullanılması, türeme olmadığında da *cemî‘* kelimesinin tamlamaya girmediğine işarettir. Öte yandan, Türkçe'de bulunmayan ‘ (ayn) sesinin özellikle son ses olduğunda bazen düştüğü (bk. ‘>ø), bazen başka ünsüze dönüştüğü (h, orta hecede g gibi), bazen de önünde veya sonunda (feza‘ < fez‘, sara='tutu' < sar‘) ünlü türeyerek bu sesin korunduğu görülmektedir. Bunun gibi. bünyesinde katı ünsüz bulunduran çift doruklu heceli yabancı (Arapça) kelimeler (gayr, tıbk, nev‘, ‘ayn vb.) sonda ünlü türetmektedirler. Bu türeme, çift doruklu düzensiz hecenin türeme sesle ikiye bölünerek Türkçenin hece yapısına uygun düzenli hece durumuna gelmesi hadisesidir. Bu kelimeler Farsça'da da türemeli şekilleriyle kullanılmaktadır.(Şevki sh. 226). Aslen Arapça ve izafet terkibinin (isim tamlamasının) muzaafunileyhi (tamlananı) durumunda olan söz konusu kelimeler Farsça ve Türkçe kelimelerin önünde sıfat fonksiyonuyla bulunmaktadırlar. Zamanla Türkçe kullanışta klişeleşerek Arapça kelimlerle de aynı fonksiyonla grup kurmaktadırlar. Bu sebeple, Türkçe metinlerde bu gibi kelimeleri ba'zı, gayrı, aynı vb. şekillerde okumak lazımdır. (M. Muhyiddin, Mufassal Münşeât ve Mu'âmelât-ı Askeriyye, s. 81, Kostantınıyye, 1318 (naklen, Şevki sh. 224-226).

[**Mol**. selvi (, selvilik); **Par**. servi, serü v , serüf (:sRVY, sRV, sRVF); servilik (:sRVYLK); selvi (:sLVY); **Men**. servî = **Cupressus:** serv, hlk. selv]

"zeyn-li" zeyni-li (:زَينِلِي)(1)

ab) İç seste Türeme

§ 88. aba) Müstakil İsim Olduğu Durumlarda

"akıl < Ar.'akl" 'akıl (zî-'a. imişsin)(: عَقل)(1)

[**Mol**. akl; akilli; aklsus (, akldar, akildar); **Par**. 'akıllı; 'akıllık; 'akılsız; bî-'akıl; **Har**. akil; **Men**. 'ákl = **İntelligentia:** 'ákıllülık]

"ark < hark" harık (: حَرِق)(2) [**Men**. ark < arg]

"bahis < bahs" bahis (b. ile)(: بَحِث)(2); (:بَحِس)(1)

"bedir < Ar.bedr=' dolunay' " bedir (: بَدِر)(1)

"cehil < cehl" cehil (Ebû C.)(: جَهِل)

[**Par**. (Ebû) cehel (karpuzı); **Men**. cehl]

"ceviz < cevz" ceviz (: جَوِيز)(6); ceviz (: جَوِز)(4); çevizli (: جَوِزلى)(Ç. - nâm soffa)(1); cevz (:جوز)(9)

[**Mol**. cevus (gieus); **Par**. ceviz (: جَوْز , جَوِيز); (Hindistan cevzi); **Har**. cevis; **Men**. cevz, hlk. ceviz]

"cibs < Yun. ='alçı taşı' " cibis (: جِبِس)(1)

"cisr='köprü'" (c. ile)(: جِسر)(1). [**Men**. cisr (, köprî)]

"davul < Ar.tabl" davul (:دَاوُول)(5); tabıl (çal-) (: طَبِل)(1)

[**Mol**. davul; davulci; **Par**. tavul, tabıl(: طَوُلْ , طَبِلْ); tavulci (, tabılzen); tabıl; tavul (çal-); tabl-ı âsâyiş (çal-); tabıl; **Har**. daulhâne; **Men**. tábl, hlk. davul*(:TAVL) = * **Tympanista:** davulci, dehlbâz, tábılbâz, tabılzen; tábl, hlk. davul; tábıl, davul (, davul çal-)]

"dehir < dehr='devir, zaman' " dehir (fuzâlâ'id-d.)(:)(1)

"devir < devr" devir (: دَوْر)(1)

[**Mol**. devr (deur); **Par**. devir (d.-ler)(: دَوْر); **Men**. (devr *) hiç bir devirde, devirlerinde = ***Seculumu:** devırde]

"deyr" deyir (: دَيِر)(1)

"dühn= 'yağ' " dühün (:دهن)(1)

"ebr-gûn < Far." ebir-gûn (:ابرگون)(1)

"fakr" fakır (: فقر)(1) [**Par.** fakır (f. ile)(: فقر); **Men.** fákr]

"fasıl < fasl" fasıl (f. -lar)(: فصللر)(3)

"fetih < feth" fetih (Ebu'l-f.)(: فتح)(1)

"gusül < gusl" gusül (: غسل)(1) [**Har.** gusul; **Men.** gusl, gusül]

"hafir <Ar. hafr='çukur' " hafir (: حفر)(6); hafir-cik (:حفرجك)(1)

"hasım < Ar. hasm='düşman' " hasım (: خصم)(2)

[**Mol.** hasm; hasm; hasim; **Par.** hasum (:XSM); **Men.** hásım, hásm]

"hasır < Ar. hasr" hasır (:حصر)(1)

"havuz < havz" havız (: حوض)(1)

[**Par.**havuz (:HVDz); **Har.** hauz; **Men.** hávz (, hávüzlü)]

"hazım < hazm" hezim (serî'u'l-h.)(: هضم)(1)

"hısım < hısm" hısım (: خصم)(2)

[**Par.** hısım (:XSM); hısımlık (:XSMLQ); hısımlik(:XSMLK); **Men.** hısm, hısım (, hısımler)]

"hışım < hışm" hışım (: خشم)(1)

"Hızır ~ Hıdır < hızr" (: خضر)(8); Hızır ile (: خضر)(1); Hızırlık~Hıdırlık (: خضرلق)(1); Hızır İlyâs-da (: خضر)(1)[**Har.** Hizir]

"Hüseyin < Hüseyn" Hüseyin (: حسين)(1)

[**Har.** Husayn; **Men.** huseyn]

"hüsn~hüsün < hüsn=güzellik' " hüsün (h. -ler)(: حسنلر)(3)

[**Men.** husn (, husünde yektâ)]

"isim < ism" isim (i. -ler)(: اسملر)(5) [**Men.** ism]

"kabir < kabr" kabir (: قبر)(1) [**Men.** kábr]

"kasır < kasr ='kısalma' " kasır (: قصر)(1)

"kavil~kavl" kavil (k.-ler ve şarkiyyât)(: قولر)(1) [**Men.** kávl]

"kebş='koç' " kepiş (: كبش)(2)

"kereviz < kerefs" kereviz (: كرەوز)(1); kerefs (: كرفس)(1)

[**Par.** kereviz (:كرەويز): **Men** . kerfs, kerfes, hlk. kerefiz = **Api-**

um: kerefiz, hlk. kereviz]

"kitif < Ar. kitf~ketif='omuz' " kitif (k. -ler)(: كتفلر)(1); k.-inden (:كتفندن)(1)

"lahit < lahd='mezar'" lahid (bilâ-l.)(: لحدّ)(1)

"la'l-gûn < Far. " la'il-gûn (لعلْكونه)(1)

"mekr='hile' " mekir (m. dir)(: مكر)(1)

"Mısır < mısr" Mısır (: مصر)(7)

[**Mol**. Msr; Misir; **Par**. Mısır; **Har**. Misir; **Men**. mısr; Mısır]

"misl='benzer' " misil (m.-ler)(: مثللر)(1); misil-li (: مثالى)(1)

[**Har**. misil; **Men**. misl]

"mühür < mühr " mühür (: مُهرْ)(3); mühir (: مُهر)(1)

[**Mol**. muhor; muhorlenmiş; mohorlemek; muhurlemek, muhurlenmiş; **Par**. mühür; mühürüni; **Har**. mühür (m.-idur); **Men**. mühr, mühür]

"naaş < na'ş" na'ış (n.-ların)(:نعشلرن)(1)

"nabız < nabz" nabız (ilm-i n. -da)(: نبضده)(1)

"nakil < nakl" nıkil (n.-ci)(: نقلجى)(1)

"nal < na'l" na'ıl (n. -lar)(: نعللر)(1); na'ıl-pâre (: نعل)(1)

"nasr ='yardım' " nasır (bî-n...)(Buhtunnasr b... olup)(: نصر)(1)

"necis < necs [KT: necis] necis (n.-li)(: نجسلى)(2)

"nehir < nehr" nehir (: نهر)(2)

[**Par**. neher (n.-üñ); **Men**. nehr, neher]

"nısf='yarı' " nısıf (: نصف)(1)

"öşür < uşr" öşür (: عشر)(1). [**Men**. uşr]

"özür < özr" özür (: عذر)(2); 'özr (∞)

[**Par**. özür (:'dzR); **Men**. 'uzr]

"ru'ub='dörtte bir' " (:ربع)(1)

"sara='tutu hastalığı' " sarı' (: صرع)(1)

[**Par**. sara' ; sar' ; **Men**. sar' = **Epilepsia:** sár' hlk. sárá' hástálığı]

"sebz-gûn < Far. " sebiz-gûn (:سبزكون)(3)

"sehl='kolay; az, azacık'" sehel (: سَهَل)(3)

[**Mol**. sehel; (s. ileri); **Par**. sehil (='kolay'); sehil(='az, azacık'); sehelce; **Men**. sehl, sehil, hlk. sehel (, bir sehelce)]

"sekr='sarhoşluk' " sekir (: سکر)(1)

"seyr" seyir (s.-ci)(: سَیر)(1) [**Har**. seyir (seir); **Men**. seyr]

"sıkt='düşme' " sıkıt (: سِقط)(1)

"sınıf < sınf" sınıf (: صِنف)(1) [**Men**. sánf, sınf]

"sihir < sihr" sihir (s. ile)(: سِحر)(1); sihir hilâl='sihr-i hilâl'(1)

[**Par**. sahir (ét–); (ol-); sahirlemek (:sHRLMK); sihir-den (:sHR-den); **Men**. sıhr (sıhr–ı hálâl)]

"şehir < şehr" şehir (: شَهر)(5); Ak ş. (1)

[**Mol**. şehir; (Ak şehir); **Par**. şeher (ş.-üñ kethüdâsı); şeherli; **Har**. şehir, seher, şeher; **Men**. şehr, şehir = **Oppidum:** şehercik]

"şekil < şekl" şekil (: شَکل)(3)

[**Mol**. şekil; **Par**. şekil; **Har**. şekil; **Men**. şekl, hlk. şekil]

"şetim < şetm='sövme'" şetim (: شَتم)(1)

"şiir < şi'r" şi'ir (: شِعر)(1); şıgır (: شِعر)(1)

[**Par**. şair (ş. söyle-); **Men**. şi'r (ş. söyle-)]

"taam < ta'm='yemek' " ta'ım (t. -da)(: طَعمه)(1)

"tohum < Far. tuhm" tohum (: طُوخوم)(6); (: توخوم)(2); tohumlan- (: طُخُوم)(1)

[**Mol**. tohum; toxum; **Par**. tohum (:tXVM, tXM); tohumlanmak (:tXMLMQ); **Har**. tohum, tohum; **Men** . tuhm, tuhum, hlk. tohum, tohumlü = **Semen:** töhm]

"vaka < vak' " vakı' (: وَقع)(1)

"vech" vecih (v. ile)(: وَجهْ)(1); vecih (: وَجه)(1)

"zuhur < zuhr ='öğle'" (z.-da)(: ظُهر)(1)

"zu'm = 'kanaat'" zu'um (z. -dadır)(: زُعمه)(1)

Bu kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında eski hallerine dönmekte, yani türeme ünlüyü düşürmektedirler. Buna, harekeli bir kaç örnek:

"cevz-i" (: جوزی)(1); "ism-ine" (: اسمنه)(1); "Mısr-ile" (: مصریله)(1); "na'ş-ı-n" (: نعشی)(1); "ömr-ü-m-ün" ömr-i-m-ün (عمرملن)(1); "şehr-i-nde" (: شهرنده)(1)

Bu kelimeler ekleşmede türeme bahsinde gördüğümüz Türkçe kelimelerle aynı durumdadırlar. "kavim" kelimesinin türemeli şekline metnimizde rastlaya-

madık. Diğer taraftan türeme olmadığını gösteren harekeli şekilleri bulunmaktadır: kavm-den (قَوْمدن)(1); kavm-ler (قَوْملر)(1)

Yukarda sıraladığımız örnekler, son sesteki düzensiz çift ünsüzleri gidermek ve bunları Türkçe'nin tabiî hece düzenine uydurmak için meydana gelmiş türemeleri göstermektedir. Ancak hece yapısı bakımından bir düzensizlik olmadığı halde SN'de 'ma'alum' kelimesinde de türeme tespit edilmiştir. Dile 'malum' şekliyle yerleşmiş bulunan bu kelimedeki türeme, kelimenin bünyesinde bulunan ' (*ayın*) ünsüzü sebebiyledir. Bilindiği gibi Türkçe'ye tamamen yabancı olan bu ünsüz hece veya kelime sonlarında bulunduğu durumlarda, Türkçe telaffuzda ya söylenmeyerek düşürülmekte (Kabe<ka'be nane< na'na' vb.), ya teşekkül noktası bakımından kendisine yakın başka bir ünsüze dönüşmekte (talih<tâli' vb.) ya da bu örnekte de olduğu gibi ünlü türeterek korunmaya çalışılmaktadır. Ancak ünlü türeyerek korunması, örnekte de görüldüğü gibi söz konusu ünsüzün iç seste hece sonunda olduğu durumlardadır.

ma'alûm< Ar. ma'lûm (: مَعْلُوم)(1) [**Par.** (ta'alîm; ta'alîk)]

abb) Birleşik Fiilin İsim Unsuru Olduğu Durumlarda

§ 89. Yalnız kullanıldıklarında ünlü türeten bu çiftdoruklu heceli kelimeler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında veya yine ünlüyle başlayan yardımcı fiillerin isim unsuru olduklarında türeme ünlü düşer, kelime asıl şekline döner. Bu günkü durum böyle iken SN'de aynı durumlarda bu türeme ünlülerin düşmediği epeyce örnek bulunmaktadır. Taradığımız kısımlarda sadece, "veznet- ='ölçmek' " vezn ét- (1) örneği bu günkü şekille mutabıktır. Ancak 'vezn' kelimesinin müstakil isim olduğu halde türemeli şeklini tespit etmiş değiliz. Bu özellikte örneğe Par.'de de rastlanmaktadır. SN'de hususî olarak harekelenmiş kelimeleri aldığımız ve aksine harekelenmiş örnek tespit edemediğimiz için ('vezn et-' hariç) bu özelliği, yani çiftdoruklu hecelerin türemeli olabilecekleri keyfiyetini yaygınlaştırmak mümkündür. Par.'deki örnekleriyle beraber, esasen bu şekliyle SN'ye mahsus gibi görülen bu kullanım, diğer taraftan türemeli şekillerin o devirde bile yaygınlık kazandığını göstermektedir. Nitekim kullanım sıklığı bulunan kelimelerde durum bu gün de farklı değildir (akıl, akıl et-; rehin, rehin al- vb.). Buraya aldığımız örneklerin hepsi de okuduğumuz şekilde harekelidirler.

"eklet- ='yemek' " ekil ét- (2)

[**Par.** ekel (ét-); ekil (ét-); **Men** . ekl et-]

"gaslet- ='yıkamak' " gasil ét- (1)

"hafret- ='eşmek' " hafir ét- (2)

"hapsol- " hapis ol- (1)

[**Har**. (haps); **Men**. hábs ol-]

"ilim (bahs) et- " (bahs-i) ilim ét- (1)

[**Mol**. (elim; elimliğile; elmile; **Men** ('ılm)]

"ketmet- ='gizlemek' " ketim ét- (1)

"mahvet- " mahıv ét- (1)

[**Par**. mahıv eyle-; (ol-); mahu eyle-; **Men**. máhv ol-]

"meshet- " mesih ét- (2). [**Men**. (mesh)]

"nefyet- ='sürmek' " nefiy ét- (1); (nefi ol-)(1)

"ömür ol- " ömür ol-(1)

"rehin ol- " rehin ol- (1)

"sakyet- = 'sulamak' " sakı ét- (8)

"sütret- = 'örtmek' " sütür ét- (2); s. eyle- (1); s. ol- (1)

[**Par**. setir ét-; **Men**. (sitr)]

"velyol- ='çevrilmek' " (keniseden *veli* olınmış cami)(2)

"zibhet- ='boğazlamak, kesmek' "zibih ol- (3); zibih ét- (2)

b) Uzun Heceli veya Son Hecesi Çift Ünsüzlü Birleşik ve Türemiş Kelimelerde Türeme

§ 90. Türeme burada, uzun hecelerin bir buçuk hece değerinde söylenmesi ya da çiftdoruklu hecelerde bu hecelerin bölünmesi hadisesidir. Bu kelimelerde türeme, örneklerde de görüleceği gibi daha çok ilk kelimenin sonunda olmaktadır. Bunların içinde *merdiven (SN'de nerdibân)* kelimesi dışında türemeli şekliyle yaygınlık kazanmış kelime bulunmamaktadır. Bu örnekler de, SN'deki diğer türemeli şekillere paralel gelişme göstermişlerdir.

"bostan < Far. bûstân" bûsitân (بُوسِتان)(2)

[**Par**. bûstân; bostancı; bostâncık; bostencik; **Har**. bostanci; bostancı: **Men**. bostân, bositân, büstân (, bostâncî)]

"dert-mend" derdi-mend (دَردِمند:)(1)

"dest-bûs" desti-bûs (دَستِ بوسی)(1)

"fermân-fermâ" fermânı-fermâ (فَرمانِ فرمان:)(1)

"merdiven < nerd-bân" nerdi-bân (: نَرْدِبان)(1)

[**Mol**. merdeban; merdiven; **Par**. nerdibân (n. başı); **Men**. nerdübân, hlk. nerdevân = **scala:** nerdevân, nerdübân, hlk. merdiven]

"püşt-pâ < Far." püşti-pâ (:پُوشتِ پا)(2); (: پشت پا)(1)

"rüzgar < Far. rûzgâr" rûzigâr (: رُوزِگار)(1); (: روزگار)(∞)

[**Par**. ruvzigâr (: رُوزگار); **Men**. rûzgâr, hlk. rûzigâr]

"şaduman" şâdı-mân (: شادِمان)(1)

[**Par**. şâdmân; **Men**. şâdmân, şâdimân, şâdümân]

Yukardaki örneklerin yanı sıra şu birleşik kelimerde de türeme görülüyor:

"meh-pâre" mehi-pâre (: مَهِ پاره)(1)

[**Men**. pes (: pes-i perdeden temâşâ iderdi; pes dîvâr, pes–i dîvâr)

Diğer yandan SN'de, bağlama i'lerini düşürmüş tamlamaların bu sesleri düşürmedikleri örnekler bulunmaktadır. Farsça'da da i'yi düşürmüş durumda kullanılan bu tamlamaların yeniden ünlü türetmeleri, ünlü türemesi hadisesine ilginç örneklerdir:

"gül-pembe" gül-i pembe (: گُلِ پمبه)(1)

"pes-perde" pesü-perde (: پُسِ پرده)(2); pesi-perde (: پَسِ پَرده)(1)

"ser-meclis" ser-i meclis (: سَرِ مجلس)(1)

"şâh-râh" şâh-ı râh (: شاهِ راه)(1). [**Men**. şâhrâh]

Evliya'nın kelimelerle oynadığını gösterir bir örnek: "hurda haş" hurda haşhaş (خورد خشخاشی)(1). Aynı gelişmeyi gösterdikleri anlaşılan şu kelime grupları da ilginçler:" çaştı (~u) çaştığı h='kuşluk vakti' " (: چاشت پگاشتگه)(1); "zırh (ı~u) zırhı külâh"* (: زرخ زرخ کلاه)(6); zireh zirih külâh* (: زِرَه زِرِه کلاه)(1); zirih (5)

[**Par**. zirih; zireh (z. geyinmiş); zirâh (z. geyenmiş); **Men**. zirh, zirih (, zirh külâh *) = ***Galeatus:** zırh külâhlü; **Casis:** başlık, tulga, mıgfer, zirh külâh, demır başlık]

c) Ön Sesteki Düzensiz Çift Ünsüzleri Gidermek İçin Meydana Gelen Türeme

Örneklerde de görüleceği gibi bu türeme, başında sk, st, fh gibi sedasız ünsüz grupları bulunan kelimelerde olmaktadır. Başta bulunan bu düzensiz heceler, tıpkı kelime sonundaki düzensiz hecelerde olduğu gibi önde bir dar ünlü türetmek suretiyle Türkçe'nin hece yapısına uygun duruma gelmektedirler. Bu kelimeler, belli kullanım sürecinden geçtikten sonra gelişme gösteren kelimelerden farklı olarak, Türkçe'de kullanılmaya başlandığı ilk andan itibaren türemelidirler. Türkçe hece yapısına aykırı olan bu gibi ünsüz gruplarında ünlü her saman önde türemez. Örneklerde görüldüğü şekliyle, ünlü, kelime başındaki ünsüz grubunda bulunan seslerin özelliğine göre

önde veya iki ünsüzün arasında türemektedir. Aşağıda sıraladığımız örneklerin tamamında ilk ses sedasız bir ünsüzdür. Türeme ünlünün yerini etkileyen ses ikinci ünsüzdür. Buna göre ikinci ünsüzün de sedasız olduğu durumlarda ünlü önde, sedalı (sedasız karşılığı olmayan ünsüz, bolünlü) olduğu durumlarda ise iki ünsüzün arasında türemektedir. Bu günkü şekliyle 'ıhlamur'da benzer kelimelere aykırı olarak geniş ünlü (o) türemesi yukarda temas ettiğimiz gibi (bk. ünlü türemesi) kelimenin bünyesinde bulunan h ünsüzü sebebiyle olmalıdır.

§ 91. **ba) Önde Türeme**

"ıhlamur < Yun. phlamuri" ohlamur (:اوهلامور)(2)

[**Par**. ohlamur; **Men** . oglamur; ulamur < oglamur, filamur = **Tilia:** filamur, filamur agaci, ulamur, oglamur]

"ıspanak < İsp. Spinacia" ıspanak (ı.-cıyân)(:ESPNAQ)(1)

[**Mol**. spanak; **Par**. ıspanak, isfînah (:EsPNAQ, EsFYNH); **Men**. ispânák, isfinâc]

"ızgara < Yun. skara" ıskará (:ESQRE)(1)

[**Mol**.(isgele)*; **Par**.ıskara (:EsQRE); **Men** . iskará, üskara (, iskara üzerinde pişürmek]

"iskele < İt. scala" iskele (:EsKLE)(27)

[**Mol**. iskele; **Men**. iskele]

"iskemle < Yun. skamni" iskemle (:EsKMLE)(1)

[**Mol**. iskemri; **Par**. iskemli; iskemlicik; iskemlıcık (:EsKMLYCQ); iskemni (:EsKMNY); iskemnicik; **Har**. skemle; **Men**. iskemle]

"istavroz < Yun. stauros" ıstavloz (nehr-i I.)(اصطاولوز)(2)

"uskumru < Yun. skombros" uskumru (: اوصقومرو)(1); uskumrı (٢)

[**Mol**. uskumri; **Par**. uskumrıy]

"Üsküdar < scutari [Banguoğlu 1974, § 29]" Üsküdar (:ESKDAR)(∞)

[**Men.** üsküdâr, üsküzâr]

---

* **Gradella:** isgele, beş barmak; **Gratella:** isgele. Aynı kelime **Par. ve İt. Söz. :** ızgara

§ 92. bb) İç SesteTüreme

Yukardaki örneklerin yanı sıra, bu gün de aynı şekillerde kullanılan şu örneklerde türeme kelimenin başında değil, yine çiftdoruklu bir hecenin iki ünsüzü arasında olmuştur. Bu kelimelerde çift ünsüzlerin ikincisinin r, l gibi sedalı ünsüzler olmaları yukarda söylediğimiz gibi ünlünün türeme yerine etki etmişlerdir.

"pulluk < Sl. plug, Alm. pflug" pulug (: پولوغ)(1)

"trompet < Fr. trompete" turumpete (: تورومپته)(4); (: ترومپته)(1)

"tulumba < İt. tromba" tulumba (: طلومبه)(1)

[**Par.** tulumba (:TVLVMBE); **Men.** tûlumba]

"Trabzon" Tarabozan (:طرابوزان)(1); طرا بوزان)(1); Tarabozon (طره بوزون)(2); Tarabzen (: طربزن)(1); Tarabefzun (طربفزون)(1); (طرب افزون)(2)

[**Par.** Tırabuzen]

III. SES DEĞİŞMESİ

Ses değişmesi hadisesi dilin kendi kelimelerinde olduğu gibi yabancı dillerden alınmış kelimelerde de cereyan etmektedir. Yabancı kelimelerdeki ana dilde karşılığı olmayan seslerde ve yapılarda daha çok görülen bu tür değişmeler, yabancı unsurların özümlenmesi esasına dayanır. Öte yandan, ana dilde bazı sesler de zaman içinde boğumlanma noktaları bakımından birbirlerine yakın başka seslere dönüşürler. Bununla birlikte, kelime bünyesinde veya ekleme sırasında vuku bulan değişmeler genellikle benzeşme (assimilation) sebebiyle olmaktadır. Bunlar bir sesin kendinden sonraki sese (ilerleyici benzeşme) veya kendinden önceki sese (gerileyici benzeşme) yahut da uzak bir sese (uzaktan benzeşme) etki etmesi sonucu olan benzeşmelerdir. Bu benzeşmeler ünlü-ünlü, ünsüz-ünsüz ve ünlü-ünsüz benzeşmesi şeklinde teşekkül noktaları bakımından olabilmektedir. Benzeşme dediğimiz hadise, özellikle kalıcı benzeşme, netice itibariyle değişme hadisesi olduğundan, bunları başka çeşitli sebeplerle meydana gelmiş değişmelerle birlikte değerlendirmek mümkündür. Ancak, doğrudan benzeşme yoluyla, geçici olarak meydana gelmiş değişmeler (msl. ekleme sırasında benzeşme vb.), konumuz esas itibariyle *ses değişmeleri* olduğundan, burada bahis konusu edilmemiştir.

A. ÜNSÜZLERİN DEĞİŞMESİ

Ünsüzlerin değişmesi, teşekkül noktaları bakımından bir birine yakın ünsüzler arasında meydana gelen gelişmedir. Bu gelişmeyi eski imlânın imkân verdiği ölçüde takip etmek mümkün olmaktadır. Eski imlânın yeterli olmadığı noktalarda transkripsiyon metinleri bize yardımcı olacak niteliktedir. Eski imlâda aynı harfle karşılanan seslerin (msl. k, g ve ñ sesleri için 'kef' harfi) tespit edilmesindeki güçlük yanında bir de imlâ kalıplaşması meselesi vardır ki bu durum bazı seslerin tespit edilmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Ancak üzerinde çalıştığımız metinlerde de değişmeyi gösteren yazılışlar bulunmaktadır. Bizim için önemli olan da bilinen kalıplaşmış imlânın dışında tespit edilen bu yazılışlardır. Bu konuda SN'de rastladığımız şekillerin büyük ölçüde transkripsiyon metinlerince de desteklenmiş olması bize söz konusu değişmelerin Türkçe'nin bu devirdeki genel fonetik yapısıyla ilgili bir gelişme olduğunu göstermektedir. Bunun yanında SN'de diğer eserlerde bulunmayan yazılışlar da bulunmaktadır ki bunlar Evliya'nın şahsî telaffuzlarını veya anlatılan bölgenin mahallî kullanışlarının etkilerini yansıtan yazılışlar olmalıdırlar. Diğer eserlerde karşılaştığımız ikili şekiller için ise iki şey söylenebilir. Bunlar söz konusu kelimelerin söylenişlerindeki gelişme sürecinin henüz tamamlanmayıp çeşitli çevrelerde ikili veya daha fazla şekilde kullanıldığını göstermekte, yahut da transkripsiyonlu metinlerde geçen fazla şekiller söz konusu kelimelerin derlendikleri metinlerdeki farklı yazılışlarını vermektedir. Çalışmamızda gelişme gösteren kelimeleri esas aldığımız için her iki durum da, yaptığımız değerlendirme için elverişlidir.

1. Sedalılaşma

Burada ele aldığımız değişme, esas olarak, kelime bünyesinde meydana gelen ve kalıcı olan sedasızlaşmadır. Bu kelimeler gelişmiş şekilleriyle yaygınlık kazanmış ve sözlük kelimesi olmuşlardır. Genellikle iç seste, iki ünlü arasında kaldığı için veya komşu sedalı seslerin etkisiyle oluşan bu gelişme hem Türkçe hem yabancı kelimelerde cereyan etmektedir. Bundan başka, dağ (< tag) ve gavur (< Ar. kâfir) vb. örneklerde görüldüğü gibi hem Türkçe hem yabancı kelimelerde ilk seste de sedalılaşma olmaktadır. b, c, d, g -ğ hariç-ünsüzleriTürkçe kelimelerde hece sonlarında bulunmaz, bunların ünsüzleri olan p, ç, t, k sesleri bulunur (Banguoğlu 1974, § 68; Ergin, 61) §). Arapça imlânın etkisi ve bu alfabede p ve ç seslerini karşılayan

harflerin bulunmayışı yüzünden söz konusu sesler eski yazımızda b (:B) ve c (:C) harfleriyle yazılmışlar, Farsların geliştirdiği p ve ç harflerinin alınmasından sonra da bu yazılışlar birbirine karıştırılmıştır (Tulum 1991, sh. 26). Bunun gibi, Arapça harflerin kullanılmaya başlanmasıyla tespit edilmiş yazılışlar genellikle gelenek halinde devam ettirilmiş olduğundan zamanla meydana gelen gelişmeleri de sağlıklı bir biçimde izlemek mümkün değildir. Bu sebeple bu seslerin tespitinde zorluklar bulunmaktadır (Tulum 1991, a.y.). Bu bilgiler ışığında, Türkçe'nin temel ses yapısını esas alarak, hem Türkçe hem yabancı kelimeler için, kalıplaşmış imlânın dışında yazılışlara ayrı bir önem vermek gerekmektedir. SN'de, kelimelerin bilinen imlâlarının dışında yazılışların büyük bir kısmı fonetik bakımdan değer taşımaktadır ya da anlamlıdır*. Çalışmamıza aldığımız örnekler bu dikkatle incelendiğinde, 17. yüzyıl fonetik yapısının bu günkü şekle oldukça yaklaşmış olduğu görülecektir. Nitekim örnekler aldığımız diğer eserlerde ikili şekilleri bulunan kelimelerin SN'deki yazılışları söz konusu ettiğimiz özelliği gösterir niteliktedir.

Türkçe'nin genel ses düzenine aykırı gelişme göstermişyabancı kelimelerde görülen ses değişmesi örneklerini yukarda açıklamaya çalıştığımız imlâ geleneğinin etkisine bağlamak mümkündür. Bu geleneğe bağlı olarak Türkçe kelimelerde sedasız sesleri de karşılayan b, c, d gibi harfler, bu sefer aksine bir temsil ile yabancı kelimelerdeki sedasız sesleri de karşılamak üzere kullanılmış olmalıdırlar. Değilse, az sayıda örneği bulunmakla beraber, SN'de 'astar (<Far. âster)'ın 'asdar', 'fıstık <Far. fustuk)'ın, nişasta (<Far. nişâste)'nin 'nişasda' yazılmasını izah etmek mümkün değildir.

§ 93. a) f > v

'gâvur' ile ünsüzü tekleşmiş olan 'kavaf' kelimelerinde iki ünlü arasında kalan f'nin sedalılaşarak v olması tabiî bir gelişmedir. 'kereviz' ile 'köşker' kelimelerinde ise çift doruklu bir hecede görülen ünlü türemesiyle önce 'kerefis' ve 'kefişger', sonra da iki ünlü arasında kalan ünsüzler sedalılaşmıştır. Bu gelişmeyi Men'deki şekillerden de anlamak mümkündür. Kelimelerin bu devirde gelişmeli şekilleriyle dile yerleştikleri anlaşılmaktadır.

---

* Bu değişik yazılışlar ya yabancı seslerin Türkçe'de tek sesle (msl. pelket z, z ve zı tek bir z sesiyle) karşılandığını göstermekte ya da kelimede meydana gelen fonetik gelişmeyi yazıya aksettirmektedir (Boeschoten sh. 78-79).

"gavur < Ar. kâfir" gavur (:KAVR, KAVVR)(1+2)

[**Par.** gâvur (: گاوُر), kâfir; **Har.** gaur (gavur); **Men.** kâfir; gâur, gâvur < kâfir (18)]

"kavaf~kavvaf < Ar. haffâf='ayakkabı satıcısı' " kavvâf (:QVVAF)(8); haffâf (:XFFAF)(∞)

[**Men.** haffâf, hlk. kavvâf]

"kereviz < Far. kerefs" kereviz (:KREVz)(1)

[**Par.** kereviz (:KREVYz); **Men** . kerefs, kerfes, hlk. kerefiz = **Apium:** kerefiz, hlk. kereviz]

"köşker < Far. kefş-ger= 'ayakkabıcı' " kevşger (k. -lik)(:KVŞKR-lik)(1)

[**Men.** kefşger = **Sutar:** kefişger]

b) ç > c

Bu değişmeyi, yukarda işaret ettiğimiz gibi bir imlâ meselesi olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim bir çok örnekte de görüleceği gibi bu değişmeye işaret eden yazılışlar diğerlerine nispetle oldukça azdır. Meselâ SN'de, haç kelimesi bir yerde ünlüyle genişlediği halde bile ç'li yazılırken bir yer de de c ile yazılmıştır. Ünlü arasında sedalışlaşması beklenirken bile sedalılaşmamışolan bir ses sedalılaşmasına bir sebep yokken tabiî olarak ç'li olmalıdır. Mol. ve Men.'deki şekiller de zaten bunu desteklemektedirler. Diğer taraftan özellikle bu devirde henüz gelişmesini tamamlamamış 'papuç (< Far. pâ-pûş)' vb. yabancı kelimelerde başta ve hece uzunluğu ve komşu sesler sebebiyle de sonda c sesi bulunmaktadır.

ba) Yabancı kelimelerde

§ 94. **baa) Kelime sonunda**

"haç < Erm. khaç" hac (h.-lı)(:XAC-lı)(1); haç-lı (:XAÇ-lı)(21); haç-ı (:XAÇY)(1)

[**Mol.** haç; **Par.** hâc (:XAC); **Men.** hac, hâc= **Crux:** haç, hâc]

"kerpiç" kerbüc (k.-dendir)(:KRBC)(5); kerpüç-den (:KRPÇ)(1); kerpüc–i (:KRPC-i)(1)

[**Par.** kerpüç (:KRPVÇ); (:KRPÇ); **Men.** kerpûc (, kerpucçi)]

"kırbaç" kırbac (:QRBAC)(2). [**Men.** kırbaç]

"kireç" kirec (:KRC)(17); kirec-ci (:KRCCY)(3); (:KRC CY)(4)

[**Par.** kirec (:KRC); kireç (k. ocağı)(:KRÇ); kirecçi (:KRC-ÇY); **Men.** kirec]

"papuç < Far. pây-pûş" pâpûç (:PAPVÇ)(1); pâbûç (:PABVÇ)(7); pâbûc (: PABVC)(32); bâpûc (:BAPVC)(2); bâbûc(:BABVC)(1); b. ile (5); pâbûc-cı (:PABVCCY)(14); pâbûccıyân (:PABVCCYAN)(1); pâpûc-cı (: PAPVCCY)(16)

[**Mol.** babuc; papuç; pabu(, pabuççuk; papucile; papucigas; papuci çikarmak); **Par.** papuc (: PAPVC)(p. -laruñ); papuç (:PAPVÇ); babuc (b. -uñ)(:BABVC); **Men.** pâpûş, hlk. papuc, papuççi = **Sutrina:** pâpûççi; **Sutor:** pâpûşçi, hlk. pâpucçi; **Calcearius:** pâpûşçi, hlk. papuççi; **calceolus:** papuççik; **Calceus:** pâpûş, hlk. papuc]

"piliç" pilic (:PLC)(1)

"pirinç='yiyecek' " pirinc (:PRNC)(9); birinc (:BRNC)(1); pirinc-lik(3); pirinç-lik (:PRNÇ-lik)(1)

[**Mol.** pirinc; **Par.** pirinç (:PRNÇ); birinc (:BRNC); **Men.** birinc, hlk. pirinç]

"pirinc='maden'" pirinc (:PRNC)(45) [**Men.** bürinc, hlk. pirinc]

"satranç < sad-renc" sad-renc (1); s.-bâz (1)

[**Mol.** satranc; satrancci; **Par.** şatranc (:ŞTRNC); **Men.** sádrenc = **tahta:** táhta-i şátranc]

"tunç < Çin." tuc (:TVC)(32); tuç (:TVÇ)(17)

[**Mol.** tuc; tus; **Men.** tuc]

§ 95. **bab) Kelime Başında**

"çadır < Far. çatr > çader" cadır (:CADR)(2)

[**Mol.** çadir; **Par.** çadır (:ÇADR); **Men.** câdır (, çâdır-i hâb, çâdrı hâb) , çâdir şeb]

"çâr < Far. çhâr = 'dört' " câr (cânib-i c.)(:CAR)(1); çâr (∞)

"çarmıh < Far. çhâr+mîh" cârmîh (:CARMYX)(1);çarmıh (:ÇARMYX) (2); çârmîh='gemi aleti' " (1)

[**Men.** çârmîh, çârmih, hlk. çârmuk]

"çarşaf < Far. çâder-i şeb" carşaf (:CARŞF)(8)

[**Mol.** çarşaf; **Par.** çarşaf (:ÇRŞF); çârşeb (:ÇARŞB); **Men.** çârşeb ~ çârşef hlk. çârşaf, çâdir şeb = **1. Toral:** yorgan, çâdir şeb, hlk. çarşaf]

"çarşı < Far. çhâr+sû" cârşû (:CARŞV)(1); çârsû (:ÇARSV)(5); çârşû

(:ÇARŞV)(25)

[**Par.** çârsû (:ÇARSV); **Har.** çarşi; **Men.** çârsû, hlk. çârşû = **Forum:** çârsû, hlk. çarşu]

"çay='dere' " cay (:CAY)(1); çay (∞)

"çaylak" caylak (:CYLAQ)(1)

"çemen-zâr" cemen-zâr (:CMN zAR)(1)

[**Par.** (çemen); **Men.** (çemen)]

"çengî" cengî (:CNKY)(1); çengi (∞)

[**Har.** çengi; **Men.** çengi]

"çerge < Far. ='çadır' " cerge (:CRKE)(7); çerge (:ÇRKE)(1)

[**Men.** çerge]

"çıra~çerâğ" cırâğ (:CRAĞ)(1); çırâ(ğ)(∞)

[**Mol.** çira (çiray yak-); (sepçirak); **Har.** şepçirak (:ŞPÇRAQ); **Men.** çerâğ p., çerak t. = **Lucerna:** çerâg, çirâg, çirak]

"çoban < Far. şûbân" coban (:CVBAN)(1); çoban (:ÇVBAN)(1); Çoban Bay (:ÇVBAN)(8)

[**Mol.** çoban; **Par.** çôbân, şûbân (:ÇVBAN, ŞVBAN); çôbânlık; şûbân; **Men.** şûbân, çobân = **Pastor:** çoban < şûbân]

"çorba < Far. şûrbâ" corba (:CVRBA)(3); çorba (:ÇVRBA)(60); çobacı (:ÇVBACY)(1); çobra (:ÇVBRA)(22); çopra (:ÇVPRA)(2); şûrbâ (∞)

[**Mol.** çorba; **Par.** çorbâ (:ÇVRBA); şûrbâ (:ŞVRBA); **Har.** çorba; **Men.** şorba, hlk.çorba]

"Çoruh" coruğ (nehr-i C.)(:CRVĞ)(2); Çorûğ (∞)

"kepçe < Far. kef-çe" kepce (:KPCE)(1); kepçe (:KPÇE)(3)

[**Par.** kepçe (:KPÇE); kepçe; **Men.** kepçe, kefçe]

§ 96. bac) İç seste

"bahçe < Far. bâğ-çe" bâğca (:BAĞCE)(1); bakça (:BKÇE)(3); bâğça (∞).

[**Mol.** bakca; bakcacuk; bakcacik; **Par.** bakçacık (:BAQÇECQ); bâğça (:BAĞÇE); **Har.** bakçe; **Men.** bâgça (570)(, bâgçávân < bâgçábân), bahça (:BXÇE)(708) = **Hortus:** bagça (:BĞÇE, BAĞÇE), bahça (:BXÇE)]

"bohça" boğca (:BVĞCE)(1)

"darçın < Far. dâr-çîn" darcın (:DARCYN)(3); (:DARÇN)(3)

[**Mol**. darçin; **Par**. darçın (:DARÇYN); **Men**. dârçin, tarçin*; tarçin, darçin = ***Cinnamomum:** tarçin (:DARÇYN, TARÇYN)]

"güherçile" gühercile (:KVhRCYLE)(1)

[**Mol**. koerçile (= kioercile); **Men**. köherçile= **Nitrum:** gögerçile, göherçile]

"poğaça < İt. focaccia" poğaca (:PVĞACE)(1); poğaça (:PVĞAÇE)(3)

bb) Türkçe Kelimelerde

bba) Hece Sonunda

§ 97. **Fiillerde**

Türkçe kelimelerdeki bu değişmeyi değerlendirirken kelimelerin bu günkü durumlarını dikkate aldık. Esas olarak Türkçe'de b, c, d, g gibi sedalı ünsüzler son seste bulunmadıklarından bunların yerlerine sedasız karşılıkları p, ç, t, k gibi ünsüzler yer alır. Yabancı dillerden geçmiş kelimelerde aynı sesler aynı şartlarda sedalıdan sedasıza gelişme temayülü gösterirler. Bu sedasız sesler gerek Türkçe gerekse yabancı kelimelerde iki ünlü arasında kaldıklarında sedalılaşırlar. Biz de aşağıda kelimeleri verirken eksiz şekillerinin yanı sıra ekle genişlemiş şekillerini de vererek bu seslerin her iki halde de durumlarını göstermek istedik. Çünkü bu gün iki ünlü arasında kalmalarına rağmen sedasız ünsüzü sedalılaşmayan bazı kelimeler vardır. Dolayısıyla bu sesler iki ünlü arasında kaldıklarından değil, belki esas şekilleriyle sedalıdırlar. Nitekim "kelime başında" başlığı altında verdiğimiz kelimelerin ilk sesleri oldukları halde bu ünsüzler sedalıdırlar. Öte yandan, sesler arasındaki etkileşme genellikle ileriye doğru cereyan ettiğinden, kelime içinde olup da hece sonunda bulunan sedalı ünsüzlerin durumu esas olarak kelime sonundaki seslerin durumu gibidir.

"açtır-" acdır- (2); aç- (∞); acıl- (2); acık (1) ; açık (∞)

[**Men**. açmak (, açük, açik)]

"geç-" (g. ey!) gec- (1); serden gecdi (2); serden geçdi (1); geciñ (1); gecinir (2); gecid-de (2); geçit (∞); gecmeden (1); gecmeyüp (3); geç- (∞)

[**Har**. geç-, **Men**. geçmek (, geçimlü, geçinmek...)]

"göçmez" göcmez (konup g.-ler)(1); konar ve göcer (1)

[**Men**. göçmek, göçürmek]

"iç-" ic- (i. -mem)(1); iç- (∞)

"kaçarken" kacarken (1); kaç- (∞)

"ölç-" ölc- (ölcmekdir)(1); ölcek-ile (1); ölç- (∞)

"sanç-" sanc- (sanc-a-lar)(1); sancılup (1)

[**Par**. sanc-mak; sanç-mak; **Men**. sancmak]

§ 98. İsimlerde

"aç" ac (a. kurd)(:aC)(9); ac-lıkdan (2); acız (:acYz)(1)

[**Par**. ac (:aC); aç (:aÇ); **Har**. aç; **Men**. âc, aç (, aç ol-, aç dur-, açlık, karnüm âçtür)]

"ağaç" ağac (:EĞAC)(49); ağaç (∞)

[**Par**. ağac (:EĞAC); ağaclık; ağaç (:EĞAÇ); **Men**. agaç, agac (, agaççik)]

"bakraç" bakrac (:BQRAC)(3); (:BQRC)(2)

[**Men**. bákrâc = **Lebes:** bakrac]

"boduç=bodur" boduc (:BVDVC)(2)

"borç" borc (b.- lı)(:BVRC-lı)(3). [**Par**. borc (al-); borclı; **Har**. borcli; **Men**. borc (, borclû, borclî)]

"çekiç" çekic (:ÇKC)(3)

"dinç" dinc (:DNC)(2)

"gedeleç=sadak" gedelec (:KDELC)(2)

"gerçekten" gercekden (:KRCKDN)(4)

"gerçi" gerci (:KRCY)(2); gerçi (:KRÇY)(3)

"güllaç < güllü+aş" güllac (:KLLAC)(1)

[**Par**. gülâç (:KLAÇ); **Men** . gülâc]

"gülünç" gülünc (:KLNC)(2) [**Par**. gülünc (:KVLNC)]

"iç" ic (:EYC)(5); icre (:EYCRE)(2); içre (∞) [**Men**. iç, içeri]

"kaç" kac (bir k.)(:QAC)(42); kaç (:QAÇ)(∞)

[**Par**. kaç (:QAÇ) (, kaçıncı); **Har**. kaç; **Men**. kaç, bir kaç]

"kılıç" kılıc (:QLC)(62); kılıc-cı (:QLC CY)(1); kılıc-lı(5); dalkılıc-lı(4); kılıç (:QLÇ) (∞)

[**Par.** kılıç (:QLYÇ); (k. -dan); **Har.** kılıç; **Men.** kılıc (, kılıc dal et-, dal kılıc ol-)]

"kırlangıç" kırlankıc (:QRLNQC)(3)

[**Mol.** karlankuç; **Men.** kırlangic = **Hirundo:** kırlangıç]

"koç" koc (K. Davud)(:QVC)(1); koç(∞)

"köseç" kösec (k. Bayram-ı Veli)(:KVsC)(1)

"kuç kucak ol-" kuc kucağ ol- (:QVC QVCAĞ)(2)

"kulaç" kulac (:QLAC)(21); kulaç(∞) [**Men.** kulac]

"ödünç" ödünc (ö. al-)(:EVDVNC)(1)

"saç" sac (:sAC)(1); saçından (:SÇ-ından)(1)

[**Par.** saç (:sAÇ); **Har.** saç; **Men.** saç]

"sorguç" sorguc(:sVRĞVC)(7); soguc (1)

[**Par.** sorguc; sorguç; **Men.** sorguc; sorguçlü]

"turunc" turunç (:ıVRNC)(4)

"üç" üc (:EVC)(49); üç (∞)

[**Par.** üç (:EVÇ); **Har.** üç; **Men.** üç]

bba) Kelime başında

§ 99. **Fiillerde**

"çalarak" calarak (:CALRAQ)(1); calındı (2); çalarak (∞) [**Men.** çâlmák]

"çektir-" cekdir- (c. -irler)(:CKDR-irler)(1); cekmece (1); cekerek (4); çek- (∞). [**Har.** çek-; **Men.** çekemek(, çekmece)]

"çık- " cık- (c. -ılup)(:CYQ-ılup)(1); çık (∞). [**Har.** çik-, çikar-: **Men.** çikmak, çikarmak]

§ 100. **İsimlerde**

"çağıl çuğul" cağıl cuğıl (:CAĞL CVĞL)(1)

"çam" cam (:CAM)(1); çam (1); Çamlıca (∞). [**Men.** çam]

"çelebi" celebi (Evliya C.)(:CLBY)(1); Çelebi (∞)

"çıngırak" cıngırak (:CNQRAQ)(1)

"çizme" cizme (:CzME)(2); çizme(26)

[**Par.** cizme (:CzME); **Har**. çizme; **Men.** çizme]

"çok" cok (c. -dur)(:CVQ-DR)(1); coğ-ı (:CVĞY)(2); çok(∞)

"çörek" cörek (:CVRK)(2); çörek (8) [**Men.** çörek]

§ 101. **bbb) İç seste**

"elçi-lik" elci-lik (:ELCY-lik)(12); e lçi(79)

[**Mol.** elçi; elçilik; **Par.** ilçi; ilçilik; ilçılık (:ELÇYLQ); **Har.** elçi (elcsi, elcşi); **Men.** elçi, ilçi]

"inci" incü (:ENCV)(14); inçü (i. çıkart-)(1); (i.-ciyân)(1)

[**Mol.** inci; inciden; inci disimi; **Har.** incü; **Men.** incû]

"keçe" kece (:KCE)(2);keçe(18)

"keçi" keci (:KCY)(6); keçi(3)

"küçük" kücük (:KVCVK(1); küçük(156)

"yalçın" yalçın (:YALÇN)(∞)

§ 102. **c) h > ğ**

Buradaki değişme hece sonlarında bulunan h sedasız gırtlak ünsüzünün sedalılaşması hadisesidir. Bu ünsüz Türkçe söyleşişte iç seste ve kelime sonlarında en çok düşen ünsüzlerden biridir (>12). Bu yerlerde varlığını koruyamayan bu ses düşmediği durumlarda bazı kelimelerde sedalı karşılığı olan g (:G) sesine dönüşmektedir. Aşağıdaki iki örnekte bu durum söz konusudur. Ancak bu kelimeler gelişmeli şekilleriyle yaygınlık kazanmış değillerdir.

"narh" narğ (n.-ı câfî)(:NRĞ)(1)

[**Mol.** narg, (, nargi ko-); **Men.** nárh, hlk. narg]

"sarnıç < Ar. sıhrîc" sağrıc (:SAĞRYC)(1); sarnıc (:SARNC) (26); sahrîc (:ShRYC)(20)

[**Mol.** sarniç; **Par.** sarınç (:sARYNÇ); sahrîç (:ShRYÇ); **Men.** sârnic, sáhrîc, sıhrîc; sarnic, sârnic]

ç) q > G

§ 103. **fa) Kelime başında**

Bu gün kelime başında Anadolu ağızlarında daha çok görülen bu değişme (kız>gız, kal-> gal- vb.) SN'de bir yerde 'kazan' kelimesinde

de görülmektedir. Mol. ve Men.'de g'lı şeklinin bulunması 'kazan' kelimesinin bu devirde sedalı ünsüzlü şeklinin de yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.

"kazan" gazgan (:ĞAZĞAN)(1); kazan (:QZAN)(29); kazgan (:QAZĞAN)(29)

[**Mol**. kasan; gasan (, gasanci); **Par.** kazan (:QZAN, QZN); (k.-cı); (k.-cık); kazgan (:QZĞAN); **Men.** kazan, kâzhân = **Ahenum**: kazan, kazgan; **Lebes**: kazan, kazgan, gazgan]

§ 104. fb) İç seste

Örneklerdeki ses değişmelerini bir benzeşme saymak gerekir. Bu sesin iç seste sedalılaşması daha çok ünlü-ünsüz benzeşmesiyle ilgilidir ve bu benzeşme eklenme sırasında geçici olmaktadır. Bu kural söyleyişte yabancı kelimelerde de uygulanmaktadır. Aşağıdaki yabancı kelimlerde iç seste böyle bir değişme görülmekte, SN'deki örnekler diğer eserlerdeki örneklerle de desteklenmektedir. Bunlar, Türkçe'nin ses düzeni içinde zaten var olan bu sedalılaşma hadisesinin yazıya geçirilmiş örnekleri olması bakımından önemlidir. SN ve diğer eserlerde değişmeli şekilleriyle yazıya geçirilmiş olan söz konusu bu yabancı kelimeler konuşma dilinde ve ağızlarda aynı söyleşişle bu gün de varlıklarını sürdürmektedirler. Bunun gibi, 'refik' kelimesinin son sesi de ünlü başlı bir ekle genişlediğinde tabiî olarak sedalılaşmaktadır. SN'de bu söyleyişin de yazıya geçirildiği örnekler görmekteyiz: refiğimiz (:RFYĞ -imiz)(2)

"mukayyet='kayıtlı' " muğayyed (:MĞYYD)(1)

"mülakkab =' lakablı' " mülaggab (:MLĞĞB)(1)

[**Mol**. (lagab); **Men.** mülákáb (, lákáb, hlk. lakab*) = ***Cognomen**: lákáb, hlk. lágáb]

"nekkâre='bir çeşit çalgı' " nağara (:NĞRE)(2); nakare çal- (:NQRE)(2) [**Men.** nákâre, hlk. nagara]

§ 105. d) k > g

Art damak ünsüzü Q'da olduğu gibi ön damak ünsüzü k de sedalılaşmaktadır. Batı Türkçesinin belli başlı özelliklerinden biri olan k > g gelişmesini eski alfabemizde k ve g sesleri aynı harfle karşılandıklarından tespit etmek mümkün değildir (Tulum 1991, sh. 27). Bazı yazmalarda g için ek işaretlemeler (kef'in üstüne üç nokta gibi) yapılmışsa da bu genel imlâya yansımadığı için yetersiz kalmıştır. Bu sebeple k > g meselesini burada yeterince değerlendiremedik. 'kâfir' ke-

limesini SN'de, kelimenin diğer seslerinde görülen değişmelerden hareketle tespit ettik. Diğer eserlerde de aynı şeklin bulunması kelimenin yaygınlık kazanmış olduğunu göstermektedir. Bu kelimedeki değişme bu gün anlam farklılaşmasına uğranmıştır. 'gâvur' daralmış anlamıyla 'ecnebî' karşılığı olarak canlılığını sürdürürken 'kâfir' de bilinen anlamıyla dilde yaşamaktadır.

"gavur < Ar. kâfir" gavur (:KAVVR, KAVR)(2+1); kâfir (∞)

[**Par.** gâvur (:GAVR), kâfir; **Har.** gaur (gavur); **Men.** kâfir; gâur, gâvur < kâfir (18)]

e) p > b

Konunun başında da temas ettiğimiz gibi bu değişmenin eski imlâmızın özelliği sebebiyle söyleyişi aksettirip aksettirmediği kesin olarak tespit edilememektedir. "Arapçadan geçen kelimelerde bulunmadığı ve birbirlerine çok benzediği için, Türkçe kelimelerde ç ve b seslerinin karşılığı olarak benimsenen p (:P) ve ç (:Ç) harfleri, pek dikkatsiz ve itinasız bir kullanışla b ve c seslerinin karşılığı olan b (:B) ve c (C:) ile karıştırılmıştır. Bu yüzden Arap harfli metinlere dayanarak Türkçede bu seslerin değişimiyle ilgili sıhhatli sonuçlara ulaşabilmek mümkün değildir."(Tulum 1991, sh. 26) SN'de çokça görülen Türkçe ve yabancı kelimelerdeki bu farklı yazılışları söz konusu edilen yazım karışıklığı ile açıklamak mümkündür. Ancak SN ve diğer eserlerde görülen ikili yazılışlar bazı kelimelerde birbirlerini desteklemektedirler. İlk seste sedasız ünsüz bulunduran 'papuç' ve peksimet' ile Türkçe 'sarp' ve 'top' kelimeleri bunlardan en önemli olanlarıdır.Görüleceği gibi bu ilk iki kelimenin asıl sesleri p olduğu halde birincisi SN ile birlikte Mol. ve Par.'de, ikincisi de yine SN ile birlikte Mol.'da hem p'li hem b'li olarak yazılmışlardır. 'peksimet' Par.'de b'li, Men.'de ise her iki kelime de p'li yazılmıştır. Buradan hareketle bu kelimelerin bu devirde ikili şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür. 'sarp' ve 'top' kelimeleri de bunlara benzemektedir. Par. ve Men.'de 'sarb' olarak geçen kelime SN'de 28'e karşılk 6 örnekte b'li geçmektedir. 'top' ise SN'de p ile çok fazla geçmektedir. SN'de iki yerde geçen 'tob-çı', Mol. ve Par.'deki 'top-ı' yazılışları bu kelimedeki söz konusu sesin p olduğunu göstermektedir. 'ip' de 4 yerde b'li yazılışa karşılık 36 yerde müstakil, 20 yerde de ünlüyle genişlediği halde p'li olarak geçmektedir. Diğer kelimelerin b'li yazılışları ise p'li yazılışlara göre oldukça az sıyadadır ve bunların diğer eserlerde (Par.'de benc hariç) b'li şekillerine rastlanmamaktadır. Türkçe hece sonlarında bu ses bulunmadığına göre (Bnguoğlu 1974, § 68) bu durum bir imlâ meselesi olmalıdır.Evliya b (:B) harfini bu kelimelerde muhtemelen her iki sesi de karşılamak üzere kullanmıştır.

§ 106. ça) **Yabancı kelimelerde**

"padişah" badişah (:BADŞAh)(1); pâdişâh (∞); pâdişâ (:PADŞA)(1); pâşâh (:PAŞAh)(3)

[**Men.** pâdişâ, padişâh]

"pâk='temiz' " bâk (:BAK)(1); pâk(∞)

[**Har.** pak; **Men.** pak]

"pâkîze= 'temiz' " bâkîze(:BAKYzE)(1). [**Men.** pâkîze]

"papuç < Far. pây-pûş" pâpûç (:PAPVÇ)(1); pâbûç (:PABVÇ)(7); pâbûc (:PABVC)(32); bâpûc (:BABVC)(2): bâbûc(:BABVC)(1); b. ile (5); pâbûc-cı (:PABVC CY)(14); pâbûccıyân (1); pâpûc-cı (:PABVCCY)(16); pâypûş (:PAY PVŞ)(8); pâybûş (:PAYBVŞ)(1); pâpûş (:PAPVŞ) (2)

[**Mol.** babuc; papuç; pabu(, pabuççuk; papucile; papucigas; papuci çikarmak); **Par.** papuc (:PAPVC)(p. -laruñ); papuç (:PAPVÇ); babuc (b. -uñ)(:BABVC-uñ); **Men.** pâpûş, hlk. papuc *, papuççi = ***Sutrina:** pâpûççi dükâni; **Sutor:** pâpûşçi, hlk. pâpucçi: **Calcearius:** pâpûşçi, hlk. papuççi; **calceolus:** papuççik; **Calceus:** pâpûş, hlk. papuc]

"paşa < Far. pâdişâh [Deorfer.§ 838] " başa (:BAŞA)(2);paşa(:PAŞA)(2); Eyyüb B. (:BAŞA)(2); beşe (:BŞE)(2) [**Men.** paşa p.]

"pehlivan" behlivan (:BhLVAN)(3)

[**Mol.** pehlevan; **Par.** pehlevân (:PhLVAN); **Men.** pehlüvân]

"peksimet < Yun. paksimadi" beksümat (:BKsMAT)(1); (:BKSMAt)(2); (:BKsMAt)(1); peksumat (:PKSMAt)(5); peksumatcıyân (:PKSMAtCYAN)(1)

[**Mol.** beksimet; peysimet; **Par.** beksimet, beksimât (:BKsMt, BKsMAt, BKsMAT); **Men.** peksimât, hlk. peksimet, peksîmet]

"pembe='pamuk' " bembe (:BMBE)(2); pembe(∞)

[**Men.** pembe (:PNBE)]

"penç='beş' " benc (:BNC)(2) [**Men.** penc]

"pençe" bençe (:BNÇE)(1)

[**Par.** bençe (:BNÇE); **Men.** pence, pençe, hlk. pançâ]

"pend='öğüt' " bend (:BND)(1) [**Men.** pend]

"peyveste" beyveste (:BYVstE)(1). [**Men.** peyveste]

"pirinç='maden' " birinc (:BRNC)(1); pirinc (:PRNC)(4); '=pirinç'(1)

"piyadece='yayan' " biyâdece (:BYADCE)(1). [**Men.** piyâde]

"pür='dolu' " bür (:BVR)(1)

§ 107. çb) Türkçe Kelimelerde

Burada hece sonunda p sesi bulunduran kelimeler yer almaktadır. b sesi Türkçe'de ön seste yaygın olarak bulunmakta olup bunlar metinlerimizde de aynı şekilde varlıklarını sürdürmektedirler. Diğer durumlardaki kelimeler ise ses benzeşmesi sebebiyle sedalılaşmış olacağı düşüncesiyle buraya alınmamıştır. Diğer taraftan, p ünsüzü de diğer sedalı karşılığ olan ünsüzler gibi iki ünlü arasında sedalılaşmadan da bulunabilmektedir (Banguoğlu 1974, § 68). Yukarda belirtildiği gibi söz konusu sesleri imlâda karıştırılmış olmaları dolayısıyla tespit etmek mümkün değildir (Tulum 1991, a.y.). Aşağıda sıraladığımız kelimelerde de aynı durum söz konusudur.

"dip" dib (d. alayı)(:DYB)(2); d. firengistan (2); dip (∞)

[**Men.** dib, diblik]

"ip" ib (:EYB)(4); ip (:EYP)(36); ip-lik (:EYP-lik)(14); Ünlüyle başlayan ek aldığı halde p'li örnekler:(20)

[**Mol.** iplig-i; **Par.** ib (:EYB); ip (:EYP); ip-ler; ip-ci (:EYPÇY); iplik (:EPLK); **Men.** ip, iplik (, pambük ipligi, sof ipligi]

"kaplıca" kablıca (:QBLYCE)(1); (:QABLYCE)(2); kaplıca (:QPLYCE) (10)

[**Par.** kaplıca (:QPLCE); **Men.** kaplüce]

"kaplumbağa" kablı bağa (:QBLY BĞE)(1); kaplı bağa (:QPLY BĞA)(2)

"kıpkırmızı" kıbkırmızı (:QYB QRMzY)(3)

"sarp" sarb (:SARB)(6); sarp (:SARP)(28)

[**Par.** sarb (:SRB); sarblik (:SRBLK); **Men** . sarb = **Asper:** sárb]

"top" tob (t.-lar)(:TVB-lar)(25); top (:TVP)(353); tob-cı (:TVBCY) (41); tobcıyân (6); tob-çılar (:TVBÇY -lar)(2); Tobhâne (:TVBXANE) (18);Tophâne (:TVP XANE)(32)

[**Mol.** top, (,top-i); topci; **Par.** tob (:TVB); (t. at-); tobcigez (:TVBCKz); top (:TVP); topcı (:TVPCY); top-ı (:TVP-ı); **Har.** top (, tophâne); **Men** . top, tob (, topçi, topçi başi, topci ayvası, tophâne)]

"toprak" tobrak (:TVBRAQ)(2); toprak (:TVPRA Q)(54); (:tV PR AQ)(1)

[**Mol.** toprak; toprakden; **P ar.** toprak (: TVPRAQ, TP RA Q); **Har.** toprak, toprag; **Men.** toprak]

f) s > z

s/z değişmesi daha çok dilimize girmiş yabancı kelimelerde görülen bir gelişmedir. s, sedalı karşılığı olan z'ye hem kelime başında hem hece sonunda geçmiştir. Hece sonunda aksine gelişmeye nispetle s>z gelişmesi örneklerde daha çok görülmektedir. Bunda, s sesinin Türkçe hece sonunda yaygın olarak bulunmayışının etkili olduğu düşünülebilir.

Çalışmamıza aldığımız s>z gelişmesine uğramış kelimelerde bu günkü şekillerine büyük oranda yakınlık görülmektedir. Bununla birlikte SN'de 'Sîna' kelimesi aykırılaşmış gibi görünmekte, ancak tamlamada s iki ünlü arasında kalmakta olduğundan bu ses sedalılaşmaktadır. SN'deki bu yazılışla Evliya, telaffuzdaki bu benzeşmeyi yazıya geçirmiş olmalıdır. SN'deki hem sedalı hem sedasız ünsüzlü kelimelerin diğer eserlerde de ikili şekillerinin bulunması söz konusu gelişmenin bu kelimelerde henüz tamamlanmadığını göstermektedir. Nitekim 'çerkezistan' kelimesinin SN'deki şu yazılışı da bu kararsızlığa işaret etmektedir: ( )

§ 108. da) Kelime başında

"Sina" Zina (tûr-ı Z.)(:zYNA)(1)

[**Par.** Tûr-ı sinâ (:snA'); (:sYNA'); **Men.** tûr-ı sînâ]

"sincap" zincab (:zNCAB)(6)

[**Par.** zincâb (:zNCAB); kır zincâbı; kır sincâbı; zincâbî, sincâbî (:zNCABY, sNCABY); **Men.** sincâb, sincâbî; zincâb < sincâb, zincâbî]

"zurna < Far. sûrnây" zurna (:zVRNA)(4); zurna-cı (2); zurnacıyân (7); zurnazen (:zVRNE zAN)(1); zurnazan (:zVRNAZAN)(1); surna (:sVRNA)(1)

[**Mol.** surna; **Par.** zurna (:ZRNE); **Har.** zurna; **Men.** sûrnâ, hlk. < zûrnâ = **Lituus:** sürnâ, hlk. zürnâ, zurna; **Monaulos:..lituus:** surna (:sVRNA, SRNA), hlk. zurna (:zVRNA, zRNA)]

§ 109. dc) İç seste

Burada s>z gelişmesi 'tezgâh' hariç kelime sonundadır. Bu türemiş kelime ise sedalılaşmadan başka, önce 'dest' kelimesindeki sonda çift ünsüz grubundan t'yi düşürmüştür (bk. t>ø). Böylece hecede

son ses durumuna gelen s sedalılaşmış ve kelime gelişmeli şekliyle dile yerleşmiştir.

"balyoz < Fr.balyos='elçi' " balyoz (:BALYVz)(8)

[**Men.** bâlîos, bâîlos t = **venetus:**, venedik baliosi, bailosi]

"çerkez" çerkez (:ÇRKz)(12); çerkezistân (8); çerâkiz (:ÇRAKz)(4); çerkes (:ÇRKs) (16); çerâkis (:ÇRAKs)(1); çerkeş (:ÇRKŞ)(6)

[**Par.** çirkez; **Har.** çirkas; **Men.** çerkes, çerkeslik = **compendium:** çerkeslik, çerkezlik]

"ıstavroz < Yun. stauros" ıstavloz (:ESTAVLVz)(2)

"kereviz < Far. kerefs" kereviz (:KREVz)(1); kerefs (:KRFs) (2)

[**Par.** kerehviz (:KREVYz); **Men.** kerefs, kerfes, hlk. kerefiz = **Apium:** kerefiz, hlk. kereviz]

"kiraz" kiraz (:KRAz)(9); kiras (:KRAs)(1)

[**Par.** kiraz (:KRAz); kirazlık (:KRz-lık), kirâzistân; **Men.** kirâs, > hlk. kires = **Cerasum:** kîrâs, hlk. kires, kirâs]

"koncoloz" koncoloz (:QVNCVLVz)(3) [**Mol.** kara honcolos]

"konsolos" konsoloz (kıraluñ balyoz vekilleri yani k. ları)(:QVNSVLVz)(1). [**Men.** konsolos]

"körfez < Yun. kolpos" körfez (:KVRFz)(1)

[**Mol.** korfas (kiorfas); (İsnimit) korfusi; **Par.** körfüz (:KVRFVz); **Men.** körfüz = **Sinus maris:** kürfûz, körfüz]

"kumburgaz < Gr. purgos='kale' " kumburgazı (:QVM BVRĞAzY)(1); kumburguz (:QVM BVRĞVz)(1); kumburgusı (:QVM BVRĞVsY)(1)

[**Men.** bûrguz, bûrgaz]

"marangoz < Yun. maraggus" marankoz (:MRANQVz)(13)
"nadas" nadaz (:NDAz)(2)

[**Par.** nadas (:NDAs); natas (:NTs), natâs (:NTAs); **Men.** nadas (:NDAs, hlk. < nadas (:NTs)]

"poyraz < Yun. boreas" poyraz (:PVYRAz)(1)

[**Mol.** poyras; **Par.** borâz **t.** (:PVRAz); poyraz, poyras (:PVYRAz, PVYRAs); poyrâz, foriyâs, poyrâz (:PVYRAs, FVRYAs, PVYRAz); poyrazlı; **Men.** boyrâz, poyrâz, boyrâs, poyâs]

"terkoz" terkoz (:tRQVz)(11); terköz (:tRKVz)(1)

"tezgah < Far. dest-gâh" dezgâh (:DzKAh)(11); destgâh(∞)

[**Par.** dezgâh (:DzKAh); dezgâhdâr; destigâh (:DstKAh); **Men** . dest–gâh, hlk. dezgâh, dezgâhdâr]

"tonoz < tonus[KT]" toloz (dükkanlarının üzerleri cümle t. kemerler ile mebni)(:TVLVz)(2)

"topuz < Ar. debbûs [Şevki, sh. 113, 266, 273]*" topuz (:TPVz)(9).

[**Par.** topuz (:tVPVz); topuz, debbûs (:tVPVz,DBBVs); topuzcı; topuzlık; **Har.** topuz; **Men** . debbûs, debûs, topuz = **Clava:** buz dugan, topuz, topus, debbûs, debûs]

"horoz" horos (:XRVs)(4)

[**Mol.** horos; **Par.** horos (:XRVs); horoz (:XVRVz); **Men**. horos = 1. **Gallus:** horos; 2. **Chorea:** horos, horoz]

g) t > d

Türkçe'de en karışık gelişmelerden birisi de ön seste t/d meselesidir. Eski Türkçe devresinin sonlarından itibaren görülmeye başlayan t->d- gelişmesi Eski Türkiye Türkçesi devresinde oldukça karışıktır (Timurtaş 1981, § 93). Bu karışıklıkta, bir yandan gelişmeli şekillerin yazıda gösterilmesi, diğer yandan kalıplaşmış imlânın devam ettirilmesinin de büyük rolü vardır. Öte yandan, ön seste t/d meselesi bu gün de tam anlamıyla istikrar kazanmış değildir. Ancak yabancı kelimelerde meydana gelen değişmeyi, kelimenin orijinal imlâsının değiştirilmiş olmasından anlayabilme imkânı vardır.

Türkçe kelimelerde bu karışıklık SN'de belli ölçülerde devam etmektedir. Genel bir sonuca gitmeden, kelime bazında Mol., Har. ve Men. gibi eserlerden bu gelişmeyi tespit etmek kısmen mümkündür. Örneklerde görüleceği gibi kelimelerin Men.'de transkribe şekilleri bu konuda önemli veriler sunmaktadır. Kalın sıradan kelimelerde t (:T) ile yazılmış kelimeler genellikle d ile transkribe edilmiştir. Mol. ve Har.'de de bu okuyuşu destekleyen şekiller yer almaktadır.Buradan hareketle Türkçe kelimelerde ön seste t>d gelişmesinin büyük

---

*Şevki'de kelimenin menşei konusunda çeşitli görüşler sıralnmıştır. Bir kısmına göre kelime Türkçe'den Farsça'ya, oradan da Arapça'ya geçmiş, bir kısmına göre ise Arapça'dan Türkçe'ye geçmiştir.**Hatiboğlu** (Hatiboğlu 1981, sh. 165) ise kelimeyi boğaz < boğ-uz, güvez < gök-ez, tıkız < tık-ız vb kelimelerle birlikte ad veya eylem soylu sözcükler kuran ekle yapılmış bir kelime olarak vermektedir.

Kelime topoz şekliyle Farsça'ya geçmiştir (Gülensoy, nu. 90). (Farsça'daki debûs şekli Arapça'dan geçmiş olmalı.) Gülensoy'a göre kelime aslen Türkçedir (bk. a.y.).

ölçüde yaygınlık kazandığını söylemek mümkündür. 18. asırda telif edilmiş olan Car. da Men.'deki gibi, kelimelerin eski imlâsını verdikten sonra okunuşunu d'li kaydetmiştir: doksan (:TQsAN) 14, 19; dokuz (:TQVz) 13, 503, 624 vb. Ön seste Eski Türkçe'de t'li, Eski Türkiye Türkçesi devresinde d'li, daha sonraki devrelerde ve günümüzde yeniden t'li kelimeler bulunmaktadır (tut->dut>tut-, tak->dak->tak- vb.). Buna mukabil Eski Türkiye Türkçesindeki şekliyle günümüzde de kullanılan kelimeler vardır (tağ>dağ, tuy->duy- vb.).

Ön seste durum böyle iken yazılışta son seste de benzer bir karışıklık görülmektedir. Bu gün son sesi sedasız ünsüzlü bir çok kelime, diğer tarihî metinlerde olduğu gibi SN'de de sadalı ünsüzle kaydedilmiştir. Bunların bir kısmı diğer eserlerde sedasız ünlülü geçmektedir. SN'nin diğer ciltlerinde belki bu eserlerdeki örneklere benzer kelimeler bulunabilicektir. Sözünü ettiğimiz kelimeler ard, kurd, yurd, yoğurd, öğüd, söğüd, süd gibi ses düzeni bakımından birbirine benzer kelimelerdir. Türkçe son seste d sesi bulunmamasına rağmen, Eski Türkçe'de son sesi t olan (bk. DLT Dizini) kelimelerin son seslerinin sedalılaşmaları bir aykırılık olup imlâyla ilgili bir mesele olmalıdır. Nitekim bunlardan 'dört' kelimesinin t'li şekli SN'de bir yerde kaydedilmiştir. Bunun ve öteki kelimelerin diğer eserlerde her iki şekilleri de bulunmaktadır.

Öte yandan Türkçe kelimelerde kalıplaşmış imlânın yabancı kelimelere de etki etmiş olabileceği ihtimal dışı değildir.Türkçe ses düzeni bakımından sedasız ünsüz beklendiği bir yerde, orijinal şekliyle sedasız olan sesin sedalı sesi karşılayan d harfi ile yazılmasını böyle bir imlâ etkisiyle açıklamak mümkündür. SN'de bu durumda olan kelimeler bulunmaktadır. 'astar', 'fıstık','mastıcı', 'nişasta', 'pasta' ve 'yektâ' bu tür kelimelerdir. Görüleceği gibi bu kelimelerde imlâda sedalılaşan sesler iç seste sedasız bir ünsüzden sonra gelmektedir. Dolayısıyla bu kelimelerdeki t'nin sedalılaşması için açık bir sebep görülmemektedir. Nitekim bu kelimeler diğer eserlerde hep t'lidirler. Aynı şekilde, hece sonlarındaki d'li yazılışın sebebi de aynı olmalıdır.

ga) Türkçe Kelimelerde

gaa) Kelime başında

Tarihî devrelerdeki şekillerine takılmadan, söz konusu kelimelerin 17. asır Türkçesindeki durumunu ortaya koymak maksadıyla ön seste t/d bulunduran kelimeleri bir arada verdik. Görüleceği üzere buraya aldığımız kelimelerde günümüzde kullanılan şekilleriyle büyük ölçüde bir aykırılıktan söz etmek mümkün değildir. SN'deki gelişmeli şekiller diğer eserlerde de yer almaktadır. Mol. ile Har.'dekilerle Men.'deki karşılıklar birbiriyle büyük ölçüde mutabıktırlar. Bu da

söz konusu gelişmenin, yazıdaki kararsızlığa rağmen yerleşmeye başladığına işaret etmektedir. Meselâ 'doksan' SN'de hep t (:T) ile, Mol. ve Har.'de 'doksan', Men.'de ise t (:T) ile yazıldığı halde 'doksan olarak geçmektedir. Aynı şekilde 'dokuz' da SN'de 190'a karşılık 1 yerde d ile, Mol., Har.'de 'dokuz', Men.'de ise doksan'da olduğu gibi geçmektedir.

§ 110. **İsimlerde**

"dağ" dağ (:DAĞ)(557); Baba Dağı (1); tağ (:TAĞ) (11)

[**Mol**. dag; daglar; dagli; **Par**. tag (:TAĞ); **Har**. dag, dág; **Men**. dag (:TAĞ), dâg (:DAĞ)]

"dal" dal (:DAL)(3)

"dam" dam (:DAM)(1)

[**Mol**. dam; **Par**. tam (:TAM); dam (:DAM); **Men**. dam (:TAM), dâm (:DAM) ~ **tâm** (:TAM)]

"damar" tamar (:TMR)(11)

[**Mol**. damar; **Par**. tamar (:TMR); **Men**. damar (:TMR), (, şah damar, su damari, tamar açmak)]

"dana" dana (:DANA)(1); tana (:TNE)(1)

[**Mol**. dana; **Par**. tana (:TNE); **Men**. dana (:TNE) = **Vacca**, juvenca: (:DANE) dana, dane]

"dar" dar (:DAR)(6); daracık (1); darcık (:DARCQ)(1); tar (:TAR)(1)

[**Mol**. dar; darlik; **Par**. tarlık (:TARLQ); **Har**. dar; **Men**. dar (:TAR), (, dar sokak), dâr (:DAR)]

"demin ~ temin" demin (:DMN)(3)

"dış" dış (:DYŞ)(4); tış (:TYŞ)(10)

"dışarı" taşra (:TŞRE)(237); daşra (:DAŞRE)(1)

[**Mol**. dişra (, daşimak; daşkunluk); **Par**. taşra (:TŞRE); taşradadur; taşra çık-; daşra (:DŞRE); dışarı (:DYŞARY, DŞRY); d. çık- (:DŞARY); dışardan, taşradan (:DYŞR-dan, TŞRE-dan); **Har**. dişşar, dişşari, daşra; **Men**. taşra, hlk. dişari, (hádten taşra, istâmbolden taşra (dişari), dîvanden taşra oldı, yoldan taşra, taşra yüzinden, kapuyi taşra oldıler, taşrade, hlk. dişarde ~ dişaride, taşraya, taşradan)]

"doğan" doğan (:DVĞAN)(2); D. Dede (6)

[**Par**. togan (:TVĞAN); **Har**. dogan; **Men**. dogan (:TVĞAN, DVĞAN, TĞAN)(, dogani salmak, acemi dogan, dogan burunlü); doganci; dogan-

cilik]

"doğru " doğrı (:DVĞRY)(29); doğrul- (:DVĞRL-)(1); toğrı (:TVĞR)(1); toğrı-lık (:TVĞRY-lık)(2); toğrul- (1); toğrıl- (3)

[**Mol**. dogri; dogriligile; dogru (dogrutmak); **Par**. togrı (:TVĞRY, TĞRY); togrılık (:TĞRYLQ); togru (:TVĞRV); togrulık (:TĞRVLQ); togruligile (:TĞRVLKLE); (tob (, tos) togrı (:TVĞRV); **Har**. dogri, dogru; **Men**. dogru, dogrî; dogruluk, dogrilık, (. dogrutmak, dogrulmak, dogrultmak) (imlâlar t ve d ile)]

"doğu" doğu (:DVĞV)(2) [**Men**. dogu, gün dogusı]

"doksan" toksan (:TQsAN)(37)

[**Mol**. doksan; **Par**. toksan (:TQsAN); **Har**. doksan; **Men**. doksan (:TQsAN), (doksanci)]

"dokuz" dokuz (:DVQVz)(1); tokuz (:TQVz)(190)

[**Mol**. dokus; dokusinci; dokuser; **Par**. tokuz (:TVQVz); tokuzuncı (:TQVz-uncı); **Har**. dokuz; **Men**. dokuz (:TQVz), (dokuzunci)]

"domuz" domuz (:DVMVz)(6)

[**Mol**. dovus (dous); dovus güden; dovuscuk; domus; domusler; **Par**. toñuz (:TVÑz, TÑz); toñüzcik (:TVÑzCK); **Har**. domuz, donuz; **Men**. doñüz (:TVÑz), (doñuz dere, doñüz etmegi, doñuz alması, doñüz pastürmasi, doñüz budı, doñüz burnı, doñuz çobanı, doñuz kılı, doñuz yavrısı, doñuz hâne, doñuz evi, doñuz balıgı, yaban doñuzı, dişi doñuz, doñuz gibi); doñuzlık]

"don='elbise' " don (:DVN)(17): ton (:TVN)(3); tan? (:TAN)(1)

[**Par**. ton (:TVN); tonlık; tonatmak (:TVNtMQ); tonanmak; **Har**. don; **Men**. don (:TVN, DVN)]

"dudak" dudak (d. -lı)(:DVDAQ-lı)(4)

[**Mol**. dudakcik; dudag-i; **Par**. tudag (:TVDĞ); tudak (:TVDAQ); tutakcık (:TVTQCQ); tutaklı (:TVTQ-lı); **Har**. dudak; **Men**. dudak (:TVDAQ) = **Labium:** dudak, dodak (:TVDAQ, DVDAQ, TVTAQ), dudag (:DVDAĞ))]

"duman" tuman (:TVMAN)(1)

[**Mol**. duman; **Par**. tuman (:TMAN); tumanlu; tumanlı; dumanlu (:DMAN-lu); tumanlamak (:TVMAN-lamak); **Men**. duman, tûmân = **Nebula:** tuman (:TVMAN, TMAN)]

"taş" taş (:TAŞ)(121)

[**Mol**. taş; taş-i; daşlık; **Par**. taş (:TAŞ); taşlamak; **Har**. tas, taş; **Men**. tâş, taş (, kıymetlü taş: taş atmak; taşçi, taşçigáz; taşimak; taşirmak); taşra (:TAŞRE)]

"tat" tat (t. -lı)(:TAT-lı)(7); tat-lı (:TAı-lı)(2); tat-lu (:Tı-lu)(1); dat-lı (:DAı-lı)(5)

[**Mol**. dad; datli; datlilik; datlu; tatli; datlilik; tatlu; tatliluk; tatliligile; **Par**. tad (:TAD); tat-lu (:Tı-lu, TAı-lu); tatsız (:TAı-sız); datsız (:DAı-sız); **Har**. dad, datli; **Men**. tat (:TAı), dâd (:DAD); tatsız, dadsız, tatlü, tatlüce, tatlulık, tatsızlik]

"taya=' dadı' " taya (t. -ları ve valideleri)(:ıAYE)(1); Taya Kadın (:TYA)(1); Taya-zâde (:TAYE-zâde)(1)

[**Mol**. taya; **Par**. taya (, emzürici avrat)(:TAYE); (, südli avrat. murzı'a, şîr-dih); **Men**. dâye]

"tepe" tepe (:ıPE)(6); tebe (:ıBE)(1); tepe-li='bir güvercin çeşidi' (:ıPE-li)(2) ; depe (:DPE)(80); mal depe

[**Mol**. tepe; **Par**. tebe (:ıBE); depe (:DPE); **Men**. tepe, depe (:DPE); baş tepesi (:DPE-si), togulga tepesi (:DPE-si), dâg tepesi (:DPE), depecik, depelik]

"teyze" deyze (:DYzE)(1)

"tipi" dipi (:DPY)(19)

"tir tir (titre-)" dir dir (ditre-)(:DR DR)(12)

"törpü < törpig [DLT]" dörpü (:DVRPV)(1)

[**Par**. dörpi (:DVRPY); dörpilemek; **Men** . dürpi, dörpi, türpi]

"Turgut" durgud (:DVRĞVD)(1); turgud (:TVRĞVD)(1)

[**Men**. turgud (:TVRĞVD)]

"Turhan" Durhan (D. Baba)(:DVRHAN)(2)

"tutkal" dutkal (:DVıQAL)(9)

[**Mol**. (tutkalla-); **Par**. tutkal (:TVıQAL); **Men**. tutkal (:TVıQAL)(, balık tutkalı, agaç tutkali)]

"tutsak" dutsak(:DVısAQ)(2)

[**Par**. tutsak(:TVısAQ)(3); **Men**. dûtsâk = **Captivus:** tutsak]

"türlü" dürlü (:DVRLV)(6)

[**Mol**. durlú durlú; durlulik; durli durli; **Par**. dürlü (:DRLV); dürlü dürlü; dürlüde (:DVRLV-de); turlu (:TVRLV); turluda (:TVRLV-da); **Har**. turli, turlu; **Men**. dürlü, turlü (:TVRLV), hlk. < dürlü (:DRLV) (, nice türlü (:DRLV)]

"tütsü" dütsi (:DVısY)(3)

[**Par**. tütsi (vir-)(:tVtsY); **Men**. dûtsî, (dûtsi vîrmek, etmek)]

"tütün" tütün (:tVtVN)(67)

[**Mol**. tutun; **Par**. tütün (:tVtVN); **Men**. dûtün (:DVtN)~ tütün (:tVtN), (, dûtün yapragı, burma dûtüni, dûtün içmek, dûtmek ~ tütmek)]

§ 111. **Fiillerde**

"dadan- " dadan- (:DADAN-)(2) [**Mol**. dadanmak]

"dağıl- " dağıl- (:DAĞL-)(5)

"dal- " dal- (:DAL-)(8); dalgıc (:DALĞC)(2); dalkıç (:DALQÇ)(1); tal- (:TAL-)(6); talgıç (:TALĞÇ)(1)

[**Par**. talmak (:TLMQ); **Har** . dal-; **Men**. dalmak (:TALMQ)]

"damla- " damla- (:DAML-)(2); tamla- (:TAML-)(1)

[**Mol**. damlamak; damla; damlacuk; **Par**. tamlatmak (:TMLtMQ); tamlatmaklık; tamla (:TMLE); tamlacık; **Men**. tamlamak ~ damlamak (:TAMLMQ); damlatmak; (damla (, dammak ='damla')]

"danış- " danış- (danışığım)(:DANŞ-)(1)

"darıl- " darıl- (:DARYL-)(1)

"daya- " daya- (:DYA-)(9)

[**Mol**. dayanmak; dayanacak; dayak; **Par**. tayanmak (:TAYNMQ) ; tayatmak; tayak (:TAYQ,TYQ, TYAQ); **Har**. dayan-; **Men** . dayanmak (:TYN-)]

"depre- " depre- (:DPRE-)(1)

"doğ- " doğ- (:DVĞ-)(19)

[**Mol**. doğmak; doğurici; doğuran; **Par**. togmak (:TĞMQ); togurmak (:TVĞVRMQ); togan (:TVĞAN); **Har**. dog-; **Men**. dogmak (:TVĞMQ)]

"doğra- " doğra- (:DVĞR-)(12)

"doku- " doku- (:DVQV-)(14) [**Men**. dokumak]

"dokun- " dokun- (:DVQVN-)(20)

[**Par**. tokunmaklık (:DVQN-); dokunmış (:DVQVN); **Har** . dokun- ; **Men** . dokunmak]

"dol- " dol- (:DVL-)(51); tol- (:TVL-)(1)

[**Mol**. doldurmak; dolu; **Par**. toldurmak (:TVLDR-); tolu

(:TVLV); toptolu; **Har.** dol-; dopdoli; **Men**. dolmak (:TVLMQ) (, dolma, dolu, toptolu diken yer)]

"dolaş- " dolaş- (:DVLAŞ-)(7)

[**Par.** tolamaklık (:TVL-); **Men.** dolaşmak; dolamak]

"don- " doñ- (:DVÑ-)(9); toñ- (:TVÑ-)(4)

[**Mol**. doñmak; doñ; don; **Par.** toñmak (:TVÑ-); toñ (:TVÑ); **Men.** doñdürmak; doñ (:TVÑ), doñ yagı)]

"donan- " donan- (:DVNN-)(11)

[**Par.** tonanmak; tonatmak(:TVNt-)]

"doy- " doy- (:DVY-)(8); toy-kun (:TVY-QVN)(1)

[**Par.** toyurmak (:TVYR-); **Men.** doymak (:TVY-), doymaz, doyumlık, doyumlü]

"dur- " dur- (:DVR-)(225); durak (:DVRAQ)(3); durgun (:DVRĞVN)(1); (DVRĞN)(1); Durmış Dede (:DVRMŞ)(5); tur- (:TVR-)(3); Tursun Fakih (:TVRsVN)(1); Tursun-zâde(1)

[**Mol**. durmak; durici; **Par.** turmak (:TVR-); **Har.** dur-; **Men**. durmak (:TVR-); durmaklık]

"duy- " duy- (:DVY-)(3); tuy- (:TVY-)(4)

[**Par.** tuymak (:TVY-); **Har.** duy-; **Men.** duymak (:TVY-)]

"düş- " düş- (:DVŞ-)(1)

"tak- " tak- (:TAQ-)(1); takın- (:TQN-:)(1); dakın- (DAQN-)(1)

[**Men.** takmak]

"tart- " tart- (:TRT-)(3); dart- (:DRt-)(1)

[**Mol**. dartmak; darti; dartilmiş; dartici; **Par.** tartmak (:TARt-); tartılmış; tartıcı; **Men.** tartmak (:TARt-), tartu, tartılmış; dârtmak ~ târtmak (:DARt-, TARt-)]

"tep- " dep- (:DP-)(11)

[**Mol**. tep-; **Par.** depmek; depmeklik; **Har.** tep-; **Men**. depmek, tepmek (:DP-), depme, tepme]

"tık- " dık- (:DYQ)(2)

[**Men.** tıkmak ~ tıkamak; tıkılmak, dıkılmak]

"titre- " ditre- (:DtR-)(17)

[**Mol**. titremek; **Par.** ditreme; **Men.** ditreme, (isitma titre me-

si (:Dtr-)]

"tokuş- " dokuş- (:DVQVŞ-)(1)

[**Har**. tokuş-; **Men**. dokuşmak (:TVQŞ-)]

"toyla- =' ziyafet vermek' " toyla- (:TVYL-)(1); doyla- (:DVYL-)(1)

"tut- " tut- (:TVT-)(4); (:TVt-)(9); dut- (:DVt-)(141)

[**Mol**. dut-; dutam; tut-; **Par**. tutmak (:TVt-); tutmaklık; **Har**. tut-; **Men**. dûtmak, tûtmak = **Tenere:** tutmak (:TVt-, DVt)]

§ 112. gab) İç seste

'Ertuğrul' kelimesinde iç seste ünsüz değişmesi 'doğrul-' kelimesiyle ilgilidir. 'odun' ve 'kadın'daki sedalılaşma iki ünlü arasında kaldığı için olmuştur.

"Adana" Atana (:atNE)(3); Adana (:aDNE)(1)

[**Mol**. Adana; **Par**. Adana (:EDNE); **Men**. Adene]

"Ertuğrul" Erdoğrul (:ER DVĞRVL)(2); Ertoğrul (:ERTĞRL)(1); (:EDTVĞRL)(1); (:ERTVĞRVL)(8)

"fotula='bir cins ekmek' " fotula (:FVTVLE)(1); fodula (:FVDVLE)(1)

"kadın" kadın (:QADN)(Taya K.)(1); Eşe Kadın [yer adı](7); hatun (:XAtVN)(∞)

[**Mol**. kadun; kaduncuk; **Har**. kadin; **Men**. kâdın ~kâdün hlk. < hâtûn]

"odun" odun (:EVDVN)(2)

[**Par**. otun (:EVTVN); otunlı; otunlik, odunlik (:EVTNLK, EVDNLK); odun (:EVDVN)]

§ 113. gac) Son seste

Son seste -rt ünsüz grubu bulunduran kelimelerde r'nin etkisiyle (Banguoğlu 1974, §81) kararsız bir sedalılaşma düşünülebilir. Değilse, Türkçe'de son seste d bulunmadığından, t sesinin d ile yazılması imlâ meselesi olmalıdır. Diğer eserlerde ikili şekilleri tespit edilmiş olan 'kurt', 'yoğurt', 'yurt' vb. kelimelerin bu devirde hem sedalı hem sedasız ünsüzle kullanıldıkları anlaşılmaktadır. 'Ot' ile anlam karışıklığını önlemek için eski metinlerde d'li yazılan 'od = ateş' kelimesi (her ikisi de ET'de t'li, Gabain) SN'de bir yerde t'li yazılmıştır. Burada sesin tespitinde müteakip t sesinin de etkisi olmuştur. Özel-

likle de 'kanat', Korkut' ve 'Tokat' kelimelerinin yazılışları, iki sesin son seste çoğu zaman tek bir harfle (dal ile) yazılması geleneğinden kaynaklanan bir imlâ karışıklığı (Tulum 1991, sh. 26) olmalıdır.

"çaşıt < *çaş- [Clauson]" çaşıt (:ÇAŞı)(4): çaşıd (:ÇAŞYD)(1); çaşıd-ıñ (1)

[**Mol**. çaşut; casus; çaşutlamak; çaşitlamak; **Par**. câsûs, câşıt (:CAsVs, CAŞı); câsûslık; câsûslamak; **Har**. çaşit; **Men** . câsûs, hlk. çâşid]

"dört" dört (d. yaşında)(:DVRı)(1); dörd (:DVRD)(378)

[**Mol**. dort; dord, (d. ayakli); **Par**. dört (:DVRı); (d. ayak)(:DRı); **Har**. dord, dort; **Men**. dört]

"kanat" kanad (:QNAD)(1); kanat (:QNAT)(4); (:QNAı)(1)

[**Mol**. kanat (k.-li); **Par**. kanad (:QNAD); k.-lı; **Men** . kánad (, askerüñ kanatleri, kapı kanadleri, kanatlü (:QNADLV)]

"Korkut" korkud (k. Ali)(:QVRQVD)(4)

"kurt" kurd (:QVRD)(47)

[**Par**. kurd (:QVRD); yer k.-ı (:QVRD-ı, QVRı-ı); **Har**. kurt; **Men** . kurd (:QVRı, QVRD), kurtlü (:QVRD-LV)]

"od='ateş' " ot (pileki dérler bir gûne o. taşından tavalar yaparlar.)(:EVı)(1)

"Tokat" Tokad (T. ve Sivas)(:TVQAD)(2); Tokat (:ıVQAı)(6); (:TVQAı)(2)

[**Men**. tokât (:ıVQAı), tokát (:TVQı)]

"yoğurt" yoğurd (:YVĞVRD)(8); (:YĞVRD)(1)

[**Mol**.yogurt; yogurd; **Par**. yoğurt (:YVĞVRt); **Men**. yogurd (:YVĞVRı), yogurt (:YVĞRı)]

"yurt" yurd (:YVRD)(11): yurd-luk (:YVRD-LQ)(8)

[**Mol**. yurd; **Par**. yurt (tut-)(:YVRı); **Men** . yort (:YVRı), yord, yurt (:YVRD), (mesken ü yortleri)]

gb) Yabancı kelimelerde

§ 114. gba) Kelime başında

Türkçe kelimelelerde yaygın olarak görülen t– > d– gelişmesi yabancı kelimelerde de gerçekleşmektedir. 'davul' kelimesinde bu gelişme başka değişmelerle beraber olmuştur. Bu kelime, asıl imlâsı

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

yanında gelişmeli şekliyle de yazıya geçirilmiştir. SN ile birlikte diğer eserlerde de gelişmeli şeklinin tespit edilmiş olması, bu kelimenin 17. asırda dile tamamen yerleştiğini göstermektedir. 'tut' kelimesi ise 'dut' olarak yazıya geçirildiği halde söyleyişte bu gün de tam anlamıyla tek şekilli değildir.

"davul < Ar . tabl" davul (:DAVVL)(5); tabıl çal- (:TBL)(1)

[**Mol**. davul; davulci; **Par**. tavul, tabıl (:TVL, TBL); tavulci (:TVLCY); tabıl (:TBL); tavul çal- (TVL); tabl-ı âsâyiş (çal-); tabıl (:TBL); **Har**. daulhâne; **Men**. tábl, hlk. davul(:TAVL) = **Tympanista:** davulci, dehlbâz, tábılbâz, tabılzen; tábl, hlk. davul; tábıl, davul, (,davul çal-)]

"dut < Far. tût" tut (:ıVt)(1); şecere–i t. -ı gûnâgûn (:ıVt)(1); dut (:DVt)(1); dud (:DVD) (31); dud-ı (:DVD-ı)(2)

[**Mol**. dut; **Par**. dut (:DVt); dud (:DVD); **Har**. dut; **Men**. dud, tût = **Morum:** dut, tut (:ıVt, DVt, DVD, TVt)]

§ 115. gbb) İç seste

İç seste t>d değişmesi sedasız ünsüzün iki ünlü arasında kalması veya komşu bir ünsüzün etkisiyle sedalılaşarak olmaktadır. Bunlardan 'cümleden', 'kadife' ve 'pide'de iki ünlü arasında kalarak, 'çardak' ve 'kerpeten'de ise r sedalı ünsüzünün etkisiyle t sesi sedalılaşmıştır. Bunların gelişmeli şekilleri SN ile birlikte diğer eserlerde de tespit edilmiş, 'çardak'la 'pide' bu gün gelişmeli şekilleriyle yaygınlık kazanarak dile yerleşmişlerdir. Diğerlerinde ise konu girişinde değinildiği gibi, imlâ ile ilgili bir mesele olmalıdır.

"astar < Far. âster" asdar (:aSDAR)(3)

[**Mol**. astar; **Men**. âster, hlk. astar]

"cümleten" cümleden (:CMLDE)(∞); cümleten(∞)

[**Men**. cümleten]

"çardak < Far. çhâr-tâk" çardak (ç.- lı)(:ÇARDAQ-lı)(17); çardağına (:ÇARDĞ-ına)(1); çâr-tâk (:ÇARTAQ)(∞)

[**Par**. çârdak (:ÇARDQ); çardâk (:ÇRDAQ); çârtâk (:ÇARTAQ)(, tâk,); **Men**. çârtâk, hlk. çârdâk = **Pergnla:** çardak, çârtak, çardak]

"fıstık < Ar. fustuk< Far. piste" fısdık (:FSDQ)(1)

[**Mol**. fstik; fstık; fstuk; **Par**. fıstık (:FstQ); **Men**. fistık, fistuk, fusták (, fistık agaci, çam fistugı, şam fistugı, fıstıklık)]

"kadife" katîfe (:QTYFE)(4)

[**Par.** katîfe (:QTYFE)(∞); **Men.** kátîfet, hlk. kádîfe]

"kerpeten < Ar. kelbetân" kelpedân (:KLPDAN)(6); kelpetân (:KLPtAN)(1)

[**Mol.** kelpetun; **Par.** kerpeden (:KRPDN); **Men.** kelbetân]

"mastçi='saray yoğurtçusu' " mastıcı (m. başı)(:MASTCY)(1); masdıcı (:MASDCY)(1)

"nişasta < Far. nişâste" nişasda (:NŞASDE)(1); nişasdacıyân (1)

[**Par.** nişasta (:NŞsTE); **Men.** nişâste, hlk. nişet = **Amylum:** nişâste, hlk. nişeste]

"pasta < İt. pasta" pasda (:PASDE)(1); pastá (:PASTE)(1); (:PSTE)(1); (:PStE)(1)

"pide < Yun. pita" pide (:PYDE)(2)

[**Mol.** bide; **Par.** pite (:PtE); pide (:PDE); **Men.** bide, hlk. pite]

"yektâ" (dür-i y.)(:YKDA)(1)

[**Par.** yektâ (:YKtA); **Men.** yektâ]

§ 116. gbc) Kelime sonunda

Türkçede hece ve kelime sonunda b, c, g ünsüzleri gibi d sesi de bulunmaz, bunların yerine sedasız karşılıkları bulunur (Banguoğlu 1974, § 68). Durum Türkçe'de böyle iken, dile girmiş yabancı kelimelerde aksine bir gelişmenin izahını yapmak zordur. Türkçe'de hece sonunda bulunmayan diğer seslerdeki durum burada da vardır. Aşağıdaki örneklerin SN ile beraber diğer eserlerde de hem t'li hem d'li şekiller bulunmaktadır.

"ırgat < Yun. ergatês [Baydur 1953]" ırgad (ı. ammâl)(:ERĞAD)(1); ırgadân(1); ırgat (:ERĞAT); ı. bazarı; ırgat-lık (:ERĞAT-lık)(1)

[**Mol.** ırgat; **Par.** ırgâd (:ERĞAD); ırgât (:ERĞAt); **Men.** irgâd = **Operarius:** irgâd]

"metropolit < Fr. metropolite" mitrepolid (:MtREPVLYD)(1)

[**Mol.** medrobolut; **Par.** mitrepolid; (m.-üñ; m.-lik); **Men.** mitrepolit]

"pelit < Ar. bellût [Şevki, sh. 191, 263]; balût [Deny 1955, § 97]" belîd (:BLYD)(1)

[**Mol.** pellit; pelid; pelud; **Par.** pelîd (:PLYD); pilid, pelûd (:PLD, PLVD); bilıt, belût (:BLYT, BLVT); **Men.** pelüt, bellût, pelît, pilit, pelîd, pellît = **Glans:** pelîd, pilid, belût]

2. Sedasızlaşma

Sedasızlaşma dilin kendi kelimelerinde olduğu kadar dile girmiş yabancı kelimelerde de çokça görülen bir gelişmedir. Türkçe'de hece sonlarında bulunmayan b, c, d ve g ünsüzlerinden başka diğer sesler kelimenin her yerinde bulunabilirler. Bu sebeple de yabancı kelimelerde son seste bulunan bu sedalı ünsüzler Türkçe söyleyişte sedasız karşılıklarıyla değişme temayülü gösterirler. Ön ve iç seste meydana gelen değişmeler ise daha çok kelime bünyesinde bulunan sedasız ünsüzlerin etkisiyle olmakta ve kelime bünyesinde genellikle kalıcı özellik taşımaktadır. Burada konu edilen değişmeler bu tür kalıcı olanlardır.

a) b > p

§ 117. aa) Türkçe kelimelerde

Türkçe kelimelerde bu gelişme tarihî devirler içinde düzenli olmamak kaydıyla devam edegelmiştir. 'parmak', pastırma' ve 'pekmez' kelimeleri p'li şekilleriyle diğer eserlerde de yer almaktadır. Bu kelimeler aynı şekilleriyle kullanımda yaygınlık kazanıp dile yerleşmişlerdir. Diğer kelimelerde ise Evliya'ya mahsus söyleyişler yazıya geçirilmiş olmalıdır. Nitekim bunlar diğer eserlerde p'li olarak geçmemektedirler. Yukarda zikredilen, b ve p seslerinin eski yazıda aynı harfle karşılanması geleneğinin etkisini bu kelimelerde de düşünmek mümkündür.

"bas-" pas- (:PS-)(1); bas- (∞)

"Beşiktaşî" Peşiktaşî (P. Yahya)(:PŞKIAŞY)(1)

"bu kadar" pu kadar (:PV QDR)(1)

"parmak" parmak (:PARMQ)(17); parmak-lık (:PARMAQ-lık)(1); (:PARMQ)(21); (:PRMQ)(5); barmak (:BARMQ)(2); bâmak (:BAMQ)(1).

[**Mol**. barmak; parmak; **Par**. barmak (:BRMQ); parmak (:PRMQ); **Men** parmak]

"pastırma" pasdırma (:PASDRMA)(9); (:PASDRME)(10); pasdıma (:PASDME)(1)

[**Par**. basdurma (:BSDRME, BASDRME); **Har**. pastorma; **Men**. pastırma, pastırmá (, doñüz pastırmasi), pastürma, (, bâlık pastürması) (559)]

"pekmez" pekmez (:PKMz)(1); bekmez (:PKMz)(9)

[**Men**. pekmâz = **Sapa:** şire, kaynamış, pekmâz, hlk. pekmez]

"piş-" piş- (75); pişgen(4); pişmededir(1); biş- (1)

ab) Yabancı kelimelerde

Aşağıdaki b>p gelişmesine uğramış yabancı kelimelerin bir çoğu gelişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazanıp sözlük kelimesi olmuştur. Aşağıda verdiğimiz örnekler, b>p gelişmesinin yabancı kelimelerde ne derece yaygın olduğunu göstermesi bakımından önemlidirler. Diğer eserlerde görülmeyen SN'deki p'li yazılışlar, bir imlâ karışıklığı değilse, dilde yaygınlık kazanmamış, Evliya'ya mahsus özel kullanışlar olmalıdır. 'pahil', 'pâk', perâyâ', 'peyaz' ve 'pismillah' bu özellikte kelimelerdir. Diğerleri, bu gün değişmeli şekilleriyle dile yerleşmişlerdir. 'put' kelimesi aynı zamanda ince sıradan kalın sıraya geçmiş olup SN'deki yazılışlardan bu gelişmenin merhalelerini izlemek mümkündür. Örneklerde de görüleceği gibi b>p değişmeli kelimelerde günümüzdeki şekilleriyle büyük oranda bir paralellik gözlenmektedir. Hele son seste ve sedasız ünsüz yanında iç seste bu gelişme çok daha belirgin olarak yazıya geçirilmiştir. Söz konusu gelişmeyi tespit bakımından SN, diğer eserlere nispetle çok ilerdedir.

§ 118. **aba) Kelime başında**

"bahillik='cimrilik' " pahil-lik (:PHYL-lik)(1)

"bâk='korku' " pâk (:PAK)(1)

"beççe='çocuk' " peççe (:PÇÇE)(1)

"bek < berk" pek (11); p. tut-, p. bas- (3); berk-dir (:BRK-dir)(1)

[**Mol.** pek; **Par.** pek; **Har.** pek; **Men.** pek = **Indurare**: pek, berk, peklemek, pekitmek, berkitme]

"berâyâ='halk' " perâyâ (re'âyâ ve p.)(:PRAYA)(1)

"beyaz" peyaz (:PYADz)(evc-i âsumâna çıkmış p. sa'b kayadır)(1)

"bismillah" pismillâh (1); bismillâh (∞)

"patlıcan < Ar. bâdincân" patlıcan (:PTLCAN)(4); bâdincân (∞).

[**Men.** bâdincân, bâdingân; bâzincân, bâdincan = **Melongena:** bâdlicân, hlk. patlicân; bâdincân, bâdingân]

"pıranga < İt. branca" pıranka (:PRANQE)(2)

"pırasa < Lat. brassica, Yun. prason" pırasa (:PRASE)(3)

[**Mol.** prasa; **Par.** prasa (:PRASE); **Men.** prasa]

"poyraz < Yun. boreas" poyraz (:PVYRAz)(1)

[**Mol.** poyras; **Par.** borâz **t.** (:PVRAz); poyraz, poyras

(:PVYRAz, PVYRAs); poyrâz, foriyâs, poyrâz (:PVYRAs, FVRYAs, PVYRAz); poyrazlı; **Men**. boyrâz, poyrâz, boyrâs, poyâs]

"pusula < İt. bussola" pusula (:PSVLE)(1)

[**Mol**. pusula; **Par**. busula (:BVsVLE); **Men**. pûsola]

"put < Far. büt" put (:PVT)(2); put (:PVt)(6); put-hâne (:PVt XANE)(1); put-perest (:PVt PRst)(1); put-gede; put (:Pt); (:Pt -gede)(2); but (:BVT)(1); but~büt (:BVt)(1)

[**Mol**. put (, putperes, putpereslik); **Par**. put (:PV); püthâne (:PtXANE); puta tap-(:PVT-E); **Har**. put (, putperest); **Men**. büt, hlk. püt, put (, büt hâne, büt kede)]

abb) İç seste

§ 119. İç seste sedalı b ünsüzü, öncesinde sedalı ünsüz bulunması na yahut iki ünlü arasında kalmasına rağmen sedasızlaşarak p olmaktadır. Bu durumda ünsüz kimi zaman hece sonunda, kimi zaman da hece başında bulunmaktadır. Ancak bu ünsüzlerin sedasızlaşmalarına, esas olarak, öncesinde bulunan, değilse kelimenin bünyesinde bulunan bir sedasız ünsüzün sebep olduğu söylenebilir. 'hapis', 'kapul', 'kapan', 'lipaçe', 'sâpi'' ve 'şarâpen' kelimelerinde ünsüz iki ünlü arasında bulunmasına rağmen kelime bünyesinde bulunan sedasız ünsüzün etkisiyle sedasızlaşmıştır. 'karpuz' ve 'kerpeten' kelimelerinde ise uzaktan benzeşme söz konusudur. 'kepk', kepş', 'mahpus' ve 'rençper' kelimelerinde de komşu ünsüzle yakın benzeşme olmuştur.

"çabuk < Far. çâbûk [Stein.]" çâpük (:ÇAPK)(3); çâpük-süvâr (1)

[**Par**. çâpük; çâpüklik; **Men**. çâpûk, çâpük]

"hapis < habs" hapis (:HPs)(8); hapis-hâne(1); hapisde (5) ; hapisden(16); hapsinde(1); hapsinden (1); hapsét- (33); hapis i-miş (1); hapis ol- (9); habs ét- (3)

[**Mol**. haps; **Par**. habs (:HBs); h.-den; h. ét-; h. ol-; **Har**. haps; **Men**. hábs (ol-)]

"kabul et-" kapul ét- (:QPVL)(1)

"kapan < kabbân='çarşı' " kappan (:QPPAN)(8); (:QPAN)(7); kabbân (:QBAN); kepân (='tuzak')(:KPAN)(1)

[**Men**. kápân, kapan (< kap-) (='tuzak'); kábbân = **Statera**: kapan]

"karpuz < Far. harbûz " karpuz (:QARPVz)(11); (:QRPVz)(2) harbûz (∞)

[**Mol**. karpus; **Par**. karpuz (:QARPVz); karpuc ?(:QRPVC ?); **Har**. karpuz; **Men**. karpuz; harbûz]

"kebk ='dere kekliği' " kepk (k.-i vahşî)(:KPK)(1)

"kebş='koç' " kepiş (:KPŞ)(3); ='fişek cinsi' (1); ='er, yiğit < koç (1)

"kerpeten < Far. kelbetân" kelpedân (:KLPDAN)(1)(kelpedân (:KLPDAN)(6)

[**Mol**. kelpetun; **Par**. kerpeden (:KRPDN); **Men**. kelbetân]

"libâçe='örtü' " lipâçe (:LPAÇE)(9) [**Men**. lebâçe]

"mahpus < Ar. mahbûs" mahpus (:MhPVs)(10); mahpus-hâne (:MhPVs XANE)(1); mahpes-hâne (:MHPs XANE)(2)(mahbûs'tan kısalma?); mahpûsan (='mahpus olarak'[m. merhum olup])(:MHPVsA)(2); mahbûs (:MHBVs)(4)

[**Par**. mahbûs; **Men** . máhbûs]

"rençper < Far. rencber='çiftçi' " rencper (:RNC PR)(1)

[**Mol**. reçipar; **Par**. rencper (:RNCPR); rençparlık (:RNCPRLQ); rencber (:RNCBR); **Men**. rencber, hlk. rençber = **Navis** : rencper]

"sâbi'=' 7 ' " sâpi' (:sAP')(1)

"şarâben [ve sakâhum rabbehum ş. tahûrâ]" şarâpan (:ŞRAPA)(1)

[**Mol**. şarab; şarab (ş.-i); şarab hane; **Men**. şerâb; şerab-tar]

"topuz < Ar. debbûs [Şevki, sh. 113, 266, 273]" topuz (:TPVz)(9)

[**Par**. topuz (:tVPVz); topuz, debbûs (:tVPVz,DBBVs); topuzcı; topuzlık; **Har**. topuz; **Men**. debbûs, debûs, topuz = **Clava:** topuz, topus, debbûs, debûs]

§ 120. abc) Kelime ve hece sonunda

Türkçe hece sonuda c sesi bulunmaması yüzünden, son seste bu ünsüzü bulunduran yabancı kelimelerde de Türkçe söyleyişe uygun olarak bir sedasızlaşma görülmektedir. Bu gelişme, söz konusu ses iç seste, hece sonunda bulunduğunda da gerçekleşmektedir. SN'de bu hadisenin yazıya geçirildiği çok sayıda örnek görmekteyiz. Öyle ki bazı kelimeler ünlü başlı ek veya kelimeyle genişlediklerinde bile p'li yazılmışlardır (msl. çöp-i, cenup ile, gazup-ı vb.). Halbuki bu tür yabancı kelimeler özellikle ünlü başlı ekle genişlediklerinde son sesteki sedasız ünsüzler yeniden sedalılaşırlar (Banguoğlu 1974, § 69). Bu durumda sesin yine p ile yazılması, bu sesin son seste sedasız

olduğunu vurgulamak için olmalıdır. Aşağıya aldığımız kelimelerin orijinal yazılışları da elbette çok sayıda bulunmaktadır. Ancak, orijinal imlâyı bozan ve ek bir çaba isteyen yazılışların söz konusu kelimelerdeki gelişmelere işaret ettiği muhakkaktır. 'çorba' ve 'torba' kelimelerinin 'çopra' ve 'topra' olarak da kaydedilmiş olması ayrıca dikkate değer bir tespittir. Türkçe söyleyişe uygun olarak, yabancı kelimelerin telaffuzundaki bu gelişmenin, yazıya geçirilecek derecede dilde yaygınlık kazanmış olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu kelimelerin bir çoğu bu gün gelişmeli şekliyle dilde kullanılmaktadır.

"cenup < Ar. cenûb='güney' " cenup (c. ile)(:CNVP)(1)

"çârûb-keşlik='süpürgecilik' " câru p-keşlik (:CARP KŞLK)(1)

"çorba" çopra (:ÇVPRE)(2); çobra (22); çobacı (1); çorba (:ÇVRBE)(60); şûrbâ (∞)

[**Mol**. çorba; **Par**. çorbâ (:ÇVRBA); şûrbâ (:ŞVRBA); **Har**. çorba; **Men**. şorba, hlk.çorba = **Jusculum:** şorba, hlk. çorba; şovâ, horbâ]

"çöp < Far. çûb" çöp (:ÇVP)(6); ç.-den (:ÇVP-den)(1); nâne çöpi (:ÇVP-i)(1)

[**Par**. çöp (kenevir ö.-i)(:ÇVP-i); (saman ç.-i); çöb (:ÇVB); çöbcigez; **Men**. çop (´çiop)]

"debdebe" depdebe (:DPDBE)(1)

"ebsem ='susmuş' " epsem (:EPsM)(1)

[**Par**. epsem (:EPsM); e. ol-; epsemligile; **Men**. ebsem, epsem]

"edeb" edep (e.-de) (:EDP-de)(4); âdeb(:aDB)(1)

[**Mol**.edeb; edebsus; edep; edepile; edepli; edepsis; edepsislik; edepsus; **Par**. edeb; edebli; edebsiz; edebsizlik; edebsızlık (:EDBszLQ); **Har**. edeb; biedeb, edebsiz; **Men**. edeb]

"Eyüp < Eyyûb" Eyyüp (E. Sultan)(:EYYVP)(7); (E. mevleviyyeti)(1);(:EYVP)(7)

[**Har**. Eyub, Eyüb; **Men**. eyyûb]

"gazûb= 'kızgın, gazaplı' " gazup (vezîr- i g. -ı dilîr idi)(:ĞDzVP)(1)

"gurûb='batma' " gurup (vakt-i g..)(:ĞRVP)(2)

"hitap=' hitâb' " hitap (h. ét-)(:XTAP)(1)

"hûb='güzel' " hup (:HVP)(1)

"iptidâ < Ar. ibtidâ'='başlangıçta' " iptidâ (:EPtDA)(4)

[**Mol**. iptidahden; iptidahi; iptidahlik; iptidası; **Par**. ibtidâ (:EBtDA); mübtede; **Har**. iptida; **Men** . ibtida, iptidâ]

"kalp < Ar. kalb='değersiz' " kalp (:QALP)(1); kalb (2)

[**Mol**. (kalbasan); **Par**. kalıb (:QLB)(, kâlıbla-; kalpazan, kalbzen (:QLPzAN, QLB zN); kalpazanlık); **Har**. (kalpezan); **Men**. kálb, (, kálbzen, kálbizen, hlk. kalpazan)]

"kaybol- < gâ'ib ol-" gâyip ol- (:ĞAYP)(2)

"kelp < Ar. kelb= 'köpek' " kelp (:KLP)(5) [**Men**. kelp]

"kulûb='kalpler' " kulup (:QLVP)(1)

"kûp < Far. küften='vurucu' " kup (:KVP)(1); top-ı k. (17); top-ı kal'e-k. (2); zer-kup [z. yani altun döğümler](1); top-ı kûb (:KVB)(1).
[**Men**. kûb (, top-i kál-kûb)]

"kurb='yakın' " kurp (k. -ı Sovukkuyu)(:QRP)(1)

"küp < Ar. kûb='içine bir şey konan kap' " küp (:KVP)(9)

[**Par**. kûb; küp (:KVP); **Men**. kûp f., kûb a. = **Cupa, cuppa:** küp]

"mağlup < Ar. mağlûb" mağlup (:MĞLVP)(2)

"mahbup < Ar. mahbûb='sevgili' " mahbup (:MHBVP)(1)

"meczup < Ar. meczûb='cezbeli, deli' " meczup (m. -ı ilâhîden)(:MCzVP)(1)

"mektup < Ar. mektûb" mektup (:MKtVP)(1)

[**Mol**. (mekteb; kitap; kitaphane; kitabcik; **Har**. mektup, mektüb, mektüp (, kitab, kitap); **Men**. mektûb (, kitâb)]

"mensup < Ar. mensûb" mensup (:MNsVP)(1); m. -dır (3); m. ol- (1); mensûb-dır (2) [**Men**. mensûb]

"mergup < Ar. mergûb=' önemli, önem verilen' " mergup (:MRĞVP) (1)

"müeddep < Ar. mü'eddeb='edepli' " müeddep (şiirde)(:M'DDP)(3)

"pertâb='uçma' " pertap (p. ét-)(:PRtAP)(1)

"şeb-külâh" şep-külâh (:ŞPKLAh)(3); şeb-külâh (:ŞBKLAh)(1); şeb-hûncı (:ŞBXVNCY) (1)

[**Mol**. (sepçirak); **Par**.(şebihûn; şebihûnlık; şebçırâk, şebçırâg); **Men**. şeb (, şebhûn, şebçirâg)]

"şevârip < Ar. şevârib='bıyıklar' " şevârip (:ŞVARP)(1)

"taayyüp < Ar. ta'ayyüb='ayıplama' " taayyüp (:ıʻYYP)(1)

"torba < Far. tobra [Stein.]" topra (:TVPRE)(1); tobra (:TVBRE)(21); torba (:TVRBE)(2); Torbalı (:TVRBA-lı)(2). [**Men.** torba ~ tobra]

"turp < Far. turb, turub" turp (t. ve şalgam)(:TVRP)(1)

[**Mol**. turp; turpcigas; **Men.** turp, trup = **Raphanus:** türb, türüb, hlk. trup]

"türâb='toprak' " türap (t. ile)(:tRAP)(2)

"üslup < Ar. üslûb" üslup(ü. üzre)(:EsLVP)(1); ü. ile (1); ü. -ı sâbık (1)

"Yakup < Ya'kûb" Ya'kup (Y. Efendi)(:Y'QVP)(1)

b) c > ç

Esas olarak Türkçe'de c sesi bulunmadığından Türkçe kelimelerde bulunan ç sesi zaten aslî ses durumundadır. Bu sebeple c/ç meselesiyle ilgili Türkçe kelimelere burada yer vermedik. Aksine gelişmeyi gösteren örnekleri de yukarda (bk. ç>c) işlemiş bulunuyoruz. ç>c gelişmesini gösteren kelimelerde bu hadise daha çok benzeşme neticesi oluşmuştur.

Yabancı dillerden geçmiş kelimelerde sedasızlaşma halen de devam eden bir gelişmedir. Bu gelişmenin çok eskiden başladığını gösteren örnekler başka metinlerde de bulunmaktadır. Bunların bir kısmı (*çamaşır, çorap, çul* vb.) bu gün gelişmiş şekilleriyle yazı diline de geçmiş bulunmakta, bir kısmı da ağızlarda kullanılmaktadır. Diğer seslerin sedasızlaşmasında olduğu gibi c > ç gelişmesi de daha çok kelime ve hece sonlarında meydana gelmektedir. Bu bir çeşit, yabancı kelimelerde hece sonlarındaki c sesinin Türkçeleşmesi hadisesidir. Kelime ortasında diğer durumlarda meydana gelen sedasızlaşma kelime bünyesinde bulunan diğer sedasız ünsüzlerin etkisiyle, yani benzeşme yoluyla olmaktadır. Bizim esas üzerinde durduğumuz konu kelime bünyesinde meydana gelen kalıcı değişmelerdir. Bu sebeple, burada da, özellikle yabancı kelimelerde iç seste meydana gelen sedasızlaşmaları da verdik. İç seste hece sonunda bu ünsüzlerin sedasızlaşmasına komşu ünsüzün de etkisi olduğu, en azından bu gelişmeyi hızlandırdığı söylenebilir. SN'de hece sonlarındaki değişmeleri gösteren bir hayli örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden hareketle, aynı şartlarda söz konusu sesin başka kelimelerde de sedasızlaştığını söylemek mümkündür. Nitekim 'rencper' kelimesi (bk. § 119) bu duruma açıklık getirecek yazılıştadır. Burada, iç seste b sesinin sedasızlaşmasının hece sonunda sedasızlaşmış ünsüzün etkisiy-

le olduğu ve p önündeki ünsüz sesin c harfiyle karşılandığı sonucuna varılabilir.

§ 121. ba) Kelime başında

Kelime başında c>ç gelişmesine uğramış'çamaşır', 'çift', 'çorap' vb. bu gün de gelişmeli şekilleriyle kullanılan kelimelerin yanın da SN'de diğer eserlerde ç'li olmayan örnekler bulunmaktadır. Bunlar b>p değişmesindeki örnekler (bk. § 115) gibi yaygınlık kazanmamış, Evliya'nın hususî söyleyişlerini aksettiren kelimelerdir. Nitekim bu kelimelerin diğer eserlerde ç'li şekillerine rastlanmamaktadır.

"câh='yer, mekan' " çâh (:ÇAh)(1); câh (1) [**Men** . câh]

"cami" çâmi‘ (:ÇAM‘)(1)

"canbaz < cân-bâz" çanbaz (:ÇANBAz)(1)

"cemî‘î='bütün, hep' " çemî‘î (:ÇMY‘Y)(1)

"cevelân" çevelân (:ÇVELAN)(2); (:ÇVLAN)(3)

[**Par**. cevelân; **Men**. cevelân]

"ceviz < cevz" ceviz (:CVYz)(6); ceviz (:CVz)(4); çeviz-li (Ç. -nâm soffa)(:ÇVz-li)(1); cevz (:CVz) (9)

[**Mol**. cevus (gieus); **Par**. ceviz; (Hindistan cevzi); **Har**. cevis; **Men**. cevz, hlk. ceviz]

"ceza‘=[ceza‘ u feza‘= feryad u figan, gürültü]" çeza‘ (:Çz‘)(11);

[**Par**. ceza‘; (feza‘ et-); **Men**. ceza‘ (ba‘del ceza‘ vel feza‘)]

"ciğer" çiğer (:ÇKR)(1)

"cümle" çümle (:ÇMLE)(1)

"çamaşır < Far. câme- şûy" çamaşır (ç. -cıyân)(:)(1)

[**Mol**. çamaşir; **Men**. câme şûy, hlk. çâmâşir]

"çift < Far. cuft, cift" çift (:ÇFt)(3); çifte (2)

[**Mol**. cift,(c. sür-); (çiftluk; **Par**. çiftlik; çiftci; **Har**. çift; **Men**. çift (sür-)]

"çorap < Ar. cevrâb [Şevki, sh. 111, 266, 268]" çorab (:)(3)

[**Mol**. çorab (ç.-i); **Par**. çorap (:ÇVRAP); çorab (:ÇVRB); çorab (:ÇVRAB); **Men** . cevreb a., çorâb t. = **Tibiale:** çorab]

"çul < Ar. cul [Şevki, sh. 269]" çul (:ÇVL)(17)

[**Par.** çul (:ÇVL, ÇL); cul (:CVL); **Har.** çul; **Men.** çûl < cül = **Stragula:** keçe, kebe, çul (:ÇL, ÇVL) < cül, cüll]

"çulha < Far. culâh" çulha (ç.-lık)(:ÇVLhA-lık)(1); çulha (1)

[**Par.** çulha (:ÇVLhA); **Men** . cûle, cûlehe]

"çuval < Far. cuvâl" çuval (:ÇVAL)(9)

[**Mol.** çuval; **Par.** çuval (:ÇVAL); çuvalduz; **Men.** cüvâl, çüvâl, (, cüvâldûz, çüvâldûz)]

§ 122. bb) İç seste

İç seste sedasızlaşma görülen aşağıdaki örneklerde, kelime bünyesinde görülen sedasız ünsüzlerin etkisiyle benzeşme (uzak benzeşme) olmuştur. 'hançer' gelişmeli şekliyle dile yerleşmiştir.

"hançer < Far. hancer" hançer (:XNÇR)(5)

"netice='sonuç' " netîçe (:NTYÇE)(1)

"pencere < Far. pencere" pençere (:PNÇRE)(49); bençere (:BNÇRE)(5); pencere (:PNCRE)(6)

[**Par.** pencere (:PNCRE); **Har.** pecere, pencere; **Men.** pençere*, pencerelû = ***Fenestra:** pencere]

§ 123. bc) Kelime ve hece sonunda

Türkçe'de son seste bulunmayan ünsüzlerden biri de c'dir (Banguoğlu 1974, a.y). b>p değişmesinde olduğu gibi burada da yabancı kelimelerde son seste bulunan c sesleri sedasızlaşmaktadırlar. Aşağıda SN'de bu değişmenin yazıya geçirildiği örnekler yer almaktadır. 'buruç', 'huruç', ve 'mefluç' kelimeleri ünlüyle başlayan kelime önünde bulundukları, 'evç' ise ünlü başlı bir ekle genişlediği halde son sesleri ç ile yazılmışlardır. Bu yazılışlar, söz konusu kelimelerin geleşmeli şekilleriyle yazıya da geçirildiğini göstermektedir.

"burûc='burçlar' " buruç (b. üzre)(:BRVÇ)(1); burc (:BRVC)(2)

"evc =' en yüksek nokta' " evç (e. -i âsumân)(:EVÇ)(2); evç-e (:EVÇ-e)(1) [**Men.** evc]

"havuç < Far. hevîc" havuç (:HAVÇ)(2); havuc (:HAVC)(2); hâvûc (:HAVVC)(1)

[**Par.** hâvuc (:HAVC); **Men.** hâvic hâne]

"hurûc" huruç (h. ét-)(:XRVÇ)(3)

"kec='eğri' " keç (k.-nigâh)(:KÇ-nigâh)(1); k.-rev (1); kec-dehân (:KC-dehân)(1)

"meflûc='felçli' " mefluç (m. ol-)(:MFLVÇ)(1); meflûc(...)

"Saraçhâne < Far. serrâc-hâne" saraçhâne (:SRAÇ XANE)(1)

[**Mol**. saraç (=saragz); **Har**. (saraçhane); **Men**. serrâc, (, serrâc hâne)]

"vech='yüz' " veçh (:VÇh)(1); ber-veçh='olduğu üzere' (:ber-VÇh)(1)

c) d > t

Türkçe kelimelerde ön seste daha çok t>d gelişmesi görülmekte (bk. § 110, 111), son seste ise d sesi bulunmamaktadır. Eski Türkçe'de iç ve son seste d sesi bulunduran bir kaç kelimede de söz konusu ses y'ye gelişmişveya sedasızlaşarak t olmuştur (Ergin, § 61). Bu sebeple burada d>t gelişmesine uğramış yabancı kelimeler ele alınacaktır.

Başka ses hadiselerinde olduğu gibi burada da dilin, yabancı unsurları kendi ses yapısına uydurması ameliyesi cereyan etmektedir. Örneklerde de görüleceği gibi yabancı kelimeler Türkçe ses düzeni içinde bazı gelişmeler göstermektedirler. Bu gelişme ses düzeyinde olduğu kadar kimi kelimelerde yapıyı bozmaya kadar varan derecelerde olmaktadır. 'tabak', 'topuz', 'patlıcan' gibi kelimeler aslî şekilleri tanınmayacak kadar Türkçeleşmiş örneklerdir. Ses düzeyinde değişmeler ön, iç ve son seste olabilmektedir.

Çalışmamıza aldığımız kelimeler d>t gelişmesi bakımından da bu günkü şekilleriyle bir benzerlik içindedirler. Kelime ve hece sonlarındaki sedasızlaşmayı gösteren yazılışlar diğer sedasızlaşma örneklerinde olduğu kadar (özellikle b>p, c>ç) yaygın değildir. Bunun sebebi, d (:D) harfinin çoğu kere eski imlâda hem sedalı hem sedasız ünsüzü karşılamak için kullanılması geleneği olabilir. SN'deki sapma imlâlar ve bunları destekleyen transkripsiyon metinlerindeki örnekler söz konusu gelişmenin bu devirde kullanım sıklığına göre bir çok kelimede tamamlandığını göstermektedir.

§ 124. ca) Kelime başında

Aşağıdaki kelimelerden 'terzi', topuz' ve 'turaç' gelişmeli şekilleriyle bu devirde dile yerleşmişlerdir. Nitekim bunlar SN'den başka diğer eserlerde de orijinal yazılışların yanında gelişmeli şekilleriyle de tespit edilmişlerdir. 'tefne' sadece SN'de bu şekilde yer almaktadır. Buradaki sedasızlaşma iç sesteki f ünsüzünün etkisiyle meydana

gelmiş olabilir. 'tabak' kelimesi ise ilginç bir durum sergilemektedir. Kelime, kullanım yerine göre imlâda (telaffuzda) farklılık göstermektedir. Kelime SN'de, yer adı olarak 'Debbahlar Bazarı', 'Debbâğhâne', 'Taba-hâne', 'tabbâğ-hâne', meslek grubu adı olarak 'debbâğ', 'debbak', 'tabak' ve meslek adı olarak 'debbâğ-lık' ve 'tabbâğ-lık', özel isim olarak ise 'Debbâğ oğlı' ve 'Debbak oğlı' şeklinde yazılmıştır. Diğer eserlerdeki şekillere de bakıldığında kelimenin bu devirde söyleyiş ve imlâ olarak henüz tek şekilli olmadığı anlaşılmaktadır.

"defne < Yun.; Ar. [Deny 1955, § 96" tefne (:tFNE)(1)

[**Mol**. define (d. agaci); **Par**. defne (:DFNE); **Men**. defne]

"tabak < Ar. debbâğ='deri işlemecisi' " tabak (t. -laruñ)(:TBAQ-laruñ)(1); tabbâğ (:TBBAĞ)(13); tabbâğ-lık (:TBBAĞ-lık)(2); tabbâğ-hâne (:TBBAĞ XANE)(2); Taba-hâne[yer adı] (:TBE XANE)(4); tabg ét- (:TBĞ)(1); debâgat (:DBAĞt)(3); debbâğ-lar (:DBBAĞ-lar)(6); debbâğ oğlı (:DBBAĞ)(2); debbâğ-lık (:DBBAĞ-lık)(1); debbâğ-hâne (:DBBAĞ XANE)(2); Debbak oğlı (:DBBAQ)(1); debbaklar (:DBAQ-lar)(1); debbahlar bazarı (:DBBAX-lar)(1)

[**Par**. debbâg (:DBBAĞ); debbâg-hâne; **Men**. debbâg* ; tábbâk hlk. < debbâg, (debbâg hâne) = ***Coriarius:** debbâg, hlk. tábbâk, (debbâg hâne, tâbe hâne, hlk. taphâne]

"terzi < [Far. derzî, Stein.; Deny 1955, § 96]" terzi (:tRzY)(15); derzî (:DRzY)(13)

[**Har**. terzi; **Par**. derzi (:DRzY); **Men**. derzi, hlk. terzî]

"topuz < Ar. debbûs [Şevki, sh. 113, 266, 273]" topuz (:TPVz)(9)

[**Par**. topuz (:tVPVz); topuz, debbûs (:tVPVz , DBBVs); topuzcı; topuzlık; **Har**. topuz; **Men**. debbûs, debûs, topuz = **Clava:** buz dugan, topuz, topus, debbûs, debûs]

"turac < Ar. durrâc [Şevki, sh. 274, 346; Deny 1955, § 96]=bir cins kuş" (:TVRAC) (2)

[**Men**. dürrâc, hlk. türâc]

§ 125. cb) İç seste

. İç seste bulunan sedalı ünsüz kelime bünyesinde bulunan k'nın etkisiyle (uzak benzeşme) sedasızlaşmış olmalıdır.

"kortela < İt. cordella" kortela (:QVRtLE)(6)

§ 126. cc) Hece ve Kelime Sonunda

Bu değişme de bir çeşit, kelime ve hece sonlarındaki yabancı bir sesin Türkçeleşmesi hadisesidir. Çünkü Türkçe'de hece sonlarında d sesi bulunmamaktadır (Banguoğlu 1974, § 68). Bu yüzden Türkçe söyleyişte, hece sonlarında d sesi bulunan yabancı kelimelerde bu ses sedasız karşılığı olan t'ye değişmektedir. Söyleyişteki bu değişmenin kelimelerin kullanım sıklığına göre zamanla yazıya da aktarıldığını görmekteyiz. Genel imlâ içersinde sapma olarak nitelendirilen bu yazılışlar, söz konusu kelimelerin gelişmeli şekilleri için önemli ip uçları vermektedir. Orijinal imlânın korunduğu çok sayıda örneğin yanında aşağıda sıraladığımız t'li yazılışlar bu kelimelerdeki gelişmeyi aksettirecek özellikte olup aynı yapıda yabancı kelimeler için de delil sayılabilecek örneklerdir. 'İdman' ve 'patlıcan' kelimelerinde iç seste hece sonunda, diğerlerinde ise son seste sedasızlaşma olmuştur. 'Azatlı', 'barut', cirit', çufut', 'kilit', simit gibi kelimelerde sedasızlaşmayla beraber son hece ünlülerinin kısalmış olduğunu da söylemek mümkündür. SN ve diğer eserlerdeki tespitlerden, örneklerin hemen hepsinin gelişmeli şekilleriyle yazıya geçirilecek derecede yaygınlık kazanmışoldukları anlaşılmaktadır.

"Azatlı < Far. âzâd+lı" Azatlı (a.-nâm mahalle)(:azAt-lı)(1); Azadlı (:azAD-lı)(1)

[**Mol**. azad; azadluk; **Par**. azadlık; **Men**. âzâd, âzâdlık (, azâdlık virmek, âzâd et-, âzâdlık kâgıdî, âzâd kagıdî)]

"barut < Ar. bârûd< Yun. püritis, baruti [Baydur, 1953] " barut (:BARVt)(1); barud (:BARVD)(8)

[**Mol**. barut; **Par**. barut(:BARVt); **Men**. barut, bârût, bârûd]

"cirit < Ar. cerîd" cirit (:CRYt)(10); (:CRt)(1); cerid (:CRYD)(1); (:CRYD)(∞)

[**Par**. cirîd (:CRYD); **Men**. cirîd = **Telum:** ok, tîr, yarak, yât, cirîd, hlk. cilid]

"çufut < cühûd" çufut (Ç. Hasan)(:çVFVT)(1); çufûd (:çFVD)(5); cühûd (:ChVD)(1)

"idman < Ar. idmân" itman (:EtMAN)(2)

[**Par**. idmân (et-)(:EDMAN); **Men** . idman]

"kebûd='gök mavisi' " kebûtî (k. kürkden)(:KBVtY)(1)

[**Par**. kebûd (:KBVD); **Men** . kebûd]

"kerevit < Yun. kerevides" kerevit (:KREVt)(1)

[**Mol**. kireved; **Par**. kerevid (:KRVD)]

"kilit < Far. kelîd < Yun. keleidi [<Yun. kleis, Baydur, 1953] ='anahtar' " kilid (:KLD)(7); kilîd (:KLYD)(1)

[**Mol**. kilit;kilitlemek; **Par**. kilid (:KLYD); **Men**. kilîd; kilid (='kilit') kilitçi (:KLYDCY), kilitlemek]

"kiremit < Yun. keramidos [< Yun. keramidi, Baydur, 1953]" kiremit (:KYREMt)(12); (:KREMt)(4); (:KRMt)(1); (:KYRMt)(1)

[**Mol**. kiremid; kiremidli dam; **Par**. keremit (:KRMt , KRMYt); keremitci; keremit-hâne; keremidlemek (:KREMD-lemek); keremidlık (:KRMYDLQ); karmît (:QRMYT); **Men**. keremit, keremit hâne, keremit dam, keremitci, keremitlemek, keremitlü; keremid = **Imbrex:** (:KRMYt , KRMt, KRMYD), keremit, kırmîd (:QRMYD); **Tegula:** (:KRMt, KRMD, KRMYD), keremit, kırmîd, keremitlü, keremit ev]

"kümbet < Far. künbed" künbet (:KNBt)(3)

[**Men**. kümbed (:KNBD)]

"patlıcan < Ar. bâdincân" patlıcan (:PTLCAN)(4)

[**Men**. bâdincân, bâdingân; bâzincân, bâdincan = **Melongena:** bâdlicân, hlk. patlicân; bâdincân, bâdingân]

"sepet < Far. seped " sepet (:sPt)(4); sebet-le- (:sBt-le-)(1); seped-i (:sPD-i)(3)

[**Mol**. seped; sepetli; **Par**. sepet (:sPt); sepetcik (:sPtCK); sepet-i; sepet-dâr (:sPtDAR); **Men**. seped; seped, sepet (:sPD)*, araba sepeti, balık sepedi, incir sepedi, değirmen sepedi, sepet-dâr) = * **Corbis:** seped]

"simit < Ar. semîd" simit (s.-ci oğlı)(:sMt-ci)(1)

[**Par**. simid (:sMYD); **Men**. semîd, hlk. simit, (, simîd uni)]

"zılgıt < Ar. zılgîd='korku' " zılgıt (:zLĞt)(1)

§ 127. ç) **G>H**

Aşağıdaki kelimeler, gırtlak ünsüzü Ğ 'nın yabancı kelimelerde ön, iç ve son seste sedasızlaştığına birer örnektir. 'bahçe'de iç seste ç Ğ'nın sedasızlaşmasını çabuklaştırmıştır. SN'de yer adı olarak bulunmakla beraber Mol. Par. ve Har.'de süreksiz ünsüzlü (k'lı) şeklin de bulunması bu devirde 'bakça' varyasyonunun da yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. 'tabak' kelimesinin (bk. §119) gelişmeli bu günkü şeklin yanında gelişme sürecini aksettiren farklı şekillerinin de bulunduğu, 'harar'ın ise gelişmeli şekliyle dile yerleştiği anlaşılmaktadır.

"bahçe < Far. bâgçe" bahça (b.-de)(:BAXÇ-de)(1); Yenibakçada (:BQÇ-de) (3); bâğça (∞)

[**Mol**. bakca; bakcacuk; bakcacik; **Par**. bakçacık (:BAQÇECQ); bâğça (:BAĞÇE); **Har**. bakçe; **Men**. bâgça (, bâgçávân < bâgçábân) = **Hortus:** bagça (:BĞÇE, BAĞÇE), bahça (:BXÇE)]

"harar < Ar. garâre='büyük çuval' " harar harar (:HRAR)(2); garâr (:ĞRAR)(1)

[**Men**. gárâr < hárâr, hárâr = **Saccus:** gárâr hlk. < hárâr ?; garrâr]

"tabak < Ar. debbâğ='deri işlemecisi' " debbâh (d.-lar bazarı)(:DBBAH)(1)(SN'deki diğer şekiller için bk. § 123)

[**Par**. debbâg; debbâg-hâne; **Men**. debbâg*; tábbâk hlk. < debbâg, (debbâg hâne) = **Coriarius:** debbâg, hlk. tábbâk, debbâg hâne, tâbe hâne, hlk. taphâne]

d) G > Q

Türkçe'de ön seste g ünsüzü bulunmaz (Gabain, § 26) buna karşılık sedasız karşılığı yaygındır. Yabancı kelimelerde görülen ön seste g>k gelişmesinde Türkçe'nin bu özelliğinin etkisi olduğu söylenebilir. SN'de örneğine rastlamadığımız ancak bu gün dile yerleşmiş bulunan 'kalaba (<Ar. galebe)' ile aşağıdaki 'kalbur', 'kalyon' gibi kelimelerde ön seste sedasızlaşma için görünürde bir sebep yoktur. 'çakal' ve 'katırga'da kelime bünyesinde bulunan sedasız ünsüzlerin etkisi, 'bakça' ve 'mıknatıs'ta ise sedasızlaşan seslerin hece sonunda olmaları söz konusudur. İç seste sedalılaşmaya aykırı görünen 'ılkar' ve 'lükat' SN'de anlatımın geçtiği bölgenin ağız özelliğini, değilse, Evliya'nın şahsî söyleyişini aksettiren münferit örnekler olmalıdır.

'kalbur', kalyon', 'çakal', 'kadırga' ve 'mıknatıs kelimelerinin 17. asırda gelişmeli şekilleriyle dile yerleştikleri anlaşılmaktadır. 'bakça' ise k>h süreklileşmesiyle dile yerleşmiştir.

§ 128. da) Kelime başında

"kalbur < Ar. gırbâl" kalbur (:QLBVR)(6); galburcıyân (:QALBVR-cıyân)(1)

[**Mol**. galbur; galburlamak; **Par**. kalbur, gırbâl (:QLBVR, ĞRBAL); kalburlamak; **Men**. gırbâl, kalbur*; kalburlamak = ***Cribrum:** kalbur, gálbur (:ĞLBVR), elek, gırbâl]

"kalyon < İt. galeone [Deny 1955, § 96]" kalyon (:QLYVN)(43); (:QALYVN)(6); galyon (:ĞLYVN)(33)

[**Par**. galiyon, kaliyon (:ĞALYVN, QLYVN); **Men** . kálion* < kalîûn < gallione = ***Navis magna:** kâliyûn]

"tabak < Ar. debbâğ= ' deri işlemecisi' " tabak (:TBAQ)(1) > 128

§ 129. db) İç Seste Hece Başında

"alarga < İt. allarga " alarka (a. -dan)(:ELARQ-dan)(2)

"çakal < Far. şağâl" çakal (:ÇQAL)(1)

[**Men**. çakal, çákâl= **Hylax:** çakal, şágâl, şigâl]

"ılgâr =' saldırı, hücum ' " ılkar (:ELQAR)(1); ılgar (:ELĞAR)(∞)

"kadırga < Yun. katergoy [Red.]" kadırka (:QADRQE)(3); kadırga (:QDRĞE)(29)

[**Mol**. kadrga; **Men**. kádırgá, kadırga ~ katırga, (kadırgáyá komak, kadırga balığı) = **Navis astuaria:**kadırga; **Triremis:** kadırga]

"lügat" lükat* (l. -ı mühmele)(:LQı)(1); lügat (∞)

"marangoz < Yun. maraggus" marankoz (:MRANQVz)(4)

[**Men**. marankon, hlk. marangun = **Faber:** marangone, maranko]

§ 130. dc) İç Seste Hece Sonunda

"bahçe < Far. bâgçe" Yenibakçada (:BQÇ-de)(3); bahça (b.-de)(:BAXÇ-de)(1); bâğça (∞)

[**Mol**. bakca; bakcacuk; bakcacik; **Par**. bakçacık (:BAQ-ÇECQ); bâğça (:BAĞÇE); **Har**. bakçe; **Men**. bâgça (, bâgçávân < bâgçábân) = **Hortus:** bagça (:BĞÇE, BAĞÇE), bahça (:BXÇE)]

"mıknatıs < Ar. miğnâtîs~magnâtîs [Şevki, sh.285, 307], < Yun. magnêtês [Baydur, 1953]" mıknatıs (:MQNTs)(∞)

[**Mol**. mıknatus; **Men**. mıknátîs = **Magnes:** mıknâtîs, magnâtıs, mágnátîs, mágnîtîs]

§ 131. e) v > f

Buradaki gelişme Türçe'de son seste b>v gelişmesine (eb>ev, sab>sav vb.) benzer bir hadisedir. Diğer sidesız ünsüzlerin de etkisiyle son seste sedasızlaşma olmuştur. SN'de yazıya geçirilmişörneklere ve Men.'deki gelişmeli şekillere bakarak her iki kelimenin de bu şekilleriyle yaygınlık kazandıklarını ve dile yerleştiklerini söylemek mümkündür.

"çarşaf< Far. çâder-i şeb"çarşaf (:ÇARŞF)(7); (:CARŞF)(1)

[**Mol.** çarşaf; **Par.** çarşaf (:ÇRŞF); çârşeb (:ÇARŞB); **Men.** çârşeb ~ çârşef hlk. çârşaf = **çâdir şeb: 1. Toral:** çâdir şeb, hlk. çarşaf]

"hoşaf < Far. hôş-âb" hoşaf (:XVŞAF)(1); hoşâb (:XVŞAB)(1); (:XVŞ aB)(5); (ser-i h. -cıyân)(1)

[**Men.** hoşâb, hoşâv < hoşâb, hlk. hoşâf = **Aqua:** hoşâb, hoşâv]

f) z > s

Yabancı kelimelerde, özellikle de son seste s > z gelişmesi daha yaygın görülmekte (bk. § 107), ancak 'zerdus' bu yaygın duruma aykırı bir örnek teşkil etmektedir. 'sokak' ve 'hotas' kelimelerindeki sedalılaşmanın kelimelerin bünyesinde bulunan sedasız ünsüzlerin etkisiyle olduğunu söylemek mümkündür. SN ve diğer eserlerdeki yazılışlardan, 'sokak' kelimesinin gelişmeli şekliyle yaygınlık kazanarak yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır.

§ 132. fa) Kelime başında

"sokak < Ar. zukâk" sokak (:SVQAQ)(6)

[**Par.** zokâk (:zVQAQ, zQAQ); zokâk-cık (:zVQAQ-CQ); sokak (:sVQAQ); **Har.** sokak; **Men.** sokak (:sVQAQ) t. hlk. < sûk = **Vicus:** sokak, zukâk, (çikmaz sokak); **Platea:** sokak (:sQAQ, SVQAQ) < zukâk (:zQAQ) veya sûk]

§ 133. fb) Kelime sonunda

"hotaz < kotaz [KT]='başa takılan süs' " hotas (:HVTAs)(2); hotaz (:hVTAz)(2)

"zerduz < Far. zer–dûz" zerdus (:zRDVs)(1); zerdûz (:zRDVz)(3)

[**Mol.** zerdus (, zerduslemek); **Par.** zerdûzlamak (:zRDVz-lamak); zerdizlemek (:zRDz-lemek); **Men.** zerdûz, zerdûzlık]

3. Damak Ünsüzlerinin Değişmesi

Türkçe'de q>x (> h-) değişmesi daha çok iç seste hece sonunda ve son seste meydana gelmektedir. Bu değişme Eski Anadolu Türkçesi devresinde bir hayli yaygındır (Banguoğlu 1974, § 34; Ergin, § 97). Bu devreden sonra Osmanlı sahası q'lı şekilleri seçmiş, x'lı şekiller Azeri Türkçesinde devam etmiştir. Ön ve iç seste q>x değişmesi görülen 'hani', 'haçan', 'dahi' gibi kelimelerde art damak ünsüzleri Osmanlı Türkçesinde gırtlak ünsüzüne (h'ye) dönmüştür (Ergin, a. y.). SN'de 'hani'den başka örneği olmamakla beraber, diğer eserlerdeki şekillerden bu gelişmenin söz konusu kelimelerde bu devirde tamamlandığını söylemek mümkündür*. Bununla birlikte, kalıplaşmış imlânın henüz terk edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Men.'de bu kelimelerin gelişmeli şekilleri halkça (hlk.) söyleyiş olarak verilmektedir.

İç seste hece sonunda q>x değişmesinin, Osmanlı sahasında, hiç olmazsa bazı kelimelerde bu devirde devam ettiği söylenebilir. SN ve diğer eserlerde ikili şekillerin bulunmasından bunu anlamak mümkündür. Öte yandan bazı kelimelerde q>x gelişmesini gösteren yazılışların kalıplaştığı görülmektedir. Meselâ bunlardan 'ahşam' SN'de (taradığımız ilk üç ciltte) hep aynı şekilde geçmektedir. Mol. ve Par.'de 'akşam' olarak verilen kelime belli ki bu devirde iki şekilde de kullanılmaktadır**. 'ahşam', 'ohşa-', 'yohsul' ve 'yohsa' bu şekilleriyle konuşma dilinde, özellikle ağızlarda bu gün de kullanılmakta, aşağıda verdiğimiz kelimelerin hemen hepsi Azeri sahasında gelişmeli şekilleriyle bulunmaktadırlar (bk. Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugeti; Develi).

'mahreme' kelimesinde de Türkçe kelimelere benzer bir gelişme söz konusudur. SN ve Par.'de 'makrama, mahrama', Mol. ve Har.'de 'mahrama', Men.'de ise 'mahrama' hlk. söyleyiş olarak verilmektedir. Bunlardan kelimenin q>x gelişmeli şekliyle dile yerleşip yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu gün 'mahrama' yanında 'makrama' da söylenmektedir (bk. TS).

---

* Aynı aileden kelimelerin diğer metinlerimizdeki şekilleri: [**Mol.** haçan, 331/3; **Par.** kaçan, 1711/8; kangı, 1709/12, 1710/4, 1711/4; **Har.** hangi, haçan (hacsan, hacşan, hatşan);**Men.** kanda hlk. handa; káni, hlk. hani; kangı; kaçan =] **Quando:** kaçan, hlk. haçan] **Car.**'daki şu şekiller imlânın aynılığına rağmen söyleyişi vermesi bakımından meseleye ışık tutacak niteliktedirler: hangısı (:QNĞYsY) 12, 53, 497, 501...; haçán (:QÇAN) 506

** 'akşam' ve 'yoksa'nın Car.'daki durumları (18. asır için) bu kelimelerde imlânın söyleyişi vermediğini göstermektedir.

a) q > x (~h-) (Süreklileşme)

aa) Kelime başında

§ 134. **aaa) Türkçe kelimelerde**

"hani < kanı" hani (h. benim gibi eski emir ?)(:hANY)(1); kanı (:QNY)(16) [**Har**. hani]

"hotas < kotaz [KT]='başa takılan süs' " hotas (:HVTAs)(2); hotaz (:hVTAz)(2)

§ 135. **aab) Yabancı kelimelerde**

"kepenk < hapenk" kepenk (:KPNK)(3); kepenek-ci (1); hapenk (:XPNK)(5)

[**Par**. kepenk (:KPNK); **Men**. kepenk]

ab) Hece ve Kelime Sonunda

§ 136. **aba) Türkçe kelimelerde**

"akşam" ahşam (:EXŞAM)(14); ahşamá dek (1); ahşama dak(1)

[**Mol**. akşam; a.-den; a.-e; akşem-e; **Par**. ahşam (:aXŞAM, EXŞAM); ahşama-a (:EXŞM-E); **Har**. akşam; **Men**. ahşam, ahşâm, (, ahşám zemâni, ahşâm ol-)]

"koyak = 'vadi' " koyah (:QVYAX)(4)

"okşa- " ohşa- (:EVXŞA-)(2); okşa- (∞)

[**Mol**. okşamak; **Par**. ohşamak; o.-lık; **Men**. ahşamak ~ okşamak]

"Toktamış" Tohtamış (:TVXıMŞ)(1)

"uyak ='uygun' " uyah (bunlardan gayrı u. kimse yok idi.)(:EVYAX)(1)

"yahşı < yakışı" yahşı (:YXŞY)(6)

"yoksa" yohsa (:YVXsE)(67); yoksa (:YVQsE)(2); yoğsa (:YVĞsE); yoğısa (1)

[**Par**. yohsa; **Men**. yoksá, yohse, yogsá]

"yoksul" yohsul (:YVXsVL)(1)

[**Par**. yohsul (:YVHsL); yohsullık; **Men**. yoksul < yohsul (1177): yohsul (1193); yohsullık]

§ 137. abb) Yabancı kelimelerde

"makreme < Ar. mıkrame [Şevki sh. 49, 130]=' örtü kumaş, bürük' " mahrame (:MHRME)(2); makrame (:MQREME)(7)

[**Mol**. mahrama; **Par**. makrame (sine m.-si) (:MQREM-si)(, hammâm m.-si); mahrame (yüz ve el m.-si)(:MXREME); **Har**. mahrama; **Men**.mákrámá, hlk. mahrama (, el makramasi)]

b. x > q (Süreksizleşme)

Yabancı kelimelerde, Türkçe kelimelerin aksine, ön, iç ve son seste süreksizleşme görülmektedir. x (ve h) sesi Türkçe bir ses olmadığından (Gabain, § 25; Ergin, § 59; Timurtaş, § 67) elbette Türkçe kelimeler için böyle bir gelişme söz konusu olamaz. Türkçe olmayan bir sesin Türkçe'de çok bulunan q'ya geçmesi kolay olmuştur. Aşağıda sıraladığımız kelimelerin 'Kavza' ve 'çuka' hariç diğer hepsi bu gün gelişmeli şekilleriyle kullanılmaktadırlar. Bu kelimelerin SN ve diğer eserlerdeki, bazı orijinal imlâyı koruyan örnekler bulunmakla beraber, gelişmeli şekillerden dilde yaygınlık kazanarak yazıya geçirildikleri anlaşılmaktadır.

§ 138. ba) Kelime başında

"Havza < Ar. havza" Kavza (:QAVzE)(5); (:QVzE)(2)

"kaftan < Ar. haftân" kaftan (:QFtAN)(1); haftân (:XFtAN)(5)

[**Par**. kaftan (:QFtAN); **Har**. kafftan, kaftan; **Men** . háftân = **Idumentum:** háftân (:XFtAN, XFFAN); **Lorica:** (p. háftân), háftân (:XFtAN, XFFAN); **Vestis:** (a. háftân), kaftan]

"karpuz < harbûz " karpuz (:QARPVz)(11); harbûz (:XRBVz)(1)

[**Mol**. karpus; **Par**. karpuz (:QARPVz); karpuc (:QRPVC)?; **Har**. karpuz; **Men**. karpuz; harbûz]

"kavaf < Ar. kaffâf =' ayakkabıcı' " kavvaf (:QVVAF)(8); haffâf (:XFFAF)(∞) [**Men**. haffâf, hlk. kavvâf]

"kına < Ar. hınnâ [Şevki, sh. 48, 153, 295, 345]" kına (:QNA)(9); hınnâ (:XNNA)(7)

[**Par**. kına (:QNE); **Har**. kana; **Men**. hınnâ'e, hınnâ, hınâ, kınâ, kına]

"kumbara < Far. humbere" kumbara (:QVMBRA)(2); (:QVMBRE)

(Bâlâdan düşman üzre taş ve k... bıragacak delikler vardır.)(3)

[**Mol**. kumbara; **Par**. kumbara (:QVMBARE, QVMBRE); kummara (:QVMMRE); **Men**. kumbara (:QVMBARE~QVMBRE); kumbaracî; humbere, hlk. kumbara, humbarácî, (, humbárácî bâşî) = **1. Pyxis pecuniaria:** kumbara (='para kutusu'); **2. Globus ignitus missilis:** (:QNBRE, :QMBRE) kumbara; el kumbarasi (:QNBRE)]

§ 139. bb) İç seste

"çarka-cı < Far. çarha=' çarkacı' " çarka (ç.-cı)(:ÇARQE-cı)(3); çarkcı (:ÇRQ-cı)(3); çarkcıyân (:ÇARQ-cıyân)(3); çarhá-ci (:ÇARXE-cı)(29); çarhácilik (:ÇRXE-cilik)(1); çarhcı (:ÇRX-cı)(1)

[**Mol**. çarkacilik; **Par**. çarhacı (:ÇRXE-cı); **Men**. çárhá* (, çárháci ~çârkáciler), (çikrık), çárkácî, çârkácî = ***Tornus, girgillus:** çikrık, çárh, çarha, çárhá]

"çuha < Far. çûhâ [Stein.]" çuka (:ÇVQE)(57); çuka-cı (1); çukadâr (:ÇVQ-dâr)(15); çuka-cıyân(1); ç. -lar (2)

[**Mol**. çoka; çuka; **Par**. çuka (:ÇVQE); çukahâne; **Har**. çuha (csuha, cşuha); **Men**. çoka, hlk. çoha ? (, çokanün eni), çokâci, hlk. çohacî ?, çokacîlik, çokadâr, (, çokadâr âgâ); çûhâ (410)]

"maskara < mashare " maskara (:MsQRE)(1); mashare (:MsXRE)(2); mashariyyât)(1)

[**Mol**. maskara; m.-luk; m.-lik; maskare; maskre; **Par**. mashare (:MsXRE); m.-lik; m.-lık; masharalamak; masharalanmak; **Men**. másháret, hlk. mashara; masharaci; masharalık; masharalatmak]

§ 140. bc) Kelime ve hece sonunda

"bahçe < Far. bâğ-çe" bakçe(Yeni b. -de)(:BQÇ-de)(1); (Has b.)(2); bahçe (:BAXÇ-de)(1); bâğçe (∞)

[**Mol**. bakca; bakcacuk; bakcacik; **Par**. bakçacık (:BAQÇECQ); bâğça (:BAĞÇE); **Har**. bakçe; **Men**. bâgça (, bâgçávân < bâgçábân) = **Hortus:** bagça (:BĞÇE, BAĞÇE), bahça (:BXÇE)]

"çark < Far. çerh" çárh (:ÇRX)(5); çerh-ci (1); çerhci-lik (2)

[**Mol**. çark (, tekerlek); **Par**. çarh (, tekerlek)(:ÇRX); **Men**. çárh (. çárhlü, hlk. çarklü)]

"Nahçıvan" Nakşıvan (:NQŞVAN)(2); Nahşıvan (:NXŞVAN)(2); Nahçivân (:NXÇVAN)(2)

c) G > v

G>v değişmesi, Eski Türkçe'den Batı Türkçesi'ne geçişte hemen hemen tamamlanmış bir gelişmedir (Ergin, § 93). Örneklerde de görüldüğü gibi, g>v gelişmesi olan kelimelerde g ünsüzünün önünde veya sonunda bir dudak ünlüsü (yuvarlak ünlü) bulunmaktadır. Bu gelişmeyi sağlayan esasında ünsüzün komşusu durumunda bulunan dudak ünlüsüdür. Bu sebeple dudak ünlüsünün yanındaki gırtlak ünsüzünü dudak ünsüzüne dönüştürmesi temelde bir benzeşme hadisesidir (dudaksılaşma, Banguoğlu 1974, § 84). Sonuç bakımında ise aynı hadise birs üreklileş medir. Çünkü süreksiz gırtlak ünsüzleri, komşuları olan diğer ünsüzlerin özelliklerine göre süreklileşmektedirler. Gelişmesini daha önceki devrelerde tamamlamış (Timurtaş, § 81) olan aşağıdaki kelimeler çalışmamızda da v'li şekliyle bulunmaktadır.

§ 141. **Fiillerde:**

"kov- " kov- (5); kova kıra (16); kovşarak (1)

[**Par**. kovulmış; **Har**. kov- ; **Men**., kovmak]

"soğut- " sovut- (:SVVVD-)(∞)

§ 142. **İsimlerde**

"Balıklavu < balık+lagu" balıklava (:BALQLVA)(4); (:BALQLVE)(1)

[**Men**. bâlıkleva = **1. Piscina:** balıklevâ]

"koğuş" kovuş (:QVVŞ)(3)

"kova" kova (:QVVA)(2); (:QVVE)(3); k.-cıklar (1);Koğacı Mescidi (:QVĞA-CI)(4)

[**Par**. koga (:QVĞE); kova (:QVVE); **Men**. koga, hlk. kofa ~ kufa]

"soğuk" sovuk (:SVVQ)(33); sovu(k)-cakdır (:SVV-CQ-dır)(1); (:SVQ)(11)

[**Mol**. sovuk; sovukluk; sovutmak; **Par**. sovuk (:SVQ, SVVQ); sovumak; sovutmak; **Har**. sauk; **Men**. sovuk, souk]

"tavuk" tavuk (:TAVQ)(12); (:TAVVQ)(3); (:tAVQ)(2); (:tAVVQ)(1)

[**Mol**. tavuk; tavukci; **Par**. tavuk (:tAVQ, TAVQ); **Har**. tauk; **Men**. tauk ~ tavuk; taukçi]

§ 143. ç) g > v

Art ve ön gırtlak ünsüzleri G ve g'nin v'ye dönüşmesinde yukarda işaret edildiği gibi (bk. § G>v) kelime kökünde bulunan yuvarlak

ünlünün etkisi bulunmaktadır. Bu gelişme, dudak ünlüsünün yine kendisi gibi dudak ünsüzü olan v'ye bezeşmesi sonucu meydana gelmektedir. g>v değişmesi aslında bir ğ>v değişmesi hadisesidir (Ergin, § 91; Banguoğlu, § 77), çünkü bu değişme g>ğ ara devresinden sonra olmaktadır.

SN ve diğer eserlerdeki örneklerden, g>v değişmesinin bu devrede henüz yaygın olarak gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Sadece 'güvercin' kelimesi SN'de gelişmeli imlâsıyla geçmektedir. Bu gün gelişmeli şekliyle dile yerleşmiş bulunan 'düve, övendire, üvey, devşir-, döv-, söv-'* gibi kelimeler SN ve diğer eserlerde (Men.'de devşir- hariç) g'li tespit edilmişlerdir. ğ sızmalı ünsüzü için eserlerde ayrı bir harf veya işaret kullanılmadığından, özellikle, g>y gelişmesini yazıya geçirmede diğer eserlere göre ilerde olan SN'deki şekiller için g>ğ ara devresini burada düşünmek mümkündür.

"güvercin" güvercin (:KVVRCN)(20)

[**Mol**. gogarcin; gogercin; gogercinlik; gogercinler; **Par**. gögercin (:GVGRCYN, KVKRCN); gögercinlik; **Men**. gögercin (, tahta gögercini, çakşirlü gögercin, yeban gögercini); gögercinlik]

§ 144. d) g > y

Türkçe bir kaç kelimede g>y gelişmesi görülmektedir. Bu gelişme, g>v gelişmesi olan kelimelerden farklı olarak, daha çok, g sesinin düz ünlüden sonra iç seste ve hece başında kaldığı tabanlarda olmak-

---

* Söz konusu kelimelerin SN ve diğer eserlerdeki durumları şöyledir:

değişir- (değişirken)(1); değşirme (9) [**Men**. devşirmek ~ devşürmek]

döğ- (dögülür-miş)(54) [**Mol.** dogmek (=doghmek); **Par**. dögmek; dögüşmek; **Har**. düg-; **Men**. dögmek (, hırmen hlk. harman dögmek, suouk demir dögmek); dögmeklik]

düğe (:DVKE)(1)

öğendire (:EVKNDYRE)(1)

söğ- (sögerek)(3)[**Mol**. sogmek (= soghmek); **Par**. sögmek; **Har**. süg- ; **Men**. sögmek]

öğe(y)(: اوكى)(3) [**Mol**. oga (=oghia) (ana); oge (=oghe)(baba); **Par**. ögi (ana) (: اوكى); **Men**. ögey, hlk. öge (, ögey ata, ögey ana, ögey ogul)]

üğey(i)k (:EVKEYK)(2) [**Men**. ögeik]

tadır. g>v değişmesinde olduğu gibi g > y gelişmesinden önce de bir

g > ğ ara devresinden söz edilebilir. Bu hadise aynı zamanda bir sızıcılaşmadır.

Bu gün g>y değişmeli şekliyle dile yerleşmiş bulunan 'eyin' SN'de yaygın olarak yazıya geçirildiği halde Men.'de gelişmesiz olarak, aksine g>k gelişmesiyle geçmektedir. Aynı şekilde bu gün yazıya 'değnek' olarak geçirildiği halde (bk. TS) söyleyişte 'deynek' şekli de bulunan kelime SN'de hep 'deynek' şeklinde tespit edilmiştir. 'teyek' ise Par. ile birlikte SN'de de bulunmaktadır (kelime bu gün yazıda 'tevek', bk. TS). Ses düzeni bakımından bu kelimelerin yapısına benzeyen yabancı 'dîger-gûn' kelimesinde de aynı gelişme olmuş ve Evliya bunu 'diyer-gûn' şekliyle dokuz yerde yazıya geçirerek tespit etmiştir. Bu örneklerden, SN'nin g>y gelişmesini tespit bakımından da diğer eserlerden ileri olduğu anlaşılmaktadır.

§ 145. **Türkçe kelimelerde**

"de nek" deyenek (:DYNK)(7); (:DYENK)(17)

[**Mol**. degenek; **Par**. degenek; deymek (göz d.)(:DY-mek); deyiş (göz d.)(:DYŞ); **Har**. degenek, degeneg (deime, deymede, dey-); **Men**. degenek, degenecik (, çoban degenegi, hâcî, yolci degenegi, degenek çalmak, basmak, urmak)]

"eyin" eyin (:EYN)(6); eyninden (1); eynimiz (5); eynine (2); egnime (:EKN-ime) (1)

[**Men**. egn (, eknüme, eknüñden çikarsın, egnine, pelâs geydî, egnine geiñ yeñlü bir hırká geyib)]

"tevek" teyek (bağ t. -inde)(:tYEK-inde)(1)

[**Par**. tevek (:tVK); teyeklemek (:tYK-lemek)]

§ 146. **Yabancı kelimelerde**

"diğer-gûn (ol-) ='ölmek, başka şekle girmek' " diyer-gûn (:DYRKVN)(9) [**Men**. diğer; diger gûn]

Not: Diğer eserlerde gelişmeli şekilleri tespit edilmiş olmasına rağmen SN'de kef harfiyle yazılmış örnekler bulunmaktadır. Bu kelimelerin, eski imlâlarının SN'de korunduğunu, değilse g>ğ devresinde olduklarını söylemek mümkündür.

"eyer' eğer (4); eğerle- (2) [**Mol**. eyer (=eier) (at e.-i); eyerci; **Par**. eger, eyer (:EGR, EYR); (atuñ egerin(i); egerci, eyerci; egerlemek, eyerlemek; **Har**. eger, egir; **Men**. eyer, eger]

"tüy" tüğ (12) [**Par**. tüy ; tüycik; tüylü; tülenmek; **Har**. tüy; **Men**. tüy, hlk. tüg (, tüyi yolmak); tüycigez; tüylenmek; tüylü = **Hyftrix:** uzun tülü kirpi]

Öte yandan SN'de aksine, son seste y>g gelişmesini sağladığını gösteren yazılışta kelimeler vardır ve bunlar, bir imlâ meselesi söz konusu değilse, Türkçe 'öğle (< ödleg [Claoson]) kelimesindekine benzer bir gelişme göstermiş olmalıdırlar. 'köy' ve 'siyer' kelimelerinde, yarım ünlü olarak kabul edilen y sesi söyleyiş değeri bakımından kendisine yakın olan sedalı ve sızıcı ğ sesine (y de sedalı ve sızıcıdır) dönüşmüştür. Nitekim Mol.'daki 'kov-lu' ile Men.'deki hlk. söyleyiş olarak verilen 'kög' şekli 'köy' kelimesinde böyle bir gelişme olduğunu göstermektedir. 'siyer' kelimesinde de aynı durumu vardır.

"köy < Far. kûy " kög (:KVK)(kögden köge)(1); kög (5); (:KVG)(1); kûy (kôy, köy(∞) [**Mol**. koy (=kioi); kovlu (=kioulú); (k. olmak, Türklenmek); **Par**. kûy;**Har**. köi, köy; **Men**. köy (, köyinde, köyüñde, köy sahıbi, köy subaşisi)]

"öğle" öyle (:EVYLE)(1); öğle (∞) [**Mol**. oyle (=oile); olande; **Par**. öyle (:EVYLE); ögle (ö.-lik yeyecek)(:EVGLE-lik); **Har**. uyle, üyle; **Men**. öile (, öyle zemânı, öyleden soñra, öyle mancası, öylein); öilelik yol]

"siyer" siğer (:sKR)(6); siyer (∞) [**Men**. siyer]

4. Gırtlak ve Boğaz Ünsüzlerinin Değişmesi

Boğaz ünsüzleri Türkçe'de olduğu gibi korunamazlar; son seste ya düşerler ya teşekkül noktaları bakımından kendilerine yakın başka ünsüzlere dönüşerek korunmaya çalışırlar. Buradaki hadiseyi bir değişmeden çok, söyleyişteki ünlü çatışmasını gidermek için ünsüz türemesi olarak değerlendirmek de mümkündür. Ancak burada, başka durumlardakinin aksine, çatışmayı gidermek için y yerine v sesi türediğinden bu kelimeleri değişme bahsinde ele aldık. Burada hadiseye *değişme* dememizin sebebi, aslında birer ünsüz olan *hemze* ve *ayın* harflerinin karşıladıkları seslerin v'ye dönüşmüş olmasıdır. Ancak bunlardan 'mavna' kelimesi gelişmeli şekliyle yaygınlık kazanarak dile yerleşmiştir.

Ayrıca SN'de ‘ (ayın) sesinin gırtlak ünsüzüne dönüştüğü örnekler de bulunmaktadır. Türkmence'de yaygın olarak görülen bu değişmenin (Azmun 1983; Bazin 1987) Anadolu Türkçesinde az da olsa örneklerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

§ 147. **a) ' (hemze) > v**

"sual < Ar. su'âl=' soru' " sual ~ suval (:sVaL)(26); (:sVAL)(4)

[**Mol**. suval (=suual); **Par**. su'âl; **Har**. soal, soval; **Men**. suâl]

§ 148. **b) ‘ (ayın) > v**

"mavna < Ar. mâ‘ûne [Şevki, sh. 46, 97]" mavna (:MAVNE)(1); mavuna (:MAVVNE)(9)

[**Mol**. mavona; **Par**. ma‘una (:M‘NE); **Men**. mauna (:MAVNE)(272) = **Tiremis major:** mahona]

§ 149. c) ‘(ayın) > Ğ

"malum < Ar. ma‘lûm" mağlûm (:MĞLVM)(1)

"sun‘ ='yapma' " sunğ (:SNĞ)(1)

"şecaat < Ar. şecâ‘at" şecâğat (:ŞCAĞı)(1)

"şiir < Ar.< şi‘ir" şığır (:ŞĞR)(1)

5. Sedasız Karşılığı Olmayan Ünsüzlerin Değişmesi

Türkçe'de az da olsa, sedasız karşılığı olmayan ünsüzler arasında birinden diğerine değişme olmaktadır. Bu gelişme Türkçeye girmiş yabancı kelimelerde daha çok görülmektedir. Bu gün gelişmeli şekilleriyle kullanım yaygınlığı kazanarak dile yerleşmiş bulunan 'güreş', 'salkım' gibi Türkçe kelimelerin yanında yabancı kelimelerden de (tulumba, körfez, çamaşır, teneşir vb.) gelişmeli şekilleriyle yaygınlık kazanıp dile yerleşenler olmuştur. 'helc ü melc', 'Hereke', 'Kelbela', 'mundar', 'dölüm' vb. kelimeler ise gelişmeli şekilleriyle SN'den başka diğer eserlerde yer almamaktadırlar. Bunlar Evliya'nın şahsî söyleyişini aksettiren veya dilde yaygınlık kazanmayıp mahallî kalmış örnekler olmalıdır. Bunun yanında bu gün özellikle Anadolu ağızlarında varlıklarını sürdüren (murdar, aferim vb.) ancak gelişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazanmamış kimi kelimelerin SN ve diğer eserlerde gelişmeli şekillerine rastlanması, söz konusu kelimelerin bu devirde gelişmeli şekilleriyle kullanıldıklarını göstermektedir. Konuşma dili üslûbunun verdiği avantajla SN, bu gelişmeleri de diğer eserlere nispetle daha yaygın tespit etmiştir. Öyle ki bazen bunu aynı kelimenin hem orijinal hem gelişmeli imlâsını aynı veya müteakip satırda vermek suretinde yapmaktadır (bk. giriş). Böylece Evliya'nın, bilinen yaygın imlâlarıyla yazılan kelimelerin söylenişlerini aksettiren yazılışını, özellikle vermiş olduğu anlaşılmaktadır.

a) r > l

§ 150. **aa) Türkçe kelimelerde**

"güreş < gür-e-ş, küre- [Deorfer, § 1726; Clauson] " güleş (g. -ciler)(:KVLŞ-ciler)(12); güreş (:KVRŞ)(1); güreşciyân (1); güraş (:KVRAŞ) (güreşirler lügat-i Türkîsinüñ sahîhi g.-dır.)(1); güreş-ir (1)

[**Mol.** gureş; gureşçi; gureşçilik; gureşlemek; **Par.** güreş (g. meydanı)(:GRŞ); güreşcilik (:KVRŞ-cilik); güleş (:GLŞ); güleşmek; **Men.** güreş, hlk. güleş (, güreş yeri); küreşmek; kuleş < güreş; kuleşmek < gureşmek]

"salkım < sark-ım <*sal-k-ım [Clauson]" salkım salkım (:SLQM

)(2)

[**Mol**. salkim; **Par**. salkum (:SLQM); **Men**. salkum]

§ 151. **ab) Yabancı kelimelerde**

"herc ü merc" helc ü melc (:hLC V MLC)(7); herc ü merc (∞)

[**Men**. herc merc; herc ü merc]

"Hereke" Heleke (:hLKE)(H..., Hereke dahi démişlerdir.), (H..., ya'nî helâk yeri démekdir.)(4)

"istavroz < Yun. stauros" ıstavloz (Nehr-i I.)(:ESTAVLVz)(1)

"Kerbelâ" Kelbelâ (:KLBLA)(2); Kerbelâ (∞)

"servi ~ selvi < Far. serv" selvi (:sLVY)(3); servi (38); serv (∞)

[**Mol**. selvi (, selvilik); **Par**. servi, serü(v), serüf (:sRVY, sRV, sRVF); servilik (:sRVY-lik); selvi (:sLVY); **Men**. servî = **Cupressus:** serv, hlk. selv (agaci)]

"tulumba < İt. tromba " tulumba (: طُلُومْبَه)(1)

[**Par**. tulumba (:طُولُمْبَه); **Men**. tûlumba]

§ 152. **b) l > r**

"körfez < Yun. kolpos" körfez (:KVRFz)(1)

[**Mol**. korfas (kiorfas); (İsnimit) korfusi; **Par**. körfüz (:KVRFVz); **Men**. körfüz (Venedik körfüzi) = **Sinus maris:** kürfûz, körfüz]

"şalgam < Far. şelgam" şargam (:ŞRĞM)(3); şalgam (:ŞLĞM)(1); şalgam (:ŞALĞM)(1)

[**Mol**. şalgam; **Par**. şelgam (:ŞLĞM); şelgamlık; **Men**. şálgám = **Rapa:** şalgam, şelcem]

§ 153. **c) r > n**

"murdar < Far. murdâr" mundâr (:MVNDAR)(1)

[**Par**. murdar (:MRDAR); **Har**. murdar; **Men**. mürdâr; mürdârlık; mürdârlamak = **Impurus:** mürdâr]

§ 154. **ç) y > r**

"çamaşır < Far. câme-şûy" çamaşır (ç.-cıyân)(:ÇAMEŞR-

cıyân)(1)

[**Mol**. çamaşir; **Men**. câme şûy, hlk. çâmâşir]

"teneşir < Far. ten-şûy " teneşir (:tNEŞYR)(1); teneşûy (:tNŞVY)(1)
[**Mol**. teneşur; **Par**. teneşir (:tNŞR); **Men**. tenşûy; teneşûy]

§ 155. **d) m > n**

"dündar < Far. düm+dâr ='arkadaş' " dündâr (kafadar u d...)(:DVNDAR)(2)

[**Men**. dümdâr = **Postremumi: ... postremum agmen:** dümdâr (:DVNDAR, DMDAR)]

"imdi = ' şimdi, imdi' " indi (:EYNDY)(Hacı: " i...)(1); imdi (:EMDY)(∞). [**Mol**. indi]

"imparator < İt. imperator " inpirator (:اینپیرَه طوُر)(1)

§ 156. **e) n > m**

"aferin < Far. âferîn" âferim (:aFRYM)(4); âferîn (:aFRYN)∞)

[**Mol**. aferim; **Har**. aferim; **Men**. âferîn (, âferîn et-, âferîn oku-)]

"kurşun" kurşum (:QVRŞVM)(209); kuguşun (:QVĞVŞVN)(1); kurguşum (3); kurguşun(1); kurşu(n)(1)

[**Mol**. kurşin (fişekler kurşunu), kurşinci; gurgurşin, gurşinlamak; **Par**. kurşunlamak (=impiom); **Men**. kurşûm; kurşun, kurşunci, kurşunlü, kurşunlamak]

§ 157. **f) n > l**

"Domaniç" Domalic (Sarmaşıklı Bel'de ve D... Beli'nde) (:DVMALC)(1) [**Men**. tumanc)

"dönüm < dön-üm" dölüm (bin d... misket üzümü)(:DVLVM)(1)

"fincan < fincân" filcan (:FLCAN)(9); filincan (:FLNCAN)(1); finilcan (:FNLCAN)(1); fincân (:FNCAN)(6)

[**Par**. fincan; **Men**. fincân, hlk. filcân = **Poculum:** pincân, hlk. fincân, filcân]

"iskemle < skamni " iskemle (:EsKMLE)(1)

[**Mol**. iskemri: **Par**. iskemli (:EsKMLY); iskemlicik: iskemlı-

cık; iskemni (:EsKMNY); iskemnicik; **Har.** skemle; **Men.** iskemle]

"mancınık < Ar. mancanîk < Yun." mancılık (:MANCLQ)(1); mancınık (:MNCNYQ)(4)

[**Par.** mıncınık (:MNCYNQ); **Men.** mencenîk]

"patlıcan < Ar. bâdincân < Far. bâdingân" patlıcan (:PTLCAN)(3); bâdincân (:BADNCAN)(1)

[**Men.** bâdincân, bâdingân; bâzincân, bâdincan = **Melongena:** bâdlicân, hlk. patlicân; bâdincân, bâdingân]

§ 158. **g) l > n**

"kilise < Yun. ekklesia" kilise (: KLsE)(5); kelisâ (:KLYsA)(13); kenise(:KNYSE)(40)

[**Mol.** kilisa; **Par.** kinisâ (:KNYsA); kinise (:KNYsE); kilisâ (:KLYsA); **Har.** klişe, klise; **Men.** kilise = **Templum:** kenîsâ, kelisâ, kilisâ]

"tonoz < Yun. tonos='iki duvar üzerinde yarım daire şeklinde tavan' " toloz (:TVLVz) (dükkânlarınuñ üzerleri cümle t. kemerler ile mebnî)(2)

6. Dudak Ünsüzlerinin Değişmesi

§ 159. **a) b > m**

Ön seste b > m değişmesi, daha çok geniz ünsüzü n ile kapanan kelimelerde olmaktadır; bu sebeple bu hadise bir çeşit uzaktan benzeşmedir (Ergin § 100; Banguoğlu 1974, § 85. 2) Türkçe kelimelerde daha yaygın olan (ben>men, bin>min, bin->min- vb) bu değişme aşağıdaki yabancı kökenli kelimelerde de görülmektedir. Her iki kelimenin bu devirde b > m değişmeli şekliyle dile yerleştikleri, 'menekşe'nin orjinal imlâsının yanında gelişmeli şekliyle de yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 'menekşe'nin değişmeli şekli SN'de geçmekte, Men.'de hlk. (halkça) söyleyiş olarak verilmektedir.

"mangır < bakır [Banguoğlu 1974, § 40]" mankır (:MNQR)(9); bakır (:BQR)(∞)

[**Mol.** mangr, mangir; **Par.** mengir (:MNGR); mengür (:MNGVR, MNGR); mangır (:MNĞR); mangur, mangır, mengir (:MNĞVR, MNĞR, MNGR); **Men.** mangır < mankır; mankır, hlk. mangır ~ mangur = **Obolus:** mangır, mángur < mánkır]

"menekşe < Far. benefşe" menekşe (:MNKŞE)(1)

[**Par.** benefşe, benefsec (:BNFŞE, BNFsC); **Men.** benefşe, hlk. , menekşe, benefsec (, saru benefşe) = **Viola:** benefşe, hlk. menefşe, menekşe, benefsec]

§ 160. b) b > v

Batı Türkçesindeki b>v gelişmesine (bar>var, yabız>yavuz, eb>ev) paralel olarak bazı yabancı kelimelerde de aynı gelişmenin olduğu görülmektedir. Bu gün gelişmeli şekilleriyle kullanılan aşağıdaki kelimelerin 17. asırda da b> v değişmeli şekilleriyle dile yerleştikleri, ancak 'davul' kelimesinin gelişmeli imlâsının yanında aslî imlâsının da devam ettiği anlaşılmaktadır.

"davul < Far. tabl" davul (:DAVVL)(6); tabl (:TBL)(3); tabl-bâz (1)

[**Mol.** davul; davulci; **Par.** tavul, tabıl(:TVL, TBL); tavulci (, tabılzen); tabıl; tavul (çal-); tabl-ı âsâyiş (çal-); tabıl; **Har.** daulhâne; **Men.** tábl, hlk. davul(:TAVL) = **Tympanista:** davulci, dehlbâz, tábılbâz, tabılzen; tábl, hlk. davul; tábıl, davul, (,davul çal-)]

"tava < Far. tâbe" tava (:TVE)(5)

[**Mol.** tava; **Par.** taba, tava(:tABE); tabacık (:tABECQ); tava, taba (:tAVE, TAVE); **Men.** tâve, hlk. tâva; tabe p. hlk. tava]

"varil < Fr. baril " varul (:VARVL)(5)

[**Mol.** varil; **Par.** varal, varil (:VARL, VARYL); varul (:VARL); **Men.** varîl= **Doliolum:** varıl, varılcik]

Not: Aşağıdaki kelimelerde de aslında bir b>v değişmesi söz konusudur. Bu gelişme sonrasında son seste sedasızlaşma olmuştur.

"çarşaf < Far. çâder-i şeb" çarşaf (:ÇARŞF)(5)

[**Mol.** çarşaf; **Par.** çarşaf (:ÇRŞF), çârşeb (:ÇARŞB); **Men.** çârşeb ~ çârşef, hlk. çârşaf = **çâdir şeb: 1. Toral:** çâdir şeb, hlk. çarşaf]

"çirkef < Far. çirk-âb" çirkâb (ç. dünyâ)(:ÇRKAB)(1)

[**Mol.** çirkef; **Men.** çerkef < çirkâb = **Colluvies:** çirkâb, çirkef]

"hoşaf < Far. hôş-âb" hoşaf (:HVŞAF)(1); hoşâb (:XVŞAB)(1); hôş-âb (:XVŞ aB)(4); (ser-i h.-cıyân)(1)

[**Men.** hoşâv < hoşâb, hlk. hoşâf = **Aqua:** hoşâb, hoşâv]

§ 161. c) v > b

v > b değişmesi Türkçe'de pek görülmeyen bir gelişmedir. 'esbâb'daki v>b değişmesine, 'esbâb (< çkl. sebeb)' kelimesiyle bir

semantik analoji (anlam benzeşmesi)'nin sebep olduğu, diğerinde ise kelime içindeki ünsüz tekrarını gidermek için bir ayrışmanın söz konusu olduğu söylenebilir.

"esvap < Ar. esvâb = giyecek" esbâb (:EsBAB)(38); esvâb (:EtsVAB)(∞)

[**Mol.** espab; esbab (e.-ın degişmek), (ev. e.-ı ='alet'); esbap (e. dolabi, kiler); espap (indeks); **Par.** esbâb (:EsBAB); (eyü e. ile mülebbes), (esbâbı soyulmış); **Men.** esvâb, hlk. espâb = **Les:... roba, robba:** esvâb, hlk. espâb]

"evvâbîn = 'akşam namazı sonrasında kılınan nafile namaz' " ebvâbîn (:EBVABYN) (1)

§ 162. **ç) f > p**

Burada, kelime bünyesindeki patlamalı ç ünsüzü gerileyici bir etkiyle sızmalı f ünsüzünü, patlamalı p'ye benzetmiştir. Kelimenin, o devirde de gelişmeli şekliyle yaygınlık kazandığı ve yazıya geçirilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.

"kepçe < Far. kefçe" kepçe (:KPÇE)(3); kepce (:KPCE)(1)

[**Par.** kepçe; kefçe (:KFÇE); **Men.** kepçe; kefçe = **Cochlear despumatorium:** kepçe, kefçe; **Tudicula:** kebçe, kefçe]

§ 163. **d) v > r**

Buradaki değişmeyi 'tekur'dan r türemeli şekil olarak düşünmek de mümkündür. Kelimenin 'tekrur' şeklinin SN ile birlikte Men.'de de tespit edilmişolmasından hareketle, diğer şekillerle beraber bu söyleyişin de yaygın olduğu söylenebilir. Kelimenin 'tekir' biçimi 'tekir dağı, tekir balığı, tekircik' gibi başka varlıklara ad olduğunda geliştiği halde, 'tekfur' bilinen anlamıyla yer almaktadır.

"tekfur < Erm. tekavor" tekrur (:TKRVR)(3); tekur (:TKVR)(45); tekfur (:tKFVR)(4); Tekirdağı (:tKR-dağı)

[**Mol.** tekir dagi, (t. balugi; tekircuk); **Par.** tekir balığı (:tKR); tekfur balığı (:tKFVR); tekil balığı (:tKL); **Men.** tekir dâğî; tekûr dâğı , (t. bâliği); tekfûr bâliği < tekir (t.bâliğî); (İstambol) tekûrî, tekkûr, tekrûr]

§ 164. **e) v > y**

Burada Farsça bağlama edatı olan vü'nün v'si dil benzeşmesiyle y'ye dönüşmektedir. Bu tür gruplar anlam bakımından tek bir kelime

değerini kazanmışlardır (Duman 1986). SN'de hiç istisnasına rastlayamadığımız "çarsûyı bâzâr" grubu "çarşı pazar" şeklinde yazı diline de geçmiş olup halen kullanılmaktadır.

"bükâ vü nâliş = 'ağlayıp inleme' " bükâyı nâliş (1)

"çârşı pazar < çârsû vü bâzâr" çârsûyı bâzâr (∞)

"hevâ vü heves " hevâyı heves (1)

7. Başka Ünsüzlerin Değişmesi

a) ñ > n

ñ sesi Türkçenin aslî seslerinden birisidir. Ancak Batı Türkçesinde, özellikle 16. yüz yıldan sonra yerini teşekkül noktaları bakımından birbirine yakın ve bir diş ünsüzü olan n'ye bırakma temayülünde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu sesi bulunduran kelimeler son zamanlara kadar metinlerde eski kalıplaşmış imlâlarıyla yer almışlardır. Anadolu ağızlarında, özellikle zamir çekiminde varlığını sürdürmekle beraber Türkiye Türkçesinde, Latin kökenli yeni alfabede bu sesi karşılayan harf bulunmadığı için yazıda tamamen yerini n'ye bırakmış durumdadır. Aşağıdaki örnekler bu gelişmenin 17. yüz yılda konuşma diline yerleştiğini ve yazıya da geçirilmeye başlandığını göstermektedir. 'ense', 'karanlık', 'sinek' ve 'yanak' gibi kelimelerin bu devirde gelişmeli şekilleriyle yaygın olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Aynı gelişme kelime tabanlarından başka, teklik ikinci şahıs ve isim çekim eklerinden genitif ekinde de görülmektedir.

§ 165. **kelime tabanlarında:**

"belen" belen (lisân-ı Türkmen'de b... bir yokuş olan yere dérler.)(:BLN)(1)

[**Par**. beleñ (, bayır) (, tagcık, depe)]

"ense" ense (:ENs-leri)(1); eñse (:EÑsE)(3); (:EKsE)(2)[**Men**. eñse]

"karanlık" karanlık (:QRANLQ)(9)

[**Mol**. karanluk; karanlik; haranlik; haranlugile; **Par**.karañu; karañücek; karanlık(:QRANLQ); karañulık (:QRAÑVLQ); karañülik (:QRAÑVLK); **Har**. karanlük; **Men**. karanlık, káranlık, karañlık, (, karañ, karañlü, karañu)]

"sinek" sinek (:SNK)(5); siñek (∞)

[**Mol**. sinek; **Par**. siñek; **Har**. sinek (=szinek, sinek); **Men** . siñek]

"yanak" yanak (y.-lı)(:YNAQ-lı)(13); yañak (∞) [**Men**. yañak]

eklerde:

§ 166. **Fiil çekim eklerinde:**

"cuymadı-n mı?" (1)

"dese-n e!" dise-n e! (1)

"gelirse-n" (1)

"gitse-n e !" (1)

"severse-n" (2)

"vursa-n" ursa-n (1)

"yay-ın= 'yayınız' " (1)

§ 167. **İsim çekim eklerinde (genitif eki):**

anbar-ın (1); direciğ-in (1); gulâmlarım-ın (1); ineğ-in (1); kim-in (1); kûplar-ın (1); pîrler-in (2)

Not: Diğer taraftan SN'de, bu gelişmenin aksine, damaksılaşmayı (n>ñ) (Banguoğlu 1974, § 86) gösteren yazılışlar da vardır:

"çın çın" çıñ çıñ (ç... öt-)(1)

"engin" eñgin (2). [**Par**. engin; **Men**. engin (, engin ovalar)]

"oğl-u-n-dan" oğl-ı (3. teklik şehis iy. e.)-n-dan (1)

"onar onar" oñar oñar (1). [**Par**. onar onar]

"van van" vañ vañ (1)

b) ñ > m

§ 168. Bu değişme, içinde dudak ünlüsü bulunan hecedeki ñ sesinin dudaksılaşması hadisesidir. Netice itibariyle ses değişmesi olan bu hadisenin sebebi bir çeşit dudak benzeşmesidir (Deny 1955, § 83; Banguoğlu 1974, § 77). Aşağıdaki kelimelerin bu devirde, eski şekilleri yanında gelişmeli şekilleriyle de yaygınlık kazanmaya başladıklarını söyleyebiliriz. Nitekim SN'de gelişmeli şekillerin de yaygın olarak tespit edildiğini, diğer eserlerde SN'yi destekleyen tespitler bulunduğunu görmekteyiz.

"domuz" domuz (:DVMVz)(10)

[**Mol**. dovus (dous); dovus güden; dovuscuk; domus; domusler; **Par**. toñuz (:TVÑz, TÑz); toñüzcik (:TVÑzCK); **Har**. domuz, donuz; **Men**. doñüz, (doñuz dere, doñüz etmegi, doñuz alması, doñüz pastürmasi, doñüz budı, doñüz burnı, doñuz çobanı, doñuz kılı, doñuz yavrısı, doñuz hâne, doñuz evi, doñuz balığı, yaban doñuzı, dişi doñuz, doñu gibi); doñuzlık]

"gömlek" gömlek (:KVMLK)(8); göñlek (:KVÑLK)(1)

[**Par**. göñlek; gömlek; **Har**. gönlek; **Men** . göñlek, hlk. gömlek]

"komşu" komşu (:QVMŞV)(1); komşı (1); koñşı (∞)

[**Mol**. komşi; komşuluk; **Par**. koñşı (:QVÑŞY); koñşu (:QVÑŞV); koñşulik (:QVÑŞV-lik); koñşilik (:QVNŞY-lik); **Har**. konşi; **Men**. koñşü, konşi; konşülik (:QVKŞV-LQ) = **Vicinus:** konşu (:QVÑŞV), konşu (:QVNŞV)]

8. s, z, d, h, t ve k Sesleriyle İlgili Değişmeler

Bundan sonraki değişmeler Arapça ve Farsça'da iki ve daha fazla sesin Türkçe'de tek bir sesle karşılanmasından kaynaklanan değişikliklerdir. Bilindiği gibi özellikle Arapça'daki ince,kalın ve *peltek s*, *z* gibi başka özellikleri bulunan ünsüzler vardır. Bu ünsüzler Türkçe'de, *peltek s* , *sin* ve *sad s* ile, *z* , *zel* , *zı* ve bazen *dad* sesi *z* ile olmak üzere bir sesle karşılanırlar ve ünlünün durumuna göre kalın veya ince okunurlar. Bazı imlâ kalıplaşmalarının dışında bu ünsüzler bize kelimenin kalın yahut ince sıradan okunacağı konusunda ip ucu da verirler. Bu harfler tıpkı kaf (:Q) ve kef (:K) gibi ünlü değerlerini belirtmek için kullanılma yoluna gidilmiştir (Tulum, 1991). Zaten bu değişmede büyük ölçüde, sözü geçen ünsüzlere komşu ünlülerin ince veya kalın sıradan olmaları rol oynamaktadır. Kalın ve ince ünsüzler kelimenin kalın veya ince sıradan olmaları konusunda bize yardımcı oldukları halde Türkçeye tamamen yabancı *zel* , *peltek s* ve *dad* harflerinin karşıladıkları seslerin Türkçe için her hangi bir fonem değeri bulunmamaktadır. Onun için örneklerde de görüleceği gibi bu sesler yazıda birbirlerinin yerine kolaylıkla geçebilmişlerdir.

Aynı şekilde, bünyesinde z,t, h ve k sesi bulunduran kelimelerde de yukarda belirtilen hususlar söz konusudur. Yer yer farklı yazılışlara da rastlanmakla beraber, kalın sıradan olanlarda Z ,T, H (veX) ve Q ile, ince sıradan olanlar ise z, t, h ve k harfleriyle yazılmaktadırlar (Korkmaz, 1991). Bu ünsüzler özellikle ilk ve iç seste bulunduklarında komşu ünlünün kalın yahut ince sıradan olduğunu tayin etmeye de yaramaktadırlar.

Buraya yaygın imlâlarına göre değişiklik gösteren kelimeleri aldık. Şüphesiz ki bu kelimelerin asıl yazılışlarıyla tespit edilmiş örnekleri daha çoktur; ancak biz bu kelimelerin sadece yazılışları değişik olanlarını verdik.

a) s Sesiyle İlgili Değişmeler

Buradaki değişiklikler, ts, s, s harflerinin aynı sesi karşılamak üzere kullanıldıklarını göstermektedir. Yabancı kelimelerde s>s, ts>s değişmeleri genellikle ünlü kalınlaşmasına, aksine değişmeler ise ünlü incelmesine delâlet etmektedirler.

§ 169. aa) ts > s

"bahis < bahs ='konu' " bahis (:BHs)(1); bahis (:BHts)(∞)

"cüsse" cüsse (:Css-de)(10)

"esna" esnâ (:EsNA)(1)

"esvap < çkl. sevb = 'giysi' " esbâb (:EsBAB)(4); esvâb (:EsVAB)(2)

"habis < habîs = 'pis, kötü' " (:XBYs)(2)

"ispat < isbât " isbât (:EsBAt)(5); isbât (:EtsBAt)(∞)

"istiskal < istiskâl = ' hafife alma, küçümseme' " istiskâl (:EstsQAL)(1)

"kesif < kesîf ='yoğun' " kesîf (:KsYF)(1); kesâfet (:KsAFt)(1)

"müstesnâ" müstesnâ (:MstsNA)(5)

"serâ ='toprak' " serâ (Murad Han tâbe s...-hu)(:sRA)(1)

"sika = 'güvenilir' " sika (:sQ-dan)(2)

"siklet = 'ağırlık' " sıklet (:sQLt)(1)

"tesir" te'sîr (:t'sYR)(1)

§ 170. ab) s > ts

"eɲser =' çivi, mıh' " eñser (:EKtsR)(1); eñser (:EKsR)(4); eñseri-si (2); eñserileri)(1)

[**Mol**. egser; ekser; **Par**. ekser (:EKsR); **Men**. ekser ~ eñser]

"iksir < iksîr" iksîr (:EKtsYR)(1)

"isnat < isnâd" isnâd (:EtsNAD)(1)

"meges = ' sinek' " meges (m...-den)(:MKts-den)(1)

§ 171. **ac) ts > s**

"sevap < sevâb ='mükafat, ecir' " savâb(:SVAB)(8)

§ 172. **aç) s > s**

Yabancı kelimelerde:

Burada yabancı kelimeden kastımız, orijinal yazılışları ile metnimizdeki yazılışlarını mukayese etme imkanımız olduğundan Arapça ve Farsça kelimelerdir; Batı dillerinden Türkçeye girip yerleşmiş kelimeleri Türkçe kelimelerle birlikte aşağıda 'Türkçe Kelimelerde' kısmında verilmiştir.

"hisse < hısse = 'pay' " hisse (h.-mend)(:HssE)(1)

"kafes < kafas " kafes (:QFs)(1)

"safer" sefer (mâh-ı s...)" sefer (:sFR)(1)

"sûr" sûr (s... urunca)(:sVR)(1)

§ 173. **ad) s < S**

Yukarda işaret ettiğimiz gibi bu değişme genellikle dil benzeşmesine bağlı olarak meydana gelen bir değişmedir. Ünsüzleri karşılayan harflerin değişmesi kısa ünlülü ve açık hecelerde ünlülerin değiştiğine de işaret etmektedir.

"arasta < ârâste" arasta (:'RSTE)(1); ârâste (1)

"astar < Far. âster" âsdâr (:aSDAR)(3)

"fıskıye < fıskiyye" fıskıye (:FSQYE)(2)

"İsa < 'Îsâ" 'Îsâ (Hazret-i 'Î...-dan lisân–ı Türkî şâyi' oldı.)(:'YSdan)(1)

"mesafe < mesâfe" mesâfe (:MSAFE)(1)

"nesil < nesl" nasl (Enguruyyu'l-asl ve Hırvadu'n-n.)(:NSL)(1)

[**Mol**. nesl; **Par**. nesl (:NsL); naslından kesilmiş (:NSL); **Men**. nesl]

"nişasta < Far. nişâste " nişâsda (:NŞASDE)(1); nişâsdacıyân (1)

[**Par.** nişasta (:NŞsTE); **Men** . nişâste, hlk. nişet = **Amylum:**

nişâste, hlk. nişeste]

"sáhk < Ar. :sHQ= 'dövme, ezme' " sahk (:SHQ)(1); sahk (:SHK)(2)

"sahur < sehûr" sahûr (:SHVR)(1)

"saka = 'sucu' " sakkâ (:SQQA)(8); (:sQQA) (4); sakâyân (:sQA-YAN)(2); saka başı (:SQA)(5); sakkâ başı (:sQQA)(2); sakkâ (:SQA) (1); sakka-hâne (:SQQA)(1)

[**Men**. saka hlk. < sákkâe]

"saka ='saka kuşu' " saka (:SQA)(2)

[**Par**. saka (s... kuş)(:SQE)]

"samsun < samsûn < sañsûn='bir cins iri köpek' [KT]" samsûn (s.-cı)(:SAMSVN)(1)

[**Par**. samsun (:SAMsVN, sAMsVN); **Har**. samşon (, samşonci); **Men**. samsun (:sAMsVN, SAMsVN)]

"saraç < Ar. serrâc =' ayakkabıcı' " sarâc (:SRAC)(1); serâc başı (:sRAC)(2); serrâciyye (:sRACYYE)(1); sarrâc (:SRRAC)(14); serrâc (:sRRAC)(2); serrâcân(2); serrâclar çârsûsı (1); saraç-hâne (:SRAÇ-XA-NE)(1); sarrâc-hâne (:SRRAC-XANE)(23); serrâc-hâne (:sRRAC-XANE)(3)

[**Mol**. saraç (=saragz); **Har**. (saraçhane); **Men**. serrâc, (, serrâc hâne)]

"saray < serây" sarây (s.burnı)(:SRAY)(1)

"sâz-lık" sâz-lığ (:SAzLYĞ)(2); sâzlık(:sAzLQ)(1); sâz-lı(:SAz-lı)(1); sâzân(:SAzAN)(1)

"somat < Ar. simât =' sofra' " somât (:SMAT)(3); sommât (:SMMAT) (4)

[**Par**. somât (:sMAT); **Men** . sümât, hlk. somât]

"sûr" sûr (:SVR)(1)

"ustura < Far. üstûre" ustura (:EVSTVRA)(1); ustûre (:EVSTVRE)(2); (:ESTVRE)(1); (:EVsTVRE)(3)

Türkçe Kelimelerde:

§ 174. Türkçe ve Batı dillerinden girip dilimize yerleşmiş kelimelerden kalın veya ince sıradan olduklarına *s* (*sin* , *sad*) ünsüzü vasıtasıyla karar verilebilecek kelimeleri aşağıda veriyoruz. S harfi genellikle bağlı bulunduğu hece ünlüsünün kalınlığına delâlet ettiği halde s harfi her zaman bağlı bulunduğu hece ünlüsünün ince sıradan

olduğuna etmemektedir. Bazı kalın sıradan kelimelerde ön ve iç seste s sesinin, hem *sin* hem *sad* harfiyle yazıldığı görülmektedir. Bu sebeple burada sadece kalın sıradan kelimeler yer almaktadır.

"bağırsak" bağırsak (:BĞRSQ)(3);(:BĞRsQ)(1); bağarsık (:BĞRSQ)(1)

[**Mol**. bagarsakler; **Men**. bagırsâk (:BĞRsAQ)]

"kısa" kısa (:QSE)(1)

[**Mol**. ksa; **Par**. kıssa (:QSSE); kıssalık; kısa (:QSE, QSA); kısalık (:QSALQ); kasalanmış; **Har**. kissa; **Men**. kıssá (:QSSE); kıssácik (:QSSECQ); kıssace]

"korsan" korsan (:QVRsAN)(1)

"kumsal" kumsal (:QVMsAL)(3)

[**Men**. kumsal (:QVMsAL)]

"kursak" kursak (:QVRsQ)(1)

[**Men**. kursak (:QVRsAQ, QVRsQ); kursaksız]

"sağır" sağır (:SAĞR)(1)

"sağmal" sağmal (:SĞMAL)(2); (:SAĞMAL)(1)

"saksağan" saksığan (:SQsĞAN)(1)

[**Mol**. saksıgan; **Men**. sáksıgan (:sQsĞAN); saksıgan (:SQSĞAN)]

"salıncak" salıncak (:SALNCAQ)(1)

"salkım < sark-ım" salkım (:SLQM)(1)

"sansar" sañsar (:SÑsAR)(1)

"sapan" sapan (:SPAN)(2)

"sarımsak" sarımsak (:SARMSAQ)(12)

"sarmaşık" sarmaşık (:SARMŞQ)(1)

"sıcak" ısıcak (:ESCAQ)(5); issicak (:EssCAQ)(5); isicak (:EsCAQ)(4); issi (:EssY)(30)

[**Mol**. isilik (isicak, isicaklik); **Par**. issi; issilik; issılığıla (:EssYLĞ-ıla); issilü; issicak (:EssCQ); issıtmak; isi (:EsY); isicak (:EsCAQ, EsYCAQ); isılık (:EsYLQ); isicaklık (:EYsCQLQ); **Har**. sicak; **Men**. essi (, issicak > hlk. sicak)]

"sıçan" sıçan (:SÇAN)(4): siçan (:sÇAN)(2)

[**Mol**. siçan; **Par**. sıçan (:SÇAN); **Men**. sıçan (:SÇAN), siçan (:sÇAN)]

"sığır" sığır (:SĞR)(7)

[**Mol**. sigirler (=sighirler dami); **Par**. sıgır (:SĞR); **Har**. sigir (=szigir); **Men**. sıgır (:SĞR,sĞR)]

"sırık" sırık (:SRQ)(3)

[**Mol**. sırık; srik (, mısrak); **Par**. sırık (:SRQ); sırıkcik (:SRQ-CK); **Har**. (sira); **Men**. sırık (:sRQ, SRQ) = **Sarissa:** sırık]

"soğan" soğan (:SVĞAN)(3)

[**Mol**. sogan; **Par**. sogan; **Har**. sogan; **Men**. sogan]

"soluğan" solugan (:SVLVĞAN)(1)

"sucuk"sucuk(s...-cıyân)(:SVCVQ-cıyân)(1);sucayığ-ım='sucuklarım' (1)

"taslak" taslak (:TSLAQ)(1)

"uslu" us-lı (:EVS-lı)(1)

"yasakcı" yasak-cı (:YSAQ-cı):(6); (:YsAQ-cı)(1)

[**Men**. yasak (:YsAQ); yassak (:YSSAQ) < yesak (:YsAQ); yassak (:YssAQ)(, yassak et-); yassakçi (:YSSAQ-çi) ~ yasakçi (:YSAQ-çi)]

b) z Sesiyle İlgili Değişmeler

Türkçe kelimelerde z sesi, ön ve art sıra ayırımı yapılmaksızın z harfiyle yazılmaktadır. Ancak Arapça'da olduğu gibi normal z sesinin ön sıradan kelimelerde z, art sıradan kelimelerde ZI harfiyle yazıldığı, hatta dad (:Dz) harfiyle yazıldığı örnekler bulunmaktadır. Ön sıradan kelimelerdeki z sesini karşılamak için genellikle z harfi kullanıldığı halde, art sıradan kelimelerdeki z sesini karşılamak için hem z hem ZI harfi kullanılabilmektedir. Dz harfinin art sıradan kelimelerde, dz harfinin de ön sıradan kelimelerde z sesini karşıladığı yazılışlar bulunmaktadır. Bundan, z sesinin, art sıradan kelimelerde z, ZI ve bazı kelimelerde Dz ile, ön sıradan kelimelerde ise z ve dz harfleriyle karşılandıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple, yabancı kelimelerde söz konusu sesleri karşılayan bu harfler, Türkçe söyleyişte aynı sesi karşıladıkları için birbirleriyle değişebilmektedirler.

Ayrıca dz sesinin d'ye, Dz sesinin de ön seste T'ya değiştiği örnekler de bulunmaktadır. Dz > T değişikliği, Dz harfinin karşıladığı sesin Türkçe'de bazı kelimelerde (darbe, kadı, Ramadan vb.) d olarak telaffuz edilmesiyle ilgili olmalıdır. Buna karşılık aynı ses bazı kelimelerde (bazı, zamir vb.) Z olarak telaffuz edilmektedir. SN'de bu gelişmenin de yazıya geçirildiği örnekler bulunmaktadır.

Aşağıdaki örnekler Dz ve Z harflerinin Türkçe art sıradan kelimelerde z sesini karşılamak üzere de kullanıldığını göstermektedir.

§ 175. **Z ile:**

"bazlama" (tere yağıyla pişmiş b.)(:BZLME)(1)

"haylaz" (:HAYLAZ)(1)

"yırtlaz" (:YRTLAZ)(1); (:YRTLAz)(gözinüñ biri gazâda mecrûh olup y. olmağıla) (1)

§ 176. **Dz ile:**

"bozar- " (kararup b. -up)(:BVDzAR-up)(1)

"kaz" (k. murgı)(:QADz)(1); k. begi (1); (:QAz)(1)

"koz" (k. bekçilere Begkoz hamamı)(:QVDz)(1)

Bunlardan başka ses (ünsüz) değişmelerini gösteren yazılışlar yabancı kaynaklı kelimelerde (bilhassa Arapça ve Farsça) fonetik gelişmelere işaret etmektedir.

§ 177. **ba) z > d**

"bedesten < Far. bezzâzistân" bedesten (: بدستن)(2); bedâsten (بداستن)(27); bezesten (بزستن)(1); bezâsten (بزاستن)(14); bezzâsten (بزّاستن)(1); bezzâzistân(بزّازستان)(28); bezzâz ân (بزّازان)(2)

[**Mol**. besestan; **Par.** (bezâz: BzAz); **Men.** (bezâz, bezzâz); bezzâzistân > bezestân, bedestân = **Forum regium:** bezzâzistân, hlk. bezestân, bezesten, bedestân]

§ 178.**bb) Dz > T**

Buradaki T harfininTürkçe kelimelerde, özellikle ön seste d sesini de karşıladığından hareketle ' TRB ' kelimesini 'darb' olarak okumak mümkündür. Nitekim Türkçe kalın sıradan kelimelerde d seslerinin, imlâ kalıplaşması yüzünden T ile yazıldığı bilinmektedir (bk. t>d). Kelimenin bu günkü şekli de böyle okumayı haklı çıkaracak özelliktedir. 'Rabaz' kelimesinde SN'deki yazılışlara göre iki türlü gelişme görülmektedir. Birincisi Dz > T, ikincisi ise Dz > S (sedasızlaşma) gelişmesidir.

"darb < Ar. dzarb = ' vurma' " darb (d. éderse)(:TRB)(1); darbın-

dan(2); darabât)(1)

"rabaz < Ar. rabz [Stein., rabaz]" rabta (r.-i zîbâ)(:RBTE)(2); r.-i Köstence)(1); r.-da (:RBT-da)(2); rabz (:RBDz)(1); rabas-da (:RBS-da)(1) [**Men.** rebáz]

§ 179. **bc)** Dz **> Z**

"bazı" ba'zı (:B'ZY)(1)

[**Par.** ba'zı; **Har.** bazi; **Men.** bá'zí, báz'ı (:B'Dz); ba'zîsi, ba'zîlerinün, ba'zı kerre = **Quidam:** bázî (:B'DzY); **Nonnulus:** ba'zî (:B'DzY), ba'zí (:B'Dz) kimesneler]

"bizzaruri =' zaruri olarak' " bizzarûrî (:BA LZZRVRY)(1)

"hazır < Ar. hâzır " hâzır (:HAZR)(27); hazırlayup (1); hâzır (:HADzR)(∞)

"zamir < Ar. zamîr =' iç, kalp' " (:ZMYR)(2)

"darabât < Ar. darbe-ler" zarabât (:ZRBAT)(2); zarb-ından (:ZRB-ından)(1); zarb-zen (:ZRB zN)(1); darbuzan (:DzARBVzAN)(1)

[**Mol.** (sabt; s. et-; s. ol-; saptci; saptsus; sabtsusligile); **Par.** sarbzen (:SRB zN); sarbzen, sarbuzen, sarbuzân (: SRB dzN, SRBVdzN, SRBVzAN); darbuzancık (:DzRBVdzNCQ); **Men.** zárbüzen (:DzRBzN); zárebhâne, hlk. darabhâne = **Falconeum urmentum:** zárbuzen, zárbzen]

§ 180. **bç) Z >** Dz

Aşağıdaki kelimeler, Türkçe'de art sıradan kelimelerde z sesini karşılamak üzere hem Z hem Dz harflerinin kullanıldığını gösteren önemli örneklerdir. Örneklerin çokluğu ve daha önemlisi fonetik bakımdan açıklanabilirliği sebebiyle bu yazılışları imlâ hatası olarak değerlendirmemek gerekir. Şu örnek Evliya'nın bu değişikliği bilinçli yaptığını göstermesi bakımından önemlidir: haz ( ):Bc, 174b/30

"azamet = ' büyüklük' " 'azamet ('a.-lü)(:'DzMı-lü)(1)

"hâfız =' (Kuran'ı)ezberlemiş (kimse)' " hâfız (:HAFDz)(1)

"haz < hazz =' isteme' " hazz (ét-)(:HDzDz)(8); haz ét- (:HDz)(48); hazz-ından (:HDzDz-ından)(1)

"ızâm ='büyükler' " 'ızâm ('ı.-ımız)(:'ZAM)(2); 'ızâm (:'ZAM)(1)

"mahzûz=' hoşlanmış' " mahzûz (:MHDzVDz)(3)

"manzur ='bakılan' " manzûr (m.-umuz)(:MNDzV-umuz)(1)

"mazanne ='ulular, veliler' " mazanne (:MDzNNE)(3)

"muazzam ='büyük' " mu'azzam (m.-ınuñ)(:M'DzM)(1);

"muntazamane =' büyükçe' " muntazamâne (:MNıDzAM-âne)(1)

"muzaffer" muzaffer (:MDzFFR)(8); (:MDzFR)(6); musaffer (:MSFFR) (9); (:MSFR)(3); muzaffer (:MZFR)(∞)

"mülâhaza ='görüş, kanaat' " mülâhaza (:MLAHDzE)(2); mülâhasa (:MLAHSE)(1)

"müteyakkız = 'uyanık, harekete hazır' " müteyakkız (:MtYQQDz) (1)

"nazargâh ='bakılan yer' " nazar-gâh (:NDzRKAh)(1)

"nazım" nazm (:NDzM)(1)

"nazır ='bakan' " nâzır (:NADzR)(1)

"nazif =' temiz ' " nazîf (:NDzYF)(4); nasîf (:NSYF)(1)

"nezâfet = 'temizlik' " nezâfet (:NDzAFt)(3)

"uzmâ = 'en büyük' " 'uzmâ (:'DzMA)(1)

"vaaz =' nasihat' " va'z (:V'Dz)(7); va'zı nasîhat (:V'Dz-ı)(1); vâ'iz (:VA'Dz)(1); va'z (:VA'Z)(2)

"vazife" vazîfe (:VDzYFE)(10)

"zafer" zafer (:DzFR)(21); serî'u'z-zafer (1); zafer-inde(1); safer (:SFR)(5)

"zahr ='sırt' " zahr (z.-ı)(:DzhR-ı)(1); (:ZhR)(1)

"zan < Ar. zann " zann (z.-ım)(:DzNN-ım)(1)

"zarf" zarf (:DzRF)(1)

§ 181. bd) z > Dz

Aşağıdaki örnekler, z sesinin kalın sıradan kelimelerde Dz harfiyle de karşılanabildiğini göstermektedir. Sesin bağlı bulunduğu heceler zaten kalın olduğu için Evliya burada ünlü değişmesini değil, bu harflerin Türkçe söyleyişte aynı sesi karşıladıklarına işaret etmiş olmalıdır.

"arzu" ârzû (:aRDzV)(1); (:aRzV)(1)

"ifraz < Ar. ifrâz ='ayırma, bölme' " ifrâz (:EFRADz)(10)

"zanbak" zanbak (:DzNBQ)(1): (Zanbakıyye şehrini anlatırken)(1)

§ 182. **be)** Dz > z

"dârib ='vurucu' " zârib (Dâyimâ ra'd-vâr gürlediğinden Z. Mecnûn dérler.)(:zARB) (1)

"enkaz ='yıkıntı' " enkâz (:ENKAz)(1)

"feza ='ova' " fezâ (Erzurum f.-sınuñ)(:FzA)(13)

"hazm ='sindirme, eritme' " hezim (serî'ul-hezim)(:hzM)(1);hezm (9)

"iğmaz-ı ayn =' göz ucuyla bakma' " iğmâz (:EĞMAz)(6)

"mefrûz ='farzedilen' " mefrûz (m. 'ul-kadem)(:MFRVz)(1)

"mızrap < Ar. mızrâb " mızrâb (:MzRAB)(1)

"zâmin ='tazmin eden, karşılayan' " zâmin (:zAMN)(1)

§ 183. **bf) dz > Z**

Buradaki değişiklik aynı zamanda ilk hece ünlüsünün değiştiğine de işaret etmektedir.

"zahayir ='zahireler' " zahâyir (:ZhAYR)(3); (:DzhAYR)(1)

§ 184. **bg) dz > z**

Türk hançeresine yabancı olan Arapça dz harfinin karşıladığı ses, Türkçe'de z sesiyle karşılanmktadır. SN'de bu hususun yazıda da gösterildiği çok sayıda örnek bulunmaktadır. Söz konusu sesi bulunduran hemen bütün kelimelerde, çok az miktarda asıl şekilleriyle de geçmekle beraber, dz > z değişikliği görülmektedir. Aslen z ile yazıldığı halde SN'de dz ile tespit edilmiş olan az sayıda örnek de, bu iki harfin Türkçe söyleyişte aynı sesi karşıladıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Buraya, çalışmamızın hacmini büyütmemesi için sadece değişmeye uğramış örnekleri alıyoruz.

"azap < Ar. 'azâb " 'azâb (1)

"bezl =' saçma, dağıtma' " bezl (62)

"cüzzam" cüzâm (2)

"Dulkadir" zü'l-kadriyye (1); Zü'l-kadir oğlı (1); Zü'l-kadirli (2)

"eza" izâ (1)

"ezkâr ='zikirler' " ezkâr (3)

"güzer ='geçme' " güzer (:KzR)(46); (:KVzR)(3); güzeşt (:KzŞt)(1);

ser-güzeşt (3)

"hâzık ='becerikli (özellikle doktorlar için)' " hâzık (:HAzQ)(1); (:XAzQ)(1)

"izin < Ar. izn" izn (46)

"leziz='lezzetli' " lezîz(8)

"lezzet" lezzet (4)

"mebzul ='bol, çok miktarda' " mebzûl (41)

"menfez" menfez (2)

"mezâhib ='mezhepler' " mezâhib (1)

"mezbûr ='adı geçen' " mezbûr (1)

"mezkur ='adı geçen' " mezkûr (∞)

"mezmum ='yerilmiş, kötülenmiş' " mezmûm (9)

"mezun ='izinli' " me'zûn (11); mazun (7)

"mücezza ='gürültülü' " mücezza' (1)

"müzakere ='bir konuda görüşme' " müzâkere (1)

"nafiz ='etkili' " nâfiz (1)

"nezir ='adak, adama' " nezr (1); nezerât (16); nezârât (1)

"özür < Ar. 'uzr" 'uzr (6)

"tezkire ='şairler antolojisi' " tezkire (9)

"zâkir ='zikreden' " zâkir (1)

"zat < Ar. zât ='şahıs, kendi' " zât (6); bizzât (66); haddizâtında (1); irem-zât (18)

"zelil ='alçak, düşkün' " zelîl (1)

"zem < Ar. zemm ='yerme' " zemm (2)

"zerre" zerre (14)

"zevk" zevk (38)

"zeyl ='ek' " zeyl (21)

"zibh ='kesme, boğazlama' " zibih (5)

"zikir < Ar. zikr" zikr (60); (ve'z-küru'l-lâhe zikran kesîrâ)(1)

"zimam ='dizgin' " zimâm (z.-lık)(1)

"zimmet" zimmet (1); zimmî (1)

"zirâ ='ölçü birimi' " zirâ‘ (42)

"zirve" zirve (44)

"zürriyet ='soy' " zürriyyet (1)

Arapça, 'sahip' anlamı katarak birleşik kelimeler türeten ön ekin değişik şekillerini, alfabetik sıralamada dağılacak olduklarından, bir arada görmek için ayrıca vermeyi uygun gördük.

"zevil-ihtiram" zevi'l-ihtirâm (1)

"zevil-iktidar" zevi'l-iktidâr (1)

"zevil-mefhum =' anlamlı' " zevi'l-mefhûm (2)

"zî-akl ='akıl sahibi, akıllı' " zî-‘akl (4)

"zî-kıymet =' kıymetli' " zî-kıymet (55)

"zî-rûh ='canlı' " zî-rûh (18)

"zî-şân =' şanlı' " zî-şân (16)

"zilkade ='ay ismi' " za'l-ka‘de (1)

"zinnun" za‘n–nûn (z. -ı Mısrî)(8)

"zinnureyn ='iki nur sahibi, (Hz. Osman)' " za‘n-nûreyn (2)

"zü-fünûn ='fen sahibi, meslek sahibi' " zü-fünûn (3)

"zül-cenâhayn ='iki kanatlı' " zü'l-cenâhayn (1)

"zü'l-iktidar ='güçlü' " zü'l-iktidâr (1)

"zülkarneyn" zü'l-karneyn(1); zeva'l-karneyn (4); (1)

"zül-minen ='minnet sahipleri' " zü'l-minen (1)

§ 185. **bğ) z > dz**

"izale =' giderme, yok etme' " izâle (1)

"lâtife-âmîz =' latifeli, matrak' " latîfe-âmîz (1)

"lerze = 'titreme' " lerze (1)

c) d sesiyle ilgili değişmeler:

§ 186. **d > dz (~ z)**

Eski Anadolu Türkçesi devresinde yaygın olarak görülen bir özelliktir. Farsça'da z'li şekilleri de bulunan 'cadı', kağıd', kethüda',

'ümı t' kelimelerinin bu şekilde Türkçeye girmiş olabileceği düşünülebilir. SN ve diğer eserlerdeki durumlarını göstermek bakımından bu kelimeleri de burada vermeyi uygun bulduk. 'hizmet', 'kapuzan' ve 'şazrevan' kelimelerindeki değişmeye bu kelimelerin etkisi olduğu söylenebilir. Bunlardan 'hizmet' gelişmeli şekliyle dilde yaygınlık kazanmıştır.

"cadı" cazu (:CAdzV)(1)

[**Mol**. cadi; casi; casiluk; casuluk; **Par**. câzû (:CAzV, CAdzV); câzûlık (:CAzV-lık, CAdzV-lık); câzûlik (:CAzV-lik); câzılık (:CAdz-lık); **Men**. câdî; câzî; câzû, câzû]

"hizmet < Ar. hıdmet" hızmet (:XdzMt)(4); hizmet (:XzMt)(6)

[**Mol**. hismet; hismetkar; hismetli; **Par**. hıdmet (:XDMt); hızmet (:XdzMt); hızmetkâr; hızmetlenmek; **Har**. hizmet; **Men**. hıdmet, hlk. hızmet; hıdmetkâr = **Famulus:** hıdmetkâr, hlk. hızmetkâr]

"kâğıt" kâğız (:KAĞdz)(4); Kâğız-hâne (:KAĞz-XANE)(4); kâğız (:KAĞz) (4); kâğız-hâne (3)

[**Mol**. kagit; kagid; kagidci; **Par**. kâgıd (:KAĞD); **Har**. Kihathane; **Men**. kâgıd; kâgız; kâgıd hâne]

"kaptan < kapu-dân" kapu-zân (:QPVdzAN)(1)

"kethüda" kethuzâ (:KtXdzA)(4); kahyá (1)

[**Mol**. kathude, kahya; **Par**. kethüdâ, hıyâyâ (:KtXDA, XYAYA); kethüzâ, hayâyâ (:KtXdzA, XYAYA); kethüdâ (:KtXDA); kâyâ (:KAYA); kethüdâlık; **Har**. kihaya; **Men**. kethüdâ, hlk. kahya, kihaya]

"şadırvan < Far. şâdurbân, şâdurvân [Stein.]" şâz-revân (:ŞAzRVAN)(3); (30)

[**Par**. şadırrevân (:شَادِرْوَانْ); (:شَادِرْرَوَانْ); **Men**. şâdrevân ~ şâdirvân; şâdrebân ~ şâdirban < şâdirvân]

"ümit" ümîz (:EVMYdz)(1)

[**Par**. ümiz (:EMYdz, EVMYz); ümîzsiz (:EMYdz-siz); **Har**. umiz, ümiz; **Men**. umid; ümîd; ümîz; ümîdsız; ümîdvâr; ümidlenmek; ümîzlenmek]

ç) h Sesiyle İlgili Değişmeler

Aslında Türkçeye tamamen yabancı olan x damak sesi, Türkçe kelimelerde süreksiz art damak ünsüzü q'dan gelişerek ortaya çıkmış, daha sonra da ön seste gırtlak ünsüzü h'ya dönüşmüştür (takı > dahi, kangı > hangi vb.)(Ergin. § 97, 98; Banguoğlu 1974, § 20.

34.2/c; Timurtaş, § 67). Aşağıda verdiğimiz örneklerde, art ve ön damak x seslerinin, bunların gevşemiş şekli olan (Banguoğlu 1974, 34.) gırtlak ünsüzü h'ya dönüştüğünü gösteren yazılışta epeyce yabancı kelime bulunmakla birlikte aksine gelişmeyi gösteren yazılışlar da vardır. Bu yazılışlardan, özellikle SN için, bu iki sesin birbiriyle değiştiğini söylemek mümkündür.

Gırtlak ünsüzü h eski yazıda genellikle, art sıradan kelimelerde h harfiyle, ön sıradan kelimelerde ise H ile yazılmaktadır. Bu harfler arasındaki değişiklik çoğu zaman bağlı bulundukları hece ünlüsünün de değiştiğine işaret etmektedir. Bazı yabancı kelimelerde aslî gırtlak ünsüzünün X ile yazıldığı görülmektedir. Damak ünsüzünün ön ve art olmak üzere iki çeşidi bulunduğundan bu değişikliğin ünlüleri de etkilediğini söylemek zordur. Ancak bu değişiklik (h>x) görülen aşağıdaki kelimelerden 'mahmîz' ve 'zırh'ta, kelimelerin bu günkü gelişmeli şekillerinden hareketle ünlü kalınlaşmasına da işaret ettiğinden söz edebiliriz.

Buna göre x>h ve H>h değişikliğiyle Evliya'nın, sesin bağlı bulunduğu hece ünlüsünün inceldiğini, aksine değişmeyle ise kalınlaştığını gösterdiğini söyleyebiliriz. H>X ve aksine yazılışlardan, teşekkül noktaları bakımından birbirine yakın söz konusu bu seslerin birbirleriyle kolayca değiştikleri anlaşılmaktadır. Bazı kelimelerin (hırsız, zelehor vb.) her iki harfle de yazılmış örneklerinin bulunmasından böyle biri sonuç çıkarmak mümkündür.

§ 187. ça) x > H

"haib < Ar. hâ'ib ='uyuyan' " hâyib (1)

"hain < Ar. hâ'in" hayin(2)

"hamur < hamîr" hamur (:HAMVR)(5); hamur-kârlık (:HMVRKAR-lık)(1); hamır (:HMYR)(1); (:XMYR)(4)

[**Mol**. kamur; **Par**. hamûr (:XMVR); hamîrsiz (:XMYR-siz); **Men**. hamîret; hamîr mâye]

"han ='sultan' " han (:HAN)(1)

"harçlık < harc+lık" harc-lık (:HRC-lık)(1)

"hatıra < Ar. hâtıra" hâtıra (:HATRE)(1)

"hatve ='adım' " hatve (:HTVE)(1) [**Men**. hátvet]

"haylaz" haylaz (:HAYLAz)(1)

"hazan < hazân ='son bahar' " hazân (:HzAN)(1)

"hazine < Far. hazîne" hazîne (:HzYNE)(13); hazîne-dâr (3); hazâyin='hazineler' (:HzAYN)(2); hazâyin (:XzAYN)(1)

[**Mol**. hasine; hasinedâr; **Har**. hazine, hasna, hasne, hazine, kazne, kezine; hasnadar; **Men**. házîne, hlk. hazná; házînedâr, hlk. haznadar]

"hırsız" hırsız (:HRsz)(1); (:XRsz)(1)

"hor < hôr ='hor, aşağı' " hor (:HVR)(1)

"ihtilat < Ar. ihtilât ='karışma' " ihtilât (:EHTLAT)(1)

"imtihan < Ar. " imtihân (:EMtHAN)(2)

"mihen < Ar. mihnet-ler ='sıkıntı, eziyet' " mihen (:MHN)(1)

"muhatara < Ar. ='tehlike' " muhâtara (:MHATRE)(1)

"nahlistan < Far. ='fidanlık' " nahlistân (:NHLstAN)(1)

"sahtiyan < Far. ='tabaklanmış deri' " sahtiyân (:SHtYAN)(3)

[**Par**. sahtiyân (:sXtYAN); **Men**. sáhtiyân; sáhtiyânci]

"tahta < Far. tahte" tahta (:tHtE)(5); tahtalu (:tHtE-LV)(1); (:tHtA)(1)

[**Mol**. takta; t.-cuk; takdaden; (peştakta); **Par**. tahta (:tHtE); tahtapûş; pîş tahta (:PYŞ tHtE, PYŞtHtE, PŞtHtE); **Har**. takta; (taktakula, tahtakula); **Men**. táhte, hlk. táhta (:tHtE); táhtelü, hlk. táhtelü]

"zahm < ar. ='eziyet, zahmet' " zahm (:zHM)(1); zahmet (:zHMt) (1)

[**Par**. zahmet (:zHMt); **Har**. zahmet; **Men**. záhámet; (zahımdâr)]

§ 188. çb) x > h

"Ahi Evren" Ah Evran (:ah EVRAN)(1); Ahi Evran (:aXY EVRAN)(2)

"ark < hark " herık (:hRQ)(2)

"hergele < Far. har-gele ='at veya eşek sürüsü' " hergele (koyun ve h. ve sığırları...)(:hRKLE)(1)

[**Par**. hargele (:XRGLE, XRKLE)]

"zahire < zahîre" zahîre (:ZhYRE)(38); zahâyir (:ZhAYR)(22); zahâyir (:DzhAYR)(3); (:ZhAYR)(2); zahîre (:zXYRE)(1)

[**Mol**. sahra, (, yol s.-sı); sahire; **Par**. zahire (:dzXYRE); **Har**. zahire; **Men**. záhîret (:dzXYRE); záhîreci]

"zelehor" zelehor (z. hammalları)(:zLE hVR)(2); (:zLE HVR)(2); (:zLE

XVR)(1)

§ 189. **çc) H > x**

"hakir ='değersiz, aşağı' " hakîr (:XQYR)(1)

"hazık < :HAdzQ='becerikli(hususiyle doktorlar için)' " hâzık (:XAzQ)(1); (:HAzQ)(1)

"hesap < Ar. hısâb" hisâb (:XsAB)(1)

"muhat ='çevrili' " muhât (:MXAT)(1)

"sabaha dek" sabaha dak (:SBAHDAQ)(1)

"vah !" vah ! (:VAX)(1)

"vuhûş u tuyûr ='kurtlar kuşlar' " hûş tuyûr (:XVŞ TYVR)(5); hûş u tuyûr (:XVŞ V TYVR) (4); vuhûş u tuyûr (:VHVŞ V TYVR)(1)

"zahir < Ar. zahîr ='bir çeşit hastalık' " zahîr (:zXYR)(2)

§ 190. **çç) h > x**

"hengâme" hangâme (:XNKAME)(1)

"mahmuz < Ar. mehmîz =' topuk' " mahmîz (:MXMYz)(3)

[**Mol**. mahmuz; **Men**. máhmûz]

"zırh < Far. zirh~zirih" zırh (:zRX)(1); zırh-cılar (3); zırh (u) zırıh külâh (:zRX zRX KLAh) (15); zırh (u) zırıh (:zRX zRX)(1); zırh (u) zırıh külâh (:zRX zRX)(1); zırh (:zRH)(1); zırh (u) zırıh külâh (:zRH zRh KLAh)(4); zirih (:zRh)(5); zireh zirih külâh (:zRh zRh KLAh) (1)

[**Par**. zirih (:zRh); zireh (z. geyinmiş)(:zRh); zirâh (z. geyenmiş)(:zRAX); **Men**. zirh, zirih (, zirh külâh) = **Galeatus:** zırh külâhlü; **Casis:** zirh külâhâ]

§ 191. **çd) h > H**

"hava < Ar. hevâ" hava (hoş hava)(:HVA)(1)

"hep" hep (Abaza bir kişinin konuşmasında)(:HP)(1); (:hP)(4+...)

"müheyyâ ='hazır' " muhayyâ (:MHYYA)(2)

"türrehât ='saçma sapan sözler' " turrahât (:TRREHAt)(2)

"zırh < Far. zirih~zirh" zırh (:zRH)(1)

§ 192. çe) **H > h**

"fehvasınca ='gereğince' " fehvâsınca (:FhVAsNCE)(2)

"hadde < Ar. hâdde ='demir tel yapımında kullanılan elek' " hedde (:hDDE)(4); h.-ci (:hDE-ci)(2)

"hamâme = 'güvercin' " hemâm (:hMAM)(1)

"helâl < Ar. halâl" helâl (:hLAL)(1); sihir-hilâl (:sHR hLAL)(4)

"hoppa" hoppa (:hVPPE)(1); hobba (:hVBBE)(1); hoppâ (:HVPPA)(1)

"humma < Ar. hummâ =' sıtma' " hümmâ (:hMMA)(1)

"ihtilâm ='düş azma' " ihtilâm (:EhtLAM)(1)

"ihtişam ='görkemli olma' " ihtişâm (:EhtŞAM)(2); (:EHtşAM)(1)

"izdihâm ='kalabalık' " izdihâm (:EzDhAM)(4); (:EzDHAM)(1)

"lehim < Ar. láhm" lehem (:LhM)(1); lehem-bâr (2)

[**Men**. lehim; lehem; lehm < lahm = **Consolidato:** láhm (:LHM), hlk. lehem]

"muhtekir ='vurguncu' " mühtekir (:MhtKR)(2)

"nühûset ='uğursuzluk' " nühûset (:NhVst)(1)

"sabâhul-hayr ='sabahınız hayırlı olsun !' " sabâhü'l-hayr (:SBAh ELXYR)(1)

"sevahil < çkl. Ar. sâhil" sevâhil (:sVAhl)(4)

[**Par**. sâhil (:sAHL); **Men**. sâhıl; (sevahıl)]

d) t sesiyle ilgili değişmeler

da) t > T

t sesi eski yazılı metinlerde, Türkçe art sıradan kelimelerde ilk seste umumiyetle T, ön sıradan kelimelerde ise t ile yazılmaktadır. Bu sebeple ilk sesteki harf genellikle ünlünün durumunu da (kalınlık incelik bakımından) tayin eder. Buna karşılık diğer durumlarda, hem art hem ön sıradan kelimelerde t ile yazılma temayülündedir.

Yabancı kelimelerde yapılan değişiklik kelime bünyesindeki ünlülerin değiştiğine işaret etmektedir. Ancak uzun ünlülü (â, û) bir hecede durum farklıdır. Böyle hecelerin ünlüsü zaten kalın olduğu için ayrıca bir kalınlaşma söz konusu değildir (msl. tazı, mebhût, nebât). Burada sesin t yerine T harfiyle yazılmasında, Türkçe'de t sesinin kalın sıradan kelimelerde her iki harfle de yazılıyor olmasının etkisi düşünülebilir. Yabancı kelimelerin orijinal imlâlarının bozularak kaydedilmeleri bize aslında bu kelimelerin Türkçe içinde aldıkları şekilleri, yani Türkçeleşmiş şekillerini vermektedir. SN'de orijinal imlâ ile kelimenin fonetik bakımdan Türkçeleşmiş şeklinin imlâsını birlikte gösteren tereddütlü şekiller bulunmaktadır. Bunlardan birisi de 'ihtilat ='karışma' kelimesinin yazılışıdır: (:اهتطلاط)

Örneklerin büyük bir kısmında gelişmenin sebebi ünlü benzeşmesidir. 'tohum'da damak ünsüzü X'nın, 'turşu'da iç sesteki r'nın telaffuzunun etkisi olduğu söylenebilir. 'put'taki değişme ise muhtemelen kelimenin orijinal telaffuzu ile ilgili olmalıdır.

'tohum', 'turşu', 'arasta', 'pota', 'ustura' ve 'put' kelimeleri gelişmeli şekilleriyle bu gün dile yerleşmişlerdir. Bunların SN ve diğer eserlerde tespit edilmiş olan gelişmeli şekilleri, söz konusu kelimelerin 17. asırda yaygın olarak kullanıldıklarını göstermektedir. SN'deki diğer örnekler, Evliya'nın, söyleyişi yazıya aktardığı münferit yazılışlar olarak değerlendirilebilir.

1) Yabancı kelimelerde

§ 193. **1a) Kelime başında**

"tazı < Far. tâzî" tazı (:TAzY)(1); (:tAzY)(1)

"tekâzâ < Ar. ="'sıkıntı verme' " takâzâ (:TQADzA)(1)

"tohum < Ar. tuhm " tohum (:TVXVM)(3); (:tVXVM)(2) ; tohumlan-(:TXVM-lan-)(1); tohm-a (:TVXM-E)(2); (:tVXM-E)(1)

[**Mol**. tohum; tohum; **Par**. tohum (:tXM, tXVM); tohumlanmak

(:tXM-lan-); **Har**. tohum, tohum; **Men.** tuhm, tuhum, hlk. tohum, tohumlü = **Semen:** töhm]

"turşu < Far türşî" turşu (:TVRŞV)(4); turşı(:TVRŞY)(7); turşıcıyân (:TVRŞ-cıyân) (1); türşici (:tRŞ-ci)(1)

[**Par.** turşı (:tVRŞY); **Men.** tûrş, türş= **Acidus:** türşî, türş(, lahana türşisi)]

"türrehât ='saçma sapan sözler' " turrahât (:TRRE HAt)(1); türrehât (:tRRhAt)(1)

§ 194. **1b) Kelime içinde**

"arasta < Far. ârâste ='çarşılarda aynı işi yapan esnafın bulunduğu bölüm' " 'arasta (:'RSTE)(1); ârâste (:aRAstE)(1) [**Men.** ârâste]

"hâtif ='gizli' " hâtıf (:HATF)(1)

"ihtilât ='karışma,' " ihtılât (ét-)(:EXTLAT)(3)

"irtibat ='alaka, ilgi' " irtıbât (:ERTBAt)(1)

"pota <Far. pûte " pota (p.-cılar)(:PVTA-cılar)(1); pote (:PVTE)(4)
[**Men.** pûtât, bûtákát < pûte p.]

"ustura < Far. üstûre" ustura (:EVSTVRA)(1); ustûre (:EVSTVRE)(2); (:ESTVRE)(1); (:EVsTVRE)(3)

[**Mol.** ustura; **Par.** usture, sütüre (:EVSTRE, stRE); **Men.** ûstûrá < üstüre (:EstRE) ; üstüre, hlk. ustura]

§ 195.**1c) Son seste**

"mebhût < ar. ='hayran' " mebhût (:MBhVT)(9)

"nebat ='bitki' " nebât (:NBAT)(1)

"put < Far. büt" put (:PVT)(2); but (:BVT)(2); put (:PVt)(6); put-hâne (:PVt XANE)(1); put-perest (:PVt-)(1); put-gede (:Pt-)(2); but (:BVt)(1); but~büt (:Bt)(1)

[**Mol.** put (, putperes, putpereslik); **Par.** put (:PVt); püthâne (:PtXANE); puta tap-(:PVt-E); **Har.** put (, putperest); **Men.** büt, hlk. püt, put (, büt hâne, büt kede)]

"rahatlık < Ar. râhat+lık ='hanım, avrat' " râhatlık (r.-ınuñ)(:RAHTLĞ--ınuñ)(1)

"raht ='at takımı' " raht (r.-lı)(:RXT-lı)(6)[**Men.** ráht]

"şast =' 60' " şast (:ŞST)(1)

2) Türkçe kelimelerde

Aşağıda sıraladığımız örneklerde de görüleceği üzere, Türkçe kalın sıradan kelimelerde t sesi her iki harfle de yazılabilmektedir.

Kalın sıradan kelimelerde ön seste t sesi genellikle T ile yazıldığı halde (Tulum 1991, sh. 26) SN'deki 'toz', 'Tortum' gibi örneklerde t ile de yazılmaktadır. Bu kelimelerde t sesini karşılayan harfler ünlüyü ayırdetmemektedirler. Buraya ikili yazılışlı kelimeleri alıyoruz.

a. isimlerde:

§ 196. **aa) Kelime başında**

"damga" tamga (:TAMĞA)(17); tamga (:TAMĞE)(2); t.-dan (1); tamgalamağa (:TMĞ--lamağa)(1); damga-cı (:DAMĞA-cı)(1)

[**Par.** tamga (:TMĞA); **Men**. damga (:TMĞE); damgalamak; damgalü)]

"Tortum" tortum (:TVRTVM)(10); (:TVRıVM)(1); (:ıVRTVM)(1); (:ıVRıVM)(13)

"toz" toz (:ıVz)(2); Tozkoparan (:TVz-koparan)(1)

"Tozanlı" tozanlı (:TVzALY)(2); (:ızANLY)(1)

§ 197. **ab) Kelime içinde**

"balta" balta (:BALTE)(5); (:BLTE)(1); (:BALıE)(6)

[**Par**. balta (:BALıE, BLıE; **Har**. balta; baltaci; **Men**. balta (:BALıE); baltacî]

"Çatalca" çatalca (:ÇTALCE)(3); çatal (:ÇıAL)(5)

"otağ" otak (o. Meydanı)(:EVıAQ)(1); otağ-a (:EVıAĞ -a)(1); otak (:EVTAQ)(1); o.-cılar (2); otağ-lar (:EVTAĞ-lar)(1); otağına (:EVTAĞ-ına)(2); o.-ı menhûs(1)

"otuz" otuz (:EVTVz)(68); (:EVıVz)(7)

"sırtlan" sırtlan (:SRTLAN)(1); sırtlan (:sRıLAN)(1)

[**Men**. sırtlan (:sRTLAN)]

§ 198. **ac) Son seste**

"bulut" bulut (:BLVT)(13); (:BLVı)(1)

"kanat" kanat (:QNAT)(8); kanat (:QNAı)(5); kanad (:QNAD)(2)

b. fiillerde:

§ 199. Türkçe isimlerde olduğu gibi fiillerde de t sesi genellikle, kalın sıradan olanlarda T ile, ince sıradan olanlarda t ile yazılmıştır. İnce sıradan fiillerde her hangi bir ikilik yok iken, bu ses kalın sıradan kelimelerde bazen T ile bazen t ile yazılmıştır. Buraya yine ikili yazılışlı kelimeleri alıyoruz.

"at- " at- (:aT-arak)(1); at-up (:at-up)(36); atmaca (a. yani tohum buğdayın)(:EtMECE)(1); (atmaca kuşu)(3)

"bat- " bat- (:BAT-)(5); bat- (:BAt-)(1)

"otur- " otur- (:EVTVR-)(66); (:EVtVR-)(2)

"yat- " yat- (:YAT-)(13); (:YT-) (75); yatak (:YTAQ)(5); yat- (:YAt-)(31); yatak (:YtAQ) (12); yatsı (:YAtsY)(1)

§ 200. **db) T > t**

Buradaki değişiklik ön ve iç seste bağlı hecedeki ünlünün inceldiğine işaret etmektedir. Uzun ünlülü hecelerde -önde olsun sonda olsun- böyle bir durum söz konusu değildir. O sebeple T, 'irtibat' ve 'takke' kelimelerinde bağlı olduğu hecenin ünlüsünü tayin etmemektedir.

"haltiyyat ='münasebetsizlikler' " haltiyyât (:XLtYYAt)(1)

"irtibat =' ilgi' " irtibât (:ERtBAt)(1); irtıbât (:ERTBAt)(1)

"müfrit < Ar. mufrit (:MFRT)[Red.]='aşırıya kaçan' " müfrit (:MFRt)(1)

"tahin < Ar. tahîne" tehîne (:tHYNE)(1)

"takke < Ar. tâkıye [Stein.]" takye (t.-ciler)(:tAQYE-ciler)(1); takyeciyân (1); takya-cı (:tAQYA-cı)(2); takya-lar (:tAQYA)(1); takya-lı (1); t.-cılaruñ (1); takya-ciler (:tQYA-ciler)(1); takya-lı (:TAQYE)(2)

[**Mol**. takye(=takie); **Par**. takiye (:tQYE); **Men**. tákyá t. (, demır tákyásî) = **Pileus:** tákyá (:tQYE)]

e) k Sesiyle İlgili Değişmeler

§ 201. **Q > K**

Q ve K harfleri eski yazıda ünlü değerlerini belirtmeye de yarayan ünsüz harfleridir. Bu harfler biri art damak diğeri ön damak k'si olmak üzere iki ayrı sesi karşıladıkları için bağlı oldukları hece ünlüsünün

tespitinde çoğu zaman belirleyici olmaktadırlar.

Aşağıdaki 'sahk' ve 'zerk' kelimelerindeki değişmenin, çift doruklu hecelerin ünlü başlı bir kelimeyle açılması sonucu art damak ünsüzünün ince ünlülü bir hecenin ilk sesi durumuna gelmesi (sah ket-, zer ket- gibi) sebebiyle olduğunu söylemek mümkündür. Diğer iki kelimedeki değişmede ise ilk hece ünlüsünün etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim SN'de 'maskov' un Q'lı şekli s, K'li şekli s harfiyle yazılmıştır.

"enkaz ='yıkıntı' " enkâz (:ENKAz)(1)

"Moskova" mesko(~u)(:MsKV)(4); meskov (~uv)(:MsKVV)(3); masko (:MSQV)(1); maskov-uñ (:MSQVV -uñ)(3)

"sáhk < Ar. (:sHQ)='ezme, dövme' " sahk (ét-)(:SHK)(2); sahk (:SHQ)(1)

"zerk ='batırma' " zerk (ét-)(kalkanın def'a-i vâhidde z. édüp, iki karış güzer édüp)(:zRK)(4)

9. Gırtlak Ünsüzlerinin Birbirleriyle Değişmeleri

Türkçeye yabancı olan bu iki ses ön seste ünlülerin yerine kullanılmakta, komşu ünlünün art (kalın) yahut ön (ince) olmasına göre birbirleriyle değişebilmektedirler. Zaten bu ünsüzler diğer durumlarda da ya düşmekte yahut başka ünsüzlere değişmek suretiyle Türkçeleşmektedirler. SN'deki örnekler bu iki sesin Türkçe söyleyişte ön seste aynı sesi karşıladığını göstermektedir.

§ 202. a) ' (hemze) > ' (ayın)

"arsata < Far. ârâste ='çarşılarda aynı işi yapan esnafın bulunduğu bölüm' " 'arasta (:'RSTE)(1); ârâste (:aRAstE)(1) [**Men.** ârâste]

"ejderha ~ ejdeha" 'ajdehâ (:'JDhA)(1); ejdehâ (:EJDhA)(8); ejderhâ (:EJDRhA)(3); 'ajder (:'JDR)(2); ejder (:EJDR)(9); 'ajderhân (:'JDRXAN)(1); ejderhân (:EJDRXAN)(1)

[**Mol**. eşder; **Par**. ejder; ejderhâ; **Men**. ejdehâ, ejderhâ]

"eşkiya" 'aşkıyâ (:'ŞQYA)(52); 'aşkıye (:'ŞQYE)(1); 'askıyâ (:'sQYA)(2); eşkıyâ (:EŞQYA) (∞)

[**Par**. eşkiyâ (:EŞQYA); **Har**. eskia; **Men** . eşkiyâ; eşkiyâlık]

"izar < Ar. izâr ='örtü' " 'ızâr (:'zAR)(2)

§ 203. b) ‘ (ayın) > ' (hemze)

"Abâ " abâ (Şeyh A.)(:EBA)(1)

"an < Ar. ‘an =' -dan/-den' (a... karîbü'z-zamân)(:aN)(1)

"Arnavut" arnavud (:aRNVD)(1); arnabud (:ERNABVD)(1); arnavud (:'RNAVD)(1); ârâbûd(:'ANABVD)(1)

[**Mol**. Arnavut; **Par**. ârnâvud (:aRNAVD); ârnavud (:aRNVD); arnavud (:ERNVD); **Har**. Arnold; **Men** . arnaud]

"Azrail Ar. ‘azrâ'îl" ezrâ‘il (:EzRA'YL)(1); (:EdzRA'YL)(1)

[**Men**. ‘ızrâil]

"iyâl < Ar. ‘ıyâl ='aile' " iyâl (:EYAL)(5); ehl-i i...(21); evlâd ü i.(2);‘ıyâl (:'YAL)(2) ; ehl-i ‘ı. (4); evlâd ü ‘ı. (3)

[**Par**. ‘ayâl (ehl-i ‘a.)(:'YAL); **Men**. ‘ıyâl, hlk. ‘áyâl]

10. Dağılma

Patlamalı ünsüzlerden ç ile sızmalı ünsüzlerden j, ş, s, z seslerinin ön seste, iç seste ve son seste olmak üzere birbirleriyle değiştikleri görülmektedir. Bunlardan ç>ş değişmesi Türkçe kelimelerde daha çok t ünsüzü önünde vuku bulmaktadır (Banguoğlu 1974, § 88; Demircan 1979, sh. 51(iv)). Aslında aynı şartlarda söyleyişte genellikle var olan bu dağılma SN'de bir örnekte (üç yerde) yazıya geçirilmiştir: "kaç- " kaş- (k.-dı)(:QŞ-dı)(3) [**Mol**.(iştima)]. SN'dekilerle birlikte Mol.'daki örnek bu hadisenin 17. asırda da varlığını göstermektedir.

Bu gelişme yabancı kelimelerde daha yaygın olarak görülmektedir. Aşağıda verdiğimiz kelimelerden bir çoğu (çarşı, çakal, çoban, çorba vb) bu gün gelişmeli şekilleriyle dile yerleşmişlerdir. Bunların daha o devirde gelişmeli şe killeriyle yaygın olarak kullanıldıkları ve yazıya geçirildikleri anlaşılmaktadır.

Ancak bunların arasında SN'de, gelişmeli şekliyle dilde yaygınlık kazanmamış veya ikili şekilde kullanılan kelimeler bulunmaktadır. SN ve diğer eserlerdeki şekillerinden, 'çerkez', 'papuç' gibi kelimelerin değişik çevrelerde farklı söyleyişlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Bir de SN'ye mahsus yazılışlar bulunmaktadır (keykavuş, şemm vb.) ki bunlar muhtemelen Evliya'nın hususî telaffuzunu aksettiren veya mahallî söyleyişleri veren örnekler olmalıdır.

§ 204. a) s > ş

"çarşı" çârşû (:ÇARŞV)(25); cârşû (:CARŞV)(1) çâr–sû (:ÇARSV)(6)

[**Par**. çârsû; **Har** . çarşi; **Men**. çârsû, hlk. çârşû = **Forum:** çârsû, hlk. çarşu]

"Çasar " çâşâr (Nemse ç. -ıñun)(:ÇAŞAR)(1); çâsâr (:ÇAsAR)(1)

"çerkez" çerkez (:ÇRKz)(12); çerkezistân (8); çerâkiz(4); çerkes (:ÇRKs)(16); çerâkis (1); çerkeş (:ÇDKŞ)(6)

[**Par**. çirkez; **Har**. çirkas; **Men**. çerkes, çerkeslik = **Oeconomia:** çerkeslik; **compendium:** çerkeslik, çerkezlik]

"İspanya" işbâniya (:EŞBANYE)(1)

"keykavus" keykâvuş (:KYKAVVŞ)(1)

"semm < Ar. ='zehirleme' " şemm (:ŞMM)(1)

§ 205. **b) ş > s**

"işkence < Far. şkence" iskence (:EsKNCE)(2); işkence (5)

[**Mol**. iskence; isgence; isgencelenmiş; **Par**. iskence (:EsKNCE); işkence, şikence (:EŞKNCE, ŞKNCE); **Men**. işkence, iskence, şikence]

§ 206. **c) s > ç**

"Ahıska" ahıçka (:aXÇQE)(∞); ahıska (:aXsQE)(1)

§ 207. **ç) ş > ç**

"çakal < Far. şağâl" çakâl (:ÇQAL)(1); şagâl (∞)

[**Men**. çakal, çákâl; şágâl, çakal = **Hylax:** çakal, ságâl, şigâl]

"çoban < Far. şûbân" coban (:CVBAN)(1); çoban (:ÇVBAN)(1); Çoban Bay (8)

[**Mol**. çoban; **Par**. çoban, şûbân (:ÇVBAN, ŞVBAN); çôbân (:ÇVBAN); çobanlık; şûbân; **Men**. şûbân, çobân = **Pastor:** çoban < şûbân]

"çorba < Far. şûrbâ" çorba (:ÇVRBA)(60); çobra (:ÇVBRE)(22); çopra (:ÇVPRE)(2); şûrbâ (:ŞVRBA)(∞)

[**Mol**. çorba; **Par**. çorbâ (:ÇVRBA); şûrbâ (:ŞVRBA); **Har**. çorba; **Men**. şorbâ, hlk.çorba]

"güllaç < güllü+aş" güllac (g. yaparak) (:KLLAC)(1)

[**Par**. gülâc (:KLAC); **Men** . gülâc]

"papuç < Far. pây-pûş" pâpûç (:PAPVÇ)(1); pâbûç-lar (:PABVÇ)(7); pâbûc (:PABVC) (18); pâbûc (ünlüyle genişleyenler)(13); pâbûccıyân (1); pâpûc-cı (:PAPVC-cı)(11); pâbuc-cı (:PABVC-cı) (4); bâpûc (:BABVC)(2); bâbûç (:BABVÇ)(1); bâbûc ile (:BABVC)(5); pâypûş (:PAYPVŞ)(8); pâybûş (:PAYBVŞ)(1); pâpûş (:PAPVŞ)(2)

[**Mol**. babuc; papuç; pabuç (; pabuççuk; papuciler; papucigas; papuci çikarmak); **Par**. papuc (:PAPVÇ)(p. -laruñ); papuç (:PAPVÇ); babuc (b. -uñ)(:BABVC); **Men**. pâpûş, hlk. papuc, papuçci = **Sutrina:** pâpûççi dükâni; **Sutor:** pâpûşçi, hlk. pâpucçi; **Calcearius:** pâpûşçi, hlk. papuççi; **calceolus:** papuççik; **Calceus:** pâpûş, hlk. papuc]

"şimşir < Far. şemşîr" çimşir (:ÇMŞR)(2); cimşîr (:CMŞYR)(1)

[**Mol**. çimşir; **Par**. çimşir, şimşâd (:ÇMŞYR, ŞMŞAD); **Men**. şemşîr, hlk. şimşîr < çimşîr = **Buxus:** çimşir]

§ 208. d) ç > ş

"kireç" kireş (k.-ci)(:KRŞ-ci)(2); kirec (:KRC)(17); kirec-ci (10); (:KRC CY)(3)

[**Par**. kirec (:KRC); kireç (k. ocağı); kirecçi (:KRC-çi); **Men**. kirec (ocağı, taşi, südi burni)]

"köçek ='deve yavrusu" köşek (:KVŞK)(2); köçek (:KVÇK)(3); köçecik (:KVÇE-cik) (1)

[**Men**. kûçek, deve kûçegi]

"Nahçıvan" nahçivân (n. -îdir)(2); nahşivânîdir (2); nakşivân(2)

§ 209. e) j > z

"müjde" müzde (:MVzDE)(2); müjde (:MVJDE)(2)

[**Mol**. muştu, musde; muşde; m.-ci; muşduluk; **Har**. muştuluk; **Men**. müjde p.; müjdeci t. = **Nuntium: quod pro nuntio láto datur.** müjde, müjdelik, hlk. muştuluk]

11. Ayrışma

§ 210. Boğumlanma noktaları aynı veya birbirine yakın ünsüzlerden biri, kelimedeki tekrarı veya ses itişmesini gidermek ve söyleyiş kolaylığını sağlamak için başka bir boğumlanma noktasına geçerek benzerinden uzaklaşmaktadır (Banguoğlu 1974, § 87). Bu değişme Türkçe kelimelere nispetle yabancı kelimelerde daha çok meydana gelmektedir (Banguoğlu, a.y.).

'tandır' kelimesinde, iç seste tekrarı gidermek için -nn- > -nd- gelişmesi olmuştur. Burada n ve d seslerinin her ikisinin de diş ünsüzü olması gelişmeyi kolaylaştırmıştır. Diğer kelimelerde ise doğrudan ayrışma söz konusudur.

Aşağıdaki, 'emildeş (**Tar. Söz.**: emikdeş, emikdaş, emükdaş)' ve 'ohlamur' hariç diğer kelimeler gelişmeli şekilleriyle bu gün dile yerleşmişlerdir. Bunlardan 'tandır', 'ekmek' ve 'menekşe' kelimelerinin orijinal yazılışlarıyla birlikte gelişmeli şekillerini aksettiren yazılışların da tespit edilmiş olmasından, bu kelimelerin gelişmeli şekilleriyle 17. asır Türkçesinde yaygınlık kazanmaya başladıkları anlaşılmaktadır. SN'de bir yerde rastlanılan 'mest = mesh (:Msı)' kelimesinde 'mest' kelimesiyle anlam ilişkisi bakımından semantik analoji (anlam benzeşmesi)'den söz etmek mümkündür.

"tandır < Ar. tennûr" tandır [t... masdısı (=köpeği)](:TNDR)(1)

[**Par.** tennûr (:tNNVR); **Men.** tenur; tennûr ~ tünnûr a. = **furnus manualis:** tennûr, hlk. tandur]

Doğrudan ayrışma

§ 211. **a) t > k**

"ekmek" ekmek (:EKMK)(7); ekmek-ci(3); etmek (:EtMK)(6); etmek-ci(2)

[**Mol.** ekmek; ekmekci; **Par.** etmek (:EtMK); **Har.** ekmeg, ekmekçi; etmeg, etmek; **Men.** etmek, hlk. ~ ekmek = **Panis:** etmek, ekmek]

§ 212. **b) k > l**

"emildeş < emikdeş ='süt kardeş' " emildeş (:EMLDŞ)(2)

§ 213. **c) f > k**

"menekşe < Far. benefşe" menekşe (:MNKŞE)(1)

[**Par.** benefşe, benefsec (:BNFŞE, BNFsC); **Men.** benefşe, hlk. , menekşe, benefsec (, saru benefşe) = **Viola:** benefşe, hlk. menefşe, menekşe, benefsec]

§ 214. **ç) f > h**

"ıhlamur < Yun. flamuri " ohlamur (:EVhLAMVR)(5)

[**Par.** ohlamur (:EVXLAMVR); **Men** . oglamur; ulamur < oglamur, filamur = **Tilia:** filamur, filamur agaci, ulamur, oglamur]

ÜNLÜLERİN DEĞİŞMESİ

Ünsüzlerde olduğu gibi ünlülerde de zaman içinde çeşitli sebeplerle değişmeler olabilmektedir. Bu değişmeler sıra değiştirme, darlaşma, genişleme, yuvarlaklaşma, düzleşme vb. şekillerde olmaktadır. Ses değişmeleri esas olarak seslerin hece, kelime ve cümle içinde kullanım esnasında birbirleriyle kaynaşmaları(Banguoğlu 1974, § 25) demek olduğundan değişmelerde genellikle kelime bünyesindeki seslerin birbirilerine etki etmeleri söz konusudur. Ünlü değişmeleri de çoğu zaman başka ünlü veya ünsüzlerin etkisiyle olmaktadır. Ancak bu etki her zaman aynı derecede ve aynı istikamette olmayabilmektedir. Bununla birlikte sebebi belli olmayan değişmeler de vardır ki bunları da dilin yapısındaki değişiklik temayülünden (Ergin, § 80) kaynaklandığını söylemek mümkündür.

1. i/e meselesi

Eski Türçe devresinden beri bu iki ses arasında belli kelimerde birinden diğerine geçiş olagelmiştir. Bir de bu geçişin ara devresi sayılabilecek kapalı e (é) devresi vardır (Emre, 1946; Arat 1951; Timurtaş 1981) ki biz burada bu konuya girmeyeceğiz. Bu gün e ünlüsünü bulunduran et-, de-, ver-, yedi, beş vb. kelimeler Eski Anadolu Türkçesi devresinde i'li olarak bulunuyorlardı (Timurtaş 1981). İlk hece ünlüsünde görülen i/e meselesi bu devreden sonra daha çok i>e istikametinde gelişme göstermiştir. Ancak bu gelişmenin hangi devirde başladığı ve gerçekleştiği, eski imlânın özelliği yüzünden kesin olarak tespit edilebilmiş değildir. Hem e hem i ile okunacak yazılışta kelimelerin yanında yer yer her iki şeklin de bir arada görüldüğü örnekler bulunmaktadır. Bu yazılışlar kapalı e (é) olarak değerlendirilmiştir. SN'deki şu yazılış da bu hususta tipik bir örnektir: ( ) Bc, 180b/34. Ancak bu ve buna benzer yazılışların şöyle bir yorumu da yapılabilir: Meselâ aynı kelime için söylersek, harfler kelimenin kalıplaşmış eski imlâsını, hareke ise gelişmeli şeklini yansıtıyor olabilir. Bu durumda sesin, gelişmeyi gösteren şekle göre okunması daha uygun olmaktadır.

Çalışmamızda de-, der-, er-, et-, giy-, in-, işit-, ver-, ye-, yelyet- ~ yetiş- fiilleriyle bel, beş, ertesi, el (memleket), elçi, ev, gece, geri, yedi, gine, yine,yel, yem ~ yemiş, yer ve yetmiş (70) isimlerinin durumlarıyla ilgili örnekler bulunmaktadır. Bu kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin değişmesine yani i>e (genişleme) veya e>i (darlaşma) gelişmesine, müteakip hecenin ünlüsünün de etki edebileceğini düşünerek tasnifimizi bu esasa göre yaptık. Çünkü bu kelimelerden bazılarında, örneğin de- kelimesinde bu gün de müteakip ünlünün durumunun kök ünlüsünü etkilemiş olabileceğiğini söylemek mümkündür: *de-yip, di-yecek.*

Ancak SN ve diğer eserlerde aynı ünlüyle devam ettiği halde kök ünlünün hem i'li hem e'li olduğu yazılışlar da mevcuttur. Bu ise söz konusu kelimenin ilk ünlüsünün her iki şekilde de kullanıldığına işaret etmiş olmalıdır. Çalışmamıza aldığımız kelimelerin önceki devirdeki şekillerinin dar ünlülü olduklarını düşünürsek (giy- ve işit- hariç), bunların aksine durumları gösteren yazılışlar bizim için daha anlamlıdır. Buradan hareketle, değişikliğe işaret eden yazılıştaki kelimelerde i/e meselesinin günümüz Türkçesindeki şekillere bir hayli yaklaştığı görülmektedir. Men.'deki é'li kelimelere 'hlk.' karşılık olark verilen şekiller bu gelişmenin 17. yüzyıl sonlarına doğru tamamlandığını göstermektedir (Boeschoten, sh. 86). SN'deki eski şekli koruyan yazılışlar için, kalıplaşmış imlânın etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir.

SN'deki harf veya hareke ile yazılmış örneklerin müteakip ünlünün durumuna göre dökümleri şöyledir:

açık hecelerde:

fiiller:

de- : di! (3); de-e [ne+de-](2); di-e (24); d° -e (205); de-i (7); di-i (453); d° -i (233); de-ü (1); di-ü (145); d° -ü (1987); di - ° (373)

der- : dir-e (1); d° - e (1)

er- : ir-e (4); °r-e (3); ir-ü (12); er-ü (2); ir-i (3); °r-i (2)

et- : id-e (∞); °d-e (1); id-ü (∞); id-i (∞); ed-i (1)

giy- : gey-i (6); g°y-i (7); gey-e (1); giy-e (1); g°y-e (42); gey-ü (2); g°y-ü (95)

in- : in-e (24); °n-e (2); en-e (1); en-i (1); °n-i (8); in-i (1)

işit- : işid- (hepsi)

ver- : ver-i (12); vir- ° (1); ver-ü (1); v°r-ü (204); ver- ü (3); vir-ü (1); v°r- ° (∞); v°r-i (∞); v°r-e (9); vir-e (28)

ye- : ye ! (13); yé (1); ye-e (14); yi-e (18); y° -e (53); ye-ü (2); y°-ü (40); ye-i (9); yi-i (1); ye-° (1); y°-i (25); y° -ü (1); y° - ° (11)

yel- : y°l-e (∞)

yet- : y°t-e (2); y°t- ° (2)

yetiş- : yetiş- (2); y°tiş- (21)

isimler:

bel: bel-i (6); b°l-i (28): b°l- ° (128)

beş: b°ş (aksine örnek yok)

el (memleket): °l-i (139); il-i (31)

gece: g°ce (368); gice (12)

geri: geri (2); gerü (2); g°ri (3); g°rü (69); giri (1); girü (13)

yedi: yedi (4); y°di (1188)

yem: y°m-i (2)

yemiş: yemiş (2); y°miş (6)

yer: yir-e (128); y°r-e (5); yer-i (12); y°r-i (326); yir-i (2); yer-ü (1); y°r- ° (2)

kapalı hecelerde:

fiiller:

de- : di- (3); de- (1); d° - (107); de-e (2); de-i (2); di- e (42); d°-e (966)

der- : d°r-e (1)

er- : ir-e (3; °r-e (8); ir-i (2); er-i (1); °r-i (8); °r- ü (1); °r- ° (3)

et- : it (1); it-e (8); it-i (21); et-i (1); °t-i (∞)

giy- : gey-e (1); g°y-e (15); g°y-i (22); g°y- ° (38); g°y-ü (2)

in- : en ! (2); °n (1); in-e (1); °n-e (7); °n-i (10); °n- ° (13); in-ü (26); en-ü (1); °n-ü (9); °n- ° (1)

ver- : ver ! (1); vir (1); v°r (9); vir-e (3); v°r-e (131); v°r- ° (86)

ye- : ye-r (1); yi-r (2); y° -r (3); ye-r-e (2); yi-r-e (1); y°- r-e (11); y° r-i (2); y°r- ° (1)

yet- : yet- i (1); y°t-i (∞)

isimler:

bel: b°l (3); b°l-i (2); b°l-e (20)

beş: b°ş (aksine örnek yok)

ertesi: irtesi (3); °rtesi (102)

el (memleket): il (8); °l-i (∞); °l-e (∞)

ev: ev (2); °v (∞)

yel: yel (2); y°l (1)

yem: y°m (5); yem-e (1)

yer: yer: (16); yir (5); y°r (55); yer-e (5); yir-e (39); y°r-e (724); yir-i (1); yer-i (2); y°r-i (108); yer-ü (1); y°r-ü (3)

yetmiş: (70): yetmiş (1); y°tmiş (462)

a) Fiiller

§ 215. 1.de-

[**Mol**. demek; **Par**. de-n-ilmez, de-n-ilmiş, de-r-ler, de-y-iş, de-yvermek, di-mek, di-n-ilmiş; **Har**. de- (bütün eklerle); **Men**. demek ~dimek; dimek (hálvâ ol dimegile hálvâmi olur, bal bal dimegile ağız tatlü olmaz)]

a. Açık hecede

"de ! " di ! (: دی)(3)

e~i (é) - e

di-meden (دِمَدِن)(1); (دیمدن)(2); di-mek- (دَمَک)(7); di-mekdir (دِمَکْدِر)(1); di-meğe (دِمَکَه)(1); (دمک)(122); (ne) de-mekdir (نَدَه مَکدر)(1); di-mez (دمز)(1); di-meyüp (دِمَیُوپ)(1); (دیمیوب)(2); di-ye (دیه)(4); (دییه)(1); di-yebilirsiz (دِیَه بلرسز)(1); di-yelim (دییلم)(1); (دیه لم)(1); (ne) de-yelim (نَدَیَه لِم)(1); di-y-ém (دیم)(1); di-yemem (دیه م)(1); di-yeme-mişler (دییه مه شلر) (1); di-yemeyüp (دِیَه میوب)(1); di-y-esin (دییه سن)(1); di-yen (دِیَن)(5); (دِین)(17); di-yene (دییِنه)(1); di-yeniñ (دییه نک)(1); di-sem (دیم)(2); di-seler (دِسَلَر)(1); di-señ (دِیسَك) (1); (دِیَک)(3); di-sen e! (دِسَنه)(1); ( )(16); di-yecek (دییه جك)(3); di-yerek (دِیَرَک)(4); (دِیَه رَک)(2); (دییرك)(6); (دیرك) (43); di-y-esiye (دِیَه سِیَه)(1)

e~i (é) - i

di-di (دِیدی)(3); (دیدی)(420); di-diñiz (دیدیکز)(1); di-dir- (دیدیرـ)(1); de-nilmişdi (دَنلمشدی)(3); (دیلمشدر)(2); de-nilüp (دنلوب)(12); di-nirse (دِنِرسه)(3); de-mişken (دَمِشکَن)(1); de-mişler (دَمِشلر)(2); (دمشلر)(87); di-miş (دِمِش)(3); dimişdir (دِمِشدر)(14); di-sin (دِسِن)(2); (دسلر)(1); di-yince (دِینجه)(2); (دینجه)(1); (دینجه)(130); di-y-icek (دِیجك)(1); di-y-iñ (دِیك)(1); (دیك)(1); (دیك)(1)

e~ü (é) - ü

di-dikde (دیدکده)(2); di-diği (دیدیکی)(23); (دیدیکنده)(24) ; (دیدکده)(273); di-dükde (دیدوکده)(82); di-düği (دیدوکی)(2); de-diğinde (دَه دیکنده)(1); de-d°m (دیدم)(103); di-diñ (دیدك)(7); de-yüp (دَیُوپ)(1); di-y-üp (دِیوُپ)(11; (دیوپ)(441); di-yü (دِیُو)(48); (دیو)(1546)

b. Kapalı hecede

di-ñ (دِل)(1); di-r (دیر)(1); di-r (دِر)(1); de-r (دَر)(7); (در)(107)

e~i (é) - e

di -rler (دِرلَر)(41); (درلر)(911); di-rse (دِرسه)(1); (درسه)(7); di-rseñ (درسك)(5); de-rken (دَركن)(1); (درکن) (21); (درایکن)(1)

e [~i](é) - i

de–n-il-miş (دنلشدر)(2); de-nmişdir (دَنمشدر)(1); (دنمشدر)(1); de-rdi (دردی)(2); de-rmiş(درمش)(1); (درایمش)(1); de-rsin (دَرسن)(1); (درسن)(3); (ne) de-rsin (ندرسن)(7); de-rsiz (درسز)(1); (ne) d...(ندرسز)(2)

§ 216. **2. dér-**

[**Par.** dir-mek (:DYR- ; DR-); **Men.** dir-mek]

dér-eyim (دیرَیم)(1); dér-erdi (دررِدی)(1); dér-me (ve çatma)(درمه)(1)

§ 217. **3.er-**

[**Par.** ir-mek; iriş-mek; **Har.** ir- (ér-); **Men.** ir-mek, er-mek (Her kişi ‘áklı irdügi kádár ‘ılimden násîb âlür.)]

a. Açık hecede

i (é) - e

ir-er (اِرَرْ)(2); (ارر)(1); ir-elim (ایرهلم)(1); ir-esin (ایرهسن)(1); ir-emez (ایرهمز)(2)

i (é) - i

ir-işdi (ایرشدی)(2); ir-ince (ارنجه)(1); irişdir- (ایرشدیر)(3); ir-işe (ارپشه)(1); ir-işem (ارپشم) (1); ir-işmez (ارشمز)(1)

e~i (é) - ü

ir-üp (اِرُوپ)(3); (ایروپ)(5); er-üp(اَرُوپ)(2)

b. Kapalı hecede

i [~e] (é) - e

ir-medi (ارمدی)(1); (ارمدی)(2); ; ir-meden (ارمدن)(2); ir-mek (ارمك)(3); ir-meyen (اِرْمَیَن)(1); ir-mez (ارمز)(4); (اِرمَش)(1); ir-mişdir (اِرمشدر)(1); (ارمش)(2)

e~i (é) - i

ir-dikde (اردکده)(2); ir-di (اِردی)(1); (اردی)(3); er-miş (اَرمش)(1): (ارمش)(3)

é - ü

ir-gür- (ارگور)(1); (ارگر)(1)

§ 218. 4. ét-

[**Mol**. et-; **Par**. it- (tenzîl it-); et-; etdürmek(haz e...); **Har**. et-, it- ; **Men**. itmek, hlk. etmek]

a. Açık hecede

i [~e] (é) - e

eder (ایدر)(1); (ادر)(1); (ادر)(1); (ایدر)(∞)

é - ü

idüp (ایدوب)(hepsi)

e~i (é) - i

idin- (ایدنه)(17; ایدینرسن)(1); edin- (ادینر)(1)

b. Kapalı hecede

it ! (ایت)(1)

i [~e] (é) - e

it-me- (ایتدم)(1); (ایتمکی)(1); (ایتمز)(1); (ایته)(5)

e~i (é) - i

it-dik (ایدیلی)(1); (ایدکلری)(1); (ایدکسه)(1); (ایدیلر)(3); (ایدردی)(1); (ایدردك)(1); it-sin (ایتسین)(4); et-sinler (sedd et-)(اتسنلر)(1); it-miş (ایتمش)(9); (اتش)(∞)

§ 219. **5. giy-**

[**Mol.** geymek, geynmek; **Par.** geymek; geyenmek; geyinmek; geyimlü; **Har**. géy- (giej-), gey- (gyei-, gyej-); **Men**. geymek (göñlegi geymek, hlk. gömlegi geymek), geyecek (, geyisi)]

a. Açık hecede

e~i (é) - e

gey-en (گیمش)(1); gey-er (g.-se)(گیرسه)(1); giy-erdi (گیردی)(1); giy-er-ler (گیرلر)(40)

e [~i] (é) - i

gey-ince (گینجه)(2); geyir ='giy!' (گیر)(1); gey-ilen (گییلن)(1); gey-ilüp (گیلوب) (2); gey-imli (گیملی)(1); (گیملی)(3); gey-inüp (گینوب)(2);(گینوب)(1)

e [~i] (é) - ü

gey-üp (گیوُپ)(2); (گیوپ)(95)

b. Kapalı hecede

[e~] i (é) - e

giy-ecek (گیه‌جك)(1); gey-mek (گیمکی)(1); (گیمکه)(13); (گیمیوپ)(1); giy-mez (گیمز)(1)

é - i

gey-di (گیدی)(1); gey-diler (گیدیلر)(1); gey-dik (گیدك)(4); gey-diğiyçün (گیدیکچون)(1); gey-dim (گیدم)(3); gey-dir- (گیدر)(9); gey-dirüp (گیدروپ)(30); gey-miş (گیمش)(10)

geysi (گیسی)(1)

[**Men.** geyisi = **Indumentum:** geisi; **ilinteam:** geyisı]

é - ü

gey-dügi (گیدوکی)(2)

§ 220. **6. in-**

[**Mol.** en-; endir-; eniş; enmiş; **Par.** in-; inán ( ); indür-; indürmeklik; inici; iniş; inmiş; endür-; endürülmiş; eniş; **Har.** én- ; **Men.** in- , hlk. en- ; indür- ~ endür-]

a. Açık hecede

e~i (é) - e

in–elim (اینه‌لم)(1); in-emeyüp (اینه‌میوپ)(1); in-en (اِیَنَی)(1); (اینی)(2); (انی)(1); in-er (اِینر)(1); (اینر)(18); en-er (اَنَر)(1); (انر)(1)

[e~] i (é) - i

en-ince (اَنِنجه)(1); in-ilir (اینلر)(1); (انیلر)(7); in-iş (ve yokuş)(اِنِشی)(1); (انشی)(1)

e~i (é) - ü

in-üp (اِنُوپ)(1); (اینوپ)(22); en-üp (اَنُوپ)(1); (انوپ)(9); in-üñ (اینوك)(1); (اینك)(2); (اینك) (1); (انك)(1)

b. Kapalı hecede

en (اَن)(2); (ان)(1)

é - e

inme (انمیوپ)(2); inmeden (انمدن)(1); in-medi (انمدی)(2); in-mediñiz ( )(1); in-mem (انم)(1); in-seler (انسه)(1)

é - i

in-di (اندی)(2); in-dir- (اندیر)(6); in-diriñ (اندرك)(13); in-miş (انمش)(2)

§ 221. **7. işit-**

[**Mol.** eşit-; eşidilme-; **Har.** işiti-; **Men.** işitmek (azacik işitmek)]

işit- (-ایشدر)(1)

§ 222. **8. ver-**

[**Mol.** ver-; **Par.** vir-; virán (ویرآن); virilmiş; deyver-; deyvir-; **Har.** ver-, vir-, bul ver-, dey ver-; **Men.** vir-, hlk. ver- (, viril-, viresiye al-)]

a. Açık hecede

[e~] (é) - e

vir-e ='versin' (ویره)(7); virecek (ویره جك)(1); vir-elim (ویرهلم)(6); (ورهلم)(3); vir-em (ویرم)(1); vir-en (ویرن)(1); (ویرن)(2); (ورن)(2); vireniñ (ویرهنك)(1); vir-erek (ویرهرك) (7); vir-eyim (ویرهیم) (1); (وریم)(4)

e~i (é) - i

ver-ici (وَرِجی)(1); (ورجي)(∞); ver-il- (ورلر)(∞); ver-iñ (ورك)(1); ver-ince (ورنجه)(∞); ver-ir (وَرِر)(10); vir-ir (ویرر)(1); (koy) ver-ir (وَرِرْ)(1); ver-irmiş ( )(∞)

e~i (é) - ü

ver-üñ (وُرُك)(1); (koy)verüp (وُرُوپ)(1)

ver-üp (وَرُوپ)(3); vir–üp (ویروپ)(1); (وروپ)(203)

b. Kapalı hecede

vir! (وِر)(1); ver! (Bir makrame hapsi v...[Trb. yör.])(وَر)(1); (ور)(3)

[e~] i (é) - e

vir-mek (وِرمکه)(1); vir-mem (ورم)(103); vir-memişsin (وِرمه مشسن)(1); vir-sek (وِرسك)(1); virse (ورسه)(∞)

[e~i] é - i

ver-d m (وردم)(?6); ver-miş (ورمش)(16); ver-sin (ورسن)(9)

§ 223. **9. ye-**

[**Mol**. ye-; **Par**. ye-; yeycek; yeyecek; yenilür, yemek; yerken; **Har**. ye-; **Men**. ye- (, yeyici, yeyecek)= **Cibus:** yeyecek, yeygü, yeyü, yem, yemek, gicelik, öyle yemeler içmeler]

a. Açık hecede

ye! (يَه)(3); (يه)(10); (يىه)(Al bu ekmeği ye!)(1)

e~i (é) - e

yi-me ! (يىمه)(1); (يمه)(6); ye-mede (يمده)(2); yi-meği (يىمكى)(1); (يىمكه)(1); yemek (يمك)(13); ye-medik (يمدك)(1); ye-memiş (يَمَمه‌مش)(1); yi-memiş (يىمه‌مش)(1); ye-mesin (يمه‌سن)(1); yi-meyüp (يىمه‌يوپ)(2); (يمىوپ)(5); yi-se (يىسه)(2); (يىسه)(3); yi-yesin (يىه‌سن)(1); ye-ye (يَيَه)(2); yi-ye (يىيه)(1); ye-yelim (يَيَه‌لم)(2); (يَهَيلم)(2); (يه‌يلم)(5); (يىه‌لم)(3); ye-yen (يه‌ين)(1); ye-yeni (يَيَه‌نى)(1); yi-yen (يَين)(2); (يىين)(3); (يىه‌نك)(1); (يىن)(4); yi-yerek (يىيه‌رك)(1); (يىيه‌رك) (1); (يىيرك) (1); yi-yeyim (يىيه‌يم)(1)

e~i (é) - i

ye-di (يدى)(7); ye-dik (يَدَك)(1); (يدك)(6); ye-diñiz (يديكز)(2); ye-diler (يديلر)(3); ye-diğimiz (يديكمز)(1); ye-dikleri (يدكلرى)(2); ye-dim (يدم)(1); ye-dirüp (يديروپ)(6); (يدروپ)(5); ye-yince (يينجه)(1); ye-miş (يَمَش)(1); (يمش)(9); ye-mişiz (يمشز)(1); ye-nilüp (ينيلوپ)(1); ye-nir mi (يَنِرمى)(1); (ينرسه)(1); ye-sin (يه‌سن)(5); (يسنلر)(1); ye-yin (يَيِن)(1); (يَيك)(1)

é - ü

ye-yüp (يَيُوْپ)(2); (يىوپ)(40)

b. Kapalı hecede

ye-r (يَر)(1); yi-r (يىر)(2); (ير)(3)

e~i (é) - e

ye-r-ken (يركن)(2); ye-rler (يَرلر)(1); yi-rler (يِرلر)(1); (برلر)(11); ye-rse (يَرسه)(1)

[e~i] é - i

ye-r misin (يرمسن)(1); ye-rsin (يرسن)(1); ye-rsiz (يرسز)(1)

§ 224. **10. yel-**

[**Men**. yel-mek]

yel- (يلرك)(1)[ev- ='acele etmek']; **Par**. iv-; ivdür-; **Har**. ev-; **Men**.

iv-, hlk. ev-]

§ 225. **11.yet- yetiş-**

[**Par**. yet-; yetecek; yeter; yetiş-; **Har** . yet-, yetiş- ; **Men**. yet- (, yetür-), yetiş- (, yetiştür-)]

a. Açık hecede

é - e

yet-er (يتر)(2)(kendi biter, kendi y...)

e[~i] (é) - i

yet-ir- (y.-diler)(يترديلر)(1); y. -üp (يتروب)(1); yetiş ! (يَتِشِ)(1); (يتشى)(2); yetiş-elim (يَتِشَلِم)(1); yetiş-dirüp (يتشدرب)(1); yetiş-üp (يتشوب)(18)

b. Kapalı hecede

é - i

yet- (y.-di)(يَتديلر)(1); (يتدى)(2); yet-miş (يَتمش)(1); (يتمش)(9)

b) İsimler

§ 226. **1. bel**

[**Mol**. bel; belle-; **Par**. bel ; **Men**. bel]

a. Açık hecede

é - i

bel-i (بُلي)(3); (بلي)(14); bel-im (بلم)(2); bel-iñ (بلك)(2); bel-in (بَلِن)(2) ; (بلن) (110); bel-inde (بلنده)(7); bel-inden (بلندن) (7); bel-ine (بَلِنَه)(1); (بلينه)(8); (بلنه)(3); bel-ini (بلنى)(1)

b. Kapalı hecede

bel (بل)(3); bel-de (بلده)(4); beller (بلّر)(26); bel-li (بلّى)(2)

§ 227. **2. beş**

[**Mol**. beş; beşer beşer; beşinci; **Par**. be; beşer; **Har**. beş, bes; **Men**. beş (, beş parmak)]

a. Açık hecede

é - e

beş-er (بشر)(5)

é - i

beş–inci (بشنجی)(23); beş-inde (بشنده)(1); beş-ine (بشنه)(1)

b. Kapalı hecede

beş (بش)(144); beş yüz (بشیوز)(26)

§ 228. **3.ertesi**

[**Mo**l. ertesi gün; **Par**. irtesi (bâzâr i.)(2); **Har**. ertesi; **Men**. irte (I, 411) (mektûbüñüz geldügi günüñ irtesi); irte hlk. erte (I, 94); (bâzâr: bâzâr irtesi) = **mane**:.. irte, erte]

irtesi (ارتسی)(2); (ابرتسی)(1); (ارتسی)(102)

§ 229. **4. él (memleket)**

[**Mol**. (Rum) eli; (Bulgar) eli; **Par**. (Rum) ili; **Har**. el (Rumeli, Urumeli)(el ='yabancı'); **Men**. rûmeli (روم ایلی),(il, hlk. el=' yebanci']

il (ال)(∞)

é - i

il-i (Rûm i...)(ایلی)(31); (Rûm ili, Ken'ân ili, Koca ili)(الي)(84); Rûm ili-n (الن)(1); Rûm ilinde (الده)(55); el–leri (الری)(3)

§ 230. **5. elçi**

[**Mol**. elçi; elçilik; **Par**. ilçi; ilçilik; ilçılık (:ELÇYLQ); **Har**. elçi (elcsi, elcşi); **Men**. elçi, ilçi]

elci-lik (الجیلك)(9); elçi (الچی)(79)

§ 231. **6. gece**

[**Mol**. gece (ghiegie , ghege , ghiege); **Par**. gice; gicelen-; gecele-; **Har**. gece (gegse, gegşe, getşe); **Men**. gice, hlk. gece; gicele-, hlk. gecele-, gicelik]

gice (گیجه)(380)

§ 232. **7.geri**

"geri < ke+rü [Clauson] ". [**Mol**. geri (dur-), (ver-); **Par**. girü (, girüce), (, girü); (girü, giride); girü ko-; girü; giri; **Har**. geri; **Men**. gi-

rü (, g. dönmek, g. göndermek, işten g. kalmak, g. virmek, g. bozuşmak, şimden gerü = **Rursus:** girü; **Retro:** girü ~ giri, geri]

e - i

geri (g.-ce dur!) (گریجه) (1);(g. kalma)(گرك) (1); geri-den (گریدن)(1); geri-si (گریسی)(1); [bizim 'azkerüñ ilerisi g.-sine bakmayup](گریسنه) (1); giri ('askerimizüñ g.-si dökülüp)(گریسنه)(1)

e - ü

gerü (g.-de kalup)(گرودہ)(1); gerü-ye (گرویه)(1); girü (g. firâr et-)(گرو) (8); ( )(31); girü-de (گرودہ)(1); (گرودہ) (9); girü-deki (گرودہ کی)(1); (گرودہ کی)(2); girü-ye (گرویه)(9); girü girü (گرو گرو)(1); (گرو گرو)(2); şimden girü (شمدن گرو)(4)

'gine ve yine' edatlarının ilk ünlülerinde de bir daralma söz konusudur. Bu edatlar menşe bakımından farklı oldukları halde fonksiyon yakınlığı sebebiyle çoğu zaman birbirine karıştırılmaktadır (Hacıeminoğlu 1984 , sh. 257, 312-3)

gine (:KNE)(3); (:KYNE)(4)

[**Men.**= **Rursus:** yine, yene, gene, tekrâr, girü]

yine (< yan-a) (:YNE)(3+126)

[**Mol**. yene; **Par**. gine; yene; **Har**. yene, yine; gine; **Men**. gene~gine; yine, yene]

§ 233. **8. yedi (7)**

[**Mol**. yedi (ledi); **Par**. yedi; yedişer; **Har**. yedi; **Men**. yedi]

yedi (يَدِي)(4); (يدى)(1184); yedi yüz(5); yedi-nci (55)

§ 234. **9. yel 'rüzgar'**

[**Mol.** yel (lel); (y. değirmeni); **Men** . yel (, y. değirmeni)]

yel (يَلْ)(2); (يل)(4)

§ 235. **10. yem, yemiş**

[**Mol**. yemiş, yemişci, yemişli; **Par**. yem; yemlik; yemle-; yemiş; **Har**. yem (iem, yem); **Men**. yem (, kuş yemi, ata yem kestürmek)]

yem (يَمْ)(1); (يم)(7)

yemiş (y. iskelesi)(يَمِشِ)(2); (y. iskelesi, paşa)(يمش)(6)

§ 236. **11.yer**

[**Mol**.yer (ler); **Par**. yer (: يَرْ); (: يَيْرْ); yer-de; yer-e; yer-li; **Har**. yer (bütün ekli şekillerde); **Men**. yer ~yir (, yerlü ~ yerli)]

a. Açık hecede

é - e

yir-e (يِيره)(1); (يِيره)(127); (يره)(5)

é -i

yer-i (يَرِ)(4); yir-i (يِيرِ)(1); (يرِ)(130); yer-idir (يريدر)(18); yer-im (يرِم)(3); (يرم) (1); yer-imiz (يَرِمِز) (1); (يريمز)(2); yer-in (يَرِن)(3); yir-in (يِرِن)(1); (يرن)(6); yer-ince (يرنجه) (1); yer-inde (يَرِنده)(2); (يرنده) (61); yer-inden (يرندن)(23); yer-ine (يَرِينه)(1); (يرينه) (103); yer-ini (يَرِينِي)(1); (يريني)(1); yer-iniz (يريكز)(1)

é - ü

yer-üñ (يَرُن)(1); (يرك)(1)

b. Kapalı hecede

yer (يَرْ)(17); yir (يِيرْ)(2); (يِرْ)(1); (يِيرْ)(3); (يرْ)(55)

é - e

yer-de (يِيرده)(1); (يرده)(4); (يِيرده)(20); (يرده)(301); yer-den (يَرْدَنْ)(1); (يَرْدَن)(3); yir-den (يِيردن)(7); (يردن)(86); yer-ler (يَرلر)(1); yir-ler (يِرلرْ)(4); (يِيرلر)(1); (يرلر)(218); yer-leşdir- (يرلشدرو)(10)

é - i

yer-dir (يَرْدِرْ)(1); yir-dir (يِرْدِرْ)(1); (يِردِر)(97); yer-li (يَرلِي)(7); (يرلى)(1); yer-siz (يرسز)(3)

é - ü

yer-lü (يَرلُو)(1); (يرلُو)(3)

§ 237. **12. yetmiş (70)**

[**Mol**. yetmiş (letmisc); **Par**. yetmiş; yetmişlik; yetmişinci; **Har**. yetmiş; **Men**. yetmiş]

yetmiş (يَتمِشِ)(1); (يتمش)(462)

2. Darlaşma

g, ğ ve y ön damak ünsüzlerinin çevrelerindeki ünlüler üzerinde darlaştırıcı etkisi olduğu bilinmektedir (yéğen, géyik, éğri vb., Banguoğlu 1974, § 73). Bunlardan başka aşağıdaki örneklerde, d, l, n, t, r, s, ş, z diş ünsüzleriyle f, m, v dudak ünsüzlerinin de darlaştırıcı (özellikle de dar düz ünlüye değiştirme) etkisi olduğu görülmektedir.

Bu ünsüzlerin etkisiyle söyleyişte böyle bir değişme görüldüğü halde, harekesiz metinlerde bunların gösterilmesi imkânı bulunmamaktadır. Ayrıca, orijinal şekillerinin biliniyor olması keyfiyeti bu değişmelerin daha sonraları da yazıya geçirilmesini engellemiş olmalıdır. Bununla birlikte 'tiftik', 'pehlivan', 'bazirgan' vb. değişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazanıp yazıya geçirilmiş kelimeler bulunmaktadır. Bunlar ve bunlar gibi dilde kullanım alanı geniş olan kelimeler SN ile birlikte diğer eserlerde de gelişmeli şekilleriyle geçmektedir. Söz konusu kelimelerin bu devirde değişmeli şekilleriyle dile yerleştikleri anlaşılmaktadır. Bir de SN'de, diğer eserlerde darlaşmalı yazılışta (cendire, ekmik, sevdagir vb) olmayan örnekler vardır ki bunların Evliya'nın söyleyişini veya mahallî kullanılışı aksettirmiş olmaları mümkündür.

§ 238. **a) İlk hecede**

"ahtapot < Yun." ıhtapot (اختپوط)(1)

[Par. ohtaput (:EVXtAPVt); **Har.** aktapod]

"decâc < Ar.='tavuk' " dicâc (: دِجَاج)(1); dücâc (:دُوجاج)(1)

[Men. decâc]

"derâgûş < Far. der-âgûş ='kucaklama' " dirâgûş (:دِرَا غُوش)(10)

[Par. dirâgûş; dirâgûşluk; **Men.** derâgûş]

"ferâvân ='çok, fazla' " firâvân (: فِرَاوَان)(1); ferâvân (3)

[Par. ferâvân; **Men.** firâvân]

"gerd =' toz' " gird (: گِرد)(1) **[Men.** gerd]

"hemyan < Far. ='kese, sırt çantası' " him-yân (:هِمْيَان)(1)

[Men. hemyân = **Crumena:**hemyân]

"mehterhâne ='büyük davul' " mihter-hâne (: مِهترخانه)(1)

[Men. mehter hâne]

"peşşe ='sinek' " pişşe (: پِشَّه)(1) **[Men.** peşşe]

"reâyâ < Ar. çkl. ra'ıyye ='halk, teba' " ri'âyâ (: رِعَايَا)(3)

[**Par.** re'âyâ; **Har.** raia, raya; **Men.** rá'âyâ, hlk. rı'âyâ]

"sel < Ar. seyl" sil (:سِيل)(2)[**Men.** seyl]

"sevad < Ar. ='kara' " sivâd (: سَوَاد)(1)[**Men.** sevâd]

"şeb ü rûz ='gece gündüz' " şib (i~u) rûz (:شب روز)(1)[**Men.** şebürûz]

"şem' ='mum' " şim'a (: شَمْعَدَان)(1); şim'a-hâne (: شمعه خانه)(1)

"telâmîz < Ar. çkl. tilmîz ='öğrenci' " tilâmîz (t. -lik)(تلامیذلك)(1)

[**Par.** (telmiz; hem-telmîz); **Men.** telâmize ~ telâmîz]

"tiftik < Ar. teftîk" tiftik (:تِفتِيك)(1)

[**Men.** teftîk ~ teftik, tiftîk]

"zeâmet < Ar.='tımar' " zi'âmet (: زِعَامت)(1)

[**Har.** ziamet; **Men.** zı'âmet]

"zemistan < Far. ='kış' " zimistân (: زِمِسْتَان)(3)

[**Men.** zemistân, hlk. zimistân]

§ 239. **b) İç hecede**

"bazirgân < Far. bâzâr-gân =' alış verişçi' " bâzirgân (: بَازِرْگَان)(15)

[**Mol.** basirgan; basirganlik; **Par.** bâzergân; bâzergânlık; **Men.** bâzârgân; bâzırgân < bâzârgân; bâzırgânlık = **Negotiato:** bâzirgânlık (:BAzARKAN-lık); **Negotiari:**...bâzırgânlık et-]

"cendere < Far.< Yun.='baskı aleti, pres' " cendire (: جندیره)(1)

[**Par.** cendere;**Men.** cendere]

"hoş-elhân ='güzel sesli' " hôş–ilhân (:خوش الحان)(1)

[**Men.** hoş elhan ~ hoş âvâz]

"mancınık < Ar. mancenîk" mancınık (:MNCNYQ)(17; mancılık (:MANCLQ)(1)

[**Par.** mıncınık (:MNCYNQ)(7); **Men.** mencenîk]

"mukavemet ='direnme' " mukâvimet (مُقَاوِمَت)(1)

[**Men.** mukâvemet]

"mübalağa ='aşırılık' " mübâliğa (: مُبَالِغه)(1)

[**Par.** mübâliga; **Men.** mübâlágát, (mübâlágá ile)]

"mübaşeret ='başlama' " mübâşiret (ét-)(مُبَاشِرَت)(3)

[**Mol**. mubaşeret; **Har**. mübâşiret; **Men**. mübâşeret]

"mülâyemet ='yumuşaklık, uysallık' " mülâyimet (:)(1)

[**Men**. mülâyemet]

"pehlivan < Far. pehlevân" pehlivân (: پَهْلَوَان)(2)

[**Mol**. pehlevan; **Par**. pehlevân; pehlevânlikler; **Men**. pehlüvân; pehlüvânlık]

"rûşenâ ='tanıdık' " rûşinâ (: رُوشِنَا)(8) [**Men**. rûşinâ]

"şerefe < Ar. " şerife (: شَرِيفَه)(30)

[**Men**. şürfet, hlk. şürfe (4. hlk. şerefe); şürfelü; hlk. şerefelü]

"zindegânî < Far. ='dirilik' " zindigânî (: زِنْدِگَانِی)(1)

[**Men**. zindegânî; ab–ı z.]

§ 240. **c) Son hecede**

"ekmek" ekmik (: اکمِک)(1); ekmek (∞); etmek (7)

[**Mol**. ekmek; ekmekci; **Par**. etmek; **Har**. ekmeg, ekmekçi; etmeg, etmek; **Men**. etmek, hlk. ~ ekmek = **Panis:** etmek, ekmek]

§ 241. **Birleşik Fiillerde Gerundium Eklerinde Darlaşma**

Buraya aldığımız kelimelerde söz konusu ettiğimiz ses hareke (esre) veya y ile yahut da her ikisiyle yazılmıştır. Örneklerde bu günkü kullanılışlarıyla paralellik arz edecek şekilde darlaşma olduğu görülmektedir. Bu değişmenin komşu y veya l ünsüzlerinin darlaştırıcı etkisiyle olduğu ortadadır. -yor eki önündeki darlaşmanın bu devirde büyük ölçüde yaygınlaşmış olduğu söylenebilir.

"ayrılıyor" ayrılıyor (1)

"batıyor" batıyor (1)

"ediyor" édiyor (8)

"geliyor" geliyor (14)

"gidiyor" gidiyor (3)

"götürüyor" götürüyor (گُتُورُويور)(1)

"kaçıyor " kaçıyor (1)

"olmuyor" olmayıyor (: اولمای بُور)(2)

"oluyor" olıyor

"öldürüyor " öldüriyor اولدرىيور)(1)

3. Düzleşme

Burada, dar yuvarlak ünlülerden dar düz ünlüye geçiş söz konusudur. Bu değişikliğe de büyük ölçüde diş ünsüzlerinin sebep olduğu söylenebilir. 'cindi', 'divazde' ve 'mihimmat' kelimelerinde ünlülerin etkisi olduğu düşünülebilir. Ayrıca 'divazde' kelimesinin yazılışı SN'nin fonetik meselelerin ortaya çıkarılmasındaki değerini göstermesi bakımından da önemlidir. 'fındık', 'fırın', 'fırtına', 'fıstık','merdiven' vb. kelimelerin, değişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazandıkları anlaşılmaktadır.

§ 242. a) İlk hecede

"cündi < Ar. cündî ='asker' " cindî (:جندى)(1)

[**Mol**. cindi (, atli); **Par**. cindî; **Men**. cündî]

"düvâzde < Far. =' on iki' " di(ü)vâzde (: دوازده); divâzde (: دوازده)(1)
[**Men**. düvâzdeh]

"fındık < Ar. funduk" fındık (: فندیق)(1); (: فندق)(3); Fındıklı(1); fındıklık(1)

[**Mol**. fndik (indeks: funduk); **Par**. fındık; fınduk; bunduk; **Har**. funduk; Fundukli; **Men**. funduk; Fundukli = **Nux avelanna:** fonduk, bunduk; **Glansplumbea:** bunduk, hlk. funduk; **Globusfclopetarius:** funduk]

"fırın < Yun. furun " fırın (: فرن)(2); furun (: فرون)(7); Mahalle-i F. -cı (: فرونجى)(1); fırın (:FRN)(9)

[**Mol**. frin; furin; furunci; **Par**. furun (:FRN, FRVN); furun-cı (:FRN-cı); furuncık (:FRN-cık); **Men**. fürn a. hlk. furun = **Furnus:** furun; **Fornak:** furun]

"fırtına < İt. fortuna" fırtına (: فرطنه)(1)

[**Mol**. frtina-li; **Par**. furtuna (:FVRtVNE, FRtVNE); furtuna-lı; **Men**. fortuna, (, fortunalü deñız)]

"fıstık < Ar. fustuk < Far. peste" fısdık (: فصدق)(1)

[**Mol**. fstik; fstık; fstuk (indeks: fustuk, fstik); **Par**. fıstık (:FstQ); **Men**. fistık, fistuk ~ fusták; fıstıklık]

"filan < Ar. fülân" filan (: فلان)(1)

"kufl ='kilit' " kıfl (k. -ına)(: قفلينه)(1) [**Men**. kufl]

"mühimmat < Ar. mühimmât ='savaş araç ve gereçleri' " mihimmât (: بِهِمّات)(1) [**Men.** mühimmât]

"merdiven < Far. nerdübân" nerdibân (: نَرْدِبَان)(3)

[**Mol.** merdebân; merdiven; **Par.** nerdibân (n. başı); **Men.** nerdübên, hlk. nerdevân = **scala:** nerdevân, nerdübân, hlk. merdiven]

"pınar" buñar (:BVÑAR)(2); Bıñar Başı (5); bınār (:BYÑAR)(8); Ak b. (1); B. başı (2); Cennet b. (3); Frenk b. -ı (1); Kanlı b. (1); Kayış b. -ı (1)

[**Mol.** puvar; p. suy; **Par.** bıñar (:BÑAR); **Men.** biñâr, puñar]

"suvar-* ='sulamak' " sıvar- (:SYVAR-)(2); (:SVAR-)(1); suvar- (:SVVAR-)(2)

[**Mol.** suvarmak; **Par.** suvarmak (atları s.)(:SVAR-); suvaracak (s. yer); **Men.** suvarmak (, atleri suvarmak)]

§ 243. **b) İç hecede**

"hurdahaş < Far. hurd u hâş ='paramparça' " hurdıhâş(:خوردِحاشی)(1)

"târ u mâr < Far.='darmadağınık' " târ ı mâr (:تَارِمَارْ)(1)

"tek u pû < Far.= 'araştırma, koşuşturma' " tek i pû (: تك پُو)(5)

[**Men.** tekâpû ~ tekâpûy]

"voyvoda < Sl. voyevoda" voyvada (:وُوْيَوادا)(30)

[**Men.** vayvoda; vayvodalık]

§ 244. **c) Son hecede**

"uskumru < Yun. skombros" uskumrı (اُوْسْقُوْمْرى)(2); uskumru (اُوصقُوْمْرو:)(1)

[**Mol.** uskumri; **Par.** uskumrıy]

"fındık < Ar. funduk" fındık (: فُنْدِق)(1); (:FNDQ)(3); Fındıklı(1); fındıklık(1)

[**Mol.** fndik (indeks: funduk, fndik]; **Par.** fındık; fınduk; bunduk; **Har.** funduk; Fundukli; **Men.** funduk; Fundukli = **Nux avelanna:** fonduk, bunduk; **Glansplumbea:** bunduk, hlk. funduk]

---

*suvgar-: Osm.'da suvar-, nadiren de sıvar- şeklinde kullanılır. Clauson

"fırın < Yun. furun " fırın (: فِرِن)(2); furun (:فُرُون)(7); Mahalle-i F. -cı (1) ; fırın (:FRN)(9)

[**Mol**. frin; furin; furunci; **Par**. furun (:FRN, FVRN); furuncı; furuncık; **Men**. fürn a. hlk. furun = **Furnus:** furun; **Fornak:** furun]

"fırtına < İt. fortuna" fırtına (1)

[**Mol**. frtinali; **Par**. furtuna; furtunalı; **Men**. fortuna, (, fortunalü deñız)]

"gendüm < Far. ='buğday' " gendim (: گندم)(2); gendüm (:KNDVM)(1). [**Men**. gendüm]

"paldüm < Far. paldûm ='semer veya eğer yokuş aşağı giderken üzerinden düşmesin diye hayvanın arkasından dolanarak semer veya eğere bağlanan ip vb. şey.' " paldı(i)m (atlaruñ kusgun ve p. -ları(/leri)(:)(1)

[**Men**. pâldüm = **Postila:** ard paldüm, pârdüm; **Mulus**: paldüm]

"sevdager ='sevdalı' " sevdâgir (:سوداگر)(1)

4. Genişleme

Diş ünsüzlerinin çevrelerindeki ünlüleri darlaştırma etkisine rağmen aşağıdaki kelimelerde genişleme olduğu görülmektedir. 'debağat', 'reçel', 'rabat' gibi kelimelerdeki değişiklikte, kelime bünyesindeki diğer ünlülerin ünsüzlere baskın geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim yukardaki örneklerde (bk. darlaşma) d, r diş ünsüzleri aynı şartlarda çevrelerindeki ünlülerin darlaşmasına etki etmişlerdi. 'zireh' ve 'sahrıç' kelimelerindeki değişikliğe ise gırtlak ünsüzü h'nin etki ettiği söylenebilir (başka örnekler için bk. ünlü türemesi).

a) Düz ünlülerde (ı > a, i > e)

§ 245. aa) İlk hecede

"cihet ='yön' " cehet (:جَهَت)(1) [**Men**. cihet, cehet ~ cühet]

"dibâğat <Ar. ='deri tabaklama' " debâğat (:دِبَاغَت)(1)

"hıyâbân ='geniş yol' " hayâbân (: خِيَابَان)(2) [**Men**. hıyâbân]

"imar < Ar. i'mâr ='yapma, onarma' [> 'imâr, Red.]" 'amâr * (ét-, ol-,)(: عِمَار)(5); (:MAR)(34); (imâret ét-)(1) Müstakil isim manasıyla:

dâr-ı 'amârlar (4); 'amârlık(1); 'amârdır (1); 'amâristân(4)

[**Men.** 'ámâret; 'ımâret]

"kese < Far. kîse" kese (k. -ñe)(:کسه)(1)

[**Mol.** kese; **Par.** kise (:KYsE); **Har.** kese; kisse-siz; **Men.** kîse, hlk. kese]

"meşe < Far. mîşe**" meşe (: مَشَه)(3); mîşe (:MYŞE)(2)

[**Par.** mişe (:MYŞE); mişelik; **Men.** mişe (, mişe agaci); mîşelik = **1. Quercus:** mîşe, hlk. meşe; **2. Quercatum:** mîşelik, mîşe, bîşe]

"mevsim" mevsem (: مَوْسِم)(1); mevsim (∞)

[**Par.** mevsüm; **Men.** mevsim]

"meyve < Far. mîve" meyve (: مَيوه)(3)

[**Mol.** meyve; **Par.** meyve; **Har.** meyve; **Men.** mîve, hlk. meyve]

"peşkir < Far. pîş-gîr ='el havlusu' " peşkir (: پشکر)(2); (: پشکیر)(1).

[**Mol.** peşgir; **Par.** pîşkîr; peşkir; **Har.** peşkir; **Men.** pîşkîr, hlk. peşkir]

"reçel < Far. riçâl" reçel (ayva r.-i)(:رَچَلی)(1)[**Men.** riçâl hlk. reçel]

"ribat < Ar. ribât ='han, konak' " rabât (:رَبَاط)(1)[**Men.** ribât]

"sarnıç < Ar. sıhrîc" sarnıc (: صَارِنج)(1); (: صارنج)(25); sahrîc (: صَهْرِيج)(20); sağrıc (: صاغريج)(1)

[**Mol.** sarniç; **Par.** sarınç (:sARYNÇ); sahrîç (:ShRYÇ); **Men.** sârnic, sáhrîc, sıhrîc; sarnic, sârnic]

"tılsım < Ar. tilesm [Şevki, sh. 100]='büyü' " tılısmât (:طِلِسْمات)(1); (: طِلِسمات)(1); tilismân (:تِلِسْمَان)(1); (mutalsemât)(1)

[**Men.** tılism (:TLsM) ~ tılsem, çkl. tálâsim ~ tılsemât; tılismlü = **Charasteribus:** tılsımlü]

"valih < Ar. vâlih ='şaşkın' " vâleh (: وَالَه)(2)

[**Men.** vâlih (, vâlihü háyrân oldıler)]

---

* Bu kelime yardımcı fiilin isim unsuru olarak kullanıldığında 'i'mâr' , yalnız başına kullanıldığında ise 'ma'mur' anlamındadır.

** 'kîse', 'mîşe', 'mîve' gibi bünyesinde î sesini bulunduran kelimeler Farsça'dan önce ê sesiyle alınmışlar ve bunlar Türkçe'de düz ünlülü (kese, meşe, meyve) şekiller, ê>î değişikliği Farsça'da gerçekleştikten sonra aydın kesim tarafından doğru şekil olarak yeniden î'li şekiller kulanılmıştır (Boeschoten, sh. 86).

§ 246. **ab) İç hecede**

"kardeş" karandaş (:قرانداش)(1)

[**Mol**. karindaş; karindaşlik; **Par**. kardaş; kardaşlık; karandaş; karandaşlık; **Har**. kardas, kardaş, karindaş; **Men**. karindaş, hlk. kardaş] >11

§ 247. **ac) Son hecede**

"zırh < Far. zirh ~ zirih" zireh (: زِرَه)(1)

[**Par**. zirih; zireh (z. geyinmiş); zirâh (z. geyenmiş); **Men**. zirh, zirih (, zirh külâh) = **Galeatus:** demir, zırh külâhlü; **Casis:** zirh külâh]

§ 248. **b) Yuvarlak ünlülerde (u>a)**

"burgaz < Yun. purgos ='kale' " kumburgazı (:قوم بورغازی)(1); kumburguz (:قوم بوُرغوُز)(1); kumburgusı (قوم بورغوسی)(1)

"muhassıllık ='tahsildarlık' " mahassıllığ-ı-n (:مَحَصِّلْلِغْنِ)(1)

"ünas < Ar. çkl. insan" enâs (:اَنَاسْ)(1) [**Men**. ünâs]

5. Yuvarlaklaşma

Yuvarlaklaşma, genelde kelime bünyesinde bulunan dudak ünlüsü veya ünsüzünün etkisiyle (benzeşme, assimilasyon) meydana gelen bir ses hadisesidir. Ancak çok az olmakla birlikte, dudak ünlüsü veya ünsüzünün etkisi olmadan ünlüsü yuvarlaklaşmış kelimeler de bulunmaktadır. Hatta bu bakımdan ilk bakışta benzeşmeye aykırı tersine gelişme gösteren bu örnekler (msl. rasâs > rusâs), kelime içindeki art sıradan ünsüzlerin zorlamasıyla, art sıradan düz ünlülerin tekrarından kaçmak için yuvarlaklaşmış olmalıdırlar.

§ 249. **a) ilk hecede**

"decâc < Ar. ='tavuk' " dücâc (: دُجَاجْ)(1); dicâc (: دِجاج)(1)

[**Men**.decâc]

"ıhlamur < Yun. flamuri" ohlamur (اوهلامور)(4); ohlamu(r)(اوهلامو)(1)

"rasâs < Ar. ='gümüş' " rusâs (:رُصَاص)(9); russâs (:رُصّاص)(1)

"reşş < Ar. ='püskürtme, serpme' " rüş (: رُشْ)(1)

"setr < Ar. ='örtü, örtme' " sütr (: ستر)(2); sütr-i (1)

§ 250. **b) iç hecede**

"cennet-i rıdvân" cennet-ü rıdvân (: CNNt V RDzVAN)(1)

"dil-nüvâz-lık='gönül okşayıcılık' " dil-nüvâz-l°k (: دلنوازلق)(1). [**Men.** dilnüvâz; dilnüvâzlık]

"okyanus < Yun. okeanos" okyonos (اوقيونوس)(1)

§ 251. Diğer taraftan -hvâh, -hvân, -hvâr gibi birleşik sıfat teşkilinde kullanılan kelimelerle hoca (< Far. hvâce) kelimesinin ünlüsü a ile o arası bir ses olduğundanTürkçe'de aldığı şekiller ikilik göstermektedirler. Bunlar bazen a'ya kayarak düzleşmekte, bazen de o'ya kayarak yuvarlaklaşmaktadırlar. Bu unsurların Osmanlı Türkçesi devresinde kullanılan şekillerinde de görülen söz konusu ikilik (msl. hoca~hâce, kıssa-hân~kıssa-hôn vb.) Türkiye Türkçesinde düzleşme yönünde gelişmiştir.

"hânende < Far. hvânende ="şarkı okuyucu' " hânende (: خانده)(1); hânendegân (1) [**Men.** hânende ~ hûnende (: خوانده)]

"hoca < Far. hvâce" hoca(e)(: خواجه)(1); (: خوجه)(2); hocegân (: خوجكان)(1); hvâce (: خواجه)(1)

[**Mol.** hoca; **Par.** hoca (: خواجه, خوجه); hovâce (: خواجه); hocalık (خوجه‌لق); **Har.** hoca (=hogsa, hogşa); **Men** . hocá, hacá]

§ 252. **-hvâh**

"bedhah < Far. bed-hvâh ='kötülük isteyen' " bed-hâh (: بدخاه)(1)

[**Men.** bed hâh (:); bedhâhlık]

"hayırhah < Far. hayr-hvâh ='iyilik isteyen' " hayır-hâh (: خيرخاه)(1) [**Men.** háyrhâh; háyrhâhlık]

§ 253. **-hvân**

"ebcedhan < Far. ebced-hvân ='ebcen okuyan, Kuran okumaya yeni başlayan' " ebced-hân (:ابجدخان)(2).

"eczâhân ='cüz okuyan' " eczâhvân (:اجزاخوان)(1); eczâhôn (:اجزاخون)(1)

"Fârisîhân ='Farsça okuyan' " fârisîhân (:فارسی‌خان)(1)

"gazelhan ='gazel okuyan' " gazel-h ân (:غزل‌خان)(2)

"hoşhôn ='hoş (sesle) okuyan' " hôş-hôn +l°k (خوش‌خونلق)(1)

[**Men**. hoşhân ~ hoşhûn]

"kıssahan ='kıssa okuyan, hikaye anlatan' " kıssa-hân (: قصه خان)(1); kıssa-hôn (: قصه خون) (1); kıssahôn-l°k (: قصه خونلق)(1)

[**Mol**. ksahon; **Par**. hôn (, kârî, ukuyucu)(: خُون) ; kıssa hôn (: قصه خون, قصّه خُوان); **Men**. kıssá hân (, hân; hûn)]

"naathân ="naat okuyan" na't-hân (: نعت خان)(1)

"nevâhân ='hoş (sesle) okuyan" nevâhân-l°k (: نواخانلق)(1)

§ 254. **-hvâr**

"hoşhôr ='güzel yiyici' " hôş-hôr (خوش خور)(4); hôş-hvâr (خوش خوار)(1). [**Men**. hoşhâr (: خوش خور) = **Vilis:** hor (: خور, خوار)]

6. İncelme

Bazı kelimelerde kalın sıradan ünlüler çeşitli sebeplerle ince sıraya geçmektedirler. Ön damak ve dişeti ünsüzlerinden y, ç, ş çevrelerindeki ünlüler üzerinde inceltici etki yaparlar (Banguoğlu 1974, 75). Bu inceltici ünsüzleri bulundurmayan yabancı kökenli kelimelerde de incelme olduğu görülmektedir. İncelme, bazı kelimelerde bütün ünlülerde (tam incelme), bazı kelimelerde ise ünlülerin birinde veya bir kısmında (yarı incelme) olmaktadır.

'yine', 'yeşil', 'iş', 'şiş', 'eyit-' gibi Türkçe kelimelerde incelme 17. yüz yıla kadar tamamlanmış olduğundan bunlar çalışmaya alınmadı. Türkçe kelimelerden sadece 'işbu' işaret sıfatı, yarı incelme söz konusu olduğundan çalışmaya alınmıştır.

§ 255. a) Tam incelme

"körfez < Yun. kolpos" körfez (:KVRFz)(1)

[**Mol**. korfas (kiorfas); (İsnimit) korfusi; **Par**. körfüz; **Men**. körfüz (Venedik körfüzi) = **Sinus maris:** kürfûz, körfüz]

§ 256. b) Yarı incelme

"Atike < Ar. 'atîqa ='kadın isimi' " 'âtike (Mu'âviye kızı 'a.)(:'ATKE)(2)

"badem < Far. bâdâm" bâdem (:BADM)(11)

[**Mol**. badem; bademcuk; **Par**. bâdem, beyâm, bâyâm (:BADM, BYAM, BAYAM); **Men**. bâdâm, hlk. badem, (, bâdâm agaci)]

"işbu < uş+bu" işbu (:EŞBV)(4)

[**Par.** işbu; işde, uşda; **Har** (işte); **Men.** işbu]

"seyis < Ar. sâ'is='at bakıcısı' " seyis (s.-lik)(:sYs-lik)(1); seyishâne='yük atı' (:sYs-XANE)(4); sâyis-ler (:sAYs-ler)(1)

[**Mol.** seyis (seis); seyishane; **Par.** seyis, sâyis (:sAYs, sYs); **Har.** seyiz (seiz); **Men.** sâis, hlk. seis (sâishâne, hlk. ?< segbâne) =**Jumentum**: (davar (:TVAR), sâishâne, hlk. segsâne, seysene, bârgîr]

7. Kalınlaşma

Bazı Türkçe ve yabancı kökenli kelime tabanlarında kalınlaşma olduğu görülmektedir. Bu kelimelerin bir kısmı ('ısıt-', 'sıcak', 'sıtma', 'put', 'raf', 'turşu', vb.) bu gün de dilde değişmeli şekilleriyle kullanılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde bir ünlü benzeşmesinden söz edilemeyeceğine göre buradaki kalınlaşmaya kelime bünyelerindeki ünsüzlerin etki etmiş olmaları mümkündür.

§ 257. a) Türkçe kelimelerde

'sıcak', 'sıtma', 'ısıt-' gibi değişmeli şekliyle bu gün dile yerleşmiş bulunan aynı aileden kelimelerden başka 'es-' ve 'sefer aş-' kelimeleri de SN'de kalınlaşmaya işaret edecek şekilde medli elifle yazılmışlardır. 'ısı' ailesinden kelimeler değişmeli şekilleriyle bu gün de kullanılmaktadırlar. Bunlara bakarak diğer Türkçe kelimelerde de söyleyişte, yaygınlık kazanmamış bir kalınlaşma olduğu, Evliya'nın da bunları yazıya aksettirdiği anlaşılmaktadır. 'bilezik'teki kalınlaşmanın ise sızmalı l ünsüzünün arkaya kaymasıyla oluştuğunu söylemek mümkündür.

"bilezik [Deorfer, § 765]" bilâzık (:BLAzYQ)(1); bilezik (∞)

[**Mol.** bilesik; **Par.** bilezik (:BLzK); **Men.** bilâzük, bilezük, bilezik = **Pericarpium:** bilezük]

"es- " as- (a. -üp)(:as-üp)(1)

"ısıt- < isi-t- " ısıt- (ı. -a)(:ESD-a)(1)

"sefer eş- " sefer aş- (:sFRaŞ-)(1); sefer aş- (:sFRAŞ-)(4)

"sıcak < isi-cak" isicak (:EsCAQ)(3)

[**Mol.** isicak, isicaklik; **Par.** issicak; isicak; isicaklık; **Har.** sicak; **Men.** issicak > hlk. sicak]

"sıtma" isitma (:EstMA)(2); isitma (:EstME)(3)

[**Mol**. sitma; ısıtma; isitma; isitmalik; **Par**. isitme (:EstME); **Har**. sitma; **Men**. sitma < isitma (, sitma tûtmak)] > 69, 174

§ 258. b) Yabancı kelimelerde

Aşağıdaki kelimelerde d, h, g, r, t ünsüzlerinin ünlülere etki etmiş olabileceği akla gelmektedir. Bunlardan r ünsüzünün Arapça söyleyişte -dar düz ünlülü heceye bağlı olduğunda hariç- kalın telaffuzu, Türkçe söyleyişe de aksetmiş olmalıdır.

Umumî dile yerleşmemiş, mahallî söyleyişler olabilecek 'maşat', 'murtat', 'násl' gibi değişmeli şekiller SN ile beraber diğer eserlerde de bulunmaktadır. 'put', raf', 'turşu', 'ustura' gibi kelimelerin ise bu devirde de değişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazandıkları ve yazıya geçirildikleri anlaşılmaktadır. Bunlara bakarak, örneklerine SN'de rastladığımız kelimelerde de söyleyişte bir kalınlaşma olduğu, ancak bunların dilde yaygınlık kazanmadığı söylenebilir.

"bî-dinlik ='dinsizlik' " bî-dınlık* (:bî- DYN-LQ)(1)

"edep < Ar. edeb" ádeb** (:aDB)(1)

"edîm (e. -i arz='yer yüzü')" ádîm (á.-i arz)(:aDYM)(2)

"ehl ='hanım, karı' " áhl (á.-°me) ('ıyd-ı adhâda á. lu'bede-bâzlık éderken)(:ahL-°me)(1)

"Ejderhân > ? 'Ardahan' " 'ajderhân (:'JDRXAN)(1); ejderhân (1) > 8, 206

"Ladik" lâdık (:LADQ)(2); lâdik (:LADYK)(2)

"mengene < Yun. mengene" mengâne (:MNKANE)(1)

[**Par**. mengene; mingene; mingenelamak; **Men**. mengene; mengenelemek]

---

* Buradaki kalınlaşmayı kelimenin aldığı eke bakarak söylüyoruz. 'haramılık (bk. kısalma)' örneğine bakarak, kelimenin ünlüsünde kısalmadan sonra kalınlaşma olduğunu düşünmek mümkündür. 'haramılık'taki gelişmeye diğer ünlülerin sebep olduğu açıktır.

** **krş. Par**. aser (='eser')(:atsR); alem (='elem')(:aLM). SN ve Par.'deki bu ve buna benzer örnekler söz konusu kelime ünlülerinde bir değişme olduğunu göstermektedir. Ancak bu değişikliğin olması için görünürde fonetik bir sebep yok gibidir. Bu yazılışların normal bir a sesini değil, muhtemelen Men.'nin de tespit etmiş olduğu a ile e arası bir á (ince a) sesini aksettiriyor olmaları mümkündür.

"meremmet ='onarma' " marammat (:MRMMAt)(2)

"meşhed ='şehitlik, mezarlık' " maşad-lık (:MŞADLQ)(1)

[**Par**. maşat, meşhed(:MŞT, MŞhD); **Men** . meşhed]

"mürsel ='bir çeşit gemi' " mürsâl (Kara m.)(:MRsAL)(1)

"Mürted < Ar. mürtedd" murtat (:MVRTAT)(8)

[**Men**. mürtedd, hlk. mürtadd]

"nesil Ar. nesl" nasl (:NSL)(1)

[**Mol**. nesl; **Par**. nesl (:NsL); náslinden (='neslinden') kesilmiş(:NSL-ından); **Men**. nesl]

"put < Far. büt" put (:PVT)(1); but (:BVT)(1); (:BVt)(1)

"raf < Ar. reff [Şevki, sh. 91]" râf (:RAF)(2)

[**Par**. raf (:RAF); **Men**. râf]

"reyy ='sulama' " rây (ét-)(:RAY)(14); rey (6); reyy (∞)

[**Men**. reyy] >18

"şiir " şıgır (:ŞĞR)(1)

"turşu < Far. türşî" turşu (:TVRŞV)(4); turşı (:TVRŞY)(7); turşıcıyân (:TVRŞ-cıyân) (1) ; türşici (:tRŞ-ci)(1)

[**Par**. turşı (:tVRŞY); **Men**. tûrş, tür = **Acidus:** türşî, türş, (lahana türşisi)]

"ustura < Far. üstûre" ustura (:EVSTVRA)(1); usture (:EVSTVRE)(2); (:ESTVRE)(1); (:EVsTVRE)(3)

8. Kısalma

§ 259. Türkçe'de aslî uzun ünlü olup olmadığı türkologlarca etraflıca tartışılmış, varlığını kabul edenler olduğu gibi kabul etmeyenler de olmuştur (Tekin 1975). Hepsinin hemen hemen üzerinde ittifak ettiği husus, aslî veya sonradan (sekonder, ikincil) oluşmuş ünlü uzunluklarının Batı Türkçesinde kısaldığıdır*. Halen Anadolu ağızlarında görülen ünlü uzunluklarının çeşitli ses hadiselerinden kaynaklandığı bilinmektedir (Korkmaz 1953). Hatta bu gelişmenin, Türkçeye yabancı dillerden (özellikle Arapça ve Farsça'dan) geçmiş kelimelerdeki uzun ünlülerin giderek kısalması suretiyle devam ettiği (Ligeti 1942), kasalmanın kullanım sıklığına göre bazı kelimelerde sona erdiği ve bunların kısalmış şekilleriyle yazı diline de yerleştikleri görülmektedir. Türkiye Türkçesinde tamamen kaybolma temayü-

lünde olan bu ünlü uzunlukları aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi Türkçenin eski devirlerinden itibaren kısalmaya başlamış, ancak bunların yazıya geçirlimeleri çabuk olmamıştır. Belli kullanım alanına sahip olduktan sonra gelişmiş şekilleriyle yazı diline girmeleri mümkün olabilmiştir.

Aşağıya sıraladığımız kelimelerin bir çoğu (msl. 'arasta', beygir', 'çamaşır', 'mayala-' vb.) uzunluk kısalık bakımından bu günkü söyleyişleriyle mutabıktırlar, bir kısmı da (msl. 'ahval', 'hayın' gibi) ağızlarda değişmeli şekileriyle varlıklarını sürdürmektedirler. Bunlardan, Arapça ve Farsça kelimelerde ünlü uzunluklarının -özellikle kullanım sıklığı bulunan kelimelerde- söyleyişte büyük ölçüde kayboldoğu, Evliya'nın bu söyleyişleri yazıya geçirdiği anlaşılmaktadır.

"ahvâl < Ar. çkl. hâl" ahval (:EHVL)(1)

"arastα < Far. ârâste='çarşılarda aynı işi yapan esnafın bulunduğu bölüm' " 'arastá (:'RSTE)(1); ârâste (:aRAstE)(1) > 173, 198, 206

"Bağdat < bağdâd" bağdad (:BĞDD)(1)

"beşir < Ar. beşîr" beşir (B. ağa)(:BŞR)(1)

"beygir < far. bâr-gîr" beygir (:BYKR)(5); bârgir (:BARKR)(6)

[**Mol**. beygir (beighir); **Par**. pargir; **Har**. bêgir; **Men** . bârgîr]

"canavar < Far. cân-âver" canever (:CANE VR)(1)

[**Men**. cân âver = **Animal:** cânver, cânever]

"cirit < Ar. cerîd " cirit (:CRı)(1); (:CRYı)(11) > 123

"çamaşır < Far. câme-şûy" çamaşır (:ÇAME ŞR-cıyân)(1) > 119, 152

"çaşnigir ='çâşnigîr' " çâşnigir (:ÇAŞNKR)(1)

"çengelistân < Far. çengâl ='ormanlık' " çengelistân (:ÇNKLstAN)(2); çengâl (:ÇNKAL)(5)

[**Mol**. çengel; **Par**. çengel; çengelcik; çengâl; çengâlcık]

"darçın < Far. dârçîn" darçın (d.-lı)(:DARÇN-lı)(1); (:DARÇYN)(4) > 96

"elzemîn ='en gerekli' " elzemin (e. -dendir)(:ELzMN-dendir)(1)

---

* Batı Türkçesindeki kısalma temayülüne karşılık Türkmence ünlü uzunluklarını halen belirgin şekilde muhafaza etmektedir. bk. adı geçen kaynaklar ve bibliyografyalarına ek olarak, Duman, Türkmence'de Ünlü Uzunluklarıyla Birbirinden Ayrılan Kelimeler Üzerine, Tür Dili, sy 477, Eylül 1991, sh. 212-218)

"eşkiya < Ar. çkl. şakî" aşkıya (:'ŞQYE)(1)

"fitil < Far. fetîl" fitil (f.-li)(:FtL-li)(1)

[**Par.** fitil (:FtL, FtYL); **Men.** fetîl = **Ellychnium:** fitil; fitil, fetîl, fetîle; **Turunda, funis:** fetîl, hlk. fitil]

"hadde < Ar. hâdde='demir tel yapımında kullanılan elek' " hedde (:hDDE)(4); heddeci (:hDE-ci)(2)

"havadar < Far. hevâ-dâr" hevâdar (:hVADR)(1)

[**Men.** hevâdâr]

"havuç < Far. havîc" havuç (:HAVÇ)(2); havuc (:HAVC)(2); havûc (:HAVVC)(1)

[**Par.** hâvuc (:HAVC); **Men** . hâvic hâne = **Pennarium:** kilar, hlk. kiler]

"hayinlik < hâ'inlik" hayin-l°k (:XYN-LK)(1); hâyın-l°k (:HAYN-LQ)(1)

[**Mol.** hayn; haynlik; **Par.** hâyin (:XA'YN, XAYN); **Har.** hain; **Men.** hâin ~ hâinet; hâinlık = **Perfidia:** hâyinlik]

"hoşnut < Far. hôşnûd" hoşnud (h.-°z)(:XVŞND-°z)(1)

[**Men.** hoşnûd]

"iklim < Ar. iklîm" iklim (:EQLM)(1)

"incir < Far. encîr" i(e)ncir (:ENCR)(1)

[**Mol.** incir (agaci); incirlik; incir meyve; **Par.** incir (:EYNCR, ENCYR); **Har.** incir; **Men.** encîr, incîr = **Ficus:** incir agaci, incir, incirlik]

"kadîm ='eski' " kadim (k. -°m°z)(:QDM-°m°z)(1)

"kâmilîn ='ermişler' " kâmilin (ehl-i k.)(:KAMLN)(1)

"kariz ='pis su yolu' " kehrîz (:KhRYz)(2)

[**Men.** kâhrîz p. = **festuca:** kâhrîz]

"kese < Far. kîse" kese (k. -ñe)(:KS-ñe)(1)

[**Mol.** kese; **Par.** kise (:KYsE); **Har.** kese; kissesiz; **Men.** kîse, hlk. kese]

"kırmızı < Ar. kirmîz-î" kırmızı (:QRMzY [harekeli])(1); (:QRMzY)(7)

[**Mol.** krmisi; **Par.** kırmızı (:QRMzY); kırmizilik (:QRMzY-lik); **Har.** kirmizi; **Men.** kırmız; kırmızî; kırmızılik]

"kilit < Far. kelîd, kilîd< Yun. kleidi" kilid (:KLD)(4); kilid-le-(:KLD-led°m)(3); kilîd-idir (:KLYD-id°r)(1)

"köy < Far. kûy" köy (k. -d°r)(:KY-d°r)(1)

"levâzımîn < Ar. " levâzımin (elzem-i l. -dendir)(:LVAzMN)(10)

"mayalan- < Far. mâye+lan- " maya-lan- (:MYA-LAN-)(1)

[**Mol**. maya (indeks); **Men**. mâye; mâyelemek; mâyelü]

"meşe < Far. mîşe" meşe (:MŞE)(3); mîşe (:MYŞE)(2) > 253

"meyve < Far. mîve" meyve (:مَیوه)(3) >77, 253

"mıh < Far. mîh= 'çivi' " mıhla-mak (:MXL-mak)(6); mîh-lı (:MYX-lı)(1)

[**Par**. mıhlamak(:MXLA-mak); mîh(:MYX); **Har**. muh; **Men**. mîh; mıhlamak]

"mil ='uzunluk ölçüsü' " mil (m.-d°r)(:ML-d°r)(2)

"miskin < Ar. miskîn" miskin (m.-ler)(:MsKN-ler)(1)

"muhasara < muhâsara ='kuşatma' " muhasara (:MHSR-da)(1)

[**Par**. muhasara (:MHASRE); muhasara-lık (:MHSRE-lık); muhâsara (:MHSRE); **Men**. muhâsáre]

"munis < Ar. mûnis ='evcilleştirilmiş' " münîs (m. olmış kebûterler ile)(:MNYs)(1)

"nalin < Ar. na'lîn " na'lin (:N'LN -ler)(13); na'l-cil°k (:N'L-cil°k)(1)

[**Mol**. nallin; nalinci; nallincik; **Par**. na'lin (:N'LYN); na'linci]

"nekkâre ='bir çalgı aleti' " nakare ~ nakre (:NQRE)(2); nağara ~ nağra (:NĞRE)(2) > 18, 104

"nîme < Far.='yarım' " nime (:NME)(1)

"perakende < Far. perâkende" perekende (:PRKNDE)(1)

[**Men**. perâkende ~ perâgende]

"peşin < Far. pîşîn" pîşin (:PYŞN)(1); pîşîn (:PYŞYN)(1)

[**Mol**. peşin; **Men**. pîşîn = **6. Anticipare:** pîşîn, hlk. peşin almak]

"peşkir < Far. pîş-gîr ='el havlusu' " peşkir (:PŞKR)(2); (:PŞKYR)(1) > 253

"peynir < Far. penîr" peynir (:harekeli)(7); (:PYNR)(37) > 77

"rıhtım < Ar. rîhtım" rıhtım (:RXtM)(2)

[**Men**. rîhtim ~ rîhtüm p.]

"sakîl ='ağır' " sakil (bâr-ı s. -lerim°z)(:tsQL-lerim°z)(1)

"sâliyâne ='yıllık' " se(a)lyâne (:sLYANE)(3)

"seyislik < Ar. sâ'is+lik" seyis-l°k (:sYs-l°k)(1); seyishâne='yük atı' (:sYs XANE)(4); sâyis-ler (:sAYs-ler)(1) >78, 260

"simit < Ar. semîd" simit (s.-ci)(:sMD-ci)(1); simid-i (:sMYD-i)(1); simit-ci (s. oğlı) (:sMt-ci)(1) >123

"takke < Ar. tâkıye [Sten.]" takye (t.-ciler)(:tAQYE-ciler)(1); takye-ciyân (1); takya-cı (:tAQYA-cı)(2); takya-lar (:tAQYA)(1); takya-lı (1); t.-cılaruñ (1); takya-ciler (:tQYA-ciler)(1); takya-lı (:TAQYE)(2)

[**Mol**. takye(=takie); **Par**. takiye (:tQYE); **Men**. tákyá t. (, demır tákyásî) = **Pileus:** tákyá (:tQYE)]

"tez < Far. tîz" tiz (: تيز)(3)

[**Mol**. tes; **Par**. tiz (:tz); **Har**. tez; **Men**. tîz, hlk. tez]

"tiftik < Ar. teftîk" tiftik (:tFtK)(1) > 247

"tirkeş < tîrkeş ='ok çantası' " tirkeş (:tRKŞ)(1)

[**Har**. terkes; **Men**. tîrkeş, hlk. terkeş]

"vezir < Ar. vezîr" vezir (:VzR)(1); vezîr (∞)

"vüzerâ <Ar." vüzere (sulehâ -yı v.)(:VzRE)(1)

"yârî < Far. [Stein.]='yardım' " yarı+cı (y. -ñ) (da'vâcıñ kadı y. Allah olsun)(:YAR-cı-ñ)(1)

"zî-rûh ='canlı' " zî-ruh (:zî-RH)(1); ruh- ° -çün (:RH-°çün)(1)

§ 260. **a) Yazılışında Kökte Kısalmaya Delâlet Eden Örnekler**

Aşağıdaki örneklerde, aslen son ünlüleri uzun olduğu halde Türkçe bir ekle genişlediklerinde bu ünlüler yazıda gösterilmemiştir. 'çöp' kelimesinde ise son sesin sedasızlaşmasıyla ünlünün tamamen kısalmış olduğu anlaşılmaktadır.

"çini-ci < çin–î" çini+ci (:çN-ci)(1)

"çöp < Far. çûb" çöp (nâne ç.-i)(:çVP-i)(1) > 118

"tûlânî ='uzunluk, boy" tûlâni+ce (:TVLAN-ce)(2)

"turşu < Far. türş-î" turşı(u)* +cı (:ıRŞ-cı)(1) > 197, 262

"türki < türkî" türki (t.-si-n)(:ıVRK-si-n)(1)

§ 261.b) Aldığı Ekle Kökte Kısalmaya Delâlet Eden Örnek

"haramî" harâmî-l°k** (:HRAMY-LQ)(2)

[**Men.** hárâmîlik]

Not: SN'de, özellikle yabancı kelimelerin, orjinal imlâlarının dışında hecelenerek yazıldığı görülmektedir. Heceleme, açık hecelerin v, elfi, y gibi harfler ilâvesiyle yapılmaktadır (Boesheten). Heceleme, genellikle açık hecelerde olmakla beraber bazen kapalı hecelerde de görülmektedir: gendüm='buğday" (:KNDVM): Ba, 6b/10; kudüm (:QVDVM): Ba, 193a/27; nâzük (:NAzVK): Bb, 69a/14, 149a/22 vb. Bu fonetik dikkatin dışında, ünlü uzamasına işaret sayılabilecek bir kaç örnek kelime bulunmaktadır. Bunlar, umumî kısalma seyri çinde istisnâ denilecek aksine bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

"mahfe < Ar. mihaffe [KT] mahfe (: مَحْفَه)(2); mahfe (: مَحَفَه)(1)

[**Red.** mahaffe, mihaffe; **Stein.** mihaffe(:MHFE, MHAFE); **Leh. Os.** mahfe =' deveye yükletilen oturacak sepet'] > 18

"namzet < Far. nâm–zed ='aday' " nâm-zâd (:NAM-zAD)(1)

[**Men**. nâmzâd, nâmzed; nâmzedlik]

"saf < Ar. sáff" âf (:SAF)(1)

---

* Bu kelimenin son ünlüsünün değiştiği (kısaldığı) yukarıda (> 197, 262), ünlü uyumuna geçerek 'turşu' şeklini almış olmasından da anlaşılmaktadır.

** Bu ve bunabenzer kelimelirin kalın sıradan ek almış olmaları sondaki uzun ülünün uyuma girerek kalınlaşmamış olsa bile kısaldığını gösteriyor. Nitekim diğer transkripsiyon metinlerinde bu hususa işaret eden bir hayli örnek bulunmaktadır. SN'deki ikili şekillerin hemen hemen Par.'de de yer almış olmaları, Men.'in de bunları desteklemesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Eski harfli metinlerdeki bu özellikte kelimelerde mesele, söz konusu uzun ünlünün uyuma bağlı okunup okunmayacağıdır. Çünki tarnskripsiyon metinlerinde bu tereddüdü haklı çıkaracak okuyuşlar bulunmaktadır. [**Men.** şâzilık]

IV. SES DÖNÜŞMESİ

1. Çatışma

§ 262. Türkçede bir gramer birliğinde iki ünlü yan yana bulunmaz(Ergin, § 47). Ancak, zamanla iki ünlü arasındaki gırtlak ünsüzünün eriyerek silikleşmesi (bazen de söyleyişte telaffuz edilmeyerek düşmesi) sonucu iki ünlü bir arada bulunabilmektedir. Eski metinlerde bir kaç şekilde yazılmış olan bu tür kelimeler (msl. soguk, sovuk, so'uk) bu günkü yazı dilinde, ünlüler arasındaki silik söylenişli ünsüzün de yazılmasıyla yerleşmiştir. Bu hadise kelime çatısında cereyan ederken, ekleme sırasında iki ünlü arasında ünlü boşluğunu gidermek ve kelimeden eke geçişi akıcı hale getirmek, kolaylaştırmak üzere kaynaştırıcı bir (y) sesi getirilmektedir. Eklemede hal böyleyken kelime bünyesinde (özellikle de soğuk, tavuk, yoğurt vb. kelimelerde) görülen çatışma aslında kelimede meydana gelecek olan büzülme hadisesinin ara devresini göstermektedir. Çünkü bu kelimelerin henüz yazıya geçirilmeyen telaffuzlarında bir büzülme uzunluğu görülmektedir (soğuk > sôk, yoğurt > yôrt gibi. bk. Banguoğlu 1974, §14, 35). Eski metinlerde, özellikle de ekli akkuzatif halinde ve şekil bakımından buna benzeyen yabancı izafet gruplarında araya y getirilmeyip hemze ile yazılan örnekler de bulunmaktadır. Bu şekillerin bir imlâ özelliği mi olduğu yoksa çatışmayı mı gösterdiği kesin belli değildir. Ancak bunları, Farsça imlânın bir özelliğinden alınmış yazış tarzı olarak değerlendirenler olmuştur(Deny TDB § 26, 177, 178). Aynı şekilde SN'de de ünlü sonlu bir çok kelimenin ekli akkuzatifli şekilleri arada kaynaştırıcı ünsüz y beklenirken çatışmayı gösterecek şekilde hemze ile yazılmıştır. Çalışmamızda yararlandığımız aynı devir metinlerinde bu durumun varlığına işaret eden örnekler bulunmaktadır. SN'deki örneklerin akkuzatif ekinde yoğunlaşması da dikkat edilecek ayrı bir noktadır. Bunun yanında soğuk, tavuk, yoğurt vb. kelimelerde çatışma hadisesine işaret edecek yazılışa SN'de (ilk üç cillte) rastlamadık.

hayme i bâr (u) büngâh ='çadır, sığınak ve siper (ler)' grubundan başka, akkuzatifli kelimelerden bir kısmını aşağıda veriyoruz.

Bursai (1); donanmai (1); hutbei (1); ılıcai (1); kal'ai (5); karyei ='köyü' (2); kasabai (1); kimesnei(2); meselei (2); pembei (1); ravzai(1); sahâbei(1); sikkei (1); türbei(1); yumurtai (1)

SN'nin taradığımız kısımlarında aynı özelliklere sahip çeşitli kelimelerde **243** adet örnek daha bulunmaktadır. Aynı yazılışta **Par.**'den örnekler:

kimesnei; ölüi (ö... diri kılmak); tarlai (bir t. pâk itmek)

Bunlardan başka hem y hem hemze ile yazılmış şu örnekler de meseleyi izah etmeye yardımcı olacak yazılışlardır.

dedei (1); elçii (1); 'Isâi (1)

Arapça ecvef fiilerin fail isimlerinde de bir tür çatışma söz konusudur. Bu kelimelerin bazılarında Türkçe söyleyişte çatışmayı gidermek için arada kaynaştırıcı ünsüz (y) türemektedir ve SN'de bu söyleyişlerin genellikle yazıya geçirildiği görülmektedir (bk. çatışmayı gidermek için y türemesi). Ancak bu çatışma hali bu gün bir çok kelimede yazı dilinde korunmaktadır (ait, dair, sair vb.).

§ 263. 2. Toplanma

Yabancı kelimelerde çatışma bazen de ünlülerden dar olanın yani zayıf ünlünün yarım ünlüye (y) dönmesiyle giderilmektedir (Banguoğlu 1974, § 41). Bu gün başka kelimelerde de (kayme, sayfa vb.) gerçekleşmişbulunan bu hadise SN'de 'fayda' ve 'tayfa' kelimelerinde görülmektedir. SN ve diğer eserlerdeki biçimlerinden bu iki kelimenin değişmeli şekilleriyle bu devirde dilde yaygın olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

"fayda < Ar. fâ'ide" fayda-sız (: فَائِدِسِز)(1); fâ'ide (∞)

[**Mol**. fayda; faydalu; faydasis, (f. dostluk); faydaye datmak; **Par**. fayda; faydalu; faydasız; faydasızlık; **Har**. fayda (faida), fayde (faide); **Men**. fâidet, hlk. fâidá]

"tayfa < Ar. tâ'ife" tayfa (: TYFE)(1); (:TAYFE)(2)

[**Mol**. tayfa; tayfeler (indeks); **Har**. taifa, tayfa, tayfe; **Men**. tâifet, tâife, hlk. taifa]

3. Göçüşme

Göçüşme (methatez), kelime bünyesindeki seslerin birbirleriyle yer değiştirmesi hadisesidir (Topaloğlu 1989). Türkçede daha çok belli ses grupları arasında meydana gelen yer değiştirme hadisesi diyalekten yazı diline doğru yaygınlaşmaya çalışan bir dil gelişmesidir. Bazen aynı, bazen de farklı kelimelerde olmak üzere Türkçenin bütün lehçe, şive ve ağızlarında görülen bu hadise (Eren, 1953) esasen bütün diller diyalektleri için söz konusudur (Caferoğlu 1955). Yer değiştirme ünlü-ünlü ve ünsüz-ünsüz arasında olabileceği gibi ünlü-ünsüz arasında da, aynı şekilde yanyana bulunan sesler arasında olduğu gibi birbirine uzak sesler arasında da olabilmektedir. Ancak

methatez gelişmesi yazı dilinde bu yaygınlığı, pek az sayıda kelimeyi hariç tutarsak (armut < Far. emrûd, poyraz < Yun. boreas) kazanabilmiş değildir (Caferoğlu 1955). Söz konusu hadisenin amacının, genellikle ünsüzler arasında vuku bulduğuna bakılırsa, dilde oturuşmayı sağlamak ve ünsüzlerin karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını gidermek olduğu söylenebilir (Caferoğlu, 1955). Bu hadise çok eski devirlerden beri Türkçe kelimelerde cereyan ettiği gibi (Eren 1953) benzer ses gruplarını bulunduran yabancı kelimelerde de meydana gelmiş ve bu kelimelerin bir kısmı değişmeli şekilleriyle edebî dile yerleşmiş, aslî şekilleriyle kullanılmaz olmuşlardır.

'armut', 'torba', 'çulha', 'patlıcan', 'kalbur', 'reçel' vb. kelimelerin 17. asırda da değişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazandıkları anlaşılmaktadır. Bunlardan 'armut', 'torba' vb. kelimelerin bu devirde farklı bölgelerde ikili söyleyişlerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim SN'de bir yerde ikilemede 'torba tobra' şeklinin geçmesi, diğer eserlerde de ikili şekillerinin bulunması buna yorumlanabilir. 'tevfiz' ise sadece Evliya'nın tespit ettiği göçüşmeli kelime olup kelimenin bu şekliyle dilde yaygınlık kazanmadığı anlaşılmaktadır.

§ 264. a) İç Seste İki Ünsüzün Yer Değiştirmesi

"armut < Far. emrûd" armud (:آرمود)(4); Armud-lı (1); emrûd (:امرود)(30)

[**Mol**. armut, emrut; armud agaci; **Par**. ermûd, emrûd (: آمرود، ارمود); armûd agacı(:ارمود); **Har**. armut; **Men**. ârmûd; emrûd p. , ârmûd t. (, emrûd agacı, buzdıgan armûdı, misket armûdi, beg armûdi = **Pyrum:** emrûd, hlk. armûd; beg armudı, misket armudı; buzdıgan armudı; **Pyrus:** emrûd, hlk. armud agaci]

"çorba < Far. şûrbâ" çorba (:چوربا)(60); çobra (: چوبره)(22); çopra (: چوپره)(2); şûrbâ (: شوربا)(∞)

[**Mol**. çorba; **Par**. çorbâ; şûrbâ; **Har**. çorba; **Men**. şorba, hlk. çorba = **Jusculum:** şorba, hlk. çorba; şovâ ?, horbâ]

"poyraz < Yun. boreas" poyraz (: پویراز)(1)

[**Mol**. poyras; **Par**. borâz; poyraz; poyrâz, foriyâs, poyrâz; poyrazlı; **Men**. boyrâz, poyrâz, boyrâs, poyâs]

"tefvîz < Ar. ='işi başkasına havale etme' " tevfîz (:tVFYDz)(5); tefvîz(∞)

[**Par**. tefvîz (et-)(sipariş et-); **Men**. tefvîz (, işini kimseye ismarlamak, tefvîz ü sipariş eyledüñüz üzre)]

"torba < Far. tobra [KT]" torba (:TVRBE)(2); Torba-lı (:TVRBA-lı)(2); tobra (:TVBRE)(21); topra (:TVPRE)(1); torba tobra (t... kitâblarla

'ubûr éderler.)(1) [**Men**. torba ~tobra]

Not: Bu gün ağızlarda göçüşmeli şekliyle de geçen 'köprü' kelimesinin SN ve diğer eserlerde değişmeli şekline rastlamadık. Kelimenin SN'deki ve diğer eserlerdeki şekilleri şöyledir: köprü < köpür [Deorfer, § 1623] köprü (: كوپرو)(80); (:كوپرُو)(2); (: كُپرُو)(2); köprü-li (:كوپرولي)(9); köpri (:كوپرى)(4); köpr ~köpür(k. şehri)(: كوپر)(3); köpürli (:كوُپُرلى)(3); (: كوپرلى)(5); köpürlizâde (k. Ahmed Paşa)(:كوپورلى)(1); (: كوپرلى)(4)

[**Mol**. kopru (=kiopru, geçid); kopricik; kopricigás (= kioprigighas); **Par**. köpri; **Har**. köprü; köprüli; **Men**. köpri]

'Köprü', köpür' den tıpkı burun < burn-ı kelimesinde olduğu gibi analoji yuluyla 3. teklik şahıs iyelik ekinin kalıplaşmış şekli olabilir (Deorfer, § 1623). Kelime bu şekliyle yerleştikten sonra metateze uğramış olmalıdır. Tarihî metinlerde göçüşmeli şekline rastlanmaması benzer örneklere kıyasla ilginç görünüyor.

b) Ünlülerle Ünsüzlerin Yer Değiştirmesi

§ 265. **a ≥ h**

"çulha < Ar. cûlâh" çulha (:چُولْهَا)(1); çulha-lık (1)

[**Par**. çulha; **Men**. cûle, cûlehe]

§ 266. **i ≥ n (> l)**

"patlıcan < "patlıcan < Ar. bâdincân" patlıcan (:PTLCAN)(4); bâdincân (1)

[**Men**. bâdincân, bâdingân; bâzincân, bâdincan = **Melongena:** bâdlicân, hlk. patlicân; bâdincân, bâdingân]

§ 267. **i ≥ r**

"Edirne" Edirne (E. kal'asin İdrivne (: ادْرِوْنه) tekurı elinden feth édüp)(: ادِرنه)(1); (E. arabası)(1)

[**Mol**. Edrene; E. şehir; **Par**. Edrene; **Har**. Edrine; **Men**. edrene]

§ 268. **c) İç Seste İki Ünlünün Yer Değiştirmesi**

"bağırsak" bağırsak (: بَغِرْصَق)(2); (bağır)(1); bağarsık (: بَغَرْصِق)(1)

[**Mol**. bagarsakler; **Men**. bagırsâk (:BĞRsAQ)]

"mahmuz < Ar. mihmâz ='topuk' " mahmîz (: مَحْمِيز)(2); (m. édüp) (1)

[**Mol**. mahmuz; **Men**. máhmûz]

"maydanoz < Yun. makedonesi" ma'denos (مَقْدُونُس)(2); ma'denivâz (: مَقْدُونِيَاز)(3)(Trb. yör.)

[**Par**. ma'denos; mı'denüvâz; **Men**. ma'denoz, mi'de nüvâz, ma'denos, hlk. má'danos = **Petroselinum:** ma'denos, hlk. magdanos]

§ 269. ç) Bitişik Olmayan Ünsüzlerin Yer Değiştirmesi

"kalbur < Ar. gırbâl" kalbur (:QLBVR)(6); galbur-cıyân (:ĞALBVR-cıyân)(1)

[**Mol**. galbur; galburlamak; **Par**. kalbur, gırbâl (:QLBVR, ĞRBAL); kalburlamak (:QLBVR-lama); **Men** . gırbâl, kalbur; kalburlamak = **Cribrum:** kalbur, gálbur (:ĞLBVR), gırbâl]

"reçel < Far. riçâl " reçel (ayva r.-i)(:RÇL-i)(1)

[**Men**. riçâl, hlk. reçel]

4. Kaynaşma

Bir gramer birliği içinde yanyana gelen iki kelime çoğu kere şekilce birbiriyle birleşirler. Bu birleşme dilin söyleyişte akışı sağlamak için yaptığı tabiî bir tasarruftur. Bundan başka, müstakil bir kelimenin bünyesindeki her hangi bir ünlünün veya buna bağlı ünsüzlerle beraber seslerin birleşmesiyle de bir tür kaynaşma meydana gelmektedir. Birleşme bir kelime grubu içinde olmuşsa, unsurlar zamanla anlamca da bütünleşerek iyice kaynaşır ve başlı başına bir dil unsuru olur. Böylece basit birleşmeyle başlayan bu gelişme süreci büzülmeyle devam eder. Kaynaşmanın tam gerçekleşmesi için unsurların şekil ve anlam bakımından birbiriyle bütünleşmesi gereklidir. Bu aşamadan sonra kelime, birleşiği oluşturan unsurlardan şekil ve anlamca farklı bir sözlük kelimesi halini alır.

§ 270. a) Yabancı kelimelerde

"caraskal < Far. cerr-i eskâl ='kaldıraç' " caraskal (: جراثقال)(1); cerr–i eskâl (: جرّ اثقال)(1)

"cephane < Far. cebe-hâne" cebbâne (: جبّانه)(1); cebe-hâne (: جبه‌خانه) (1). [**Men**. cebe hâne, hlk. cebhâne]

"çarşaf < Far. çâder-i şeb" çarşaf (: چارشف)(7)

[**Mol**. çarşaf; **Par**. çarşaf, çârşeb; **Men**. çârşeb ~ çârşef, hlk. çârşaf = **çâdir şeb: 1. Toral:** yorgan, çâdir şeb, hlk. çarşaf, perde]

"kahya < Far. kethudâ" kahyá (:KHYE)(1); kethüzâ(4)

[**Mol**. kathude, kahya; **Par**. kethüdâ, hıyâyâ kethüzâ, hayâyâ ; kethüdâ; kâyâ ; kethüdâlık; **H ar**. kihaya; **Men**. kethüdâ, hlk. kahya, kihaya]

"li-ebin < Ar. ='babadan (kardeş vb.)' " lâbin (: لابٍ)(1)

"Tabakhane < Far. debbâğ-hâne" tabahâne (: طبه‌خانه)(3)

§ 271. b) Türkçe kelimelerde

Türkçe kelimelerde kaynaşma, ünlü sonlu ve ünlü başlı iki kelimenin yan yana gelip kullanılması sırasında ünlülerden birisinin diğeriyle kaynaşması sonucu oluşmaktadır.

"aklı ér- " aklır- (عقلی رسیوب)(1)

"burada" burada (:BVRADE)(2); (:BVRDE) (2); bu arada (: بوارادہ)(3); buradan (:BVRADN)(2); burası (:BVRAsY)(1); (:BVREsY)(1); buraya (:BVRAYA)(3); (:BVRYE)(1).

[**Men**. bûrada, buraye, burayedek]

"güllaç < güllü aş" güllac (: گلّاج)(1). [**Par**. gülâç (: گُلَاجّ); **Men**. gülâc]> 98, 211

"niçin < ne içün" niçün (: نیچون)(49); ne içün (: نه ایچون)(1)

[**Mol**. neçun (=neciun); **Par**. niçün (:نِچُوْنْ); **Har**. niçün; **Men**. niçün]

"peydâ ét- ='ortaya çıkarmak' " peydât- (: پیدا تدیلر)(1)

"şura < şu ara" şura(ş.-sı) (:ŞVREsY)(2)

"Yalova < yalı ova" yalava (: یَلَوَا)(1); (: یالوا)(2); (:یلاوہ)(1)

'ne' soru zamiri yardımcı fiillerle birlikte kullanıldığında ünlülerden biri genellikle hazfedilir. Bu şekiller, konuşma dilinden başka, bilhassa eski manzum metinlerde hece fazlalığını gidermek maksadıyla yazıya da geçirilmiştir. SN'de bu konuda bir hayli örnek bulunmaktadır.

"n'eyle- " n'eyle- (نیلہ دیکز)(1); (: نیلردك)(3); (: نیلسون)(1); (: نیلبہ یم)(6)

[**Par**. ne eylemek; **Men. = Quid?:... quid faciam:** neyler, neylesûn < ne eylesün]

"n'işle- " n'işle- (: نِشلرم)(2); (:نِشلرسنز)(1); (: نشلرسن)(3); ne işle- (: نه اشلرسك)(1)

"n'it- " n'it- (: نتسہ)(1); (: نتدیلر)(2)

"n'ol- " n'ol- (: نُولَہ)(1); (: نولہ) (7); ne ol- (: نه اولہ)(1)

[**Par**. n'ola (: نُولَہ); (: نُولا); n'olaydı (نُولَیدی); **Men**. nolsá gerek < ne olsá gerek]

İNDEKS

İNDEKS*

"Abâ " abâ (Şeyh A.): Bc, 133/33 [>203]
"âb u hevâ" âb hevâ: Ba, 115b/1 [>66]
"acâyip < 'acâ'ib" 'acâyib: Ba, 162b/20; Bc, 39b/25, 139a/28, (+24). [Par. 'acâyib, 1372/7, 2192/9; Har. acaib; Men. 'ácâyib (, 'acâyibten)] [>79]
"acemiyân ile" 'acemiyân ile: Bc, 27b/4 [>26]
"aç" ac (a. kurd): Ba, 16a/23, 154b/21, 192a/17; Bb, 39b/25, 42b/21, 133a/36, 144a/27, 154a/13Bc, 27a/29; ac-lıkdan, Ba, 16b/32; Bb, 42b/33; acız, Bb, 135a/2. [Par. ac, 646/1, 3, 819/4, 8; aç, 653/7, 980/10, 11, 12; Har. aç; Men. âc, aç (, aç ol-, aç dur-, açlık, karnüm âçtür)] [>98]
"açık-ken~iken" açık iken: Bc, 96b/35 [>65]
"açtır-" acdır- : Bb, 52b/33, 112b/19; aç-, Ba, 157a/29; Bc, 176b/9, 181b/28, (+13...); acıl-, Ba, 11a/4, Bb, 40b/19; acık, Bb, 101b/16, 23; açık, Bc, 18a/30, 28b/3. [Men. açmak (, açük, açik)] [>97]
"adamlarıy-mış" âdemleriy-miş: Bc, 90b/26 [>52]
"adam ile" âdem-ile: Bc, 113a/20 [>35]
"Adana" Adana: Bb, 115b/35; Atana, Ba, 29a/16,68a/35; Bb, 51a/34. [Mol. Adana, 373/6; Par. Adana, 1870/9; Men. Adene] [112]
"adl-ile" 'adl-ile: Ba, 119a/6 [>35]
"aferin < Far. âferîn" âferim : Ba, 64b/13, 65b/10, 204b/27-28; Bb, 59b/20; âferîn, Ba, 67b/13(...). [Mol. aferim, 74/1, 471/23; Har. aferim; Men. âferîn (, âferîn et-, âferîn oku-)] [>156]
"ağaç" ağac: Bb,23a/31, 58a/8, 58b/ken (kızıl a.), 59b/5, 94b/22 (altı a.), 73b/10, 125a/4,139a/8, 9, 140a/16, 150a/28, 29, (+49). [Par. ağac, 82/8, 9, 249/3, 710/7, 1391/3, 4..; ağaclık, 1621/7; ağaç, 634/8, 666/9; Men. agaç, agac (, agaççik)] [>98]
"ağaları-yla" ağaları-yla: Bb, 146a/18 [>29]

* Sayfa numaralarının sonundaki köşeli parantez içindeki rakamlar, söz konusu kelimelerin çalışmada geçtikleri paragraf numaralarıdır.

"ağda < Ar. akîde= 'akide' " ağda: Ba, 167b/12, 13, 15(3),16, 17, 18, 18-19, 21, 24 5; Ba, 167b/10, 11, 12 ; 'akîde, Ba, 168b/30. [Men. 'akîde] [>66]

"ağzı" ağzı: Ba, 156b/34, 170b/1, 177a/14; Bb, 44a/18; ağızdan, Bb, 119a/29 [>67]

"ahâlî-i belde" ahâlî-yi belde: Bc, 1b/24, 21a/11 [>82]

"ahâlî-i İstanbul" ahâlî-yi İslambol: Bc, 27a/27-28 [>82]

"ahâlî-i kal'e" ahâlî-yi kal'e: Bc, 24a/4 [>82]

"ahâlî-i Konya" ahâlî-yi Konya: Bc, 11a/21 [>82]

"ahâlî-i vilâyet" ahâlî-yi vilâyet: Bc, 17a/16, 19a/27, 24b/12 [>82]

"Ahıska" ahıçka: Ba, 59a/33, 62b/36, 63a/1, 95b/26; Bb, 102b/12; Ahıska, Ba, 60b/33 [>206]

"Ahi Evren" Ah Evran: Ba, 112a/8, 14; Ahi Evran, Ba, 112a/10, 15 [>188]

"Ahmet-le~ ile " Ahmed-ile: Ba, 54b/sağ 1 [>36]

"ahtapot < Yun." ıhtapot: Ba, 169b/19. [Par. ohtaput, 1619/6; Har. aktapod] [>238]

"ahvâl < Ar. çkl. hâl" ahval: Bb, 49b/34 [>259]

"âh u enîn" âh enîn: Ba, 100b/7 [>66]

"âide < 'a'ide" 'ayide: Ba, 96a/26, 160b/27 [>79]

"Aişe ~ Ayşe < 'Aişe" 'âyişe: Ba, 16b/30, 29a/2, 75a/28, 32, 75b/5, 88b/25, 91a/6, 98b/24. [Men. 'âyişet, hlk. 'âyişe] [>79]

"akait < 'akâ'id" 'akâyid: Bc, 38a/9 [>79]

"Akçaşehir" akçaşâr: Bb, 58b/20, 65a/13, 14 [>12]

"akıl <'akl" 'akıl (zî-'a. imişsin): Bc, 181b/20. [Mol. akl16/18, 122/8, 291/31, 395/28; akilli,16/18; aklsus, 198/7, 8, 10, (, akldar, 326/21, akildar, 326/22, 368/21); **Par.** 'akıllı, 36/5; 'akıllık, 2420/5; 'akılsız, 204/6, 257/9, 292/8...; bî-'akıl, 292/8; Har. akil; Men. 'ákl = İntelligentia: 'ákıllühk] [>88]

"aklı ér- " aklır-: Ba, 5a/2 [>271]

"akmak-la" akmağ-ıla: Bb, 101a/1 [>32]

"**akşam**" ahşam: Ba, 206a/36, 210a/10; Bb, 23b/3, 79b/5, 97b/6, 129a/35,135a/2,136a/14, 147a/2, 155b/2, 19; Bc, 15b/9, 90b/1, 151a/31; ahşama dek, Bb, 142b/1; ahşama dak, Ba,

208a/36. [Mol. akşam,398/7, 461/23; a.-den, 366/30; a.-e, 1/28; akşem-e, 32/34; Par. ahşam, 690/12, 1443/7, 2015/1, 2, 3, 2392/3(2); 175/10, 380/5, 6,7(2), 9(2), 1196/6, 2243/6, 2300/9(2); ahşam-a, 192/11, 744/7, 2243/6, 2390/10; Har. akşam; Men. ahşam, ahşâm, (, ahşám zemâni)] [>136]

"**a'lâ** ='en yüce' " 'alâ: Ba, 116b/36 [>3]

"**Alâeddin**" alâddin: Bb, 28a/16; Ba, 18b/27; Bb, 27b/28, 36. [**Har.** Aladin] [>3]

"alarga < İt. allarga ='açık deniz, engin' " alarka: Bb, 101a/sağ 2, 155b/22; Bc,16b/31, 18a/29, 35b/35, 38b/9, 24, 106a/17,180a/7, 182b/16; alarga, Bc, 121a/14 [>19, 129]

"alâyık < 'alâ'ik" 'alâyik: Ba, 33b/17 [>79]

"alâyimât < 'alâ'imât" 'alâyimât: Ba, 12a/36, 12b/4, 30a/32 [>79]

"alçacık" alçacık: Ba, 39b/20,121b/33,124a/6; Bb, 61b/25, 122b/2, 131a/19; Bc,138a/36, 139a/28, 151b/32; alçacik, Ba,129b/11 [>2]

"alıver- " alıvér- : Bb, 123b/36 [>252]

"âliyye ile" 'âliyye ile: Ba, 25b/9 [>30]

"alnı" alnı: Ba, 207a/10; Bc, 108a/1; alnına, Bb, 84a/5 [>67]

"a'mâl" amâl (defter-i a.): Ba, 116b/34 [>4]

"an < Ar. 'an =' -dan/-den' (a. karîbi'z-zamân): Bb, 141b/4 [>203]

"anbar-ın" anbarın: Bb, 46a/5 [>167]

"arasta < Far. ârâste ='çarşılarda aynı işi işi yapan esnafın bulunduğu yer' " 'arasta: Bc, 53a/34; ârâste, Ba, 191a/25. [Men. ârâste] [>173, 194, 202, 259]

"ark < hark" harık: Bc, 15a/14(2); ark: Bc, 24a/19. [Men. ark < arg] [>74, 88, 188]

"armut < Far. emrûd" armud: Bb, 39b/30, 59b/8, 77b/22, 101a/25; emrûd, Ba, 134a/5, 166b/33, 169a/7; Bb, 21b/32, 35, 28b/1, 33b/6, 7, 59b/8, 63a/2, 75b/5, 23, 24, 81b/4(2), 85a/30, 87b/28, 88b/1, 94a/15, 123a/3, 4, 5, 126a/30, 136b/8, 148b/10; Bc, 11a/2, 15a/18, 88b/9, 130a/8(2). [Mol. armut, emrut, 300/13; armud agaci, 300/28, 300; Par. ermûd, emrûd, 1563/13; armûd agaç, 1563/11; Har. armut; Men. ârmûd*;

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

emrûd p. , ârmûd t. (, emrûd agacı, buzdıgan armûdı, misket armûdi, beg armûdi = *Pyrum: emrûd, hlk. armûd; beg armudı; Pyrus: emrûd, hlk. armud agaci] [>264]

"Arnavut" arnavud: Bb, 43b/31; Ba, 42b/16; Ba, 76a/18; Bb, 43b/19. [Mol. Arnavut, 444/15; Par. ârnâvud, 81/1, 2, 2234/11; ârnavud, 81/1, 2, 1317/1, 1438/40; arnavud, 2018/4; Har. Arnold; Men. arnaud] [>203]

"arşınlamak-la" arşınlamağ-ıla: Bc, 19b/15 [>32]

"arzu" ârzû: Ba, 143a/25; Ba, 145b/6 [>181]

"asam < Ar. asamm =' dilsiz' " asam (a.-lık): Bc, 35a/12. [Par. asam, 2096/2; (a.-lık), 2095/12; Men. ásámm] [>19]

"aslâ" aslen: Bb, 111b/15, (a. ve kat'â) Bc, 9b/6 [>11]

"asmışlar-dı" asmışlar-dı: Ba, 208b/1 [>43]

"astar < Far. âster" asdar: Ba, 172a/20(2), 196a/6. [Mol. astar, 364/23; Men. âster, hlk. astar] [>115, 173]

"aşâir < 'aşâ'ir" 'aşâyir: Bb, 37b/15, 114a/1; Bc, 15b/27 [>79]

"aşırı" aşırı~aşrı: Ba, 120b/33, 156b/35; Bc, 3a/ken.45a/2, 62b/ken., 64a/2, 77b/10, 97a/29,110b/4,115b/8, 144a/19, 156a/10,157a/1, 2, 163b/3, 164a/13, 18 [>21]

"at- " at-: Bb, 131a/16; a.-up, Bb, 9a/10, 141a/14, 15 (+33); atmaca (a. yani tohum), Ba, 154a/7, 185b/3, 7(2)(atmaca kuşu) [>199]

"ateş-le" âteş-le: Bc, 19a/2 [>34]

"atım-la" atım-la: Bb, 60b/39 [>28]

"Atike < Ar. 'atîka ='kadın ismi' " 'âtike (Mu'âviye kızı 'a...): Bb, 97a/35, 98b/27 [>256]

"avanta < İt. avvanta" avanta: Bc, 175a/22, 182b/18 [>19]

"avlu < Yun. aule" havlı: Ba, 27a/12, 129b/11; Bb, 7a/29, 8a/32, 67b/22 (2),124a/19,133b/17,19(2),1; Bc, 8b/4, 23a/9, 84b/4, 108b/17, 116a/15, 22, 147a/2, 158b/10, 32; avlu, Bb, 59b/12; avlı, Ba, 75b/21; Bb, 135a/17, 30. [Par. havlı, 399/4, 418/4, 547/7, 8, 549/6; havlıcık , 549/5; Men. avli, havlî < âvlî = İmpluvium: avlı, hávlî] [>74]

"ayrık =bir cins ot" ayrık: Bb, 75a/35 [>21]

"ayrılıyor" ayrılıyor: Ba, 8a/24 [>241]

"ayva" ayva: Ba, 2b/17; Bb, 125a/16; Bc, 3b/8, 9 ken. 2. [Mol. ayva, 250/32; Par. ayva, 557/9, 10, 11, 558/1, 2, 1343/10, 1344/12; Men. ayvâ] [>74]

"azacık" azacık: Ba, 60a/4, 115a/26, 138b/25(2); Bb, 114a/4; Ba, 15b/8; Bb, 76a/9. [Par. azacık, 98/2, 1611/9, 11; 174/6, 292/3, 2344/5; 1702/3, 2240/11; Men. azacik] [>86]

"azamet = ' büyüklük' " 'azamet ('a.-lü): Ba, 70a/7 [>180]

"azap < Ar. 'azâb " 'azâb: Bc, 21a/13 [>184]

"Azatlı < Far. âzâd-lı" Azatlı (a. -nâm mahalle): Ba, 6a31; Azadlı, Ba, 6b/20. [Mol. azad, 410/26; azadluk, 233/31, 33, 234/2, 3, 410/28; Par. azadlık, 1251/3, 4, 9, 11, 1318/5; Men. âzâd, (, azâdlık virmek)] [>126]

"azîm iken" 'azîm iken: Bc, 143a/32 [>65]

"Azrail < Ar. 'azrâ'îl" ezrâ'il: Ba, 12a/18; Bc, 25a/5; azrâ'il ~azrâyil: Ba, 30a/29. [Men. 'ızrâil] [80, 203]

"babamız-la" babamız-la: Bb, 146b/15 [>34]

"badem < Far. bâdâm" bâdem: Ba, 153b/14, 155a/10, 156a/23, 167a/ken.(3), 168b/24, 36, 169a/1, 175a/14; Bc, 32b/4. [Mol. badem, 243/35; bademcuk, 243/7; Par. bâdem, beyâm, bâyâm, 104/2; Men. bâdâm, hlk. badem] [>256]

"Bağdat < bağdâd" bağdad: Ba, 45a/26 [>259]

"bağırsak" bağırsak: Ba, 182b/7; Ba, 158b/26, 31; Bb, 23a/37, 84a/4; (bağır), Bb, 49a/33; bağarsık, Bb, 105b/12. [Mol. bagarsakler, 376/7, 9; Men. bagırsâk] [>174, 268]

"bağrıma" bağrıma: Ba, 145b/17; Bc, 33b/33, 169a/22 [>67]

"bahâdırân-la" bahâdırân-ıla~ile: Ba, 136a/22 [>36]

"bahçe < Far. bâgçe" bahça (şiirde) (b.-da): Ba, 164a/18; Yenibakçada, Ba, 6b/3, 62a/20; Bb, 120b/3; bâğ-ca: Bb, 25a/18. [Mol. bakca, 163/8, 285/18; bakcacuk, 163/9, 176/31, 32; bakcacik, 285/16; Par. bakçacık, 956/8; (bağçe şekilleri de olmalı, bakıla!); Har. bakçe (=bakcşe); Men. bâğça(, bâgçávân < bâgçábân)][>96,127, 130, 140]

"bahillik ='cimrilik' " pahillik: Ba, 145a/7 [>118]

"bâk ='korku' " pâk: Bc, 172a/30 [>118]
"bakır" bakır [>73]
"bakraç" bakrac: Ba,167a/23, 28, 33; Ba, 167a, 23, 167b/1; 9b/7. [Men. bákrâc = Lebes: bakrac] [> 98]
"balıkcak" balıcak: Bb,34a/12 [>2]
"Balıklava < balık-lagu" balıklava: Bb, 45b/9; Bb, 27b/33, 45b/10, 16; Bb, 40a/29. [Men. bâlıkleva = 1. Piscina: balıklevâ] [>142]
"balta" balta: Bb, 46a/8(2), 133a/24; Bc, 28a/1, 38b/23; Bc, 28a/2; Bb, 112a/2, 132b/19, 135a/23, 133a/7; Bc, 100a/11, 155a/7. [Par. balta, 32/8; 264/5; Har. balta; baltaci; Men. balta; baltacî] [>197]
"balyoz < Fr.balyos='elçi' " : Bc, 18a/19, 30, 32, 36(2), 18b/1, 38b/10, 26. [Men. bâlîos, bâîlos t.= Legatus: venetus: Venediklü..., venedik baliosi, bailosi] [>109]
"bânî-i Antakya" bâni-yi Antâkıyye: Bc, 21a/8 [>82]
"bânî-i kal'e" bâni-yi kal'e: Bc, 22a/16 [>82]
"barut < Ar. bârûd < Yun. püritis, baruti [Baydur, 1953] " barut: Bb, 38b/17; barud, Ba, 13b/4, 28a/3140b/10; Bb, 36b/14, 51b/16, 90b/5, 154b/29, 30; Bc, 11a/15. [Mol. barut, 310/8; Pan. barut, 1620/7, 9, 11; Men. barut, bârût, bârûd] [>126]
"bas-" pas-: Bb, 146a/17; basacak imiş: Bc, 35a/29; basmaz-dı: Bc, 172a/33 [>41, 49, 117]
"baş-ıla~ile" baş-ıla ~ ile: Bc, 181a/3 [>27]
"bat- " bat-: Ba, 159b/23, 167a/ken.; Bc, 141b/30 (+2); bat- , Ba, 158b/12; batıyor: Bc, 141b/30 [>199, 241]
"Baykara" bâkara: Ba,10a/1; Bb, 2a/26, 9b/13, 76b/8, 77b/2; Bb, 77a/36, 77b/1 (...) [>10]
"bazı < Ar. ba'z" ba'zı-sı: Ba, 138a/18, 175a/29, 200a/26; Bb, 9a/11; Bc, 28b/7, 84b/3. [Par. ba'zı, 83/11, 1153/6, 1709/4...; Har. bazi; Men. bá'zí, báz´ı; ba'zîsi, ba'zîlerinün, ba'zı kerre = Quidam: bázî; Nonnulus: ba'zî, ba'zí kimesneler] [>87, 179]
"bazirgân < Far. bâzâr-gân ='tüccar, alış verişçi' " bâzirgân: Ba,118a/22, 132b/19, 148a/12, 161a/10, 27, 34, 164b/7, 20, 171a/6, 173b/4, 6, 180a/9, 188a/b/3, 192b/1 ; Bb, 33a/20. [Mol. basirgan, 252/1; basirganlik, 462/13; Par. bâzergân,

2304/6; bâzergânlık, 2304/7, 9; Men. bâzârgân*; bâzırgân < bâzârgân; bâzırgânlık = *Negotiato: bâzirgânlık; Negotiari: ... bâzırgânlık et] [>239]

"bazlama" (tere yağıyla pişmiş b...): Bc, 139b/1 [>175]

"beççe='çocuk' " peççe: Ba, 174b/3 [>118]

"bedesten < Far. bezzâzistân" bedesten: Ba, 195b/7, 196b/9; bedâsten, Ba,150a/28(2), 153b/5, 182a/13, 186b/33, 190a/30, 195b/1,3, 5, 8,12,196a/32, 33, 196b/4, 5, 6, 9,11, 13, 15, 31, 33, 34, 197a/1, 2 ; Bb, 9a/24, 31; bezesten, Ba, 196a/36; bezâsten, Ba, 128b/36,132b/30, 138b/9, 147b/24, 181b/8, 187b/25, 195a/28, 29, 31, 34, 35, 36, 196b/1,31; bezzâsten, Ba, 182b/16; bezzâzistân, Ba, 119a/26, 131a/16, 26, 147b/3, 161b/7, 180a/13, 183a/16, 23, 191a/1, 195a/20, 21, 195b/6, 11, 13, 196b/29; Bc, 20a/25, 22b/23, 24a/33, 148a/34,159a/2, 11, 12, 13, 14, 20, 159b/3-4,168b/32; bezzâzân, Ba, 196a/7; Bc, 159b/6. [Mol. besestan, 151/12; Par. bezâz, 279/4; Men. bezâz, bezzâz; bezzâzistân > bezestân, bedestân = Forum regium: bezzâzistân, hlk. bezestân, bezesten, bedestân] [>19,177]

"bedhah < Far. bed-hvâh ='kötülük isteyen' " bed-hâh: Bb, 151b/21. [Men. bed hâh; bedhâhlık] [>252]

"bedir < bedr" bedir: Ba, 14b/9 [>88]

"bek < berk" pek: Ba, 67a/14, 174b/22, 184b/7; Bb, 134b/5, 144a/20; Bc, 28b/18, 36, 29a/2, 33b/21, 138b/23, 147b/14; (p. tut-, p. bas-) Ba, 67a/14; Bb,135a/5, 145a/20; berk-dir, Ba, 182b/25. [Mol. pek, 19/6, 24/11, 25/11; Par. pek, 55/8, 185/9, 147/1; Har. pek; Men. pek = Indurare: pek, berk, peklemek, pekitmek, berkitme] [>118]

"bel < bé:l [Clauson]" bel-i: Ba, 166b/3; Bb,111b/6, 130a/28; Ba, 32b/27; Bb, 107a/28 (2)(+10); bel-im, Bb, 136a/6, 136b/12; bel-iñ, Bb, 107a/28, 130a/33; bel-i-n, Bc, 16b/9, 18b/16; Bb, 121a/1, 134b/7, 135a/28, 148a/ken. 1 (+106); bel-inde, Bb, 136a/36, 153b/31, 32 (+4); bel-inden, Bb, 37a/2, 135a/33, 142a/36 (+4); bel-ine, Ba, 191b/25; Ba, 2b/19, 58b/22, 116b/14 (+5); Ba, 187a/4,191a/7; Bc, 39b/10; bel-ini, Bb, 143a/17; bel-li, Bb, 117b/2, 134a/10; bel: Bb, 121a/1,

130/24; Bc, 18a/14; bel-de, Bb, 136a/36(2), 153b/32(2); beller, Ba, 80b/19; B121a/1, 155b/18 (+23). [Mol. bel 491/18; belle- 491/19, 21; Par. bel, 1266/2; Men. bel] [>226]

"belen" belen: (lisân-ı Türkmen'de b... bir yokuş olan yere dérler.) Bc, 18b/8. [Par. beleñ, 424/6, 433/4, 786/5, 1393/3] [>165]

"bende iken ='kul' " bende iken: Bc, 175b/9 [>64]

"berat" ber'ât: Ba, 20a/11; Ba, 195b/12. [Mol. berat, 294/12, 319/ 11, 12, 14 (ehli berat), 294/13; Par. berat ,271/7, 664/4; beratlü, 1167/; Men. berâet, berât] [>3]

"berâyâ ='halk' " perâyâ (re'âyâ ve p.): Ba, 74a/14 [>118]

"berf ile" berf ile: Bb, 130/28 [>38]

"beş" beş-er: Ba, 78a/23; Bb, 33b/15, 41a/4 (+2). beş-inci: Ba, 73b/ 37; Bb, 138b/32, 152a/8 (+20); beş-inde, Ba, 16b/10; beş-ine, Ba, 74b/4. beş: Ba, 25a/18; Bb, 108b/23, 130a/21 (+141); beş yüz, Ba, 10a/26, 40a/33, 50b/12 (+23). [Mol. beş 333/23, 24, 27, 31, 169/8; beşer beşer 91/28(...); beşinci 333/33; Par. beş, 412/2, 751/11; beşer, 412/3; Har. beş, bes; Men. beş] [>227]

"Beşiktaşî" Peşiktaşî (P. Yahya): Ba, 32b/13 [>117]

"beşir < Ar. beşîr" beşir (B. ağa): Ba, 54a/10 [>259]

"beter < Far. bed-ter" beter (kâfirden beş b.-dir): Bc, 28b/20; bed- ter, Bb, 89b/13. [Mol. beter, 18/24; Par. beter, bedter, 1543/8; beter, 1543/6, 7, 9; Har. better; Men. beter < bed-ter] [>13]

"bey' u şirâ='satıp alma' " bey' şirâ: Bb, 99a/11, 108b/23; bey' u şirâ-y-ét- : Bb, 40a/3 [>66]

"beyaz < Ar. beyâz" peyaz (evc-i âsumâna çıkmış p. sa'b kayadır.): Bc, 36a/19; beyaz (b. kireç): Bb,118a/36,... [>118]

"beygir < bâr-gîr" beygir: Ba, 78a/8, 9 , 155b/17-18, 179a/22; Bc, 28b/35: bargir, Bb, 124b/22, 155b/23(2); Bc,26b/18; Bc, 26b/26, 30b/9. [Mol. beygir (beighir) 363/4; Par. pargir, 1870/5; Har. bêgir; Men. bârgîr > hlk. beigir, beygir] [> 8, 78, 259]

"beyni" beynisi: Bc, 172a/19; Ba, 145b/4, 156b/34, 168b/5; Bc, 159b/8 [>67]

"Beypazarıdır" Begbâzârdır: Bb, 148b/13 [>69]

"Beyrut" birut: Ba, 22b/36, 23a/15 [>77]
"bezl =' saçma, dağıtma' " bezl: Ba, 168b/34, 172a/26, 173b/32 (+59) [>184]
"bıçak" bıçak: Bb, 118a/31; bıçağ-ıla: Ba, 18b/35; Bb, 127a/1. [Men. biçâk, biçakçi] [>37]
"bî-dinlik ='dinsizlik' " bî-dınlık: Bb, 86a/34. [Men. bî-dîn] [>258]
"bî-haber ise" bî-haber ise: Bc, 36b/23 [>58]
"bî-şumârest ='sayısız'" bî-şumâres (meşhur Farsça beyitte): Bb, 46b/29 [>18]
"bildirir" bildir: Ba, 77a/27, 112a/21; Bb, 16b/23, 17a/22 [>7]
"bilezik [Deorfer, § 765]" bilazık: Ba, 39b/15 [Mol. bilesik, 244/5; Par. bilezik, 28/1, 1314/7; Men. bilâzük, bilezük, bilezik = Pericarpium: bilezük] [>257]
"biliştik idi" bilişdik idi: Bb, 136a/4 [>46]
"birbiri" biribiri: Ba, 81a/14; Bc, 115b/11; birbirine, Bc, 74a/17, 164a/23; birbirilerin, Bc, 164a/22; biribirlerine, Bb, 121a/27; birbirleriyle, Ba, 178a/18 [Mol. biribirisine, 392/27; Par. birbiri, 23/11, 99/11, 1311/4; birbirine, 48/2, 78/5, 393/7, 466/2, 588/2; birbirinüñ , 23/11, biribirinüñ , 7/8, 162/5; birbirini, 1331/4; birbirsinde (sonra), 210/10; Har. birbiri, birbirinden, birbirine, birbirini, birbirünüze] [>21]
"bismillah" pismillâh: Bc, 93a/3; bismillâh, Bb, 52a/17(...) [>118]
"bizim-le" bizim-le: Bb, 40b/29 [>28]
"bizzaruri =' zaruri olarak' " bizzarûrî: Bb, 67a/14 [>179]
"boduç =bodur" boduc: Ba, 189b/20; Bc, 92b/6 [>98]
"bohça" boğce: Bb, 135b/4 [>96]
"borç" borc (b. -ı): Ba, 110a/34, 35; Bc, 146b/15. [Par. borc (al-), 565/4, 599/1,3; borcli, 599/5, 7; Har. borcli; Men. borc] [>98]
"bostan < Far. bûstân" bostân: Bb, 94b/20, 95b/1, 99b/2; bûsitân : Bb, 10a/18, 88a/36. [Par. bûstân, 1030/5; bostancı, 956/9; bostâncık, 956/5, 1030/4, 7; bustencik; Har. bostanci, bostancı; Men. bostân, bositân, büstân] [>90]
"boyna" boyuna: Bb, 155a/24 [>68]
"boynuna" boynuna: Ba, 144b/9, 14, 27; Bc,48b/32, 49a/4,5, 20, 21, 23, 49b/17, 75a/9, (+12) [>67]

"boynuz" boynuz: Ba, 163b/7, 164a/1, 185a/5 (3), 186a/28; Bb, 86a/9, 154a/23; Bc, 148a/12. [Par. boynuz, 536/5, 350/7, 8...; boyunuz , 2082/10; Men. boynuz] [>21]

"bozahane" bozhâne Ba, 118b/29; boza, Ba, 207b/35 [>66]

"bozar- " bozarup (kararup b. -up): Bc, 95b/26 [>176)

"bozulalıdan" bozulaldan (b. beri): Bc,30b/26 [>23]

"bozulmuş-ken~iken" bozulmış iken: Bc, 73b/17 [>61]

"böcek" böcük: Bb, 47a/16. [Mol. bocek 49/17, 50/4, 73/24, 237/5; Par. böcek , 280/9, 297/11...; Men. böcek] [>2]

"böğrüne" böğrine: Ba, 172b/30; böğürlerin, Ba, 168a/20, 176a/22 [>67]

"börülce" bögrilce: Bb, 38b/13; Bc, 162a/5. [Par. bögrülce (,lobiya), 815/1; Men. bögrülce] [>1]

"böyle" böyle: Ba,179a/14; Bb,4b/19, 5a/2, 43a/25, 57b/15(+262); böylece, Ba, 130b/17, 144b/6; beyle, Bb, 82b/20 (Tebriz yör.); beylece, Ba, 76a/27(2); böyle iken: Ba, 140b/4. [Mol. boyle (=boilhe),56/8, (boile)291/33; Par. böyle, 123/6(2), 552/10, 553/3, 6, 597/11, 12(...); Har. buile, buyle; Men. böyle][>65]

"bu kadar" pu kadar: Ba, 41a/1 [>117]

"bulama-" bulma- : Ba, 70b/31, 32; bulmış-ken: Bc, 170/13; bulmışdı: Ba, 206a/22; bulundı ise: Bc, 134a/2; bulunur-mış: Bc, 43a/28 [>22, 42, 49, 55, 60]

"bulut" bulut : Ba, 177b/29; Bb45b/21, 46a/30; Bc, 49a/7, 49b/6, 7, 9, 10, 11, 21, 22, 26, 50a/13; Bc, 33b/24 [>198]

"bunlar" bunlar: Bb, 126b/14, 135b/30; bular, Bb, 139a/10. [Mol. buler, 301/6; Par. bunlar, 1716/11; Men. bûlar < bunlar ?] [>75]

"bunun-la" bunuñ-la: Ba, 29b/27 [>34]

"burada" burada: Bb, 135b/26, 131b/21, 135a/3, 136a/33, 145a/16; bu arada , Ba, 176a/ken., 183b/34; Bc, 139b/26; buradan, Bb, 135b/13; Bc, 176b/9; burası, Bc, 141a/20, 141b/18; buraya, Bb, 113b/29; Bc, 141a/20, 141b/18, 176b/8, 9. [Men. bûrada, buraye, burayedek] [>271]

"burgaz < Yun. purgos ='kale' " kumburgazı: Ba, 13b/12; kumburguz, Ba, 13b/11; kumburgusı, Ba, 15a/26 [>248]

"burnu" burnı: Ba, 185a/5(3), 204a/ 4, 211b/21, 212a/14; Bb, 40b/33; burnunun, Ba, 159a/2, 211b/21, 212a/14, (+43); burnunda, Bb, 57a/16; burnın, Ba, 131a/35, 132b/ 2, 13, 164b/24, (+38); burnıyla, Ba, 164b/22; burun, Ba, 212a/9; Bb, 27a/16; Bc, 28a/33-34, (+8) [>67]

"Bursa < brussa" bursa: Bb, 2b/28, 3b/28, 32, 8a/13; Bursai: Bb, 3b/5, 10a/6. [Mol. Bursa, 75/9, 324/31; Har. Bruşa, Bruşşa; Brusa, Brussa; Men. bursa, bûrsá ~ bürûsá, hlk. Bursa] [<262]

"burûc ='burçlar' " buruç (b. üzre) : Ba, 83a/13; (burc), Bc, 44b/32, 146b/15 [>123]

"but" but (b.-luğ u kübe): Ba, 176b/2; bud-luk, Ba, 63a/29; Bb, 114a/22

"buyurduk idi" buyurduk idi: Ba, 26b/4; buyurmuşlar-dı: Ba, 148b/11; buyuyur-mışlar: Bc, 152b/27 [>43, 46, 49]

"bükâ vü nâliş = 'ağlayıp inleme' " bükâyı nâliş: Bb, 150b/20 [>164]

"büklüm büklüm < bükül-üm" büklüm büklüm: Bb, 124b/20. [Par. büklüm, 816/4, 6, 7, 8, 1590/2, 3; Men. böklüm] [>21]

"cadı" cazu: Ba, 110b/12. [Mol. cadi, 201/18; casi, 435/26; casiluk, 435/29, 30; casuluk, 435/27; Par. câzû, 1083/5, 7; 1289/7, 1293/7, 1300/1, 2, 1428/2, 2196/5, 2197/3; câzûlık, 56/2, 3, 1083/2, 3, 1289/8, 1299/12, 1300/3, 2375/11; 47/10, 111/5, 6, 7, 8, 341/4, 5, 7, 1428/3, 2196/7, 8, 9; câzûlik, 838/8, 9; câzılık, 735/4, 835/5; Men. câdî; câzî; câzû] [>186]

"câh='yer, mekan' "çâh: Bc,10b/19; câh, Bc,10b/20. [Men. câh] [>121]

"caiz < câ'iz" câyiz: Ba, 95a/14; Bb,152a/31; câiz~câyiz: Ba, 193a/13; Bb, 152b/ sağ 4, 5 [>79, 80]

"cami" çâmi': Ba, 104b/35; câmi'-ile: Bb, 31b/35; cami'i-yle: Ba, 26a/21 [>24, 35, 120]

"canavar < Far. cân-âver" canever: Bc, 157b/36. [Men. cân âver = Animal: cânver, cânever] [>259]

"canbaz < cân-bâz" çanbaz: Ba, 67b/33 [>121]

"caraskal < Far. cerr-i eskâl ='kaldıraç' " caraskal: Bc, 33a/26; cerr-i eskâl, Ba, 173b/13 [>270]

"câzibe" câzbe: Ba, 33b/18. [Men. câzibet] [>66]

"Cebrâil" Cebrâ'il~Cebrâyil: Ba, 30a/29 [>80]

"cehil < cehl" cehil (Ebû C.): Ba, 171a/8. [Par. (Ebû) cehel (karpuzı), 436/10; Men. cehl] [>88]

"cemi < Ar. cemî' ='cümle, bütün' " cemî': (c. Abaza) Bc, 29b/12, (c. çekirdekler) Bc, 39a/8, (c. dağlar) Bc, 34b/13, (c. emrâz-ı muhtelife) Bc, 40a/33, (c. fıçılar) Bc, 38b/34, (c. iskeleler) Bc, 29a/14, (c. iş erlerine), Bc, 36a/12, (c. ilelden='hastalıklardan') Bc, 40b/5, (c. kapular) Bc, 40a/19, (c. sularda) Bc, 40b/3, (c. vücudunda) Bc, 33b/25, (c. yeniçeriyân) Bc, 30a/13 (+56); cemî (c. -sinin): Ba,158b/18; çemî'î: Ba,19b/30. [Par. cemî' (hizmetimi), 1629/3...; Har. cemî; Men. cemî' (cemî' zemânde < cemî'ı zemânde)] [> 4, 87, 121]

"cendere < Far. cendere [Stein.]='baskı aleti, pres' " cendire: Ba, 174b /15. [Men. cendere t.] [>239]

"cennet-i rıdvân" cennet-ü rıdvân: Bb, 1b/6 [>250]

"cenup < Ar. cenûb='güney' " cenup (c. ile): Bc, 42a/34 [>120]

"cephane < cebe+hâne" cebbâne: Bc, 118b/26; cebe-hâne,Bb, 71b/28. [Men. cebe hâne, hlk. cebhâne] [>12, 84, 270]

"cerâime < cerâ'ime='suçlar' ": Ba, 59b/26, 63b/16; Bb116b/18 [>79]

"cevelân" çevelân: Ba, 204b/5; Bb, 78b/27; Ba, 185b/34, 204a/21; Bc, 6b/33. [Par. cevelân, 2435/10, 2437/5, 6; Men. cevelân] [>121]

"ceviz < cevz" ceviz: Ba, 122a/6,167a/ken.,184b/29,185s/22, 200a/32, 208a/5; ceviz, Ba,130b/14; Bb,4b/35, 31b/31, 34a/24; çevizli, Ba, 103a/17 (Ç. -nâm soffa); cevz, Ba, 174a/12, 175a/15; Bb, 4a/3, 35b/36, 38a/6, 114a/5, 124a/32, 137a/22, 23; cevizi: Ba, 167a/ken.. [Mol. cevus (gieus), 271/12, 14, 18...; Par. ceviz, 127/6, 876/2, 939/1(2), 1435/10; (Hindistan cevzi) 1436/1; Har. cevis; Men. cevz, hlk. ceviz] [>88, 121]

"ceza' [cez' u fez'= feryad u figan, gürültü]" çeza': Ba, 185b/35; Bc, 40a/9, 75b/35, 84a/15; Ba, 24b/31, 145b/30, 169b/21; Bb, 140a/29, 143b/21; Bc, 141a/3, 181a/1. [Par. ceza', 1538/4, 2120/7, 2276/4; (feza' (et-) 790/4, 6); Men. ceza' (ba'del ceza' vel feza')] [>121]

"cibs < Yun. =' alçı taşı' " cibis: Bc, 80a/6 [>88]

"ciğer" çiğer: Bc, 98a/10 [>121]
"cihet ='yön' " cehet: Bc, 93b/1. [Men. cihet, cehet ~ cühet] [>253]
"cirit < Ar. cerîd" cirit: Ba, 129b/23; Bb, 116a/9, 12; Bc, 63b/20, 21, 65a/35, 77b/9, 95a/16, 132b/15, 158b/10; Ba, 115a/9; cerîd, Bc, 61a/11; Ba, 120a/20,140a/15; Bb, 114a/32(2), 33(2), 114b/22, 115a/12, 24, 115b/28, (+14...). [Par. cirîd, 591/3, 957/5; Men. cirîd = Telum: cirîd, hlk. cilid] [>126, 259]
"cisr ='köprü'" (c. ile) : Bc, 143a/26. [Men. cisr] [>88]
"cumartesi" cum'a ertesi: Ba, 119a/35; Bc, 154b/7 [>72]
"cuy-='kesmek, koparmak'" cuymadın mı?: Ba, 65b/17 [>166]
"cümle" çümle: Bc, 39a/31; cümleden: Bb, 138a/14, 24, 56a/30, 138b/1, 3; Bc, 14b/10. [Men. cümleten] [>115; 121]
"cündi < Ar. cündî ='asker' " cindî: Bb, 152a/sol 4. [Mol. cindi, 83/19, 85/8; Par. cindî, 368/6; Men. cündî] [>242]
"cüret" cür'ât : Bb,140b/11. [Par. cür'et ,1079/3] [>3]
"cüsse" cüsse: Ba, 202b/14; Bc, 34b/36, 35a/8, 40a/35,52a/32, 52b/5, 60b/34, 118a/3, 144b/17, 160a/20 [>169]
"cüzdan" cüzdân: Ba,189b/12 [>3]
"cüzzam" cüzâm: Ba, 212b/10; Bc, 35b/10(2) [>184]
"çabuk < Far. çâbük" çâpük: Ba, 167a/35; Bb,115a/34,35; çâpük-süvâr, Bb, 115a/36. [Par. çâpük, 71/3, 159/3, 196/3, 4, 5, 379/1, 3, 2063/2, ...; çâpüklik, 626/11; Men. çâpûk, çâpük] [>119]
"çadır < Far. çatr> çader" cadır: Ba, 61a/19; Bb, 86b/18. [Mol. çadir, 288/20, 23, 295/13, 451/2, 461/26; Par. çadır, 1539/11, 2256/11; Men. câdır (, çâdır-i hâb, çâdrı hâb), çâdir şeb] [>95]
"çağıl çuğul" cağıl cuğıl: Bc, 127a/29 [>100]
"çağrıl-" çağrıl- : Bc, 79b/20 (3) [>22]
"çakal < Far. şağâl" çakâl: Bc, 90b/29 [Men. çakal, çákâl*; şágâl, çakal = *Hylax: çakal, şágâl, şigâl] [>129, 207]
"çalarak" calarak: Bc, 147a/33; calındı, Bc, 74a/20, 175b/4; çalarak, Ba, 191a/30, 193b/2, 195a/3, (+30....); çalar-mış: Bc, 129a/14. [Men. çâlmák] [>48, 99]
"çalışmak-la" çalışmak-la: Ba, 194b/25 [>31]

"çam" cam: Bc, 15b/31; çam, Bc, 15b/31; Çamlıca, Bc, 27b/25(...). [Men. çam] [>100]

"çamaşır < Far. câme- şûy" çamaşır (ç. -cıyân: Ba, 193b/18. [Mol. çamaşir, 228/24; Men. câme şûş, hlk. çâmâşir] [>121, 154, 259]

"çapa < İt.zappa" çapa: Ba,126b/6, 149a/9, 154a/12,168a/7,20; Ba,17a /34, 154a/12; çapala-, Ba, 135b/17, 139a/21. [Par. çapa, 222/3, 2451/12; çapacık, 1869/11; çapalamak, 1868/3, 8, 2452/1, 2, 4, 5, 2403/10; Men. çâpa; çâpalamak] [>19]

"çardak < çhâr-tâk" çardaklı (ç.-lı): Ba, 91b/27, 108a/11; Bb, 62b/18, 19, 125a/36,132b/12, 136a/36; çardağına, Ba,140a/8, 147b/26, 163b/7, 172b/28, 29, 173a/3 (2), 8, 31, 175b/32(2); çâr-tâk: Ba,173a/3. [Par. çârdak,1614/4; çardâk, 98/4, 2388/11; çârtâk,363/10, 1560/6, 2121/4 (, tâk, 2435/6, 11); Men. çârtâk, hlk. çârdâk = Pergnla: çardak, çârtak][>115]

"çark < Far. çerh" çarh: Ba, 183a/24, 191b/18; çerh, Ba, 163b/14, 200b/9; Bc, 118b/11-12; çerh-ci, Bb, 9b/11; çerhci-lik, Bb, 113a/8, 119a/3. [Mol. çark (, tekerlek), 364/10; Par. çarh (, tekerlek), 1873/8; Men. çárh (, çárhlü, hlk. çarklü)] [>140]

"çarka < çarha=' çarkçı' " çarka (ç.-cı): Bc, 29a/25, 29b/1, 30b/23; çarkcı, Ba, 199b/30(2); Bb, 113a/8; çarkcıyân, Ba, 180b/10, 30, 193a/29; çarhaci, Bc, 27b/28, 28a/7, 28b/17, 29a/10, 30a/8, (+24); çarhacilik, Bc, 28a/9; çarhcı, Bb, 72b/8. [Mol. çarkacilik, 379/7; Par. çarhacı, 867/6, 1642/5; Men. çárhá* (, çáháci ~ çâkáciler), (çikrık), çárkácî, çârkácî = *Tornus, girgillus: çárh, çarha, çárhá] [>139]

"çarka < Far. çerhá ='araba, top arabası' " çarka: Bc, 29a/25, 29b/1; çarkacıyân ='arabacılar', Ba, 180b/10, 30, 193a/29 [> 262]

"çarmıh < Far. çhâr+mîh" cârmîh: Bb, 46a/8; çarmıh, Ba, 159b/30, 167a/15: çârmîh='gemi aleti' " Bc, 38b/22. [Men. çârmîh, çârmih, hlk. çârmuk] [>95]

"çarşaf < Far. çâder-i şeb" çarşaf: Bb, 86b/18; Ba, 61b/9, 19, 30; Bb, 86b/18,128b/3; Bc, 22b/33, 24a/36. [Mol. çarşaf, 231/23; Par. çarşaf, 1240/6, çârşeb, 1240/6; Men. çârşeb ~ çârşef hlk. çârşaf = çâdir şeb: 1. Toral: çádir şeb, hlk. çarşaf] [>13, 95, 131, 270]

"çarşı < Far. çhâr+sû" çârsû:105b/32,177a/5,178b/27, 191a/1,

187b/25; Bb, 26b/29; çârşû, Ba, 21b/28, 33b/10, 58a/13, 121b/35, 124a/16, 124b/16, 19, 125a/9, 132a/20, 138a/6, 138b/11, 167a/24, 171a/27, 188a/20, 189b/4, 190a/7, 192a/34, 194b/18, 206a/30, 207b/36, 208a/1; Bc, 15b/31, 72a/20, 101b/27, 111a/23. [Par. çârsû, 897/10; Har. çarşi; Men. çârsû, hlk. çârşû = Forum: çârsû, hlk. çarşu] KT: çarşı yahut çarşu. F. çârsû (=dört taraf)'dan olduğu maznundur. [>95, 204]

"çarşı pazar < çârsû vü bâzâr" çârsûyı bâzâr: Ba, 37b/33; Bb, 29a/10(...) [>164]

"çârûb-keş < Far='süpürgeci' " cârup-keş (c. -lik): Bb, 94a/36. [Men. cârûbkeş] [>120]

"Çasar"çâşâr (Nemse ç. -ıñun): Bc,113/12; çâsâr, Bc,113a/7 [>204]

"çaşıt < *çaş- [Clauson]" çaşıt: Bb, 44b/20; Bc, 35b/28, 90b/10, 94b/7; çaşıd, Bb, 73a/25; çaşıd-ıñ, Bb, 73a/26 [Mol. çaşut, 421/31;casus, 421/31, 422/17; çaşutlamak, 421/29; çaşitlamak, 422/15; Par. câsûs, câşıt, 2132/9, 2138/11; câsûslık, 2134/1; câsûslamak, 2134/2, 4; Har. çaşit; Men. câsûs, hlk. çâşid] [>113]

"çaşnigir ='çâşnigîr' " çâşnigir: Bb, 145a/8 [>259]

"çâşt" çâş (vakt-i ç.-dan): Bb, 143b/35; çâşt ı(u) çâşt-geh, Bc, 29a/28; çaştı (~u) çaştgeh: Bc, 29a/28. [Men. çâst] [>18, 90]

"Çatalca" çatalca: Ba, 6b/20, 68a/27, 68b/2; çatal, Ba, 63a/30; Bb, 39a/3, 124b/14, 15, 16 [>197]

"çatlardı" çatlar-dı: Ba, 206a/31 [>39]

"çay ='dere' " cay: Bb, 97a/30 [>95]

"çaylak" caylak: Ba, 106b/33 [>95]

"çekiç" çekic: Ba, 177a/25, 178b/15, 180b/36 [>98]

"çekişmedey-ken~iken" çekişmede iken: Bc, 94b/18 [>61]

"çekmek-le" çekmeğ-ile: Bb, 23b/27,25a/16; çekmek ile: Bc, 105b/12 [>32, 33]

"çektir-" cekdir- (c. -irler): Bc, 16a/26; cekmece, Ba, 4a/15; cekerek, Ba, 4b/14, 43a/27, 132b/ken.,184b/20; çek-, Ba, 169a/36(2), 183a/25, 186b/9 (+123....). [Har. çek-; Men. çekemek(, çekmece)] [>99]

"çelebi" celebi (Evliya C.): Bc, 30b/35; Çelebi, Bc, 29a/4, 39b/25(+12...) [>100]

"çemen-zâr"cemen-zâr: Ba, 115a/16; çemenzâr lâlezâr: Bb, 150a/35. [Par. (çemen); Men. (çemen)] [>66, 95]

"çengelistân < Far. çengâl ='ormanlık' " çengelistân: Bc, 31b/3, 35a/15; çengâl, Ba, 135b/23, 157a/27, 163b/12, 170a/21; Bc, 25a/31. [Mol. çengel, 337/24, 484/24, 26; Par. çengel,167/7, 168/2, 3, 306/7, 351/5, 987/1, 1470/3, 2424/5; çengelcik, 1738/6(...); çengâl, 987/1, 2424/5; çengâlcık1018/3] [>259]

"çengî" cengî: Bc, 35b/33. [Har. çengi; Men. çengi] [>95]

"çerge < Far. ='çadır' " cerge: Bb, 118a/24(2), 25(2), 26; 140b/31, 147b/3; çerge, Bc, 169b/17. [Men. çerge] [>95]

"çerkez" çerkez: Ba, 75a/16, 171a/16, 190b/21; Bb, 39a/31, 145b/1; Bc, 28a/10, 85a/33, 95b/35, 96a/36, 100a/1, 17, 111a/17; çerkezistân, Ba, 171a/14,; Bb, 40a/32, 33, 41a/8, 93a/19, 9b/18, 98b/18; Bc, 139a/17; çerâkiz, Ba, 125b/1; Bc, 41b/2, 44b/21, 50a/3; çerkes, Ba, 146a/10, 12, 173a/32, 204a/33, 204b/3; Bc, 29b/12, 110b/24, 121a/6, 141a/1, 143a/9, 169a/10, 170b/7, 13, 14, 176b/2, 181a/2; çerâkis, Bc, 38a/13; çerkeş, Bb, 147a/17, 20, 147b/4, 5, 15; Bc, 170a/10.[Par. çirkez, 415/10, 11; Har. çirkas; Men. çerkes, çerkeslik =Oeconomia: çerkeslik; compendium: çerkeslik, çerkezlik, hânedârlık] [>109, 204]

"çık- " cık- (c. -ılup): Ba, 81a/17; çık, Ba, 185b/20, 191b/21, 22, (+99...); çık-ar-dı; Ba, 171a/6; çık-ar-ken; Bc, 66b/28; çıkar-sa-k: Ba, 61b/7; çıkılır-ken: Bc, 5a/13. [Har. çik-, çikar-; Men. çikmak, çikarmak] [>39, 53, 59, 99]

"çıkın" çıkı: Bb, 23b/1, 38 [>75]

"çıngırak" cıngırak: Ba, 163b/27 [>100]

"çın çın" çıñ çıñ (ç... öt-): Ba, 203a/13 [>167]

"çıra ~ çerâğ" cırâğ: Bb, 133b/16. [Mol. çira (çiray yak-), 7/18 (; sepçirak, 361/16); Har. şepçirak, 2017/5; Men. çerâğ* p.,sirâc, a. çerak, t. = * Lucerna: çerâg, çirâg, çirak] [>95]

"çift < Far. cuft, cift" çift: Ba, 173b/35; Bc, 40a/27, 73a/7; çifte, Bc, 88b/4 (2). [Mol. cift, 27/28,(c. sür-) 97/16, 18, 111/21; Par. çiftlik, 939/12,1634/6, 2405/8; çiftci, 940/1, 2406/4); Har. çift (='eş, çift); Men. çift;] [>121]

"çiftlik" çiflik: Ba, 162a/24; (Baş ç.) Bb, 125b/3 [Mol. çiftluk, 248/23; Par. çiftlik, 939/12,1634/6, 2405/8; çiftci, 940/1,2406/4; Men. çiftlik; çiftcî; çift (sür-)] [>18]

"çile < çihille" çille: Ba, 31a/15 [>12]

"çini-ci < çin-î" çini-ci: Bb, 118a/23 [>260]

"çirkef < Far. çirk-âb" çirkâb (ç... dünya içün): Ba, 24a/5. [Mol. çirkef, 376/27; Men. çerkef < çirkâb = Colluvies: çirkâb, çirkef] [>131]

"çizme" cizme: Ba, 2a/29; bc, 62a/11; çizme, Ba,20b/24, 22b/6, 25a/1, 128a/15(2), 128b/21, 191a/4; Bb, 69a/17, 126a/23, 134a/12 (+17). [Par. cizme, 936/5, 1362/6(2) (, cizmek, 1258/7); Har. çizme; Men. çizme] [>100]

"çoban < Far. şûbân" coban: Ba, 163b/17; çoban, Bc,7b/2; Çoban Bay, Bc, 7a/ 32, 34, 7b/3, 4, 6, 7, 9, 10. [Mol. çoban, 294/9, 10; Par. çôbân, şûbân, 1309/6, 1533/4, 6, 1541/4; çôbân, 242/3, 264/9, 268/5, 280/5, 341/5, 1008/6, 2349/11, 2450/9; çôbânlık, 1533/7; şûbân, 1526/8; Men. şûbân, çobân = Pastor: çoban < şûbân] [>95, 207]

"çok" cok (c. -dur): Bc, 3b/30; Ba, 47a/7; Bb, 129a/23; çok, Ba, 124a/8, 155b/22, 156b/2, (+40...) [>100]

"çorap < Ar. cevrâb [Şevki, sh. 111, 266, 268]" çorab: Ba, 122a/31; Bb, 30b/1, 103a/24 . [Mol. çorab (ç.-i), 76/23; Par. çorap, 1542/7; çorab, 315/7; çorab, 2269/11, 2270/7; Men. cevreb, çorâb t. = Tibiale: diz çakşiri] [>121]

"çorba < Far. şûrbâ" çorba: Ba, 51b/23, 58a/25, 61b/2, 5; Bb, 4a/13, 23b/7, 34a/17, 18, 35b/16, 38b/13, 50b/23, 105a/4, 115a/19, 118a/23, 30, 119a/34, 35, 119b/5, 19, 127a/15, 135a/3, 4, 152b/sağ 6 (+37); çobra, Ba, 51b/21, 156b/28, 137b/15; Bb, 23a/9, 57a/7, 98a/17, 128a/35, 149a/6; Bc, 166b/24 (+13); çopra, Bb, 74b/3, 81b/3; şûrbâ, Ba, 88a/17. [Mol. çorba, 251/18; Par. çorbâ, 288/4, 5, 6, 2458/10; şûrbâ, 288/6, 7, 9(2), 1347/7, 1400/1, 1508/3, 1619/9; Har. çorba; Men. şorba, hlk.çorba = Jusculum: şorba, hlk. çorba; şovâ ?, horbâ] [>8, 95,120, 207, 264]

"Çoruh < Çoruğ [cûy-ı rûhdan galatdır, Bb, 34b/25]" corûğ: Bb, 34a/33, 35b/25(2), 36b/4, 37b/33, 49a/21, 108b/16(2), 36,

109a/4, 5, 7,15, 19, 110a/15, 28, 35(2), 110b/1, 3, 11,111a/5, 9, 18, 23, 26, 28, 35, 112a/7, 32(2), 112b/10, 18, 113b/14. [> 95]

"çöp < Far. çûb" çöp: Ba, 102b/23; Bc, 124b/10, 148b/10, 36, 173b/8, 181a/3; (ç.-den) Bb, 117a/22; (nâne çöpi), Bb, 124b/28. [Par. çöp (kenevir ç.-i), 324/4, (saman ç.-i)859/2, 928/9, 2169/12; çöb, 2178/7; çöbcigez, 928/8(2), 1372/4; Men. çop (´çiop)][>120, 260]

"çörek" cörek: Ba, 156a/23; Bc,156a/25; çörek, Ba,155a/9,10, 156a/25 (+5); çörek otlı: Ba,154b/10,156a/23, 25. [Men. çörek] [>69, 100]

"çufut < cühûd" çufut (Ç. Hasan): Ba, 68a/9-10; çufûd, Ba, 22a/14, 15, 110b/8, 9; Bb, 34b/29; cühûd, Ba, 110b/6. [Men. çifût hlk. < yehûdî] [>126]

"çuha < Far. çûhâ" çuka: Bb, 62b/34, 65a/30, 68b/21(2), 69a/14, 118a /20; Bc,3a/2, 4a/9, 31b/27, 34a/8, 34b/5,(+46); çuka-dâr, Ba, 152b/21, 29; Bb, 4a/12, 115a/27, 118b/7, 152b/28; Bc, 29b/18, 178b/22,179a/15, (+6); çuka-cı, Bc, 124a/36; çukacıyân, Bc, 136b /30; ç. -lar, Bb, 66b/12, 131b/9. [Mol. çoka, 290/32, 387/23, 389/5; çuka, 379/11(2); Par. çuka, 278/12, 409/10, 757/2, 1350 /8,1510/6, 11, 2121/5, 9, 10; çukahâne, 757/1; Har. çuha (csuha, cşuha); Men. çoka, hlk. çoha (, çokanüñ eni), çokâci, hlk. çohacî, çokacîlik, çokadâr, (, çokadâr âgâ); çûhâ (410) = Pannus: çoka, hlk. çoha] [>139, 278]

"çul < Ar. cul [Şevki, sh. 269]" çul: Ba, 21b/10, 94b/1,154a/4,162a/35, 163a/10, 163b/8, 10, 26, 173a/21, 188b/12; Bb,130b/13, 23, 24, 149a/22; Bc,73a/23, 80b/8, 120b/29. [Par. çul, çûl, 409/1,529/3; cul, 1511/1; Har. çul; Men. çûl < cül = Stragula: çul < cül, cüll] [>121]

"çulha < Far. cûlâh" çulha (ç.-lık): Bc, 34a/14; çulha: Ba, 200b/1. [Par. çulha , 2250/11, 2270/2; Men. cûle, cûlehe] [>121, 265]

"çuval < Far. cuvâl" çuval: Ba, 168a/19, 172a/26, 173b/13, 175a/2, 3, 182a/26; Bb, 45b/26; Bc, 62a/7, 101a/1. [Mol. çuval, 367/9; Par. çuval, 1155/2, 1339/1, 2391/5, (, çuvalduz,73/5); Men. cüvâl, çüvâl, (, cüvâldûz, çüvâldûz)] [>121]

"dadan- " dadan-: Ba, 73a/18; Bb, 150b/35. [Mol. dadanmak, 221/21, 22; Par. tatmak, 178/11; dadıl-, tatıl-, 1015/5; Har. dad-; Men. tatmak] [>111]

"dağ" dağ: Bb, 45b/16, 17(2), 46b/35, Bc, 144a/17(Baba Dağı), (+552); tağ, Ba, 49a/29; Bb, 3b/7, 53a/34, (+8). [Mol. dag, 261/20, 298/18; daglar, 365/31; dagli, 261/32; Par. tag, 816/5, 1393/2, 3, 4, 5, 1589/11, 2082/9; Har. dag, dág; Men. dag, dâg] [>110]

"dağıl- " dağıl- : Ba, 154b/25; Bc, 100b/13, 101a/16, 21, 174b/35 [>111]

"dâim" dâyim:Ba, 199b/, 206a/4; Bc, 2b/27, 22b/16, 32a/11,103b/31, 105a/4, 132b/9, 136b/10, 163a/2, 166b/25, (+31); da'imâ ~ dâyimâ: Ba, 207b)27; Bc, 15a/26, 27, 21b/21, 31a/33, 111a/22, 121b/21, 158a/7,161b/30, 163b/1, 164b/10 (+52). [Mol. daim, 395/17; daima, 395/10; Par. dâyimâ, 653/4, 756/4 (...); daymen, 1564/4; daymâ, 2007/3] [>79, 80]

"dâire < dâ'ire = tef" dâyire: Ba, 39a/23, 47b/8(2), 9(2), 197b/31, 33, 201a/4(2), 203b/8, 201b/3, 204a/5; dâyireciyân, Ba,197b/31; dâyire-zân, Ba, 200b/33, 201b/13, 14, 202a/ken.; dâyire-zen, Ba,197b/ 33, 201b/18 [>79]

"dâire < dâ'ire" dâyire: Ba,164a/17, 198b/32, 207a/8; Bc, 10b/25-26, 21a/4 (+16); dâyiren-mâdâr, Ba, 123b/13; Bc, 2a/30, 16b/24, 26, 17a/4, 19b/13, 22, 22a/28, 24a/13, (+71)33a/11, 22, 35a/22, 38a/24, 157b/12; dâren-mâdâr, Bb, 67a/15, 98al15, 124a/9 [>66, 79]

"dal" dal: Bb, 39a/3; Bc, 54b/35, 36 [110]

"dal- " dal-: Ba, 158b/1, 15, 163b/31,169a/34,178a/14, 18; Bb, 41a/17; Bc,85b/25; dalgıc, Ba, 159a/15, 169a/34; dalkıç, Ba, 159a/18: tal-, Ba, 43b/11, 126b/12, 131a/3, 158b/5, 159a/7; Bc, 14b/8; talgıç, Ba, 158b/8. [Mol. (dalga, 281/8, 9, 11, 13, 14..; dalgalanmak, 246/30); Par. talmak, 200/4; talga, 1470/5, 1471/1; 2361/4; Har. dal-; Men. dalmak] [>111]

"dam" dam: Ba, 205b/21. [Mol. dam, 429/11, 14, 18, 448/4, 453/32, 455/4, 6; Par. tam, 529/9, 1601/2, 2274/2, 4; dam, 721/6, 2302/5; Men. dam, dâm ~ tâm] [110]

"damar" tamar: Bb, 108a/21, 130b/16, 17, (+8). [Mol. damar, 475/27, 28, 30, 31; Par. tamar, 334/5, 2098/11, 2215/8, 2373/4, 5, 2451/3; Men. damar, (tamar açmak)] [>110]

"damga" tamga: Ba, 182a/ 1, 2, 5, 6, 8, 12,13; Bb, 130b/16 (+9); tamgá, Ba, 182a/4, 6; t.-dan, Ba, 182a/4; tamgalamağa, Ba, 182a/2; damgacı, Ba, 148a/10. [Par. tamga, 2033/12, 2034/1; Men. damga; damgalamak; damgalü)] [>196]

"damla- " damla-: Ba, 149b/36, 174b/24; tamla-, Bb, 56a/10. [Mol. damlamak, 166/31, 32; (damla, 23/15, 26/3, 4, 166/30; damlacuk, 167/1); Par. tamlatmak, 80/6, 721/7; (tamlatmaklık, 1214/ 11, 1215/1, 3; tamla, 73/6, 979/2, 3, 4, 6, 7; tamlacık, 2175/10, 11, 2176/1; tamga, 2033/12, 2034/1); Men. tamlamak ~ damlamak; damlatmak; (damla (, dammak ='damla')] [>111]

"dana" dana: Ba, 175a/4; tana, Bb, 141a/11. [Mol. dana, 471/7, 483/14; Par. tana, 2417/10; Men. dana = Vacca: juvenca: dana, dane] [>110]

"danış- " danış- (danışığım): Bb, 73a/27 [>111]

"dar" dar:Ba,127b/30,135b/7; Bb,140b/19;Bc,18b/11,31a/23, 36a/27; daracık, Ba, 32b/34, 127b/24; Bb, 60b/2, 64b/1; Bb, 140b/7; Bb, 76b/29; darcık, Ba, 132a/21; tar, Bb, 64a/8. [Mol. dar, 49/3, 294/2, 436/18; darlik, 49/5, 8, 9, 11, 272/12, 436/8; Par. tarlık, 105/8, 126/10, 11, 127/1, 3, 176/4, 723/3, 2421/7; Har. dar; Men. dar] [> 86, 110]

"darabât < darbe-ler" zarabât: Bb, 41a/28, 41b/10; zarbından, Bb, 56b/13; (zarb–zen) Bc, 115b/5; (darbuzan) Bc, 169b/23. [**Par.** (sarbzen), 435/8, 816/1; 435/8; sarbzen, sarbuzen, sarbuzân, 435/8; darbuzancık, 435/8, 816/1); Men. zárbüzen; zárebhâne, hlk. darabhâne = Falconeum urmentum: zárbuzen, zárbzen] [>179]

"darb < Ar. dzarb = ' vurma' " t(d)arb (t (d)... éderse): Bb, 116a/15; (t(d)arbından) Ba, 140b/17; Bb, 68a/3; (t(d)arabât) Bb, 41b/17 [>175]

"darçın < Far. dâr-çîn" darcın: Ba, 153a/28,165b/8,167a/13, 25; Bb, 148b/8; Bc, 44a/24. [Mol. darçin, 79/23, 91/7; Par. darçın, 326/12, 410/9; Men. dârçin, tarçin; tarçin, darçin = Cinnamomum: tarçin] [>96, 259]

"darıl- " darıl- : Bc, 33b/27 [>111]

"dârib ='vurucu' " zârib (Dâyimâ ra'd-vâr gürlediğinden Z. Mecnûn dérler.): Bb, 67a/40 [>182]

"darulhadis" dâ'l-hadîs: Ba, 40a/27, 105a/34 [>8]
"dâruşşifâ" dâşşifâ: Ba, 35b/9. [Men. dârü'ş-şifâe] [>3, 8]
"davlumbaz < Far. ta'lîm+bâz" tavlımbâz (t. çal-): Bb, 135a/13. [Men. ta'lîm baz, hlk. tulumbaz = Tympanista: 2. ta'limbâz, hlk. tulumbaz] [>76]
"davul < Ar.tabl" davul: Ba, 152b/24, 197b/29, 203b/10; Bc, 16a/31, 147b/9: tabıl (çal-), Bb, 141a/13; tabl, Ba, 156b/ken. 3, 160a/4, 176a/5; tabl-bâz, Ba, 198a/35. [Mol. davul, 445/11; davulci, 445/12; Par. tavul, tabıl (,def), 2277/6, 2239/11; tavulci (, tabılzen), 2084/2, 2239/10; tabıl, 1851/2, 3; tavul (çal-), 2083/9, 2239/12; tabl-ı âsâyiş (çal-), 2083/7; tabıl, 1851/2, 3; Har. daulhâne; Men. tábl, hlk. davul=Tympanista: 1.davulci,dehlbâz, tábılbâz, tabılzen; tábl, hlk. davul] Dede Korkut, tavul, davul [>88, 114, 160]
"daya- " daya-: Bb, 124b/15; Bc,97b/4, 141a/23, 141b/24, (+5). [Mol. dayanmak, 342/31, 32; dayanacak, 414/22, 25; dayak, 310/30, 329/5; Par. tayanmak, 28/11, 147/4, 6, 8, 9, 152/5, 200/9, 421/1, 2102/7, 8, 2103/3; tacyatmak, 40/8, 1625/2, 4; tayak, 147/4, 11, 12; 1625/6, 2129/1; Har. dayan-; Men. dayanmak] [>111]
"de- " di !: Ba, 2a/16, 145a/4, 154b/23; di-meden: Bc, 60b/14; Ba, 139a/24; Bc, 13a/22; di-mek-, Ba, 203b/10; Bb, 75b/24, 92a/24, 94a/31, 109a/5, 123a/9, 125b/5; di-mekdir, Bc, 26b/6; di-meğe, Ba, 206b/29; Bb, 94a/32, 101a/14, 117a/34 (+119); (ne) de-mekdir, Bc, 38b/26; di-mez, Ba, 154b/2; di-meyüp, Bb, 127b/7; Ba, 125b/16; Bc, 93a/12; di-ye, Ba, 143a/2, 144a/13, 146a/32, 177b/30; Ba, 90a/19; di-yebilirsiz, Ba, 168a/33; di-yelim, Ba, 117b/38; Bb, 133a/18; (ne) de-yelim, Bb, 133a/22; di-y-em, Ba, 168b/19; di-yemem, Bb, 155b/19; di-yememişler, Ba,146a/9; di-yemeyüp, Bc, 171a/24; di-y-esin, Bc, 100a/27; di-yen, Ba, 8a/32, 57a/31; Bc, 60b/13, 61a/37, 63b/16; Ba, 4b/22, 8a/1, 34a/21 (+15); di-yene, Ba, 200a/35; di-yeniñ, Bc, 96b/32: di-sem, Bc, 15a/17, 147b/16; di-seler, Ba, 145a/3; di-señ, Ba, 206b/31; Ba, 109b/16; Bb, 39a/33, 75b/22; di-sen e!, Bc, 49a/16; Ba, 65b/3, 109b/18, 20; Bb, 68a/20, 39a/33 (+11); di-yecek, Ba, 2b/6; Bb, 23a/7, 85a/13; di-yerek, Ba, 166b/19; Bc, 94a/35, 176a/4, 192a/31; Bb, 148a/13; Bc, 127a/35; Ba,

159a/15, 165b/27; Bc, 184b/ken. (+3); Ba, 71b/29, 73b/1, 109a/4 (+40); di-y-esiye, Bc, 90b/7; di-di: Bb, 28a/11, 79a/13; Bc, 170b/24; Bb, 117a/28, 145b/16, 152a/13 (+417); di-diñiz, Bb, 55b/15; di-dir-, Bb, 55b/15; de-nilmişdi, Ba,196b/11,199a/ ken.; Bc, 171b/32; Ba, 194a/18; Bb, 83a/19; de-nilüp, Bb, 112b/6, 132b/8; Bc, 15a/9 (+9); di-nirse, Ba, 203b/22; Bc, 151a/21, 163a/27; de-mişken, Bc, 140b/9; de-mişler, Bb, 142a/6; Bc, 85a/7; Ba, 3b/32; Bb, 63b/15, 16 (+84); di-miş, Bb, 142a/6, 145a/27; Bc, 21a/31; di-mişdir, Ba, 93a/17, 145b/36, 170a/23, 204b/28; Bb, 1b/25, 34a/7, 142a/28(2); Bc, 54a/5, 55a/18, 91b/ken., 97b/34, 110b/2, 114a/27: di-sin, Ba, 2a/16(2); Ba, 134b/8; di-yince, Bb, 134b/25; Bc, 182a/4; Bc, 99b/12; Bb, 82a/7, 136a/29, 146b/24 (+127); di-y-icek, Ba, 146b/25; di-y-iñ, Bb, 135b/22; Bc, 99b/28; Ba, 26a/31; di-dik-de: Bc, 100a/23, 101a/5; di-diği, Bc, 57a/15, 141b/21, 23 (+20); Bb,145a/29, 145b/8, 151b/1 (+21); Bb, 117a/29, 154a/19, 155a/15 (270); di-dükde, Bb, 70a/17, 73b/34, 82b/26 (+79); di-düği, Ba, 207a/2; Bb, 55b/18; de-diğinde, Bc,138b/31; de-d°m: Bb, 78b/22, 134b/27, 155a/24 (+101); di-diñ, Ba, 41a/4, 64b/25; Bb, 139b/14 (+4); de-y-üp: Bc, 97b/27; di-y-üp, Ba, 8b/6; Bb, 22b/26, 131b/36; Bc, 16a/30, 27a/36, 89b/17, 96a/13, 96b/11, 36, 164b/18, 182a/18 ; Ba, 20a/19, 32b/26, 30 (+438); di-yü: Ba, 4b/19; Bb, 101b/31, 154a/24 (+45); Bb, 78b/35, 101b/5, 152b/5 (+1543); di-ñ (='deyin'!): Ba, 26a/32; di-r, Ba, 154b/2; di-r, Bb, 56a/ken.; de-r, Ba, 158b/33, 205b/26; Bb, 142a/9; Bc, 28b/31, 29a/1, 82b/3, 149b/30; Bb, 69b/16, 139b/3, 151b/32 (+104); de-r-ler: Ba, 14a/ken., 34b/ken., 135b/24, 143a/10, 165b/4, 192b/19, 205a/27; Bb, 25a/13, 31a/22, 34a/18, 35a/19, 38b/30, 46b/21, 63b/29, 67b/15, 79b/ken., 85b/1, 94a/31(2), 118b/10, 122a/sol 2), 126b/10, 149a/8; Bc, 29b/32, 31b/3, 33a/2, 41a/28, 60b/ken., 61a/5, 62b/22, 63a/36, 79b/14, 91b/8, 98b/7, 103b/10, 109b/23, 110a/22, 117a/6, 137a/13, 137b/18, 165a/31; Ba, 5a/19, 9a/30; Bb, 138a/36 (+908); di-rse, Bb, 136a/15; Ba, 160b/11; Bc, 40b/17, 175b/15 (+4); di-rseñ, Ba, 4b/16, 66a/8; Bb,142b/22, 145b/9, 155a/26; de-rken, Bc,

30b/28; Ba, 60b/3, 68a/3, 97b/1; Bb, 139b/29 (+17); Bb, 145b/14; de-n-il-miş: Ba, 116b/6; Bb, 80b/24; de-nmişdir, Ba, 200b/ken.; Ba, 105b/29; de-rdi, Bc, 75b/13, 28; de-rmiş, Ba, 104b/1; Ba, 34a/10: de-rsin, Bc, 41b/32; Ba, 64b/15; Bb, 155a/27; Bc, 59b/6; (ne) de-rsin, Ba, 35b/32, 65b/8 ; Bb, 135a/14, 15(3); Bc, 100b/5; de-rsiz, Bb, 142b/5; (ne) d. Ba, 35b/26; Bb, 119a/25. [Mol. demek, 120/4; Par. de-n-ilmez, de-n-ilmiş, 630/6, de-r-ler, 2043/6, de-y-iş, 630/5, 1692/1, de-yvermek, 667/5, di-mek , 666/10, 11, 667/4, 8, 668/7, 9, di-n-ilmiş, 1119/12; Har. de- (bütün eklerle); Men. demek, di-mek (hálvâ ol dimegile hálvâmi olur, bal bal dimegile ağız tatlü olmaz)] [>215]

"debdebe" depdebe: Bc, 99a/31 [>120]

"decâc < Ar. ='tavuk' " dücâc: Bc,12b/3; dicâc, Ba,186a/27. [Men.decâc] [>238, 249]

"dedeyi" dedei: Ba, 108b/15 [>262]

"dediy-di" dédiy-di: Ba, 84b/13 [>44]

"defâin ='defineler' " defâyin: Ba, 80b/17 [>79]

"def < deff" deff (deff ü dümbelek): Ba, 200a/22: deff ü kudüm, Ba, 199a/36, 210a/10. [Men. deff, düff] [>19]

"defne < Yun. [Ar. Deny 1955, § 96]" tefne: Bb, 150a/25. [Mol. define (d. agaci), 35/26, 229/13; Par. defne, 96/4, 1231/2, 3, 4, 1478/10; Men. defne] [>124]

"defterdar" defterdâ: Bc, 182b/1. [Har. defterdâr; Men. defterdâr] [>8]

"değil-di" değildi: Ba, 109a/28; Bb, 115b/12 [>47]

"değnek" deyenek: Ba, 28a/10, 14, 15, 73b/17, 135a/3, 181a/9; Bc, 207b/27; Ba, 28a/21, 110a/20, 153b/24, 172a/9, 173a/12, 25, 176a/2(2), 181a/6, 187a/12, 207b/27; Bb, 4a/13, 118a/19, 118b/2, 151b/20, 23, 30. [Mol. degenek, 69/3, 4; Par. degenek, 220/11, 12, 241/12, 242/1, 3, 275/2, 571/3,593/5, 880/3, 5, 7, 918/12; deymek (göz d.), 1657/1; deyiş (göz d.), 1657/2); Har. degenek, degeneg (deime, deymede, dey-); Men. degenek, degenecik (, çoban degenegi, hâcî, yolci degenegi, degenek çalmak, basmak, urmak)] [>145]

"dehir < dehr" dehir (fuzâlâ'id-d.): Bb, 80a/30 [>88]
"delâil < delâ'il: Ba, 3/14. [Men. delâil] [>79]
"delve < Ar. delv~delev ='kova' " delve: Ba, 6a/16 [Men. delv] [>87]
"demek-le" démek-le: Bb, 109a/5; Ba, 43b/35, 96a/8, 116b/13; Ba, 21b/28, 107a/35, 107b/29, 204b/14; Bb, 35b/26, 29b/8, 27a/16, 31a/28, 47b/23; Bc, 129b/16; démeg-ile: Bb, 94a/31; démek ile: Ba, 119b/30; Bc, 153a/34 [>31, 32, 33]
"demezmiy-di-n" démezmi-y-diñ: Bb, 139a/30 [>43]
"demin ~ temin" demin: Ba, 64b/25, 89b/27; Bc, 172a/3 [>110]
"demiş-ken" démiş-ken: Bc, 140b/9 [>60]
"denilmez-di" dénilmez-di: Ba, 201a/ken. [>41]
"denir-se" dénir-se: Ba, 203b/22; Bc, 151/21 [>53]
"denmiş-ti" denmiş-di: Ba, 200b/ken. [>42]
"depre- " depre-: Bc, 97b/23 [>111]
"dér-" dér-eyim: Ba, 41a/5; dér-erdi, Ba, 68a/14; dér-me (ve çatma), Bb, 143b/9. [Par. dir-mek, 30/10, 69/10, 488/8; Men. dir-mek] [>216]
"der-dest" der-des: Bc, 135a/15, 135b/21 [>18]
"der-ken" dér-ken: Bb, 46b/21; Bc, 93a/19 [>58]
"der-kenârest" der-kenâres (meşhur beyitte): Bb,46b/29 [>18]
"derâgûş < Far. der-âgûş ='kucaklama' " dirâgûş:Ba,11b/5; Bb, 46b/23, 47b/9, 132a/5; Bc, 35b/7, 36b/7, 137a/20, 152b/5, 164a/22, 172b/32. [Par. dirâgûş, 8/5, 6; dirâgûşluk, 8/5; Men. derâgûş] [>238]
"deresiyle" deresiyle: Bb, 125a/23 [>24]
"derler" dérler : Ba, 22a/15 [>7]
"derler-di" dérler-di: Bc, 29b/32; Ba, 194b/19 [>47]
"derler-miş" dérler-miş: Bc, 31a/33; dérler imiş: Ba, 93b/20; Bb, 84b/35; derler idi: Bc, 14b/12 [>45, 48, 50]
"dert-mend" derdi-mend: Bb, 147a/12 [>90]
"deryâ" deyâ(leb-i d.): Ba, 11a/21,13a/20; Bb, 55a/14; Bc, 42a/14 [>8]
"der ü dîvâr" der dîvâr: Ba, 116a/3, 9 [>66]
"dese-n e!" dise-n e! : Bc, 49a/16 [>166]
"dest-bûs" desti-bûs: Bb, 40b/3 [>90]
"dest-dırâz" des-dırâz (d.-lık): Bc, 173a/30 [>18]

"devâ" deva: Ba, 192a/21 [>3]
"devir < devr" devir: Ba, 80a/5. [Mol. devr, 392/8; Par. devir (d.-ler), 1669/9; Men. (devr) hiç bir devirde = *Seculumu: devırde; Gyrus: devr][>88]
"devşir- " degişir- (degişirirken): Ba, 192a/21; degşirme, Ba, 190a/25, 27, 28, 32, 190b/8, 10, 16, 17, 19. [Har. depşir-, depsir-; Men. devşirmek ~ devşürmek] [>142]
"deyr" deyir: Bb, 136b/34 [>88]
"dış" dış: Ba, 24a/10, 27b/22; Bb, 118b/4; Bc, 36b/15; tış, Ba, 24b/15, 66b/30; Bb, 149a/1, (+7) [>110]
"dışarı" taşra: Bb, 67a/3, 112a/16,118a/24, (+234); daşra, Bb, 59b/12. [Mol. dişra, 407/9; Par. taşra, 925/6, 10, 11, 1781/8, 9, 2115/6, 2301/5, 7; taşradadur, 926/1; taşra çık-, 2146/6, 2280/7; daşradadur, 926/1; dışarı, 925/9; 925/6; d. (çık-), 2146/6, 2280/7; dışardan, taşradan, 645/1; Har. dişşar, dişşari, daşra; Men. taşra, hlk. dişari, (hádten taşra, istâmbolden taşra (dişari), taşrade, hlk. dişarde ~dişaride, taşraya, taşradan)] [>110]
"dibâğat < Ar.='deri tabaklama' "debâğat: Bc,159b/35 [>253;122,..]
"diğer-gûn (ol-)='ölmek, başka şekle girmek'" diyer-gûn:Bb, 46a/14, 46b/20, 110b/5, 133a/26, 136a/10Bc,27a/28, 137a/25, 141a/3, 181b/29; diğer , Bb, 126b/19. [Men. diger; diger gûn] [>146, 245]
"dil-nüvâz-lık ='gönül okşayıcılık' " dil-nüvâz-lık: Bc, 99a/18. [Men. dilnüvâz; dilnüvâzlık] [>250]
"diller-le" diller ile: Bb, 96a/15; Bc, 3b/13 [>38]
"dinç" dinc: Bc, 83a/16, 174a/20 [>98]
"dip" dib (d. alayı): Bc, 30a/1, 74a/17; d. firengistan, Bc, 36b/17, 118a/7. [Men. dib, diblik] [>107]
"direkcik" direcik: Bb,106b/5, 6; direciğin: Bb, 106b/5. [Par. direkcik, 436/5] [>2, 167]
"dirgen < der-"digren: Ba, 154a/5[Par. digren,890/7,891/2; digrencik, 890/11; digrencık, 1604/10; Men. digren t. = Furcinula: digrencik, digren] [> 277]
"Diyarbakır" diyâbekir: Ba, 201a/15; Bb, 72b/12 [>8]
"doğ- " doğ-: Bb, 30b/21; Bc, 17b/15, 23a/7, 161b/35, (+15). [Mol. doğmak, 207/5, 267/7, 9;(,doğurici, 161/1;doğuran, 161/3);

Par. togmak, 66/6, (togurmak, 1670/6; togan, 1636/1); Har. dog; Men. dogmak] [>111]

"doğan" doğan: Bb, 5b/31, 32; (D. Dede) Ba, 185b/6; Bc, 130b/10,(+4). [Par. togan, 815/11, 12, 154/8, 1418/1; Har. dogan; Men. dogan (, dogani salmak, acemi dogan,dogan burunlü);doganci; dogancilik] [>110]

"doğra- " doğra-: Bc, 28b/8, 117a/10, 120b/17, (+9) [>111]

"doğru" doğrı: Ba, 202b/27; Bb, 139b/32; Bc, 75a/11, (+26); doğrult-, Bb, 63b/14; toğrı, Bb, 141b/1; toğrı-lık, Ba, 143a/25, 145a/3; toğrul-, Bc, 7b/32, 8a/16; toğrıl-, Ba, 18b/1; Bc, 56a/32, 109a/9, 116b/31. [Mol. dogri, 46/29, 32, 146/33, 165/32, 184/24, 434/19, 477/25; dogriligile, 129/9, 11; dogru, 185/22, (dogrutmak, 129/10, 206/23; Par. togrı, 84/3; 669/9, 11, 1110/2, 1231/8; togrılık, 1668/4; togru, 668/8, 1777/3, 1996/1, 2280/6, 2398/10; togrulık, 6669/2, 1231/10, 11; togruligile, 669/1, 2; (tob (, tos) togrı, 2347/4; Har.dogri,dogru; Men. dogru, dogrî; dogruluk, dogrilık, (, dogrutmak, dogrulmak, dogrultmak) (imlâlar t ve d ile)] [>110]

"doğu" doğu: Bc, 121b/3, 122a/7. [Men. dogu, gün dogusı] [>110]

"doğurur-muş" doğurur-mış: Bc, 76a/16 [>49]

"doksan" toksan: Ba, 32a/5, 41b/7; Bb, 71b/30, (+34). [Mol. doksan, 272/20, 21; Par. toksan, 1444/7, 8, 9, 10; Har. doksan; Men. doksan, (doksanci)] [>110]

"doku- " doku-: Ba, 195b/24, 196a/6, 10, 11, (+10). [Men. dokumak] [>111]

"dokun-" dokun-: Ba, 4a/10, 33a/1; Bb, 18a/13, 38b/21, 46b/2, 99a/12, 144a/9; Bc, 19b/30, (+12); dokun-ur-sa: Ba, 140b/15. [Par. tokunmaklık, 1816/9; dokunmış, 692/3, 704/2; Har. dokun-; Men. dokunmak] [>53, 111]

"dokuz" dokuz: Ba, 11a/16; tokuz, Bb,62a/30,97a/22, 114b/19,(+187). [Mol. dokus, 273/23, 24, 25, 26; dokusinci, 272/24; dokuser, 273/26; Par. tokuz, 144/2, 635/5, 1444/11, 1445/1; tokuzuncı, 601/11; Har. dokuz; Men. dokuz, (dokuzunci)] [>110]

"dol- " dol-: Ba, 70b/16; Bc, 41a/3, 75a/33, 75b/3, (+47); tol-, Bc, 14b/28. [Mol. doldurmak, 196/22(,dolu, 449/5); Par. toldurmak,

347/3, 4 (, tolu ,1592/12, 1593/4, 2454/4(2), toptolu, 435/6); Har. dol- (, dopdoli); Men. dolmak (, dolma, dolu, toptolu diken yer)] [>111]

"dolap < Ar. dûlâb [Stein.,Red.]" dollâb: Bc, 20a/22, 34, 20b/11; Bc, 92a/28; dolâb, Ba, 164a/18, 171b/14. [Mol. dolab, 172/26, 239/15,459/15,463/3,7, (esbab d.-i) 370/30; dollab, 364/9; Par. dollâb, 1625/7, 2307/5; tolâb, 973/3; dovlâb, 1006/12; Men. dolâb; (devlâb çkl. devâlîb)] [>84]

"dolaş-" dolaş-: Ba, 120a/25, 26, 124b/14, 172a/10(2), 172b/33, 206b/33. [Par. tolamaklık, 416/9, 10, 11; Men. dolaşmak; dolamak] [>111]

"Domaniç" Domalic (D. Beli'nde): Bb, 153b/32 [Men. tumanc] [>157]

"domuz" domuz: Ba, 76a/10, 123b/2,188a/33, 200a/19, 208b/26; Bb, 38b/6, 113b/27, 29, 33. [Mol. dovus (dous), 311/21; dovus güden, 311/20, dovuscuk, 311/19; domus, 429/14; domusler, 429/13; Par. toñuz, 1220/7, 8, 9, 1266/4401/9, 411/3, 427/5, 1590/1, 1626/10, 1686/4, 2023/4, 2337/3, 4, 5; 80/5, 219/6, 930/11(2); toñüzcik,1627/3, 6, 7, 8, 9, 11, 12; Har. domuz, donuz; Men. doñüz, (doñuz dere, doñüz etmegi, doñuz alması, doñüz pastürmasi, doñüz budı, doñüz burnı, doñuz çobanı, doñuz kılı, doñuz yavrısı, doñuz hâne, doñuz evi, doñuz balıgı, yaban doñuzı, dişi doñuz, doñuz gibi); doñuzlık] [>110, 168]

"don-" doñ-: Ba, 59b/9; Bc, 48b/30, 49b/17, (+6); toñ-, Ba, 56a/sağ 2(2); Bc, 48b/30, 49b/34. [Mol. doñmak, 25/52, 162/19, 20(; doñ, 162/18; don, 393/19; Par. toñmak, 183/12, 184/1, 485/9, 10, 1731/12; toñ, 66/1, 2, 3, 4, 695/1, 2, 2000/6, 2084/8); Men. doñdürmak (; doñ, doñ yagı)] [>111]

"don ='elbise' " don: Ba, 24a/25, 107b/25; Bb, 112b/6, 129a/26, (+12); ton, Bb, 67b/31, 76b/31; Bc, 124b/17; tan??, Bb, 115a/9; donan: Ba, 154a/15; Bb, 135b/23; Bc, 175a/9, (+8).. [Par. ton, 281/5, 316/1, 2392/11; tonlık, 2392/12; tonatmak, 6/11, 7/1, 46/5, 8, 10; tonanmak, 158/12, 164/1, 2); Har. don; Men. don] [>110, 125]

"donanmayı" donanmai: Bb, 52a/5 [>262]

"doy-" doy-: Bb, 133a/23; Bc, 131b/14,181a/11,(+5); toy-kun, Bb, 117b/34. [Par. toyurmak, 2025/11; Men. doymak, doymaz, doyumlık, doyumlü] [>111]

"dökülür-müş" dökülür-miş: Bc, 19b/23 [>49]

"dönüm" dönüm (bin d... misket üzümü): Bc, 165b/8 [>157]

"dört" dört (d. yaşında): Ba, 46a/18, 196b/20; dörd, Ba, 51b/20;, Bb, 30a/19, 38a/31, (+378); dör, Ba, 48b/31, 92b/36; Bb, 58b/33, 124a/3, 145a/36 (+7); död: Bb, 70a/31, 145b/1. [Mol. dort, 215/25, 330/18, 331/11, 12, 13...; dord, 330/24, (d. ayakli), 330/26; Par. dört, 127/8, 571/7, 1207/10, 1707/4, 6, 9, 11, 2154/11, 2326/5; (d. ayak), 257/2; Har. dord, dort; Men. dört] [>7, 13, 113]

"döv-" dög- (dögülür-miş): Ba, 153a/29, 170b/10, 171b/3, 178b/14, 16, 18, 180a/26, 197a/32; Bb, 90a/15; Bc, 2a/13, 10b/36, 19b/23, 20b/35, 25b/35, 30a/13, 39b/10, 74a/35, 90b/2, 95a/9, 123a/31, 147a/32, 147b/12, 148a/31, 175b/22, (+30). [Mol. dogmek (=doghmek), 69/8, 9, 15; Par. dögmek, 1575/3, 1587/1,1697/8; (döğüşmek), 827/1; Har. düg-; Men. dögmek (, hırmen, hlk. harman dögmek, suouk demir dögmek); dögmeklik] [>144]

"Draman" dragman: Ba, 108a/28, 11a/2 [>1]

"dudak" dudak(d. -lı): Bc, 30b/23, 32a/33, 60b/11-12, 107b/2. [Mol. dudakcik, 225/20; dudag-i, 179/22, 24; Par. tudag, 1210/2; tudak, 1577/4; tutakcık, 1210/1; tutaklı, 1210/2; Har. dudak; Men. dudak = Labium: dudak, dodak, dudag] [>110]

"Dulkadir" zü'l-kadriyye: Bc, 60a/13; Zü'l-kadir oğlı, Bc, 58b/20; Zü'l-kadirli, Bc, 59a/32, 60a/18 [>184]

"duman" tuman: Ba, 97b/2. [Mol. duman,77/6,268/16,17; Par. tuman, 312/12, 1424/2; tumanlu, 313/2; tumanlı, 1082/2; dumanlı, 901/8, 9; tumanlamak,129/2; Men. duman, tûmân= Nebula: tuman] [>124]

"dur-" dur-: Bb, 48b/3, 58a/18, 30, 69b/32, (+221); durak, Bc, 18a/15, 19, 106a/10; durgun, Bc, 97b/2; Bc, 97a/26; Durmış Dede, Ba, 131b/33, 132a/ken.(2), 23, 132b/ken.; tur-, Ba, 9b/sağ 3, 138a/2; Bc, 14b/29; (Tursun Fakih, Ba, 18b/5, (Tursun-zâde) Ba,

102b/3. [Mol. durmak,144/13, 174/2; durici,174/1; Par. turmak, 152/5, 658/9, 10, 1758/6, 1771/4, 5, 1772/4, 2071/5, 4, 2099/12, 2166/7, 8,9; turur,33/8; Har. dur-; Men. durmak; durmaklık] [>111]

"durur-muş" durur imiş: Ba, 70a/25 [>51]

"dut < Far. tût" tut: Ba, 37a/14 (şecere-i t. -ı gûnâgûn), 209a/10; dut, Bb, 136a/23; dud, Ba, 114a/26; Bb, 63a/6, 123a/5, 6, (+27); dudı, Bb, 63a/3, 123a/5. [Mol. dut, 262/2, 4; Par. dut, 943/2, 3; dud, 380/2, 3, 1394/12, 1395/1; Har. dut; Men. dud, tût = Morum: dut, tut] [>114]

"duy-"duy-: Ba, 126a/36; Bc,127b/10,175a/32; tuy, Bc, 15a/4 (şiirde). [Par. tuymak, 26/12, 27/1, 205/5, 7, 8; Har.duy-; Men. duymak; duyulmak] [>111]

"dühn = 'yağ' " dühün: Ba, 191b/25 [>88]

"dümbelek < Far. dübelek, donbek?" dümbelek: Ba, 200a/22, 28; dünbelek, Ba, 198b/27; deblek: Ba, 152a/18, 22. [Par. dönbek, 1414/5; Men. dümbelek = Tympanum: dübelek] [>76]

"dündar < Far. düm+dâr ='arkadaş' " dündâr (kafadar u d...): Ba, 17b/29; Bc, 25b/31. [Men. dümdâr = Postremumi: postremum agmen: dümdâr] [>155]

"dür < Far. dürr" dür: Bb, 126a/27,(d-i meknûn) Bb, 126a/27,(d.-i yekdâ) Bb, 8b/11,(d. ü lülü) Bb, 1b/7; (dürr (d.-i beyz-âsâ)), Ba, 9b/27. [Men. dür, dürr (, dürri yektâ)] [>19]

"düş-" düş-: Bb, 33b/26(...); düşmeg-ile: Bb, 7b/19; düşmiş-ken: Bc, 98b/10 [>32, 60,111]

"düvâzde < Far. =' on iki' " di(ü)vâzde: Bc, 172a/5;divâzde, Bc, 83a/23. [Men. düvâzdeh] [>242]

"düve" düge: Ba, 175a/5 [>144]

"ebâbil" bâbil (tayran e.): Bb, 42b/28 [>71]

"ebcedhan < Far. ebced-hvân ='ebced okuyan, Kuran okumaya yeni başlayan' " ebced-hân: Bb, 27b/28, 32b/9 [>253]

"ebr-gûn < Far." ebir-gûn: Bc, 149b/14 [>88]

"ebsem ='susmuş' " epsem: Ba, 89b/23. [Par. epsem, 2234/1, 5; e. (ol-) 2233/9; epsemligile, 2234/3, 4; Men. ebsem, epsem] [>120]

"eczâhân ='cüz okuyan' " eczâhvân: Ba, 23b/36; eczâhôn, Ba, 23b/34 [>253]

"edeliden" édelden: Ba 70a/10; Bb, 74a/29, 78a/12, 85b/23, 86b/27, 87a/7, 88a/34 [>23]

"edep < Ar. edeb" âdeb: Bc, 53b/27. [Par. (aser ='eser'), 2201/4; alem (='elem'), 462/12, 463/2)] [>258]

"edep" edep (e.-de): Ba, 125a/20, 190a/12, 206b/22; Bc, 147b/13. [Mol. edeb, 109/29; edebsus, 186/9; edep, 176/2, 181/16; edepile, 176/3; edepli, 176/4; edepsis, 123/12,14, 16, 241/27, 388/11, 24, 448/10, 12; edepsislik, 196/33, 197/2, 3; edepsus, 193/15; Par. edeb, 1762/7, 2025/5, 2441/3, 4; edebli, 947/8; edebsiz, 1681/10, 2034/7; edebsizlik, 2025/2, 4; edebsızlık, 697/7, 8, 1054/5, 1075/2, 2405/9; Har. edeb; biedeb, edebsiz; Men. edeb] [>120]

"eder-di" éder-di: Ba, 204b/17; éder-ken:Bc,5a/10;éder-se: Bc, 6a/27; edelerdi: Ba, 20b/31; édey-di-ñ: Ba, 36a/8, 10; Bb, 135b/32; édinir-se-n: Bc, 101a/29; éd-iyor: Ba, 76a/9(2); Bb, 21b/19, 116b/15; Bc, 97b/35, 99b/12, 127b/3, 181b/4 [>7, 39, 44, 53, 59, 241]

"edîm (e. -i arz='yer yüzü')" adîm (a.-i arz): Ba, 39a/35; Bc, 98a/14 [>258]

"Edirne" Edirne (E... kal'asin İdrivne tekurı elinden feth édüp): Ba, 18b/30; ((E... arabası), Ba, 200a/29. [Mol. Edrene, 326/10, 445/8; E. şehir, 47/3; Par. Edrene, 123/9; Har. Edrine; Men. edrene] [>267]

"efendimiz-le" efendimiz-le: Bb, 127b/3 [>28]

"ehl='hanım, karı' " ahl (a.-imle) ('ıyd-ı adhâda a... lu'bede-bâzlık éderken): Ba, 212b/14 [>258]

"eimme ='imamlar' " e'imme~eyimme: Ba, 26a/13, 31b/32, 58a/27, 61a/31, 11b/3; Bb, 15a/9; Bc, 25b/7 [>80]

"ejderha ~ ejdeha" 'ajdehâ: Bc,106b/9; ejdehâ,Ba, 153b/27, 158b/15, 178a/26, 185a/27, 187a/10, 188b/18, 190b/7; Bc, 147a/23, 176a/29; ejderhâ, Ba, 148a/27, 163b/29; Bc, 118a/9; 'ajder, Ba, 127a/8; Bb, 47b/15; ejder, Ba, 127a/10, 138b/30, 148a/28,

151b/34, 153b/25, 207a/13; Bb, 47b/15; Bc, 30a/14, 97a/24. [Men. ejdehâ, ejderhâ] [>8, 202]

"Ejderhân > 'Ardahan' " 'ajderhân: Bb, 38b/29; ejderhân, Bb, 38b/29 [> 206, 258]

"eklet-='yemek'" ekil ét-: Bc, 125a/6, 179a/24. [Par. ekel (ét-), 1310/11; ekil (ét-), 1446/11; Men. ekl et-] [>89]

"ekmek" ekmek: Bb, 113b/35, 135a/35; Bb, 58b/5(2); Bc, 26a/22, 27, 93b/17; ekmekci, Ba, 156b/ken. 3, 4; Bb, 102b/25; etmek, Ba, 147a/22, 155b/32, 156a/21, 28; Bb, 128a/5, 135a/9; etmekci, Ba, 156a/20; Bc, 165b/26; ekmek ile: Ba, 162b/28; ekmik: Bb, 113b/35. [Mol. ekmek, 145/6, 260/11, 290/24, 26, 442/31; ekmekci, 290/30; Par. etmek, 270/6, 558/1, 859/6, 7, 9, 895/7, 8, 1131/4, 1246/7, 1255/3, 1508/3, 6, 11, 1509/1, 2, 3, 2300/6; Har. ekmeg, ekmekçi; etmeg, etmek; Men. etmek, hlk. ~ ekmek = Panis: etmek, ekmek] [>33, 211, 240]

"él (memleket)" il: Bc, 131a/15,145a/25, 146b/23 (+5). il-i (Rûm i...): Bc, 143b/24, 145a/20, 148a/9 (+28); (Rûm ili, Ken'ân ili, Koca ili), Ba, 61a/2; Bb, 43a/18(4), 43b/35, 130b/19 (+77); Rûm ili-n) Bc, 110b/24; (Rûm ilinde) Ba, 188b/1, 202b/20, 30 (+52); (el-leri) Bc, 10b/14(2), 12b/19. [Mol. (Rum) eli 139/11, 362/11; (Bulgar) eli 325/29; Par. (Rum) ili, 809/10; Har. el (Rumeli, Urumeli) (el ='yabancı'); Men. rûmeli, (il, hlk. el=' yebanci'] [>229]

"elçi" elçi: Ba, 19b/33, 152b/31; Bb, 95b/10, 11; Bc,122b/25, 146a/4, (+73); elci-lik: Ba, 32a/11, 131b/16, 18,150a/3; Bb, 95b/10; Bc, 7a/17, 18, 19a/20, 74b/35; elçi-i: Ba, 20b/11. [Mol. elçi 40/28; elçilik 40/21, 31; Par. ilçi, 106/10, 11, 12, 155/4, 1044/6, 1234/8; ilçilik, 106/9, 107/1, 1234/7; ilçılık, 1044/4; Har. elçi (elcsi, elcşi); Men. elçi, ilçi]. [>101, 230, 275]

"eli-yle" eli-yle~le: Bb, 98b/22 [>28]

"elzemîn ='en gerekli' " elzemin (e. -dendir): Ba, 157a/1 [>259]

"emildeş < emikdeş ='süt kardeş' " emildeş: Ba,131a/5,194b/30 [>212]

"emn ü emân" emn emân: Ba, 100a/13 [>66]

"enderûn u bîrûn" enderûn bîrûn (e. -ında): Ba, 101b/1 [>66]

"engin" eñgin: Bb, 45b/19, 51b/22. [Par. engin, 100/12; Men. engin (, engin ovalar)] [>167]

"enhârlar-mış" enhârlar-mış: Bc, 112a/32 [>52]
"enkaz ='yıkıntı' " enkâz: Bc, 109a/6 [>182, 201]
"ense" ense: Ba, 206b/11; eñse, Bb, =22b/26, 66a/33, 124b/17; Ba, 16a/6; Bb, 63a/18. [Men. eñse] [>165]
"enser =' çivi, mıh' " ekser: Ba, 199a/36; ekser, Ba,178b/29, 180a/15, 197b/2; Bc, 178b/25; ekseri-si, Ba, 178b/24(2); ekserileri, Ba, 178b/24. [Mol. egser, 89/5; ekser, 202/16; Par. ekser, 76/9, 398 /4, 5, 6, 479/8,1091/11, 1092/3; Men. ekser ~ eñser = ekser, yekser] [>170]
"ertesi" irtesi: Bb, 41a/28; Bc, 25b/4; Ba, 99b/30; Ba, 26a/34, 73b/4; Bb, 41a/24 (+99). er ='erken': Bb, 55a/9, 55b/15. [Mol. ertesi gün 393/29; Par. irtesi (bâzâr) i...)1273/11, 2000/11; Har. ertesi; Men. irte (I, 411) (mektûbüñüz geldügi günüñ irtesi); irte hlk. erte (I, 94); (bâzâr: bâzâr irtesi) = mane:.. irte, erte] [>228]
"Ertuğrul" Erdoğrul: Bb, 59b/31; Ba, 18b/3; Ertoğrul, Ba, 18a/36; Bb, 64b/19; Ba, 18b/1; Bc, 3b/14, 7b/31, 32, 33, 56a/31, 93a/4 [>112]
"es- " as- (a. -üp): Ba, 108b/14 [>257]
"esbâb < Ar. esvâb = giysi" esbâb: Ba, 2a/8, 66b/7, 200a/5; Bb, 8a/32, 22b/1, 23a/4, (+32); esvâb, Ba, 66a/12; Bc, 98b/2. [Mol. espab, 478/31, (,ruba) 361/9; esbab (e.-ın degişmek), 435/23, (ev. e.-ı ='alet') 248/25; esbap (e. dolabi), 370/30,140/10; espap 140/19, 478/32 (indeks); Par. esbâb, 87/1, 222/5, 253/5, 568/3, 611/3, 757/3, 805/11,1246/5, 10, 1351/1,1829/8, 1862/2, 2037/8; (eyü e. ile mülebbes) 2030/7, (esbâbı soyulmış) 2217/11; Men. esvâb, hlk. espâb = Les:esvâb, hlk. espâb] [>161, 169]
"eser-se" eser-se: Bc, 162b/6 [>53]
"esna" esnâ: Ba, 180b/19 [>169]
"esrâru'l-hakîka" esrâ'l-hakîka: Bb, 140b/13 [>8]
"esvap < çkl. sevb= 'giysi' " esbâb: Ba, 2a/8, 193b/19(2); Bc, 26b/14; esvâb, Ba, 155b/30, 66a/12 [>161,169]
"eşkiya" 'aşkıyâ: Ba, 16a/16, 19b/3, 28b/4, 43a/5, 56b/1, sağ 3, 5, 18, 57a/7, 57b/12, 58b/26, 35, 60b/5, 22, 61a/8, 65b/13, 19, 66a/7, 78a/3, 91b/23, 104a/31, 118a/1; Bb, 73a/20, 117b/13, 131b/30, 152a/28, sol 6 (+26); 'aşkıya, Bb, 115a/10: 'askıyâ,

Bb, 152b/1, sağ 1; eşkıyâ, Bb, 152b/sağ 1 (...). [Par. eşkiyâ, 1639/8; Har. eskia; Men. eşkiyâ; eşkiyâlık] [>3, 202, 259]

"eşya" eşya: Ba,37a/15,115a/23, 179b/3, 181b/11, 182b/15, 191a/3; Bb, 38a/15 (...) [Men. eşyâ] [>3]

"er-" ir-er: Ba, 30a/12; Bb, 65a/4; Bb, 98a/8; ir-elim, Bc, 96b/10; ir-esin, Bc, 181a/36; ir-emez, Bc, 41a/15, 118b/12; ir-iş-di: Ba, 71a/21, 117b/21; ir-ince, Ba, 192a/22; ir-işdir-, Ba, 207a/12; Bc, 14b/12, 168b/8; ir-işe, Bc, 15a/28; ir-işem, Bc, 14b/5; ir-işmez, Ba, 133b/14; ir-üp: Ba, 37b/18, 72a/6; Bb, 130a/35; Ba, 17a/34, 139a/26; Bb, 21a/13, 100a/15; Bc, 170b/28; er-üp, Bc, 71a/14, 155a/28; ir-medi: Bb, 141a/22; Bb, 141a/18; Ba, 33b/20; ir-meden, Bc, 19a/25, 123a/25; ir-mek, Ba, 146a/18; Bc, 35b/8, 82b/2; ir-meyen, Ba, 173a/27; ir-mez, Bb, 9a/15; Bc, 78a/33, 92a/31,150a/3; Bb,109a/15; ir-mişdir, Bb, 20a/19; Bb, 94b/12, 128b/7; ir-dik-de: Ba, 132b/ken., 198a/11. // ir-di: Ba, 192b/36; Bc,15a/2, 104a/31, 167a/29; er-miş, Bc, 125b/5; Ba, 141b/ken.; ir-gür-: Ba, 155b/33; Ba, 172b/22. [Par. ir-mek, 336/6, 1732/7; iriş-mek, 66/10939/8 , 960/12, 961/3, 7, 971/9, 200/11; Har. ir- (ér-); Men. ir-mek, er-mek (Her kişi 'áklı irdügi kádár 'ılımden násîb âlür.)] [>217]

"ét-" ed-er: Bc, 24b/11; Ba, 126b/17; Ba, 125b/31 (...); id-üp (...) id-in-Bc, 112a/24; Bc,101a/29; ed-in-, Bc, 120b/19 (...); it !: Bc, 14a/33; it-me-: Bc, 70a/13; Ba, 142a/17; Bc, 96a/13; Ba, 204b/17, 207a/17; Bc, 53a/28, 81b/6; it-dik: Bc, 91a/4; Ba, 193a/4-5; Bc, 174a/10; Ba, 118b/14, 157a/2; Bc, 87a/6; Ba, 171a/19; Bc, 92b/5; it-sin: Bc, 97b/31, 171a/5, 174a/12, 29; et-sinler(sedd et-), Bc, 100a/3; it-miş: Ba, 130b/ken., 203a/15; Bc, 36b/29, 71b/11, 98b/4,101a/28, 102b/17, 112a/13, 145a/16 (...). [Mol. et-, 52/10, 12142/8; Par. it-(tenzîl it-)5/1; et- (etdürmek (haz ét-.) 67/6; Har. et-, it-; Men. itmek, hlk. etmek] [>218]

"etmedey-ken~iken" etmede iken: Bb, 79b/13; étmeg-ile: Bb,69a/35, 73b/31, 81b/20 (+40); étmek-le: Bb, 75b/10: édinmek-le, Bc, 103b/13; étmemiş ise: Ba, 36b/33; étmez-miş: Bb, 63a/10; étmiş-se (halk é.): Bb, 27b/11-12; étdiler ise: Ba, 144a/5, 192a/19; Bc, 3b/17-18; étdim idi: Bb, 142b/11 [>31, 32, 46, 48, 53, 55, 61]

"evvelâ" evvelâ: Bb, 137b/10 [>11]
"ev" ev: Bb, 34a/14, 126a/17; ev-de, Bb, 35b/16. [Mol. ev (eú) 82/8; evde 399/2; evdeki 127/27; Har. ev; Men. ev] [>239]
"evc =' en yüksek nokta' " evç (e. -i âsumân): Ba,16a/6, (evç-e)42a/28; Bc, 32a/28. [Men. evc] [>123]
"evliyâullâh" evliyâllâh: Bb,8a/36 [>3]
"evvâbîn = 'akşam namazı sonrasinda kılınan nafile namaz' " ebvâbîn: Ba, 32a/15 [>161]
"eyaleti ile " eyâleti ile: Ba, 42b/36 [>25]
"eyer" eğer: Ba, 73b/ken. 3; Bb, 136a/30,151b/1; eğerle- Bb, 131a/14, 136a/17. [Mol. eyer (=eier) (at e.-i), 394/19, 20; eyerci, 394/22; Par. eger, eyer, 2003/1; (atuñ egerin(i)), 715/12; egerci, eyerci, 2003/2; egerlemek, eyerlemek, 2003/3, 5; Har. eger, egir; Men. eyer, eger = Ephippium: eyer, eger] [>146]
"eyin" eyin: Ba, 122a/13, 126a/19, 154a/2, 161b/31; Bb, 46b/33, 69a/14; eyn-inden, Bb, 83a/11; eyn-ine, Bc, 75a/16, 93b/6; eyn-imiz, Ba, 33b/15; Bb, 83a/12, 118b/3,134a/28,141a/9; egn-ime, Bc,179a/26. [Men. egn(, eknüme, eknüñden çikarsın, egnine, pelâs geydî, egnine geiñ yeñlü bir hırká geyib)] [>67, 145]
"eyler-se" eyler-ise: Ba, 104a/7 [>54]
"Eyüp < Eyyûb" Eyyüp (E. Sultan): Ba, 112b/23, 114a/1, 3,117a/21-22, 115a/6, 152a/22; Bc, 167b/35; (E. mevleviyyeti)Ba, 113a/25; Ba, 114a/14, 34, 115b/6, 116a/24, 117a/9, 10, 117b/12. [Har. Eyub, Eyüb; Men. eyyûb] [>120]
"eza ='eziyet' " izâ: Bb, 84a/19; Bc, 75a/16. [Par. izâ, 130/11, 592/10, 836/6, 10, 1069/10, 1384/12; ezâ, 1438/2, 3; 1384/13, 2322/8; Men. izâ ~ezâ] [>184]
"ezkâr ='zikirler' " ezkâr: Ba, 139a/13, 144a/3; Bc, 89a/30 [>184]
"fakr" fakır: Bc,172b/8. [Par. fakır(f. ile),1637/12; Men. fákr] [>88]
"Fârisîhân ='Farsça okuyan' " Fârisîhân: Bb, 30b/33 [>253]
"fasıl < fasl" fasıl (f. lar): Ba, 148a/20, 206b/29; Bb, 88b/25 [>88]
"fayda < fâ'ide" fayda (f.-sız): Bb, 59b/18; Ba, 183b/5; Bb, 22b/6, 59a/33, 145a/14, (+13). [Mol. 16/5, 98/18, 172/17, 218/22, 268/21, 357/13, 489/20, 21, 23; faydalu, 321/20, 371/8; faydasis, 126/17, 221/28, 29, (f. dostluk) 43/3; faydaye datmak,

421/30; Par. fayda, 1004/8, 1174/3; laydalu, 1004/10; f. ol-, 151/5; faydasız, 730/7, 1198/5; faydasızlık, 1198/7, 8; fayda it-, 830/5; Har. fayda (faida), fayde (faide); Men. fâidet, hlk. fâidâ] [>79, 263]

"fedayî < fedâ'î"='serdengeçti' " fidâyî: Bb, 55b/27; fedâyi: Ba, 42b/13; Bb, 111a/8, 135a/9. [Men. fidây, fidâyî] [>79]

"fehvasınca='gereğince'" fehvâsınca: Ba,145b/29,146a/20 [>192]

"ferâce" ferrâce: Ba, 139a/10, 194a/26; Bc, 3a/2 (+15). [Par. ferrece, 2285/7, 8; ferrâce, 968/4, 2285/7; ferece, 1043/2, 1317/2, 3, 2093/10, 2393/4, 968/4, 2450/10, 11; ferâce, 1317/3; Men. ferâce, ferrâce, hlk. ferece] [>84]

"ferâiz < ferâ'iz" ferâyız: Bb, 118b/23. [Men. ferâyız] [>79]

"ferâvân ='çok, fazla' " firâvân: Bb, 41b/36; ferâvân, Bc, 53b/35, 152b/33, 175a/10. [Par. ferâvân, 118/1; Men. firâvân] [>238]

"fermân-fermâ" fermânı-fermâ: Ba, 7a/22 [>90]

"fetih < feth" fetih (Ebu'l-f.): Bb, 35a/23 [>88]

"fetva iken" fetvâ iken: Bc, 5a/19 [>64]

"feza ='ova' " fezâ (Erzurum f.-sınuñ): Ba, 123a/4, 129b/11,181a/19, 32-33, Bb, 66a/10; Bc, 16b/11, 17a/3, 14b/2, 4, 27b/16, 33a/32, 50a/33, 158a/5 [>182]

"fındık < Ar. funduk" fındık: Bb, 83b/11; Bb, 38a/6, 101a/25; Bc, 28b/13; Fındıklı, Ba, 13b/8; fındıklık, Bb, 35a/21. [Mol. fndik, 271/17, 20 (indekste: funduk, fndik]; Par. fındık, 206/2, 3, 1435/7, 8; fınduk, 1505/4; bunduk, 1435/8; Har. funduk; Fundukli; Men. funduk*; Fundukli = *Nux avelanna: fonduk, bunduk; Glansplumbea: bunduk, hlk. funduk] [>242, 244]

"Fırat-ıla~ile" Fırat-ıla~ile: Bb, 67a/sol 4 [>27]

"fırın < Yun. furun " fırın: Ba, 156a/29; Bb, 33b/12; furun, Ba, 21b/12, 200b/10, 11(2); Bc, 12a/26, 61a/8, 99b/1; (Mahalle-i F. -cı) Bc, 61a/8; fırın, Ba, 108b/24,127b/17, 129a/25,132a/32; Bc, 4b/18, 25a/29, 95b/11, 100a/11, 118a/13. [Mol.frin,152/26, 210/19; furin, 210/32; furunci, 152/27; Par. furun,897/7, 1131 /4, 5,1778/9, 2121/2, 2395/6;2031/10; furuncı, 895/8; furuncık, 895/8; Men. fürn a. hlk. furun = Furnus: furun,] [>242, 244]

"fırlaklar-la" fırlaklar-la: Ba, 200a/21 [>34]

"fırtına < İt. fortuna" fırtına: Bc, 98b/29. [Mol. frtinali, 320/1; Par. furtuna, 297/12, 899/12, 900/3, 1669/7, 2253/10; 2253/10; furtunalı, 1669/8, 2254/3; Men. fortuna, (, fortunalü deñız)] [>242, 244]

"fıskıye < Ar. fıskıyye" fıskıye: Bc, 158a/10, 162b/13 [>173]

"fıstık < Ar. fustuk < Far. peste" fısdık: B118b/7. [Mol. fstik, 302/6, 25, 306/13; fstık, 306/11; fstuk, 307/7 (indeks: fustuk, fstik); Par. fıstık, 1575/1, 2, 1601/11(2); Men. fistık, fistuk~fusták; fıstıklık] [>115, 242]

"fihrist" fihris (f.-imiz): Ba, 80b/27. [Mol. fihris, 205/2; Par. fihiris, fihrist, 1108/6; Men. fihris, fihrist] [>18]

"filân < Ar. fülân" filân: Bc, 52a/11 [>242]

"fincan < fincân" filcan: Ba, 29b/22, 167a/24, 28, 174b/10(2), 191b/8, 192a/8, 203b/12, 19; filincan, Bc, 107b/12; finilcan, Bc, 107b/13; fincân, Ba, 58b/14, 167a/25,191b/7, 206b/9; Bb, 23b/4; Bc, 80b/19. [Par. fincan,2249/2,3; Men. fincân, hlk. filcân = Poculum: pincân, hlk. fincân, filcân] [>157]

"Firenk ile" firenk ile: Bb, 96b/8 [>38]

"fişek~fişenk" fişenk: Ba, 177a/33, 177b/21, 29, 33, 178a/11, 28, 211b/12, 15; fişek, Ba, 1148a/7, 177b/12, 19(2), 22, 24(2), 25, 26, 27(2), 28(2), 31, 33, 34, 36, 178a/2, 6(3), 7, 9, 17, 19, 20, 23, 30, 211b|12, 13, 15; Bc, 28a/30, 169b/23, 24. [Par. fişek, 1750/3, 2068/11; Men. fişek (, fişeklik, fişek atmak)] [>74]

"fitil < Far. fetîl" fitil (f.-li): Bb,112a/13[Par. fitil, 867/3; 2183/8; Men. fetîl = Ellychnium: fitil, fetîl, fetile; Turunda,funis: fetîl, hlk. fitil] [>259]

"fotula ='bir cins ekmek' " fotula: Ba, 154b/ken.; fodula, Ba,154b/ken. [>112]

"füc'eten='aneden, birden' " fücâten: Ba,68a/31 [>3]

"gâile < gâ'ile" gâyile: Bc, 26b/32 [>79]

"gâip < Ar. gâ'ib" gâyib: Ba,178a/1, 185b/30, 186a/3, 13, 187b/7, 197b/ken.; Bc, 11a/20, 33b/19, 39b/15, 40a/2, 4, 17, 4ab/1, 47b/11, 49b/22, 107b/25, 164b/25, (+34) [>78]

"gamhar < Far. gam-hvâr= 'gam çeken, üzüntülü'" [Men. gamhâr~ gamhûr] [>274]

"ganâim < ganâ'im" ganâyim: Ba, 171b/29; Bc, 7b/35, 12b/34, 27a/9, 30a/21, 180a/36, (+78); ganâyim-e: Ba, 20b/5; ganâyim-le: Bb, 43b/3, 86b/12[>28, 34, 79]

"garâip < garâ'ib" garâyib: Ba, 118a/31, 158a/4, 165b/27, 186b/1; Bc, 23a/31, 36b/15, 139a/29 (+13) [>79]

"gaslet- ='yıkamak' " gasil ét- : Bc, 137b/8 [>89]

"gavur < Ar. kâfir" gavur: Ba, 109b/14; Bb, 32b/22, 111a/31. [Par. gâvur (, imansız, dinsiz, kâfir, gayru'l-mümin), 1123/4; Har. gaur (gavur); Men. kâfir; gâur, gâvur < kâfir (18)] [>93, 105]

"gayrı < Ar. gayr" gayrı: (cemî'i mürsel ve g. mürsel) Bc, 32b/4, ('âsî ve g. 'âsî) Bc, 37b/9 (...) [Par. gayrı (, sâyir, âhir, diğer), 1135/11, 2423/12; g. münbit, 2266/3; g. dürlü, 1313/6, 2098/1; g. yer, 1278/5, 12, 1308/8 ; gayrıy, 101/2, 3, 5, 6, 7, 8, 926/3, 1045/1, 1076/11; gayru mülemmes, mütehammil, 1180/12; g. mu'âteb, 1201/7; gayr râzî, 1296/10; g. mağlûb, 1297/3; g. munfasıl 1158/12; Har. gayrı mürsel, âsî ve gayrı âsî, gayri şeyler; gayr yüzden; Men. gáyr, gayrî (, gáyrí kimes, gáyrí kenne, gáyrí şekil)] [>87]

"gazelhan ='gazel okuyan' " gazel-hvân: Bb, 9b/13, 14 [>253]

"gazûb = 'kızgın, gazaplı' " gazup (vezîr- i g. -ı dilîr idi): Ba, 42b/31 [>120]

"gece" gice: Ba, 10a/1, 181a/19; Bb, 155b/26 (+9); Ba, 13a/17, 110b/17; Bb, 42a/12 (+365). [**Mol.** gece (ghiegie) 225/31, 273/13,33/4...; (ghege) 475/4; (ghiege) 475/9; Par. gice, 809/12, 1024/10, 2015/1, 2167l5; gicelen-, 132/4; gecele-, 1563/9; Har. gece (gegse, gegşe, getşe); Men. gice, hlk. gece; gicele-, hlk. gecele-; gicelik] [>231]

"geç-" (g. ey!) gec-: Bc, 14b/27; serden gec-di, Bc, 35b/7, 118b/31; serden geç-di, Bc, 29a/24; gec-iñ, Ba, 75b/15; gec-inir, Bb, 48b/14; Bc, 19a/18; gecid-de, Bc, 90b/10,174a/18: geç-it, Bc,113a/13,15, 27 (+15...): gec-meden, Bc, 29a/16, gec-meyüp, Ba, 6b/5, 75b/2, 181a/7; Bc, 33b/17: geç-, Ba,189b/6, 193b/ 17; Bc, 27a/16, (+50...); geçer-ken: Bc, 175a/27; geçmiş-ken: Bc,29b/25, 96a/19. [Har. geç-; Men. geçmek (, geçimlü, geçinmek...)] [>59, 60, 97]

"gedeleç =sadak" gedelec: Ba, 189b/ken.(2) [>98]
"gel-ir-di" gelir-di: Ba, 206a/21; gelir-ken: Bb, 41b/33, 44b/2, 142b/25; gelir-se: Bc, 117b/34; gelir-se: Bc, 117b/34; gelir-se-n: Ba, 75a/23; gel-iyor: Ba, 187a/15; Bb, 19b/1, 42a/29, 46a/28, 143b/33; Bc, 90b/4, 171b/31, 180a/10; Ba, 59a/34, 61b/5; Bb, 44b/22; gelmede iken: Bc, 33a/16; gelmeg-ile: Bb, 119a/12; gelmek ile: Ba, 17b/31, 27b/20, (+89); gelmek ile: Ba, 17b/31, 27b/20, (+89); gelmiş-ken: Bc, 20b/27, 112a/20; gelmiş iken: Ba, 15a/34; gelmişler ise: Ba, 116a/1 [>32, 33, 39, 53, 55, 60, 61,166, 241]
"gemiler-le" gemiler-le: Bc, 2a/14 [>37]
"gendüm < Far. ='buğday' " gendim: Bb, 68b/28; Bc, 68a/9; gendüm, Ba, 6b/10. [Men. gendüm] [>244]
"gene ='tekrar' " gine: Bb, 145b/34; Ba, 108a/15(2); Bc, 29a/3, 4; Ba, 190a/35; Bc, 32a/11; yine: Ba,94b/20,190a/34; Bb, 70a/11. [Mol. yene, 344/21, 23, 346/7, 9, 347/13, 410/4, 5; Par. gine, 17/8, 29/5, 119/9, 1491/6; yene, 17/8, 29/5, 119/9, 661/7, 1450/1, 1607/4(); Har. yene, yine; gine;Men. gene~gine; yine, yene][>241, 259]
"gerçekten" gercekden: Bb, 154a/22, 29; bc, 180a/15(2) [>98]
"gerçi" gerci: Bb, 100b/11, 115b/6; gerçi, Bb, 117a/2, 118b/11; Bc, 4a/8 [>98]
"gerd =' toz' " gird: Bb, 146a/3. [Men. gerd] [>238]
"geri < ke+rü [Clauson] " geri" geri (g.-ce dur!): Ba,170b/34; (g. kalma), Bb, 22b/2; geri-den, Ba, 100a/20; (geri-si), Bb, 41b/9; (bizim 'azkerüñ ilerisi gerisine bakmayup) Bc, 97a/6; gerü (g.-de kalup): Bc, 97b/2; gerü-ye, Bb, 41b/22; giri ('askerimizüñ g... dökülüp): Bc, 97a/27; ('askerüñ ilerisi g... bakmayup) Bc, 97a/6; girü (g. firâr et-): Bc, 16a/18, 31b/16; Bb, 46b/17; Bc, 20b/26, 74a/16, 96b/8, 97b/8, 175a/33; Ba, 144a/14(2), 203b/30, 212a/4; Bc, 20b/36, 51a/22, 96a/9, 96b/21, 97b/9, 117b/29 (+21); girü-de, Ba, 97a/5; Ba, 166a/33, 210a/20; Bb, 40b/1(+6); girü-deki, Ba, 30b/4; Ba, 55a/16, 55b/36; girü (g.-den): Ba, 188a/32; Bc, 20b/26, 74a/16, 90a/33, 96b/8, 97a/5, 36, 97b/8, 175a/33; girü-ye, Bb, 113b/14, 130b/33; Bc, 51a/23 (+6); girü girü, Ba,

144a/14,166a/33, 203b30, 210a/20, 212a/15; Bb, 119b/10, 140b/36Bb, 141a/1; Bc, 20b/36, 51a/22, 23, 96a/9, 96b/21, 23, 97a/6, 97b/9, 10, 117b/29, 180b/4: şimden girü, Ba, 205b/7; Bb, 49b/27; Bc, 154a/33, 179a/25. [Mol. geri (dur-), 42/11, (ver-), 343/7, 9, 344/19; Par. girü (, girüce),1267/1, (, girü, gene, yene, tekrar, bir dah) 661/7, 790/7; (girü, ardında, giride, ard, zahir) 1108/11; girü (ko-), 1633/6; girü, 2094/1; giri (, öte, andan, öteye), 674/11; Har. geri; Men. girü* (, g. dönmek, g. göndermek, işten g. kalmak, g. virmek, g. bozuşmak, şimden gerü = *Rursus: girü; Retro: girü ~ giri, geri] [>232]

"geşt ü güzar" geşt güzâr: Bb, 1b/16 [>66]

"getirmek-le" getirmeg-ile: Bb, 13a/12 [>32]

"gezecek" gezcek (g. yollar): Ba, 125b/27 [>21]

"gider-miş" gider-miş: Bc, 145a/5; gidiyor:Bc, 28b/33, 96b/9, 147b/5 [>48, 241]

"gine" gine: Ba, 190a/35; Bc, 32a/11; Bc, 29a/3, 4 [>153l

"girdiy-se" girdi ise: Bc, 154a/21; girir-ken: Bb, 89b/33 [>55, 59]

"gitse-n-e !" gitsene! : Bc, 121b/30 [>166]

"giy-" giy-en: Ba, 187a/13; gey-er (g.-se): Bc, 24b/10; giy-erdi, Bb, 75a/14; giy-erler, Bb, 27a/13, 81a/3,122b/29 (+37); gey-ince: Bb, 60b/32; Bc, 93b/6; gey-ir ='giy!', Ba,143b/7; gey-ilen, Ba, 145b/13; gey-ilüp, Ba, 172b/14; Bb, 144a/3; gey-imli, Bc, 97a/26; Ba, 176b/2; Bb, 100a/8, 113a/14; gey-inüp, Bb, 94b/36; Bc, 39b/10; Bb, 66a/17; gey-üp: Bc, 28a/36, 28b/10; Ba, 73a/5; Bb, 100a/3, 139b/1 (+92); giy-ecek: Ba, 176a/ken; gey-mek: Ba, 188a/11; Ba, 66b/3; Bb, 153b/26; Bc, 44a/6 (+10); Ba, 166b/ken.; giy-mez, Bb, 122b/30; giy-di: Ba, 143b/10; giy-diler, Bb, 15a/27; giy-dik, Ba, 146a/27; Bb, 14b/28, 134a/28; Bc,153a/8; giy-diğ-iyçün, Ba, 21b/10; giy-dim, Ba, 24a/25; Bb, 17b/36; Bc, 182a/25; giydir-, Ba, 61a/34; Bb, 66b/11, 73b/35 (+6); giy-dirüp, Ba, 65a/5; Bb, 119b/9, 146b/12 (+27); giy-miş: Ba, 12b/1; Bb, 139a/26, 146a/25 (+7); giy-dügi: Ba,143b/1; Bb,139a/1. [Mol. geymek, 479/1, geynmek 478/33; Par. geymek, 315/8(2), 9, 954/2,1082/9,1167/11; geyenmek, 1028/3, 1317/2, 1486l4, 2394/11; geyinmek, 320/10; geyimlü, 369/8; Har. gey- (giej-),

gey- (gyei-, gyej-); Men. geymek (gönlegi geymek, hlk. gömlegi geymek), geyecek (, geyisi)] [>219]

"giysi" geysi (g.-si): Bb, 136a/27. [Men. geyisi=Indumentum: geisi, geyecek, ilinteam: geyisı, geyecek] [>21]

"göçmez" göcmez (konup g. -ler): Bb,114a/7; konar ve göcer, Bc, 73a/15. [Men. göçmek, göçürmek] [97]

"göğsü" göğsi: Ba, 144a/14, 157a/4, 176b/1, 202b/33; Bc, 28a/34, 58b/19, 100b/35 ; göğüsli, Ba, 202a/34 [>67]

"gömlek" gömlek: Ba, 83a/13; Bb, 8b/9, 38b/18, 76b/31, 115b/30, 134a/27, 135b/4, 136b/6; gönlek, Bb, 149a/22. [Par. gönlek, 558/4, 955/5; gömlek, 320/8, 9, 10, 11, 409/1, 1082/9; Har. gönlek; Men. gönlek, hlk. gömlek] [>168]

"göndertmeğe" göndetmeğe: Bb, 155a/12 [>7]

"gönlüm" gönlüm: Ba, 146a/29, 31 [>67]

"gördüy-dü-m" gördü-dü-m: Ba, 207a/11 [>45]

"görmemişti" görmemiş idi: Bc, 58b/24 [>46]

"görür-dü-m" görür-dü-m: Bc, 97a/1 [>45]

"göstermek-le" göstermeg-ile: Ba, 13b/17 [>32]

"götürür-müş" götürür imiş:Bc,33a/29;götürüyor,Bc,89b/11[>51, 241]

"gulâmlarım-ın" gulâmlarımın: Bb, 81b/31 [>167]

"gurûb ='batma' " gurup (vakt-i g.): Ba, 33b/12; Bb, 51b/29 [>120]

"gusül < gusl" gusül: Bb, 52a/17. [Har. gusul; Men. gusl, gusül] [>88]

"guzat-ile" guzât-ile: Bc, 4a/34; guzât ile: Bb, 92b/13 [>26, 37]

"güç-le~ ile" güc-ile: Bb, 90b/25 [>37]

"güft ü gû" güft gû: Ba, 117a/6 [>66]

"güherçile" gühercile:Bb,121a/28. [Mol. koerçile (=kioercile), 256/28; Men. köherçile = Nitrum: gögerçile, göherçile] [>96]

"güldüredek~güldürredek" güldürredek: Ba,192a/5; Bb,10a/9 [>83]

"güllab < Far. gül+âb > Ar. cüllâb" cüllâb: Ba,175b/19,200a/19; gülâb, Bc,9b/9, 41a/30 [Mol.güllab,15/11; Men. gülâb < cülâb = aqua rofecea: gülâb] [>84, 290]

"güllaç < güllü+aş" güllac (g. yaparak): Ba,156a/10. [Par. gülâç,1328/5; Men. gülâc] [>98, 207, 271]

"gül-pembe" gül-i pembe: Bc, 3a/15 [>90]

"gülünç" gülünc (cebehanesi g. ve sayir...): Bb, 52a/32; (g.-d°r) Bc, 83a/17. [Par. gülünc,1587/3] [>98]

"gündüzün" gündüz°n: Bc, 182b/15 [>38]

"güreş < gür-e-ş, küre- [Deorfer, § 1726; Clauson]" güleş (g. -ciler): Ba, 66b/28, 67a/1, 10(2), 107b/35, 108a/11; Bb, 7a/9, 56a/16, 115a /6, 117a/3, 125a/2, 139a/29; güreş, Bb,115a/7; güreşciyân, Bb, 155a/33; güraş, Ba, 40a/26 (güreşirler lügat-i Türkîsinüñ sahîhi g. -dır.); güreşir, Ba, 40a/26. [Mol. gureş, 236/29; gureşçi, 236/ 30, 33; gureşçilik, 237/1; gureşlemek, 237/3; Par. güreş (g. meydanı), 1278/2; güreşcilik,1269/6,10; güleş, 73/10, 1269/4(2), 6, 8, 10,1278/2; güleşmek, 823/8, 972/2; Men. güreş, hlk. güleş; küreşmek; kuleş < güreş; kuleşmek < gureşmek] [>150]

"güvercin" güvercin: Ba, 143a/9, 185b/3,20,24-25, 32-33, 36,186a/3, 5, 9, 10, 11, 13, 18, 19; Bb, 69b/8, 83b/11; Bc, 112b/21, 133a/13, 158b/33 163a/11. [Mol.gogarcin, 95/6, 290/14; gogercin, 95/10; gogercinlik, 290/17; gogercinler, 223/30, 304/27; Par. gögercin, 436/1, 2, 3, 4; 1506/11, 1507/1, 1587/10; gögercinlik, 435/9(2), 11; Men. gögercin (, tahta gögercini, çakşirlü gögercin, yeban gögercini); gögercinlik] [>141]

"güzer ='geçme' " güzer: Bc, 70b/7, 85a/16, 89b/4 (+43); Ba, 158a/2, 159a/34, 161a/5; (güzeşt,)Ba,179b/3; (ser-güzeşt) Ba,119b/1, 121b/2, 159a/5 [>184]

"hâbda iken ='uyku' " hâbda iken: Bc, 136a/25 [64]

"haberleri-yle" haberleri-yle~le: Bb, 147a/30 [>29]

"habis < habîs = 'pis, kötü' ": Ba, 108b/18; Bb, 92a/31 [>169]

"hacetin-se" hâcetüñ-se: Ba, 94a/21 [>56]

"Hacivat-ile" Hacîvad-ıla~ile: Ba, 206a/35 [>27]

"haç < Erm. khaç" hac (h.-lı): Ba, 34b/22; haç-lı, Ba, 7b/27, 8b/25(2), 28, 22b/30, 29a/33, (+15); haç-ı, Ba, 8b/24. [Mol. haç, 110/31; Par. hâc, 571/4, 1999/12; Men. hac, hâc = Crux: haç, hâc] [>94]

"had < Ar. hadd" had (bî-h. ile): Bc,157a/5. [Mol. hatsus, 407/19; hatan dişra, 407/8-9; Par. had (.-dan), 925/9(2), 1377/3; serhad, 805/9, 10, 918/6, 2264/3; hadd; Har. hadd, bihadd; Men. hád, hádd] [>19]

"hadde < Ar. hâdde ='demir tel yapımında kullanılan elek' " hedde: Ba, 180a/1, 3, 5, 181a/8; (h.-ci) Ba, 170b/22, 171b/14 [>192, 259]
"hâfız ='ezberleyen' " hâfız: Ba, 83a/1 [>180]
"hafîr < hafr='çukur' " hafir: Ba,105b/18,168a/9,183b/12; Bb, 44b/27; Bc, 112a/19, 116a/22; hafîr-cik, Bc,49a/8; hafir ét-: Ba,4a/34, 28b/31[>88, 89]
"haib < Ar. hâ'ib ='uyuyan' " hâyib: Ba, 21a/28; Bb, 20b/3, 27a/35, 53b/17, 61b/23, 64a/2, 120a/24, 137b/24, 154b/19; Bc, 34b/26, 35a/ 33, 38b/13; hâ'ib~hâyib: Ba, 68b/20; Bb, 26b/8, 129a/17 [>79, 80, 187]
"hâil < hâ'il" hâyil: Bb, 97b/4, 5, 26, 139a/17; hâ'il~hâyil: Bb, 86a/8 [>79, 80]
"hain < hâ'in" hâyin: Ba, 42a/34, 42b/18, 44a/3, 52a/4, 72b/20, 96a/11, 12; Bb, 11a/24; hâyınlık, Bb,53a/24; hayinlik, Bb,146b/24; hâyın, Bb,111b/26; Bc,181b/21. [Mol. hayn, 339/8, 11, 344/15, 405/33, 462/6; haynlik, 462/4, 7; Par. hâyın, 77l12; hâyin, 699/5; Men. hâin, (hâinlık) = Perfidia: hâyinlik] [>79, 187]
"hâit < hâ'it ='kuşatan' " hâyıt: Ba, 38b/2; Bb, 30a/35,104a/20 [>79]
"hakâyık < hakâ'ik" hakâyık: Bb, 149a/24. [Men. hakâîk] [>79]
"hakimiy-ken" hâkimi-ken: Bc, 24b/29 [>62]
"hakir ='değersiz, aşağı' " hakîr: Bb, 153b/10 [>189]
"hak ile" hakk-ıla: Ba, 117b/24 [>37]
"halayık < halâ'ik" halâyık: Bb, 149a/24. [Men. halâîk] [>79]
"hâlâ" hâlâ: Ba, 199b/11 [Par. hâlâ , 41/11] [>11]
"halifesiy-ken" halîfesi-ken: Bc, 22a/12; halîfesi-ken, 52a/5 [>62]
"haltiyyat ='münasebetsizlikler' " haltiyyât: Bc, 28b/23 [>200]
"hamâ'il" hamâ'il ~ hamâyil: Bb, 138b/3 [>80]
"hamâme = 'güvercin' " hemâm: Ba, 186a/20 [>192]
"hamd ü senâ" hamd senâ: Ba, 103a/2 [Men. hámdü senâ] [>66]
"hamur < hamîr" hamur: Bc, 24b/14, 15(2); Bb, 117a/22; Bc, 24b/15; hamur-kârlık, Ba, 154b/9; hamır, Ba, 156a/28; Ba, 160b/19; Bc, 24b/16, 17, 18. [Mol. kamur, 233/10; Par. hamûr,1131/3; hamîrsiz, 219/1, 2; Men. hamîret; hamîr mâye] [>187]
"han ='sultan' " han: Bb, 152a/15; hân ile: Bb, 99b/26 [>38,187]

"hançer < Far. hancer" hançer: Ba, 57a/2, 91b/23; Bc, 49b/4, 5, 19 [>122]

"hânende < Far. hvânende ="şarkı okuyucu' " hânende: Bb, 9b/28: (hânendegân) Bb, 9b/12. [Men. hânende ~ hûnende] [>251]

"hani < kanı" hani (h... benim gibi eski emir?): Bc, 108b/7; kanı, Ba, 24a/23, 109b/9, 11, 18; Bb, 17b/35, 131b/18, 146b/19, 20, 21(3), (+5) [>134]

"hapis < habs" hapis: Ba, 144b/9; Bb, 16a/4, 111b/27, 129a/5, 140a/19; Bc, 58a/35, 71a/11, 181b/16; hapis-hâne, Ba, 28a/30; hapis-de, Ba, 150b/11; Bc, 33b/32, 182a/9, 10; Bc,167a/24; hapis-den, Ba, 4b/9, 14, 28a/15, 73b/13, 76b/34; Bb, 65a/19, 73b/22, 127a/27, 148a/13, (+7); haps-inde, Bc, 167a/24; haps-inden, Ba, 100a/24; haps ét-, Ba, 4b/9, 56a/18, 61b/9, 73b/2, 110a/30, 35,; Bb, 111b/26, 127a/18, 20, 22, 128b/26, 148a/12, 151b/10, (+22); hapis i-miş, Bc,181b/25; hapis (ol-), Bb, 73b/21; Ba, 56a/sol 2, sol 5, 72a/30, 125b/9; Bb,65a/19,147a/4; Bc, 64b/3, 114a/2; habs ét-, Ba,125b/4,186b/22; Bc,76a/36. [Mol. haps, 81/19; Par. habs,1661/10; (h.-den, 1662/6; h.(ét-),1073/7, 1159/6, 1662/4; h.(ol-), 1073/9; Har. haps; Men. hábs (ol-)] [>88, 89, 119]

"harâb u yebâb" harâb yebâb: Ba, 102b/32 [>66]

"haralar-ile ='mermer' " hârâlar-ile: Bb, 95a/15 [>27]

"haramî" harâmî-lık : Bc, 90a/2, 90b/27. [Men. hárâmîlik] [>261]

"harar < Ar. garâre [Red.]='büyük çuval' " harar harar: Ba, 156a/13(2); Bc, 39a/10, 12; garâr, Ba, 58b/13; Bc, 39a/11(2). [Men. gárâr < hárâr, hárâr = Saccus: hárâr hlk. < hárâr, garrâr ?] [>127, 276]

"harçlık" harc-lık: Ba, 49b/27; Bc, 113b/34; hárclik, Bb,133b/5. [Har. harç (=hargs, hargş); Men. hárc; hárclık (, hárclıgı yok, yol harclıgı)] [>187]

"harita < Ar. harîta < Yun." harta: Ba, 158a/25. [Par. harti, 354/2, 355/1, 553/8; Men. hárîtá] [>66]

"hasım < Ar. hasm='düşman' " hasım: Ba, 126b/34; Bb, 140b/21. [Mol. hasm, 214/6; hasm, 106/1; hasim, 359/12; Par. hasum, 208/1; Men. hásım, hásm] [>88]

"hasır < Ar. hasr" hasır: Bc, 32a/32 [>88]

"hâs u 'âm" hâs u 'âm:Ba, 94a/15,106a/27,107a/16,108a/26, 110a/6; Bb, 133a/4, 139a/17 [>66]

"hatıra < Ar. hâtıra" hâtıra: Ba, 144a/21 [>187]

"hâtır-iken" hâtır-iken: Bb, 75a/31 [>63]

"hâtif ='gizli' " hâtıf: Ba, 25a/29 [>194]

"hatve ='adım' " hatve: Bb, 99b/19; hatvesi-yle: Bb. 61b/6. [Men. hátvet] [>29, 187]

"hava < Ar. hevâ" hava (hoş hava): Ba, 125a/5 [>191]

"havadar < Far. hevâ-dâr" hevâdar: Ba,115a/34 [Men.hevâdâr] [>259]

"havâî < hevâ'î" havâyî (h. fişek): Bc, 28a/3 [>79]

"havuç < Far. havîc" havuç: Bb, 59b/6(2); havuc, Bb, 59b/6; Bc, 39a/6; havûc, Ba, 165b/36. [Par. hâvuc, 350/11; Men. hâvic hâne] [>123, 259]

"havuz < havz" havız: Ba, 36b/26 [Par.. havuz, 464/10,892/8, 1600/6, 1605/3, 1706/7, 2420/7; Har. hauz; Men. hávz (, hávüzlü)] [>88]

"hazım < hazm" hezim (serî'ul-h.): Ba, 27b/17 [>88, 182]

"Havza < Ar. havza" Kavza: Bb, 61b/sağ 5,126b/20, 21, 34, 128a/27; Bb, 126b/20, 22 [>138]

"hay < hayy" hay: Ba,189a/12; Bc, 33a/2. [Men. hayy] [>19]

"haya" haya: Bb,56a/18. [Mol. haya, 94/6; Par. hâye, 276/7; 2272/7; Men. háyâ] [>3]

"hayırhah < Far. hayr-hvâh ='iyilik isteyen' " hayır-hâh: Ba, 135b/11. [Men. háyrhâh; háyrhâhlık] [>252]

"hayinlik < Ar. hâ'in-lik" hayinlik: Bb, 146b/24; hâyınlık, Bb, 53a/7. [Mol. hayn, 339/8, 11, 344/15, 405/33, 462/6; haynlik, 462/4, 7; Par. hâyın, 77l12; hâyin, 699/5; Har. hain; Men. hâin ~ hâinet ; hâinlık = Perfidia: hâyinlik] [>259]

"haylaz" haylaz: Ba, 159a/30 [>175, 187]

"haz < hazz =' isteme' " hazz (ét-): Ba, 109b/23; Bb, 78b/27, 81b/19, 95a/19, 136b/25, 144a/16; Bc, 6a/16, 176b/36; haz (ét-) Ba, 4a/3, 14a/12, 17b/23, 31a/8 (+44); (hazz-ından) Ba, 110b/2 [>180]

"hazan < hazân ='son bahar' " hazân: Bb, 131b/16 [>187]

"Hazar" harez: Ba, 4a/31, 94a/10, 22, 95a/17(2), 18, 23, 36, 95b/8, 9, 36, 96a/1(2), 4, 5, 8, 11, 14, 16, 25(2), 29(2), 32, 96b/31, 97b/6, 13, 99b/19, 20, 106a/10; harez ile: Bb, 96a/11 [>26, 38]

"hazık ='becerikli(hususiyle doktorlar için)' " hâzık: Bc, 170a/22; Bc, 141b/20 [>184, 189]

"hazır < Ar. hâzır " hâzır: Ba, 8b/12, 18, 62b/6, 65a/16, 89b/28, 29, 103a/4, 104b/36, 111b/2, 114a/8, 132b/17, 24, 142a/11, 144b/20, 25, 152a/20 (+12); hazırlayup, Bb, 154b/8; hâzır, Ba, 125b/28; Bb, 118a/31; Bc, 47b/23 (...) [>179]

"hazine < Far. hazîne" hazîne: Ba, 25b/27, 27a/13, 28b/28, 38b/36, 73b/34, 74a/5, 74b/1, 25, 79a/19, 79b/24, 25, 81a/13, 127a/11; hazîne-dâr, Ba, 76b/18, 19; Bb, 147b/33; hazâyin: Ba, 73a/20, 73b/36, 80b/17, 115b/18; Bb, 30a/34 (+14). [Mol. hasine, 455/13,16; hasinedâr, 455/12; Har. hazine, hasna, hasne, hazine, kazne, kezine; hasnadar; Men. házîne, hlk. hazná; házînedâr, hlk. haznadar] [>79, 187]

"hazm ='sindirme, eritme' " hezm (serî'ul-h.): Ba, 27b/17,117a/6, 166b/16; Bb, 10a/24, 34a/13, 43b/36, 87a/4, 121a/32, 148b/9; Bc, 3a/13 [>87, 183]

"helâl < Ar. halâl" helâl: Ba, 197a/13; (sihir-helâl) Ba, 201a/16; Ba, 194b/32, 107a/13; Bc, 104b/34. [>192]

"helallaş-" hallelleş-: Bb, 45a/7 [>84]

"hemyan ='kese, sırt çantası ?' " him-yân (h... kesici): Bc, 160a/12. [Men. hemyân = Crumena: hemyân] [>238]

"hengâme" hengâme: Ba, 203b/17 [>190]

"hep" háp (Abaza bir kişinin konuşmasında) Bb,116a/9; hep, Bc, 14a/12, 27, 34, 14b/9 (...) [>191]

"herc ü merc" helc ü melc: Ba, 14a/22,18a/20,176b/27, 201b/14; Bb, 122a/21; Bc, 101b/11, 171b/25; herc ü merc (...) [Men. herc merc; herc û merc] [>151]

"Hereke" Heleke: Ba, 52a/7; Bb, 58a/14(H..., Hereke dahi démişlerdir.), 58a/16 (H..., ya'nî helâk yeri démekdir.), 150b/4. [>151]

"hergele < Far. har-gele ='at veya eşek sürüsü' " hergele (koyun ve h. ve sığırları...) Bc, 120b/22. [Par. hargele, 166/5; 476/3] [>188]

"hesap < Ar. hısâb" hisâb: Ba, 171b/19 [>189]

"hevâ vü heves" hevâyı heves: Bb, 67b/33 [>164]
"hımar-ile" hımâr-ıla~ile: Bb, 119b/14 [>27]
"hırsız" hırsız: Ba, 150a/6; Ba, 150a/32 [>187]
"hısım < hısm" hısım: Ba, 147a/33; Bc,78b/5[Par. hısım, 59/9, 195/10, 1516/7 (, hısımlık), 59/9 487/5, 8, 491/12, 1516/5, 2211/11; hısımlik, 492/1, 1516/8); Men. hısm, hısım (, hısımler)] [>88]
"hışım < hışm" hışım: Ba, 178a/9 [>88]
"hıyâbân ='geniş yol' " hayâbân: Bc, 50a/10,66b/21-22[Men. hıyâbân] [>245]
"Hızır ~ Hıdır < hızr": Ba, 178b/18, 179b/4; Bc,21a/7,30b/28, 32b/29, 154b/36,161b/2,165b/34; Hızır ile,Bc,64b/24; Hızırlık ~Hıdırlık Dağında, Bc,147b/9; Hızır İlyâs-da, Ba, 162a/12. [Har. Hizir] [>88]
"hisse < hısse = 'pay' " hisse (h.-mend): Bb, 112b/5 [>172]
"hitap =' hitâb' " hitap (ét-): Bc, 170a/23 [>120]
"hizmet" hızmet: Ba, 121b/26, 159b/35, 200b/27; Bb, 33a/16, 107a/35, 114b/14, 123b/35, 147b/4, 30; Bc, 35b/ken.; (hıdmetkâr) Bb, 107b/10. [Mol. hismet, 35/20, 279/13, 14, 398/29, 32, 339/5, 6, 7; hismetkar, 159/23, 257/2, 399/2, 3; hismetli, 339/15; Par. hıdmet, 831/4; hızmet, 347/12, 448/7, 599/4, 1252/5, 1580/2, 2019/1, 6, 12; hısmetkâr, 319/2; hızmetlenmek, 44/11, 107/1; Har. hizmet; Men. hıdmet, hlk. hızmet; hıdmetkâr = Famulus: hıdmetkâr, hlk. hızmetkâr] [>186]
"hoca < Far. hvâce" hoca(e): Bb, 59b/10; Ba, 154b/20; Bc, 14b/21; hocegân, Ba, a, 65a/8; hvâce, Bb, 151b/19. [Mol. hoca, 239/3, 296/31; Par. hoca, 1288/10, 1542/4; hovâce, 1641/2, 1663/11; hocalık, 1758/1; Har. hoca (=hogsa, hogşa); Men. hocá, hacá] [>251]
"hoppa" hoppa: Bc, 28a/28; hobba, Bc, 169b/16; hoppâ, Ba, 206a/13 [>192]
"hor < hôr ='hor, aşağı' " hor: Ba, 56b/sağ 5 [>187]
"horoz" horos: Bc, 37a/12, 59a/14,130b/4,169b/23[Mol.horos, 110/9, 159/10; Par. horos, 227/10, 11, 12, 228/1, 2, 3, 6, 589/2, 3, 4, 5, 2128/9, 2329/8, 9; horoz, 1605/9, 2451/8; Men. horos=1. Gallus: horos; 2. Chorea: horos, horoz; horoz tepmek; horoz tepici; horoz kethüdâsi, hlk. kihâyâsi] [>109]

"hoş-elhân ='güzel sesli' " hôş-ilhân: Bc,148b/32[Men. hoş elhan ~ hoş âvâz] [>239]

"hoşaf < Far. hôş-âb" hoşaf: Bb,135a/4; hoşâb, Bb,118b/2; Ba, 166b/35, 36, 167a/1, 2, 3; (ser-i h. -cıyân) Ba, 166b/36; hôş-âb, Bb, 9b/7, 8, 9; Bc, 115b/22. [Men. hoşâb, hoşâv < hoşâb, hlk. hoşâf = Aqua: hoşâb, hoşâv] [>131]

"hoşhôn ='hoş (sesle) okuyan' " hôş-hôn-l°k: Ba,151b/13[Men. hoşhân ~ hoşhûn] [>253]

"hoşhôr ='güzel yiyici' " hôş-hôr: Bb, 100b/32, 130b/25, 148b/32; Bc, 53b/36; hôş-hvâr, Bb, 148b/10. [Men. hoşhâr] Vilis: hor [>254]

"hoşnut < Far. hôşnûd" hoşnud(h.-uz):Bb,140a/30.[Men.hoşnûd] [>259]

"hotas < kotaz ='başa takılan süs' " hotas: Ba, 206b/35; Bc, 25b/19; hotaz, Ba, 175a/9(2) [>133, 134]

"hûb ='güzel' " hûp: Bc, 163b/1 [>120]

"humma < Ar. hummâ =' sıtma' " hümmâ: Ba, 105b/16 [>192]

"hurdahaş < Far. hurd u hâş ='paramparça' " hurdıhâş (ol-): Bb, 155b /5 [>90, 243]

"hurûc" huruç (h. ét-): Ba, 7a/11, 19a/15, 86a/28: (harc-lık, Bc, 113b/34) [>123]

"hutbeyi" hutbei: Ba, 18b/5 [>262]

"Hüseyin < Hüseyn" Hüseyin: Bb, 141b/2. [Har. Husayn; Men. huseyn] [>88]

"hüsn~hüsün < hüsn" hüsün (h. -ler): Bb,9a/35; Bc, 104a/19, 116b/35. [Men. husn (, husünde yektâ)] [>88]

"ıhlamur < Yun. flamuri " ohlamur: Ba, 40a/12, 137a/10,177a/35; ohlamu(r) Bb, 150a/25; Ba, 40a/12, 127a/ken. [Par. ohlamur, 2190/11, 2250/4, 2275/5; Men. oglamur; ulamur < oglamur, filamur = Tilia: filamur, filamur agaci, ulamur, oglamur][>91, 214, 249]

"ıhtılat < Ar. ihtilât ='karışma' " ihtilât: Bc, 90b/ken.; ihtılât (ét-): Ba, 177b/32, 210a/35 [>187, 194]

"ılgâr =' saldırı, hücum ' " ılkar: Bb,147b/21; ılgâr, Bb, 142b/29 ılgaret-: Ba, 59a/32 [>129]

"ılıcayı" ılıcai: Bc, 16a/2 [>262]

"ırgat < Yun. ergatês [Baydur,1953]" ırgad (ı. ammâl): Bb,137a/21; ırgadân, Ba, 200b/20; ırgat, Ba,131b/20, 149a/6, 200b/23 (ı.

bazarı), 22; ırgat-lık, Ba, 121a/8. [Mol. ırgat, 252/6; Par. ırgâd, 1230/10,1316/6,1351/12, 1473/5; ırgât, 811/5; Men. irgâd = Operarius: irgâd] [>116]

"ırmakçık" ırmacık: Bc, 45b/20 [Mol.ırmacik,365/32; Men. irmak][>2]

"ısıt- < isi-t- " ısıt- (ı. -a): Bb, 83b/29 [>257]

"ıspanak < İsp. Spinacia" ıspanak (ı.cıyân): Ba,166b/24. [Mol. spanak, 422/11; Par. ıspanak, isfinah, 2113/7; Men. ispânák,isfinâc] [>91, 174]

"ıstavroz < Yun. stauros" ıstavloz (Nehr-i I.): Bb,129a/29,30 [>109,151]

"'ıyş u nûş" 'ıyş nûş: Ba, 115a/17 [>66]

"ızâm ='büyükler' " 'ızâm ('ı.-ımız): Ba, 168a/3; Bc, 119b/31 [>180]

"ızgara < Yun. skara" ıskara: Ba, 170a/1. [Mol.(isgele)169/8, 170/26, 352/19; Par. ıskara, 577/11, 985/9, 994/1; Men. iskará, üskara (, iskara üzerinde pişürmek=Gradella: isgele,beş barmak; Gratella: isgele. Aynı kelime Par. ve İt Söz. : ızgara] [>91]

"ibretnümâları ile" 'ibret-nümâları ile: Bc, 85a/1 [>25]

"iç-" ic- (i. -mem): Bb, 82b/26; iç-, Ba, 144a/28, 155b/19, 167a/17 [>97]

"iç" ic: Ba, 156b/30; Bc, 61a/21, 62a/18, 66a/33, 82b/35; (icre, Ba, 174a/16; Bc, 66a/ken. [Men. iç, içeri] [>98]

"idman < Ar. idmân" itman: Ba, 184b/30, 185a/20. [Par. idmân (et-), 209/7, 791/7, 9, 794/4; Men. idman] [>126]

"ifraz < Ar. ifrâz ='ayırma, bölme' " ifrâz: Ba, 44b/24, 45a/35, 45b/19, 30, 46a/24, 46b/29, 82b/11; Bb, 106b/22, 108a/35, 148a/21 [>181]

"iğmaz-ı ayn =' göz ucuyla bakma' " iğmâz: Ba, 72b/7; Bb, 11b/5, 11, 132b/22, 134b/7, 141b/14 [>182]

"ihtilâm ='düşü azma' " ihtilâm: Bc, 37a/14 [>192]

"ihtişam ='görkemli olma' " ihtişâm: Ba, 143b/3, 208b/24; Ba, 210a/6 [>192]

"iklim < Ar. iklîm" iklim: Bb, 34a/26 [>259]

"iksir < iksîr" iksîr: Ba, 191b/20 [>170]

"ile" ilen: Ba, 46b/18 [>38]

"iliği-yle" iliği-yle~le: Bb, 84a/7 [>29]

"ilim (bahs) et-" (bahs-i) ilim ét-: Bc, 44a/5. [Mol. elim, 384/15; elimliğile, 384/13; elmile, 384/12; Men. 'ılm] [>89]

"imar < Ar. i'mâr ='yapma, onarma' (> 'imâr, Red.)" 'amâr(ét-, ol-,): Bb, 77b/21,104b/22; Bc,37b/18, 72b/4,166a/33; Bc, 2a/7, 2b/16, 3b/24, 18b/36, 19a/ken., 19b/7, 20b/1, 21a/15, 21b/6, 22a/27, 25a/24, 31b/31 (+ 22); (imâret ét-) Ba, 34b/25: Müstakil isim manasıyla: (dâr-ı 'amârlar)Ba, 5b/27, 8b/35, 9b/sol 1, 118a/12-13; ('amârlık) Bc, 79a/13; 'amârdır, Bc, 105b/19; 'amâristân, Ba, 26a/36, 34b/32; Bc, 22a/3, 38a/25. [Men. 'ámâret; 'ımâret][>245]

"imdi = ' şimdi, imdi' " indi: (Hacı: " İ...") Bb, 136a/4; imdi, Bb, 47a/31 (+11). [Mol. indi, 22/9, 10, 299/16, 17, 403/22, 438/29] [>155]

"İmirza" İmirza: Bb, 27b/36, 94a/20; Bc, 97a/18, 97b/6, 34, 98b/18, 174b/27 [>85]

"imparator < İt. imperator " inpirator: Ba, 8a/25 [>155]

"imtihan" imtihân: Ba, 33b/14; Bb, 140b/17 [>187]

"in- " in-elim: Bb, 146a/29; in-emeyüp, Bc,136a/28; in-en, Bb, 22b/12; Bb, 142a/33; Bc, 43a/16; Bb, 83a/3; in-er, Bc, 59b/32; Bb, 121a/26; Bc, 16a/20, 62b/22 (+15); en-er, Bc, 57a/16; Ba, 73a/25; en-ince: Bc, 98a/16; in-ilir, Bb, 8b/32; Bb, 64a/16; Bc, 21a/24, 34b/32 (+4); in-iş (ve yokuş), Bb, 64a/8; Bb, 107a/21; in-üp: Bb, 135a/5; Bb, 73b/17, 148b/2, 150a/7 (+19); en-üp, Bc, 95b/36; Ba, 70a/34; Bb, 151a/36, 154b/36 (+6); in-üñ, Bc, 39b/12; Bc, 39b/9, 76a/27; Bc, 39b/4; Bb, 134b/3; en !: Bc, 39a/35, 36; Bc, 39a/31; in-me-: Bb, 45b/26, 135b/8; in-meden, Bc, 35b/7; in-medi, Bc, 39a/35, 36; in-mediñiz, Bc, 39b/13; in-mem, Bc, 39a/30; in-seler, Bc,17b/2; in-di: Bb, 45b/26,134b/300; in-dir-, Ba,163b/34, 212a/30; Bb,115a/20,132b/26,30, 152b/28; in-dir-iñ, Ba, 38a/34; Bb,145b/23, 155a/2(+10); in-miş, Ba, 22b/28; Bb, 46a/4. [Mol. en-,3/29, 77/9; endir-, 250/14,16; eniş, 77/10,115/29, 121/11,15; enmiş, 250/18; Par. in- 4/9, 609/2, 12, 690/9,701/11, 731/5; inán, 678/4; indür-, 2280/5; indürmeklik, 3/12, 4/4, 5, 5/4, 656/4, 5,677/10,12; inici, 678/4; iniş, 679/2, 4; inmiş, 5/6; endür-, 240/3, 5, 690/8, 696/11; endürülmiş, 347/2; eniş,397/3,4, 434/6,512/9(2); Har. én-; Men. in-, hlk. en-; indür- ~ endür-] [>220]

"inci" incü: Ba, 10b/12, 143b/5, 158b/7, 15, 173b/30, 181b/7, 8; Bb, 40a/30, 31, 74a/1, 78b/19, 95a/15, 129b/7; Ba,158a/36; inçü (i. çıkart-) Bc, 44a/6, (i.-ciyân)181b/6. [Mol. inci, 246/32, 300/29, inciden, 259/26, inci disimi, 148/7; Har. incü; Men.incû] [>101]

"incir < Far. encîr" i(e)ncir: Bc, 21a/36. [Mol. incir (agaci), 146/21; incirlik, 146/25; incir meyve, 146/24; Par. incir, 341/10; 390/8; Har. incir; Men. encîr p. incîr t.=Ficus: incir agaci,incir, incirlik] [>259]

"ineğ-in" ineğ-in: Ba, 162b/5 [>166]

"inşâallâh" inşâllâh: Bb, 131b/35, 135a/25, 146b/8. [Har. inşaallah; Men. inşâallâhü teâlâ] [>3]

"ip" ib: Bb, 140b/16; Bc, 39b/5, 15, 55a/23; ip, Bb,140b/30, 141a/16, 17, (+33); ip+ile: Ba, 109b/34; ip-lik, Bb, 40a/28, 139a/6, 14, (+11): Bc, 39a/25, 26, 39b/11(+17). [Mol. iplig-i, 123/7; Par. ib, 533/8, 923/11; ip,1755/3, 2190/11; ip-ler, 534/4; ip-ci, 923/10; iplik, 559/4, 1127/2, 3; Men. ip, iplik (, pambük ipligi, sof ipligi)] [>35, 107]

"iptidâ < Ar. ibtidâ'='başlangıçta' " iptidâ: Ba, 191b/27; Bb, 114b/3; Bc, 33b/5, 102a/35. [Mol. iptidahden, 4/12; iptidahi, 76/2; iptidahlik, 203/24; iptidası, 190/30, 329/9; Par. ibtidâ, 1664/5; Har. iptida; Men. ibtida, iptidâ] [>120]

"iradet" râdet: Bb, 2a/18, 37a/2, 46a/11; Bc,98a/18, 170a/19. [Mol. iradet, 218/13; radet,57/10,424/10; radetimile, 486/23; radetile, 487/6; radetli, 424/13; radetsis, 242/24 (indeks: radetsus); Par. irâdet, 2430/11; Har. irâde; Men. irâdet, irâde] [>71]

"İrim papa" irim papa: Bc, 43a/3, 143a/33 [>85]

"irtibat ='alaka, ilgi' " irtıbât: Bc, 48b/21; irtibât: Ba, 173b/6 [>194, 200]

"İsa < 'İsâ" 'İsâ (Hazret-i 'İ...-dan lisân-ı Türkî şâyi' oldı.): Bb, 37a/16; 'Isâi, Ba, 8b/23 [>173, 275]

"İshak" sâk (Kız eydür: S...): Bb, 70b/15 [>12, 71]

"isim < ism" isim(i.-ler): Ba,180b/27,192a/25,210a/36; Bb, 77a/12, 52b/32; ism-ile: Bc,104b/4; ismine: Bb,79a/13. [Men. ism] [>35, 88]

"iskele < İt. scala" iskele: Ba, 19b/17; Bb, 2b/6, 23a/20, 26a/17, 28, 48a/5, 50a/1, 50b/2, 51a/20, 59a/10, 95b/9, 98b/14, 16

115b/16, 19, 127a/33,129b/26 (+10). [Mol. iskele, 462/31; Men. iskele] [>91]

"iskemle < skamni " iskemle: Ba, 80b/5[Mol. iskemri,376/17, 392/24; Par. iskemli,121/1, 231/10, 359/2, 1410/10,1996/10, 1997/2, 1998/11, 12; iskemlicik, 620/11, 231/6; iskemlıcık, 1998/12; iskemni,620/12; iskemnicik, 620/11; Har. skemle; Men. iskemle] [>91, 157]

"isnat < isnâd" isnâd: Ba, 115a/32 [>170]

"İspanya" işbâniya: Ba, 71a/13 [>204]

"ispat < isbât " isbât: Ba, 6b/14, 61b/28, 65a/9, 186a/7, 9; isbât, Ba, 186a/14 [>169]

"İsrâ'il" İsrâyil: Bb, 2b/33; İsrâ'il~İsrâyil: Ba, 4a/6 [>79, 80]

"ister-miş" ister-miş: Bc, 175a/25 [>48]

"istiskal < istiskâl = ' hafife alma, küçümseme' " istiskâl: Bb, 134b/33 [>169]

"işbu < uş+bu" işbu: Ba, 122b/4; Bc, 47a/11, 92b/27, 170a/1[Par. işbu, 413/1, (işde, uşda, 766/9, 11); Men. işbu] [>256]

"işit-" işit- Ba, 19b/6. [Mol. eşit-, 218/4,396/29; eşidilme-215/5; Har. işiti- ; Men. işitmek (azacik işitmek)] [>221]

"işkence < Far. şkence" işkence: Ba, 109b/34; Bb, 84a/16, 17, 20, 23; iskence: Bb, 144a/16; Bc, 75a/16. [Mol. iskence, 459/15, 17, 21, 23, 30; isgence, 149/32; isgencelenmiş, 150/1; Par. iskence, 431 /8, 432/1, 1208/4, 7, 2214/6; işkence, şikence, 2292/11,2293/4; Men. işkence, iskence, şikence] [>205]

"iyâl < Ar. 'ıyâl ='aile' " iyâl: Ba, 144b/10; Bb, 8b/15,16, 52b/21, 53b/ 31; (ehl-i i.) Ba, 17a/14,26b/23,35b/18, 24,73a/8,79b/11,128b/ 35,130a/7, 138a/19, 141b/32,171a/9, 186a/16,207a/3; Bb, 53a/ 17, 61b/21, 100a/10, 16, 128a/15; Bc, 19a/ken. 118b/12, 170b/ 35; (evlâd ü i.) Ba, 148b/26; Bb, 53b/29; 'ıyâl, Bb, 130b/17, 134b /9 ; (ehl-i 'ıyâl) Bb, 132a/9; Bc, 2a/7, 11a/21,33b/35; (evlâd ü 'ı.) Bb, 131b/26,132b/13,17[Par. 'ayâl (ehl-i 'a...), 819/9; Men. 'ıyâl, hlk. 'áyâl] [>203]

"izale =' giderme, yok etme' " izâle: Bc, 166b/3 [>185]

"izar < Ar. izâr ='örtü' " 'ızâr: Bc, 20a/28, 24a/36; 'ızâ ('ı.-dır): Bb, 150a /35 [>8, 202]

"izdihâm ='kalabalık' " izdihâm: Ba, 149b/15(2), 192a/4; Bc, 157a/28; Ba, 150a/7 [>192]

"izin < Ar. izn" izn: Ba, 192a/20, 193a/1, 194a/12 (+43) [>184]

"kabâil < kabâ'il ='kabileler' " kabâyil: Bb, 37a/36, 37b/7, 15, 32, 35, 43b/34, 91b/23, 93a/19 (2), 20, 114a/1; kabâ'il ~ kabâyil: Bb, 37b/3, 38a/1, 39a/35, 44a/32; Bc, 26a/17 [>80]

"Kâbe" kâbe: Bc,121b/30.[Mol. kabe (indeks); Par. ka'be,1340/5; kâbe (var-1545/8; Har. kâbe; Men. ka'bet, hlk. ka'be (, ka'beye var-)] [>4]

"kabir < kabr" kabir: Ba, 200a/6. [Men. kábr] [>88]

"kabul et-" kapul ét-: Bb, 133a/21 [>119]

"kaç" kac (bir k.): Ba, 39b/30, 56b/2, 151b/sağ1; bb, 129b/35, 132b /20, 135a/24, 140a/23, (+35); kaç, Bb, 52a/16, 116a/12,135b/35 (...). [Par. kaç, 1712/1, 2, 9, 10 (, kaçıncı,1712/8); Har. kaç; Men. kaç, bir kaç] [>98]

"kaç- " kaş- (k.-dı): Ba,150a/32; Bb, 134b/4; Bc, 28b/19; kacarken: Bc, 90b/5; kaç-, Bc, 14b/9, 90a/26, 100a/7; kaç-ıyor: Bb, 147b/19. [Mol. (iştima, 102/16)] [>97, 212, 241)]

"kad < Far. kadd" kad (k.-lerinün): Bc, 108a/21. [Par. kadd, 2235/5; Men. kad, kadd] [>19]

"kadayıf < Ar. katâ'if" katâyıf: Ba, 155a/2,16,17(2)[Men. kátâyif] [>79]

"kadın" kadın: Taya kadın, Bc,159a/9-10; Eşe Kadın (yer adı), Bc, 146b/3, 154b/20, 157a/5, 21, 157b/7, 158b/29, 160a/5; hatun, Bc, 12b/5. [Mol. kadun, 239/5, 249/9, 404/13; kaduncuk, 404 /12; Har. kadin; Men. kâdın ~ kâdün hlk. < hâtûn] [>112]

"kadırga < Yun. katergoy" kadırka: Ba, 13a/5, 15b/5, 72b/11; kadırga, Ba,15a/8(2), 34b/8,106b/19, (+25). [Mol. kadrga, 158/26; Men. kádırgá, kadırga~katırga (kadırgáyá komak, kadırga balığı) Navis astuaria; Triremis: kadırga] [>129]

"kadîm ='eski' " kadim (k. -imiz): Bb, 1b/29 [>259]

"kadife" katîfe: Ba, 177b/4, 187a/21, 189b/13; Bb,15a/34[Par. katîfe, 2372/11, 12(2), 2373/1, 2; Men. kátîfet, hlk. kádîfe] [>115]

"kadir-se-n" kâdir ise-ñ: Bc, 60a/16 [>58]

"kafes < kafas " kafes: Ba, 91b/30 [>172]

"kaftan < Ar. haftân" kaftan: Ba, 149a/8; haftân, Bb, 68b/22; Bc, 62b/9 (2), 94a/8, 96a/7. [Par. kaftan, 805/11, 1222/6, 1862/1 (2), 2103/12, 2287/8, 2393/9, 10, 11, 12, 2394/1, 2; Har. kafftan, kaftan; Men. háftân = Idumentum: háftân a., kaftan] [>138]

"kâğıt" kâğız: Ba, 152a/18, 158a/31, 178a/18, 183b/28, 194a/22, 23, 25; (Kâğız-hâne) Ba, 181a/21, 32; Bc, 28a/27, 126a/9, 169b/24, 26. [Mol. kagit, 134/10, 232/23, 24, 308/19; kagid, 82/2, 4, 6; kagidci, 82/7; Par. kâgıd, 353/, 4, 6, 8, 9, 534/1, 3, 4, 5, 8, 355/2, 3, 1611/4, 1838/11,12, 2143/10; Har. (Kihathane); Men. kâgıd; kâgız; (kâgıd hâne)] [>186]

"kahr-ile" kahr ile: Bc, 2a/13; kahr-ıla ~ ile: Bb, 91a/13 [>37, 38]

"kahya < Far. kethudâ" kahya(e): Ba, 209b/14 [>189 (kethüda), 270]

"kâil < kâ'il" kâyil: Ba, 127b/6 [>79]

"kâim < kâ'im" kâyim: Ba, 11b/5,12b/9, 29b/36, 30a/10, 31b/21, 30; Bc, 15a/23, 32b/3, 179b/28 (+170): kâyim-makâm, Ba, 54a/18, 1954b/3, 109a/10 (+17); kâ'im~kâyim: Ba,11b/1,32b/13, 75a/18, 76b/22, 198a/2; Bb, 40b/2,112a/22, 23.[Par. kâyim (ol-), 1248/; kâyimlık, 2160/3; kâyimlik, 2167/9; Men. kâim, kaymakam < kaim mekâm, kaymakamlık] [>79, 80]

"kâin < kâ'in" kâyin ('el-mukadderu k.' fehevasınca): Ba, 3a/1; kâyinât, Ba, 1b/5, 3a/8, 26a/28, 66b/22; Bb, 1b/11, 37a/36, 115a/8; Bc, 32b/18 [>79]

"kalbur < Ar. gırbâl" kalbur: Ba, 155b/34(2), 156a/1, 3(2); Bb, 130a/30; galburcıyân, Ba, 156a/2. [Mol. galbur, 110/26; galburlamak, 110/27; Par. kalbur, gırbâl, 419/1, 570/9; kalburlamak, 467/12, 569/5, 570/6, 7, 8; Men. gırbâl, kalbur; kalburlamak = Cribrum: kalbur, gálbur, gırbâl] [>128, 269]

"kaldırımlıdır" kaldımlıdır: Bb, 64b/1 [>7]

"kaldırır-sa-k" kaldırır-sa-k: Bb, 131b/26 [>53]

"kalemler-le" kalemler-le: Bc, 94b/1 [>34]

"kaleyi" kal'ai: Bb, 104b/22; Bb, 89b/18, 90b/7, 91a/15, 142b/12 [>262]

"kalîlü'l-bızâ'a (='rızkı az)" kalîlü'l-bızâya: Bb,56b/35[Men. kalîlü'l-bızâ'a] [>4]

"kalmış-tı" kalmış-dı: Bc, 14a/6; kalmağ-ıla: Bb,99a/26; kalmamış-idi: Ba, 203b/30 [>32, 42, 46]

"kalp < Ar. kalb='değersiz' " kalp: Bc, 99a/3; kalb, Ba,125b/30,33[Mol. (kalbasan, 69/23); Par. kalıb, 892/10, (kâlıbla-, 893/4; kalpazan, kalbzen, 818/6,1392/9; kalpazanlık, 818/3); Har.(kalpezan); Men. kálb, (, kálbzen, kálbizen, hlk. kalpazan)] [>120]

"kalyon < İt. galeone [Deny, 1955, § 96]" kalyon: Ba, 22b/17, 23a/18, 70b/10, 12, 15, 21, 72b/2, 3(2), 4, 74b/15, 20(2), 159b/26, (+29); Bc, 94b/22, 28, 30, 31(2), 32; galyon, Ba, 22b/14, 29, 39b/10, 68b/5, 70b/18, 159b/28; Bb, 50b/18; Bc, 38b/4, (+25). [Par. galiyon, kaliyon, 342/8, 933/5; Men. kálion* < kalîûn < gallione = *Navis magna: ... major: kâliyûn] [>128]

"kâmilîn ='ermişler' " kâmilin (ehl-i k): Ba, 202a/21 [>259]

"kan ile" kanlan: Bb, 17b/11 [>38]

"kana-r-dı" kanar-dı: Ba, 207a/4 [>39]

"kanat" kanad: Bb, 58a/18; Bc,130b/36; kanat, Ba,12a/16,34a/32, 188b/9, 195a/26, 211b/5; Bb,19b/11, 71b/26; Ba, 12a/17; Bc, 10a/14, 16b/27, 33, 24a/14, 130a/31. [Mol. kanat (k.-li), 28/27; Par. kanad, 79/8, 2125/7, 8, 10; (k.-lı), 80/7; Men. kánad (, askerüñ kanatleri, kapı kanadleri, kanatlü)] [>113, 198]

"kapan < kabbân='çarşı' " kappan: Ba, 10b/24, 20a/7, 21b/23, 33b/13, 38b/7, 108b/26, 27, 91a/13; Ba, 89a/13,16, 89b/34, 90b/7, 101b/18, 19, 28; kabbân, Ba, 19a/10(...); kepân (='tuzak'), Bc, 16a/26. [Men. kápân, kapan(< kap-) (='tuzak'); kábbân = Statera, Contitorium, Repositorium: kapan] [>119]

"kapısıyla" kapusıyla: Ba, 9a/10 [>24]

"kaplıca" kablıca: Bb,5a/26; Ba, 9a/16; Bc, 4a/16; kaplıca, Bb, 8a/34, 9a/6, 19, 8b/11, 12, 15, 20b/9, 107b/2,; Bc, 8b/6,136b/36. [Par. kaplıca, 223/11; Men. kaplüce] [>107]

"kaplumbağa" kaplı bağa: Bb, 143b/6; Ba, 13b/25; kablı bağa, Ba, 13b/26. [Mol. kapli baga, 446/13, kaplu baga,454/31; Par. kaplu baga, 265/6, 931/5, 2245/3, 2273/9; kablu baga (392/1; Men. baga (kaplû baga)] [>78, 108]

"kaptan < kapu-dân" kapu-zân: Ba, 159a/32 [>186]

"karanlık" karanlık: Ba, 57a/29,158b/16, 181b/22, 207a/1; Bb, 61b/sol 1; Bc,59b/18, 76a/31, 85a/2,18. [Mol. karanluk, 210/21, 24; karanlik, 210/23, 279/17, 19,286/1,390/1; haranlik, 285/24, 26, 29,30,32, haranlugile, 451/12; Par. karañu, 312/10,1131/12, 1132/4, 1489/10; karañücek, 1489/4, 1987/4, 5; karanlık, 297/2, 1463/8, 1489/5; karañulık, 297/2, 1463/8, 1489/1, 5, 1987/11, 2257/10; karañülik,1132/2; Har. karanlük; Men. karanlık, káranlık, karañlık, (, karañu, karañlü)] [>21, 165]

"kardeş" karındaş: Ba, 3b/34; Bb, 147a/34; Bc, 102b/30; Ba, 127a/14, 131a/5, 141b/25; Bb, 33a/32; Bc, 30b/2,3 33b/11 (+126); karandaş, Ba, 32a/29; kardaş , Ba, 81b/10, 142b/25, 143a/5, 172a/13; Bb, 55b/36, 56a/19, 56b/1, 27, 59b/20, 134b/33, 142b/8; Bc, 30b/19, 76b/29, 90a/17; kardeş, Bb, 56a/11, 16(2), 110b/12, 134b/27; Bc, 26a/33, 30b/16, 76b/ 5. [Mol. karindaş 154/19; karindaşlik, 154/21, 24; Par. kardaş, 908/7, 1429/3, 4, 1432/6, 2096/4; kardaşlık, 909/3: karandaş, 908/7, 8, 9, 10, 11, 909/1, 2, 5, 6, 2096/4; karandaşlık, 909/3; Har. kardas, kardaş, karindaş; Men. karindaş, hlk. kardaş] [>11, 21, 246]

"karışmış-sa" karışmış-sa: Bc, 113a/2 [>53]

"kârıy-dı" kârıy-dı: Bc, 6b/35 [47]

"kariz ='pis su yolu' " kehrîz: Ba, 200b/18; Bb, 81a/17; kariz (Ermeni elfazıyla), Ba, 200b/23(2) [259]

"karnında" karnında: Ba, 158b/21, 34; Bc, 41a/30, 47b/15, 76a/33; karınlarına , Ba, 176a/20 [>67]

"karpuz < Far. harbûz " karpuz: Ba, 175b/23, 24, 25; Bb, 58a/35, 69b/25, 76a/14, 124b/23, 126a/32; Bc, 26a/27, 39a/6, 9; harbûz, Bb, 94a/15. [Mol. karpus, 49/1; Par. karpuz, 426/4, 436/10, 576/3; karpuc, 1345; Har. karpuz; Men. karpuz; harbûz] [119, 138]

"karyeyi ='köyü' " karyei: Bb, 149b/20, 154b/10 [>262]

"kasabayı" kasabai: Bb, 25a/20 [>262]

"kasâid < kasâ'id" kasâyid: Ba, 24a/13, 64b/3 [>79]

"kasır < kasr ='kısalma' " kasır: Ba, 5a/29 [>88]

"kat'â ='kesinlikle' " kat'â, Bc, 9b/6

"katarım-la" katarım-la: Bb, 132a/17 [>28]

"katır-ıla~ile" katır-ıla~ile: Bb, 114b/5 [>27]
"kavaf < Ar. haffâf =' ayakkabıcı' " kavvaf: Ba, 169b/23, 190b/21, 24, 29, 33, 191a/24, 25, 28; haffâf, Ba, 190b/19, 34. [Men. haffâf, hlk. kavvâf] [>93, 138]
"kavil~kavl" kavil (k.-ler ve şarkiyyât): Ba, 201a/7.[Men. kávl] [>88]
"kavm-den" kavimden: Ba, 207b/22; kavm-ler, Bc, 54a/25 [>87]
"kaybol- < gâ'ib ol-" gâyip ol-: Bb, 139a/33; Bc, 47b/11 [>120]
"kayd u bend" kayd bend: Bb, 154a/21 [>66]
"kayma < kâ'ime" kâyime: Bb, 146b/34, 147a/7 [>79]
"kaynı" kaynı: Ba, 103b/30 [>67]
"kaz" kaz (k... murgı): Ba, 112a/9, (k. begi) Bb, 99a/6; Ba, 112a/19 [>176]
"kazan" gazgan: Bb, 6b/36; kazan, Ba, 148a/10, 157b/11,167a/21-22, 167b/1 (2), 174b/23, 180b/2, 3,11, 26, 29, 30, 32(2), 208a/15 (2); Bb, 47b/23 (2), 24, 25(2), 52b/8, 92a/35, 124b/19, 30, 32 (2), 209a/15 (2); kazgan, Ba, 140b/22, 153b/15, 168a/12, 180a/33, 36, 181a/14; Bb, 38b/19, 47b/20, 74b/32, 33, 34, 81b/33, 106a/31, 32, 33, 139a/7(2), 8, 9(2), 10; Bc, 32a/4, 45b/19, 117b/4, 121a/37,134a/3, 160a/29, 164b/32, 174b/25. [Mol. kasan, 76/28; gasan, 111/19 ; gasanci, 306/18; Par. kazan, 311/3, 429/4, 1230/2; 1502/10; (k.-cı) 311/7, 8; (k.-cık) 311/5; kazgan, 311/3, 4, 429/4,1230/2; Men. kazan, kâzhân = Ahenum: kazan, kazgan; Lebes: kazan, kazgan, gazgan] [>1, 103]
"kazar-ken" kazar-ken: Ba, 148a/34 [>59]
"Kazdağı-lı" Kazdağlı: Ba, 43b/12 [>69]
"kazır-ken" kazır-ken: Ba, 182a/30 [>59]
"kebk ='dere kekliği' " kepk (k.-i vahşî): Ba, 118a/35 [>119]
"kebş ='koç' " kepiş: Ba, 161b/25, 26, 164a/2; ='fişek cinsi', Bc, 169b/23; ='er, yiğit (< koç), Bc, 155b/1, 169b/24 [>88, 119]
"kebûd ='gök mavisi' " kebûtî (k. kürkden): Bb, 76a/17. [Par. kebûd, 388/9; Men. kebûd] [>126]
"kec ='eğri' " keç (k.-nigâh): Bb,118b/19; (k.-rev) 146b/36; kec-dehân, Bc, 170a/22 [>123]
"keçe" kece: Bb, 124a/28; Bc, 120b/25; keçe, Ba,122a/33, 126a/21; Bc, 53a/35, 63a/5 (+14) [>101]

"keçi" keci: Ba, 162a/6, 174a/13; Bb, 126b/36, 139a/1, 5; Bc, 169a/6 ; keçi, Bc, 61a/8, 63a/35, 67a/8 [>101]

"kediyle" kediyle: Ba, 207a/16 [>24]

"kelp < Ar. kelb= 'köpek' " kelp: Ba, 200a/30; Bb, 39a/24, 100b/1, 113b/31; Bc, 130a/27. [Men. kelp] [>120]

"kepçe < Far. kefçe" kepçe: Ba, 166a/30, 167a/9, 167b/12; kepce, Ba, 140b/21. [Par.kepçe,1355/10,1358/2,1736/4,1865/3, 2232/3; kefçe, 1865/3; Men. kepçe; kefçe=Cochlear: kepçe, kefçe; Tudicula: kebçe, kefçe] [>95, 162]

"kepenek" [Par. kepenek (, yagmurlık, yapınca), 340/4; kepe, 340/5; kepecik, 340/9; Men. kepenek] [>133]

"kepenk < hapenk" kepenk: Ba, 106a/10(3); kepenek-ci, Ba, 86b/13; hapenk, Bc, 159a/0(2), 32(2), 159b/13. [Par. kepenk, 2313/4; Men. kepenk] [>135]

"Kerbelâ" Kelbelâ: Bc, 29b/6, 97b/18; Kerbelâ, Ba, 155b/5 [>151]

"kerevit < Yun. kerevides" kerevit: Ba, 4a/35. [Mol. kireved, 289/19; Par. kerevid, 316/6] [>126]

"kereviz < Far. kerefs" kereviz: Bb, 59b/6; kerefs, 7Ba, 165b/35; Bb, 34a/19 [Par. kerehviz, 138/9; Men. kerefs, kerfes, hlk. kerefiz= Apium: kerefiz, hlk. kereviz] [>88, 93, 109]

"kerpeten < Ar. kelbetân" kelpedân: Ba, 149b/31, 153a/34(2), 180a/25; Bc, 40b/6, 62a/36, 109a/6. [Mol. kelpetun, 451/1; Par. kerpeden, 889/10; Men. kelbetân] [>115, 119, 150]

"kerpiç" kerbüc (k.-dendir): Bb,148a/29; Bc, 67a/33,143b/15(2); kerpüç-den, Bb,138b/1; kerpüc-i, Bb,139a/17. [Par. kerpüç, 389/1, 1337/2; Men. kerpûc (, kerpucçi)] [>94]

"kese < Far. kîse" kese (k. -ñe): Ba, 172a/13. [Mol. kese, 367/13; Par. kise, 276/6, 8, 10, 1046/7, 8; Har. kese; kissesiz; Men. kîse, hlk. kese] [>245, 259]

"kesif < kesîf ='yoğun'" kesif: Bb, 139a/31; kesâfet, Ba, 9b/36 [>169]

"ketenci < kettân" ketenci (K. Ömer): Bc, 30b/35. [Mol. keten, 235/ 14, 448/7; Par. keten, kettân,2183/2; Men. kettân, ketân, hlk. keten] [>19]

"kethüda" kethuzâ: Ba, 155a/8, 199b/4; Bc, 5b/13,182a/13; kahyá(e), Ba, 209b/14[Mol. kathude, kahya, 240/27; Par. kethüdâ, hıyâyâ,

1288/11; kethüzâ,hayâyâ,1290/8; kethüdâ,2332/6(2),1613/5; kâyâ,2331/5; kethüdâlık, 2331/5; Har.kihaya; Men.kethüdâ, hlk. kahya, kihaya] [>186, 289]

"ketmet- ='gizlemek' " ketim ét-: Bb, 27a/30 [>89]

"keykavus" keykâvuş: Bc, 59a/11 [>204]

"kılıç" kılıc: Ba, 49b/35, 50a/34, 58b/22, 61a/27, 73b/11, 84b/18; Bb, 134b/34, 135b/23, 24, 136a/3(2), 152a/9, 152b/24, 155a/26, (+42); kılıc, Ba, 4b/14; Bb, 65a/24, 101b/20, 21, 123b/36, 127b/30; kılıc-cı, Ba, 14a/20; kılıc-lı, Bb, 38a/30, 53a/11,65a/24, 66b/31, 111b/5; dalkılıc-lı, Ba,19a/21,; bb, 46a/21,134b/23, 145a/11; kılıç, Ba, 17b/32, 25a/12, 78b/1; Bb, 151b/17, 155a/23 (+....). [Par. kılıç, 2210/12, 2211/1, 3, 8, 10; (k.-dan), 121/10, 168/4, 283/11, 412/4, 1312/2; Har. kılıç; Men. kılıc (, kılıc dal et-, dal kılıc ol-)] [>98]

"kılınır-mış" kılınır imiş: Bb, 86b/17 [>50]

"kına < Ar. hınnâ' [Şevki, sh. 48, 153, 295]" kına: Ba,154a/4,13, 155a/27,155b/18,156a/33,160a/22, (k.-lı)163b/36,173b/13, 200a/31; hınnâ, Ba, 160b/18, 20, 25(2), 161a/17, 19, 161b/18. [Par. kına; Har. kana; Men. hınnâ'e, hınnâ, hınâ, kınâ, kına] [>19, 138]

"kıraat" kırât: Bc,3b/22, 7a/1, 41a/13, 44b/10;Ba,19b/2631a/18, 20b/9, 70a/16, 17; Bb, 32b/2(4), 34b/19, 53a/21, 123a/25, 144b/30, 145a/3, 6, 15; kırâet, Ba, 19b/27, 23b/35; Bb, 22a/30; Bc, 20a/16, 31a/6, 7, 116b/2; kıraat, Ba,144a/4. [Par. kar'et (ét-) 904/8; Men. kırâ'et] [>3]

"kırbaç" kırbac: Bc, 181b/33, 182a/7. [Men. kırbaç] [>94]

"kırlangıç" kırlankıc: Ba,119b/20; Bb,109a/19; Bc, 26a/8. [Mol. karlankuç 363/3; Men. kırlangic = Hirundo: kırlangıç] [>98]

"kırmızı < Ar. kirmîz-î" kırmızı: Bb, 60a/4; (harekesiz) Bb, 33b/18, 58a/11, 118b/10, 124a/28, 127b/23, 141a/9, 154a/34; kıbkırmızı: Ba, 118b/35, 212a/17-18, 25. [Mol. krmisi, 361/13, 15; Par. kırmızı, 988/1, 2(...); kırmizilik, 1872/8; Har. kirmizi; Men. kırmız; kırmızî; kırmızılik] [>108, 259]

"kısa" kısa: Bc, 37a/12. [Mol. ksa, 109/6; Par. kıssa, 8/11, 2168/12; kıssalık, 186/1; kısa, 1846/12; 549/10; kısalık, 549)9; kasalanmış, 9/1; Har. kissa; Men. kıssá; mıssácik; kıssace] [>174]

"kıssahan ='kıssa okuyan, hikaye anlatan' " kıssa-hân: Bb, 9b/17; kıssa-hôn, Bb, 46a/36; kıssahônl°k, Ba, 151b/2. [Mol. ksahon, 274/1; Par. hôn (, kârî, ukuyucu), 1236/12; kıssa hôn, 330/4, 1026/15?, 1416/2; Men. kıssá hân (, hân; hûn)] [>253]

"kıvrak" kıvrak: Bb, 124b/7, (kıs k.) 131b/19 [>21]

"kibâr" kibbâr: Bb, 137b/6 [>84]

"kilise < Yun. ekklesia" kilise: Ba, 60b/26, 123b/15, 150a/16; Bc, 104a/28, 127b/9, 147b/15; kelisâ, Bc, 105b/12; Ba, 120b/17, 132b/2, 141b/28; Bc, 2b/3, 13a/4, 51a/2, 98b/34, 102a/2, 104b/10, 105b/12, 114b/24, 167b/19 ; kenise, Bc, 103a/3; Bc, 19a/ken, alt, 20b/3, 5, 22b/2, 42a/6, 56b/8 (+33); kiliseleriymiş: Bc, 127b/9. [Mol. kilisa, 88/28, 367/31, 33; Par. kinisâ, 396/10; kinise, 611/12; kilisâ, 611/12; Har. klişe, klise; Men. kilise = Templum: kenisâ, kelisâ, kilisâ] [>52, 71, 158]

"kilit < Far. kelîd < Yun. kleidi; kleis [Baydur, 1953] ='anahtar' " kilid: Ba, 171a/27; Bb, 10b/24; Bc, 60a/4, 2; kilidle-, Bc, 60a/3(2), 80a/2; kilîd-idir, Bc, 146a/25 [Mol. kilit, 88/24, 398/23, kilitlemek, 201/30, 31; Par. kilid, 395/6, 7, 8, 399/10, 679/9, 1090/5, 6, 2289/11; Men. kilîd; kilid (='kilit'), kilitçi, kilitlemek] [126, 259]

"kim-in" kimin: Bb, 135a/4 [>167]

"kimse" kimse: Ba, 196a/10, 207a/2; Ba, 5b/19, 30b/30110b/18; Bb, 132b/7, 142b/4, 146a/15 (+30); kimsene, Bb, 20b/24; Ba, 193b /6; Bb, 127b/32; Bc,109b/28, 159b/14; Ba, 30a/13,31a/6, 29, 30, 32a/5, 14, 18, 20, 22, 115a/23, 117a/12 (+323); kimesnei: Ba, 115a/23; Bb, 145a/24. [Mol. kimesne, 34/8, 89/13, 29, 30, 221 /8, 331/1, 478/20; kimasne, 67/12; (hiç, bir) kimse, 270/3, 380 /32; Par. kimse, kimesne,1709/4; (hiç, bir) kimse, 83/11, 120/8, 2391/7, 2423/11, 2432/11...; kimesne, 15/10, 81/8, 2320/2, 3...; Har. kimesne, kimsi, kimse; Men. kimesne(ol kimesneler), kimse, (hiç kimse, hiç bir kimse, kimseye varmadüm] [>72, 262]

"kiraz" kiraz: Bb, 24b/2, 25a/36, 33b/6,11, 58a/28, 59a/6, 59b/4, 63a/2; Bc, 15b/30; kiras, Bc, 32a/33. [Par. 418/8, 10, 11; kirazlık , kirâzistân , 418/12; Men. kirâs, > hlk. kires = Cerasum: kirâs, hlk. kires; kirâs] [>109]

"kireç" kirec: Ba, 5b/11, 200a/3, 4, 5; Bb, 138a/4 (+12); kirec-ci, Ba, 10a/11, 10b/30; Bb, 23a/17, 57a/32; Ba, 33b/30, 87b/14, 148a/12, 200a /4; kireş (k.-ci): Ba, 112a/9, 165a/2. [Par. kirec, 310/1, 2, 4, 1410/11; kireç (k. ocağı), 895/3; kirecçi, 310/5, 895/6; Men. kirec (ocağı, taşi, südi burni)] [>94, 208]

"kiremit < Yun. keramidos < Yun. keramidi [Baydur,1953]" kiremit: Ba, 200a/10, 11; Bb, 4a/1, 21b/36, 22a/13, 24a/7, 25a/18, 19, 31b/19, 35b/22, 58a/12, 59a/18; Bb, 58a/26, 58b/34; Bb, 23a/14, 27a/6; Bb, 59b/31; Bb, 64a/20. [Mol. 249/16, 18, 330/19, 455/6; Par. keremit, 1337/1, 2274/5, 2250/6; keremitci, 1336/8; keremit-hâne, 1337/3; keremidlemek, 532/3; keremidlık, 1337/3; karmît, 776/5; Men. keremit, keremit hâne, keremit dam, keremitci, keremitlemek, keremitlü; keremid = *Imbrex: keremit, kırmîd] [>126]

"kirpiğin-le" kirpiğiñ-ile: Ba, 72b/30 [>35]

"kitif < kitf='omuz' " kitif (k.-ler): Ba,56b/16; k.-inden, Bc, 33a/29 [>88]

"koç" koc (K. Davud): Bc, 86a/17 [>98]

"kodumsa~ise" kodum ise: Ba, 103a/1 [>55]

"koğuş" kovuş: Bb, 46b/12, 18, 47a/1 [>142]

"komşu" komşu: komşu, Bb, 135b/11; komşı, Bc,169b/27 [Mol. komşi, 480/4; komşuluk, 480/2; Par. koñşı, 1682/10, 2400/11, 2401/1; koñşu, 1687/12; koñşulik, 2400/9; koñşilik, 2400/11; Har. konşi; Men. koñşü, konşi; konşülik = Vicinus: konşu] [>168]

"koncoloz" koncoloz: Ba, 12a/12, 13; Bc, 127b/15[Mol. kara honcolos] [>109]

"konsolos" konsoloz (kıraluñ balyoz vekilleri yani k.-ları): Bc, 18a/36. [Men. konsolos] [>109]

"Korkut" korkud (k. Ali): Ba, 53a/sol 2, 94b/35, 36, 95a/1 [>113]

"korsan" korsan: Bc, 17b/2 [>174]

"koru-yı kân-ı gülistân" : Bc, 157b/24 [>81]

"korucu" korcı: Bb,85a/35; korçı, Bb,78b/29,86b/29, 90b/27, 97b/20; korucu, Ba,132b/36; Bb, 24a/6, 49a/5,125b/30; Bc, 27b/3; korucu, Ba, 28b/6(2). [Par. korucı, 1008/9; Men. koruci] [>21]

"Kotas-ıla" Kotas-ıla ~ ile: Bb, 39a/31 [>27]

"kov- " kov-: Ba, 81b/sağ 1; Bb, 47b/8, 55b/34, 70a/6, 116b/8; kova kıra, Ba, 33a/22, 126a/24, 145b/15, 178a/7, 183b/10; Bc, 30a/16, 31a/20, 38b/4-5, 15, 28, 70b/20, 97b/30, 98a/6, 130a/28, 145a/7, 180a/8; kovşarak, Bb, 56a/8. [Par. kovulmış, 800/3, 4, 5; Har. kov-; Men., kovmak] [>141]

"kova" kova: Ba, 186a/35; Bc, 23a/27; Ba, 155a/26, 171a/6, 186a/35; k.-cıklar, Ba, 186a/35; Koğacı Mescidi, Ba, 104a/13, 26, 107b/4, 111a/23. [Par. koga, 1992/8, 10; kova, 2202/6; Men. koga, hlk. kofa ~ kufa] [>142]

"koyak = 'vadi' " koyah: Ba, 21a/8, 27a/31, 119b/11,140a/33 [>136]

"koyna ='kucak' " koyn-a: Ba, 109b/18; koyn-undan, Bc, 100b/24, 101a/7, 169a/22, 171a/20, 175b/11 [>67]

"koyver-" koyver-: Ba,145b/19; Bc,101b/36;koyuvér-: Ba,67a/13; Bb, 47b/11. [Par. koyvir-; deyver-, 667/5; deyvir- 505/12, 1729/9, 10] [>22, 252]

"koz" koz (k. bekçilere Begkoz hamamı): Ba, 92a/9 [>176]

"köçek ='deve yavrusu" köşek: Bc, 39b/33, 40a/7; köçek, Bc, 30a/4, 40a/2, 4; köçe-cik, Bc, 39b/36 [Men. kûçek, deve kûçegi][>2, 208]

"köprü < köpür [Deorfer, § 1623]" köprü: Bb, 62a/24, 127a/14, 129a/30, 130a/9, 132a/12 (+75); Bc, 82a/8, 144b/34; Bc, 62b/23, 68a/29; köprüli, Ba, 45a/ 33, 71b/29, 180b/31; Bb, 129b/34, 130a/6; Bc, 106a/32 (+3); köpri, Ba, 101a/7; Bc, 68a/6, 72b/17, 105b/1; köpr ~ köpür(k...şehri), Bb, 128a/33, 129a/29, 130a/15; köpürli, Ba, 76b/16, 79b/1, 27; Ba, 81a/14; Bb, 129a/11, 25, 129b/10(2); köpürlizâde (k... Ahmed Paşa), Ba, 124a/31; Bc, 119a/25, 32, 158a/15, 158b/15. [Mol. kopru (=kiopru, geçid), 310/28; kopricik, 314/4; kopricigás (= kioprigighas), 311/3; Par. köpri, 1624/9, 11; Har. köprü; köprüli; Men. köpri] [>264]

"körfez < Yun. kolpos" körfez: Bc, 38a/20. [Mol. korfas (kiorfas), 107/26; (İsnimit) korfusi,167/25; Par. körfüz, 47/5, 980/8, 9; Men. körfüz* (Venedik körfüzi) = *Sinus maris: kürfüz, körfüz] [>109, 152, 255]

"köseç" kösec (k. Bayram-ı Veli): Bb, 139a/27 [>98]

"köşe" kûşesiy-se: Ba, 150a/12(...)[Men. kûşe, hlk.köşe, köşelü t., göşe p., göşegîr, göşenişîn] [>56]

"köşker < Far. kefş-ger= 'ayakkabıcı' " kevşger (k.-lik): Bb,121a/13. [Men. kefşger = Sutar: kefişger; calcearius: kefşger] [>93]

"köy < Far. kûy " kög: Bc, 27b/26 (kögden köge) 91b/7, 110a/ken., 120b/17, 122b/4, 170b/34; Bc, 17b/34; köy (k. -dür): Bb,77a/36. [Mol. koy (=kioi), 480/33; kovlu (=kioulú), 366/7,10; (k. olmak), 366/10; Par. kûy, köy; Har. köi, köy, koy(Haskoy); Men. köy (köyinde, köyüñde, köy sahıbi, köy subaşisi)] [>146, 259]

"kucak" kuçgag (kuç kuçgag ol-): Bb, 115a/12; kuc kucağ ol-: Ba, 138b /22; Bc, 169b/35 [>1, 98]

"kufl ='kilit' " kıfl (k. -ına): Ba, 160b/36. [Men. kufl] [>242]

"kulaç" kulac: Ba, 4a/20; Bb, 58b/29, 87a/18, 126b/29 (+17). [Men. kulac] [>98]

"kulûb ='kalpler' " kulûp: Bc, 176b/32 [>120]

"kumbara < Far. humbere" kumbara: Bb, 52b/7, 8; (Bâlâdan düşman üzre taş ve k... bıragacak delikler vardır.) Bb,4a/29, 52a/34, 53a/13. [Mol. kumbara, 119/25, 306/21; Par. kumbara, 278/1;1553/1, 1599/10; kummara, 1601/10; Men. kumbara; kumbaracî; humbere, hlk. kumbara, humbarácî, (, humbárácî bâşî)= 1. Pyxis pecuniaria: kumbara ; 2.Globus ignitus missilis: kumbara; el kumbarasi] [>138]

"kumburgaz < Yun.. purgos='kale' " kumburgazı: Ba, 13b/12; kumburguz, Ba, 13b/11; kumburgusı, Ba, 15a/26. [Men. bûrguz, bûrgaz] [>109]

"kumsal" kumsal: Ba, 138b/21; Bc, 35b/20, 38a/20. [Men. kumsal] [>174]

"kûp < Far. küften='vurucu' " kûp: Ba, 59a/18; top-ı k., Ba, 10a/28, 20b/18, 35, 22a/32, 62b/35, 72a/4; Bb, 41b/2, 49b, 14, 52b/35, 68a/3, 74a/25, 90a/5, 20, 90b/15, 24, 111a/1; top-ı kal'e-k. , Bb, 97b/10, 100a/27; (zer-kûp [z. yani altun döğümler], Ba, 194a/12; top-ı kûb, Bb, 67a/9. [Men. kûb (, top-i kál'á-kûb)] [>120]

"kupa < İt. cuppa" kupa: Bb, 132b/31. [Mol. kupa, 107/1-2; Par. kupa, 531/6] [>19]

"kurb ='yakın' " kurp (k. -ı Sovukkuyu): Ba, 85b/9 [>120]
"kortela < İt. cordella" kortele (k. bıçak): Ba, 42b/13; Bc, 17a/21, 22 (2), 23, 104b/16 [>19, 125]
"kursak" kursak: Ba, 158b/10. [Men. kursak; kursaksız] [>174]
"kurşun" kuguşun: Bb,11b/22: kurguşum, Bb,152b/20; Bc, 28a/16, 138b/5: kurguşun , Bb,124a/32: kurşum, Ba, 20b/17, 31a/13 (+206): kurşu (k. ve tüfenk) Bb, 38b/17. [Mol. kurşin (fişekler kurşunu), kurşinci; gurgurşin, 383/25; gurşinlamak (=impiombáre: diş doldurmak, kurşunlamak, E. Rossi); Par. kurşunlamak (=impium) 1066/11,1067/1; Men. kurşûm, kurşun] [>1, 7, 156]
"kurt" kurd: Bb, 42b/21, 92b/13, 125a/21 (+44). [Par. kurd, 1279/8, 1280/3, 2387/1(2); (yer k.-ı), 1266/5; Har. kurt; Men. kurd, (ibrişim kurdı, agaç kurdı, sögüt kurdı, yidız kurdı, kurdcigáz, kurtlü] [>113]
"kurtulama-" kurtulma- : Ba, 70b/31 [>22]
"küçücük" kücücük: Ba,33a/26; küçücek, Ba,202b/31; küçücük, Bb, 58a/17, 103b/20, 141a/20; Bc, 35a/36, 38b/4, 44b/31, 110a/27. [Mol. güçücek (giuçiucek),304/24; (yuksecuk, 469/14); Par. küçükcek-den,1160/6;küçürek 1371/11; küçükrek,1588/4; kiçirek,1587/12; Men. küçukrek] [>2]
"küçük" kücük: Bc, 21b/10; küçük, Bc, 91a/23, 112a/27, 151b/31, (+153); küccük (k.-dür): Ba, 89a/18; küçü(k)-ken: Bb,135a/35 [>63, 83, 101]
"kükürtlü" kükürdli: Bb, 8b/8 ; kükürli, Bb, 8b/7 [>13]
"kümbet < Far. künbed" künbet: Bb, 71a/4, 6,15.[Men. kümbed] [>126]
"küp < Ar. kûb='içine bir şey konan kap' " küp: Ba, 120b/28(2), 27, 153b/5, 165b/15, 167a/9, 174a/16, 174b/30, 178a/27. [Par. kûb, 1485/8; küp, 2396/4, 2442/7; Men. kûp f., kûb a. = Cupa, cuppa: küp] [>120]
"küpler-in" kûplar-ın: Bb, 111a/1 [>167]
"Ladik" lâdık: Bb, 15a/9, 11; lâdik, Bb, 126b/16, 127a/3 [>258]
"lahit < lahd='mezar'" lahid (bilâ-l.): Bb, 52b/14 [>88]
"la'l-gûn < Far. " la'il-gûn: Bc, 116b/34 [>88]
"lâtife-âmîz =' latifeli, matrak' " latîfe-âmîz: Bb, 114b/16 [>185]

"lâyık < lâ'ik" lâyık: Ba, 58b/8 [>79]
"lehim < Ar. láhm" lehem: Ba,182a/9; lehem-bâr='lehimci' Ba, 182a/9, 183a/32. [Men. lehim; lehem; lehm < lahm= Consolidato: láhm , hlk. lehem] [>192]
"lerze = 'titreme' " lerze: Bc, 181a/4 [>185]
"letâyifât" letâ'ifât ~ latâyifât: Ba,63b/30,105a/15,110b/15[>80]
"levâzımîn < Ar. " levâzımin (elzem-i l.-dendir): Ba,146a/14, 159b/13, 166a/24-25, 178b/11, 184a/11, 210a/24, 25-26, 28; Bc, 155b/15, 161a/10 [>259]
"leziz ='lezzetli' " lezîz: Bc, 48a/10, 14,73a/15 (+5); lezzet: Bc, 40b/2, 9, 54a/36, 80a/28 [>184]
"libâçe='örtü' " lipâçe: Ba, 33b/20, 35b/20,102b/36, 161a/4; Bb, 111a/21; Bc, 171a/13; (sammur l...,) Bc, 87a/21; Ba, 74b/36, 75b/1. [Men. lebâçe] [>119]
"li-ebin < Ar. ='babadan (kardeş vb.)' " lâbin: Ba, 43a/19 [>3, 270]
"Limni" ilimni: Bb, 95a/26; Ba, 70a/4, 8 [>85]
"lü'lü'" lülü: Bb,1b/7 [>3]
"lügat" lükat (l. -ı mühmele): Bb, 59b/21; lügat (...) [>129]
"mağaza < Ar. mahzen [Şevki, sh. 46, 96, 290, 354] " mağaza: Ba, 200b/13 (Toloz mahzen yapıcılar dahi mağazayı şunda yapalım yok şunda yapalım déyü kazma ve kürekler ile geçerler.) [Mol. magaza (=maghasza), 240/1; Par. mahzen, 328/5, 367/2, 379/8, 12, 1290/3; odun mahazin(i) (, o. yığını) , 1237/10; magaza, 367/2; Men. mahzen, hlk. mahaza (431)] [>
"mağlup < Ar. mağlûb" mağlup: Ba, 16a/17, 19 [>120]
"mahbup < Ar. mahbûb='sevgili' " mahbup: Bb, 153b/27 [>120]
"mahfe < mihaffe='devenin üzerine oturmak için konulan sepet' " mahfe: Ba, 199b/28; mahafe(m.-ciler), Ba, 200b/3(2). [>19, 261]
"mahmuz < Ar. mihmâz ='topuk' " mahmîz: Ba, 39b/31, (m... édüp) 67b/4; Bc,118a/30. [Mol. mahmuz, 420/12, 426/3; Men. máhmûz] [>190, 268]
"mahpus < Ar. mahbûs" mahpus: Ba,17b/18(2), 56a/17, 59a/3, 80b/4, 91b/26; Bb, 34b/20, 73a/22, 105b/15; Bc, 77a/17; mahpus-hâne, Bc, 33a/19, Ba,120a/ken. 205b/36; mahpûsan='mahpus olarak'[m. merhum olup], Bb, 122a/19; Bc, 55b/4; mahbûs, Ba,

122a/30, 186a/34, 206a/5; Bc, 164b/4. [Par. mahbûs, 1073/9, 1085/5, 1662/1, 5; Men. máhbûs] [>119]

"mahvet- " mahıv ét-: Bc, 147b/24. [Par. mahıv eyle-, 359/4, (ol-) 12; mahu eyle-, 132/7; Men. máhv ol-] [>89]

"mahzûz=' hoşlanmış' " mahzûz:Ba,146b/21; Bc,175a/8,176b/27 [>180]

"mâil < mâ'il='yatkın' " mâyil: Ba, 2a/28, 52b/36, 56b/15, 68b/30, 74a/27, 87a/35, 98a/9, 143b/3; Bc, 48b/17, 11a/31, 158a/12; mâ'il ~ mâyil: Ba, 3b/34, 66b/3, 4, 74a/8, 100a/18; Bb,118b/10, 153b/26, 172a/4, 185a/12, 201a/6; Bc, 10b/27 [>79, 80]

"makas < Ar. makass" (mıkrâz: Ba, 212a/16(...). [Mol. makas, 152/6, 285/33, makascik, 152/7; Par. makas, 889/9, 1379/1, 2061/8, 2209/2; makâs, 2170/1; mıkrâs, 889/9, 1379/6; mıkrâz, 1379/6; makascık, 1386/ 8; mıkrâscık, 889/11; Men. mákâs=forfex: makas, makâs < mıkáss] [>19]

"makreme < Ar. mıkrame [Şevki sh. 49, 130]=' örtü kumaş, bürük' " makrame: Bc, 23a/9, 54b/17, 26; Ba, 170a/11; Bb, 99b/6; Bc, 24a/36(2); mahrame, Ba, 187b/ken., Bc, 23a/9. [Mol. mahrama 143/33, 384/28, 461/21; Par. makrame (sine m.-si), 812/4, 845/1, 982/10, 1007/1, 1014/10, 1578/4; hammâm m.-si, 2000 /7, 2213/11, 2300/3, 4, 2371/9, 10; mahrame (yüz ve el m.-si), 173/9; Har. mahrama; Men. mákrámá, hlk. mahrama (, el makramasi)] [>137]

"malum < Ar. ma'lûm" ma'alûm: Bb, 106a/24; mağlûm: Bc, 8a/13. [>88, 149]

"mancınık < Ar. mancanîk < Yun." mancılık: Bb, 21b/18; mancınık, Bb, 120a/23; Bc, 38a/7, 52b/4, 55a/21. [Par. mıncınık, 152/5, 1285/8, 10, 1286/1, 2(2), 1384/4; Men. mencenîk = machina: mencenik, mencenık; mencenîk, hlk. mencelık] [>157, 239]

"mangır < bakır [Banguoğlu, 1974,§ 40]" mankır: Ba, 149a/2, 171b/10; Bc, 6a/21(2) (+5). [Mol. mangr, 65/24, mangir, 330/21, 332/10; Par. mengir, 1587/9; mengür, 613/1; 660/3, mangır, 613/1; mangur, mangır, mengir (, pul), 1715/3 ; Men. mangır < mankır; mankır, hlk. mangır ~ mangur = Obolus: mangır, mángur < mánkır] [>74, 159]

"manzur ='bakılan' " manzûr (m.-umuz): Bc, 66a/ken. [>180]

"marangoz < Yun. maraggus" marankos: Ba, 70a/23, 122a/34, 125a/5; Bb, 27a/4,5,50a/14, 28a/5 (+7). [Men. marankon, hlk. marangun = marangone: dülger (< P. dürûdger, dürûger), maranko] [>109,129]

"maskara < mashare " maskara: Ba, 165b/12; mashare, Ba, 206b/31; Bb, 92b/6; mashariyyât, Ba, 200a/22. [Mol. maskara, 140/1, 193/8, 247/31, 32, 248/1, 381/20; m.-luk, 374/32, 381/11; m.-lik, 70/14, 139/29, 374/30; maskare, 74/25, 27; maskre, 70/16; Par. mashare, 248/7, 9(2), 11, 255/11, 270/8, 295/5(2), 8, 9, 299/3, 5, 650/6, 10, 1204/9, 1795/8; m.-lik, 248/4, 296/1, 813/1, 930/12, 1203/1; m.-lık, 224/6, 295/12, 650/8, 823/10, 1795/7, 9, 2190/6; masharalamak, 2040/9; masharalanmak, 255/12, 256/6, 295/7, 650/6, 1204/10; Men. másháret, hlk. mashara; masharaci; masharalık; masharalatmak] [>139]

"mastçı='saray yoğurtçusu' " mastıcı (m. başı): Bb, 116a/11; masdıcı, Ba, 94a/25. [Par. mast, 1226/5; Men. mâst (, yoğurt)] [>87, 115]

"matara < mathare < mithere [Şevki, sh.46, 90, 97]" matara: Ba, 155a/30, 156b/ken.2(2); Bb,111b/7; Bc, 25b/34. [Har. matara; Men. matara =Men.'de mátheret, mıtheret kelimesine 1. alet, avadanlık, pusat anlamlarına gelen Instrumentum, 2. Gutturnium karşılığı verilmiş. Gutturnium: ibrik, âbdestân < âbdesttân, metheret, mıtheret] [>12]

"mavna < Ar. mâ'ûne [Şevki, sh.46,97]" mavna: Ba, 123a/ken; mavuna, Ba, 129b/21, 160a/ken.(2); Bc, 94b/19, 31, 32, 96b/5, 175a/13, 177a/16. [Mol. mavona, 158/31; Par. ma'una, 933/2; Men. mauna (272) = Tiremis major: mahona] [>66, 148]

"mayalan- < Far. mâye+lan- " mayalan-: Ba, 165b/27. [Mol. maya (indeks); Men. mâye; mâyelemek; mâyelü] [>259]

"maydanoz < Gr. makedonesi" ma'denos: Ba, 165b/35; Bb, 34a/19: ma'denivâz, Ba, 165b/8, 166b/28; Bb, 34a/20 (Trb. yör.). [Par. ma'denos, 1577/2, 3; mı'denüvâz, 1577/3; Men. má'denoz t., mi'de nüvâz, má'denos, hlk. má'danos = Petroselinum: ma'denos, hlk. magdanos] [>268]

"mazanne ='ulular, veliler' " mazanne: Ba, 122b/ken.; Bc, 133a/33, 137b/31 [>180]

"mebhût ='hayran' " mebhût: Ba, 2b/26,129b/33, 149b/23, 156b/ 26; Bb, 65b/6,128b/28, 132b/35; Bc, 39/5, 100b/1 [>195]

"mebzul ='bol, çok miktarda' " mebzûl: Ba,137b/18, 19, 204a/36 (+38) [>184]
"meczup < Ar. meczûb='cezbeli, deli' " meczup (m. -ı ilâhîden): Ba, 93b/19 [>120]
"medfunlardır" medfûnlard(ır): Ba, 104b/27 [>8]
"medrese" medese: Ba, 86a/24 [>8]
"meflûc='felçli' " mefluç (m. ol-): Ba, 43b/18; meflûc iken: Bc, 174b/9 [>52, 65, 123]
"mefrûz ='farzedilen' " mefrûz (m. 'ul-kadem): Bc, 83a/6 [>182]
"mef'ul-müş" mef'ûl-miş: Bc, 139b/23 [>52]
"meges = ' sinek' " meges (m. -den): Ba, 11b/15 [>170]
"meh-pâre" mehi-pâre: Bb, 33a/14 [>90]
"mehterhâne ='büyük davul' " mihter-hâna: Ba,170a/25[Men. mehter hâne] [>238]
"mekr='hile' " mekir (m. -dir): Bc, 14a/20 [>88]
"mektup < Ar. mektûb" mektup: Bb,127a/20. [Mol. (mekteb, 452/7; kitap, 234/9; kitaphane, 234/8; kitabcik, 234/11); Har. mektup, mektüb, mektüp (, kitab, kitap); Men. mektûb (, kitâb)] [>120]
"me'kulât" mâkulât : Bb, 9b/6, 24a/30, 26b/19, 34, 51b/1 [>3]
"melâike < melâ'ike" melâyike: Bb, 36b/36, 37a/1, 67a/38; Bc, 26a/3; melâ'ike ~ melâyike (innallâhe ve m. -tehû): Ba, 25b/17 [>79, 80]
"melâl" maâl: Ba,115b/21 [>5]
"memur" mamur: Ba, 28b/5; Bc,1b/32 (+24); memur, Bb, 35b/15, 52b/7, 53a/3,152a/29; Bc, 31b/19(2) [>3]
"menekşe < Far. benefşe" menekşe: Bb, 51b/3 [Par. benefşe, benefsec, 2409/9, 12; Men. benefşe, hlk. , menekşe, benefsec (, saru benefşe) = Viola: benefşe, hlk. menefşe, menekşe, benefsec] [>159, 213]
"menfez" menfez: Bc, 80b/1, 162b/4 [>184]
"mengene < Yun. mengene" mengâne: Ba, 153a/34. [Par. mengene, 2199/7, 2401/7; mingene, 2291/11, 2292/1; mingenelamak, 2291/5; Men. mengene; mengenelemek] [>258]
"mensup < Ar. mensûb" mensup: Ba, 170a/19; (m. -dır) Ba, 164b/35, 166a/25,170a/ken.; (m. ol-) Ba, 111a/26; (mensûb-dır,)Ba, 197b/1, 20. [Men. mensûb] [>120]

"merdiven < nerd-bân" nerdi-bân: Ba, 196b/2; nerd-bân (...). [Mol. merdeban, 377/2, 4; merdiven, 377/15; Par. nerdibân (n. başı),1576/1; Men. nedübân, hlk. nerdevân = scala: nerdevân, nerdübân, hlk. merdiven] [>90, 242]

"merd ü ferd" merd ferd: Ba, 103a/6 [>66]

"meremmet ='onarma' " merammât: Bb, 68a/9, 89b/9 [>258]

"mergup < Ar. mergûb=' önemli, önem verilen' " mergup: Bb, 76a/30; mergûb (...) [>120]

"mertebesinde ise" mertebesinde ise: Bc, 40a/5 [>58]

"mesâ'il='meseleler' " mesâ'il ~ mesâyil: Ba, 31b/6, 108a/32; Bb, 118b/23 [>79]

"mesafe < mesâfe" mesâfe: Bc, 8b/31 [>173]

"mesele" mesele: Ba,149b/ken; meselei: Bb,83a/30(2). [Men. mes'elet] [>3, 262]

"mesh" mest: Ba, 89b/30; mesih ét-: Ba, 191a/9; Bc, 170a/33. [Men. (mesh)] [>89]

"mestûrdur" mestudır: Bb, 102a/17 [>8]

"mest ü medhûş" mest medhûş: Ba, 2b/1 [>66]

"meşe < Far. mîşe" meşe: Bb, 69b/28, 116a/14; Bc, 120b/22; mîşe, Bc, 42a/23, 46b/31. [Par. mişe, 2003/7; mişelik, 891/5, 277/7, 1277/2; Men. mişe (, mişe agaci); mîşelik = 1. Quercus: mîşe, hlk. meşe; 2. Quercatum: mişelik, mîşe, bîşe] [>245, 259]

"meşhed ='şehitlik, mezarlık' " maşad-lık: Bc, 127a/20. [Par. maşat, meşhed, makbere, merkad, 2341/11,2287/1; Men. meşhed] [>12, 258]

"metropolit < Fr.metropolite"mitrepolid:Ba,205b/23.[Mol. medrobolut, 258/19, 370/4, 5; Par. mitrepolid1647/12, (m.-üñ) 1378/4, (m.-lik) 1648/1; Men. mitrepolit] [>116]

"mevc mevc, fevc fevc" mevcü mevcü fevcü fevc: Bc, 29b/32 [>66]

"mevsim" mevsem: Ba, 29b/6; mevsim, Bb, 39a/35. [Par. mev-süm, 2162/2, 3; Men. mevsim] [>245]

"meyve < Far. mîve" meyve: Ba, 175a/32; Bb, 123a/8,125a/34; Bc, 78a/17. [Mol. meyve, 31/4, 19, 146/24, 156/14, 169/26, 243/6, 262/4; Par. meyve, 920/4,5,10,12, 1135/4, 2016/10(2), 2059/5; Har. meyve; Men. mîve, hlk. meyve (, yemiş)] [>78, 245, 259]

"mezâhib ='mezhepler' " mezâhib: Bc, 19a/32 [>184]
"mezbûr ='adı geçen' " mezbûr: Bc, 12b/19 [>184]
"mezkur ='adı geçen' " mezkûr: Ba, 205b/23, 206a/36, 207a/6, (...) ; mezkû: Ba, 23b/5; Bb, 97a/27 [>8, 184]
"mezmum ='yerilmiş, kötülenmiş' " mezmûm: Ba, 160b/3, 171a/ 24, 186a/19 (+6) [>184]
"mezun ='izinli' " me'zûn: Ba, 190a/35, 197b/21; Bc, 175a/1 (+8); mâzûn, Ba, 142b/34, 181a/30, 183a/11 (+4); mâzûn: Ba, 28b/2, 35b/34, 104b/35, 113a/11; Bb, 29b/ 5 [>3, 184]
"mıh < mîh= 'çivi' " mıhlamak: Ba, 28a/20, 40a/18, 108b/13; Bb, 39a/3, 59b/36, 60a/2; mîh-lı, Bc, 81b/25. [Par. mıhlamak (, ekser-lemek), 479/8, 481/7; 1091/11; mîh (, ekser), 679/10, 1091/12, 1092/1, 3; Har. muh; Men. mîh; mıhlamak] [>259]
"mıknatıs < Ar. mığnatîs < Yun. [Şevki, sh. 67, 288], magnêtês [Baydur, 1953]" mıknatıs: Ba,158a/12. [Mol. mıknatus, 76/14; Men. mıknátîs = Magnes: mıknâtis, magnâtıs, mágnátis, mágnîtis] [>26, 130]
"Mısır < mısr" Mısır: Ba, 171a/34, 184b/20, 21, 196a/13; Bb, 98b/11; Bc, 78a/29, 177a/10; Mısr-ıla~ile: Ba, 200b/27; Mısır ile: Ba, 200b/27. [Mol. Msr, 131/31; Misir, 324/16; Par. Mısır, 420/10, 934/6, 11; Har. Misir; Men. mısr, Mısır] [>27, 88]
"mızrap < Ar. mızrâb " mızrâb: Ba, 202a/2 [>182]
"mide" ma'îde: Ba, 109b/35, 165b/33; Bc, 91b/20; Bb, 59a/13 ; Bc, 91b/21, 22. [Par. mı'de, 1474/10,1475/2, 1483/9, 2182/6, 9, 10, 2381/7, 8; Men. mı'de] [>88]
"mi'e=yüz(rakam)" miye-de: Ba, 27b/4, 36b/8, 9, 37b/31, 32; Bb, 15a/9, 31b/26; Bc, 11b/36. [Par. (selâse) mâye, 2327/1; Men. mâyet] [>3, 79]
"mihen < Ar. mihnet-ler='sıkıntı, eziyet' " mihen: Bc, 16a/34 [>187]
"mihenk < Ar. mahakk" [Men. máhákk, hlk. máhank] [>74]
"Mikâ'il" Mîkâ'il ~ Mikâyil: Ba, 30a/29, 32 [>80]
"mil ='uzunluk ölçüsü' " mil (m. -d°r): Bb, 26b/23, 27a/18 [>259]
"minare ile" minâre ile: Ba, 25b/15 [>30]
"miskin < Ar. miskîn" miskin (m.-ler): Bb, 7b/33 [>259]
"misl='benzer' " misil (m.-ler): Bc,151b/36; misil-li,Ba,140a/ken. [Har. misil; Men. misl] [>88]

"molla < Ar. mevlâ [Şevki, sh. 40, 112, 322]" monla: Ba,101b/20, 103a/30, 105a/10, 151b/35-36; Bb, 20b/33, 151a/13; Bc, 6a/ken., 11b/23, 35, ken., 12a/7, 13, 16 (+47); molla, Ba, 26a/13, 91b/23, 101b/4; Bb, 66b/12, 119b/1, 3; Bc, 19a/29, 32, 25b/7; Ba, 28a/16, 35b/36, 107/13, 109a/31; Bb, 90b/27; Bc, 5a/18, 23b/1, 2, 48b/23, 25, 49a/19, 49b/12, 161a/7. [Har. molla; Men. mevlâ, hlk. molla] [>74, 84]

"Moskova" mesko(~u): Bb, 40b/16;Bb,96a/31,96b/3, 18; meskov(~uv), Bb, 95b/12; meskov-ı, Bb, 96a/32; meskov-a, Bb,101b/6; masko, Bb, 40b/15; maskov-uñ, Bb, 44a/13, 96a/30, 36 [>201]

"muazzam ='büyük' " mu'azzam (m. -ınuñ): Bb, 66a/20; 'ızâm, Bc, 139b/39 [>180]

"muhasara < muhâsara ='kuşatma' " muhasara: Bb, 124a/14. [Par. muhasara, 180/12, 715/10; muhasaralık, 180/12; muhâsara, 180/10; Men. muhâsáre] [>259]

"muhassıllık ='tahsildarlık' " mahassıllığ-ı-n: Bb, 153a/32 [>248]

"muhat ='çevrili' " muhât: Bc, 158a/29 [>189]

"muhatara ='tehlike' " muhâtara: Bc, 1b/18 [>187]

"muhtekir ='vurguncu' " mühtekir: Ba, 159a/24, 160b/4 [>192]

"mukavemet ='direnme' " mukâvimet: Bc, 95a/5. [Men. mukâvemet] [>239]

"mukayyet ='kayıtlı' " muğayyed: Bb, 122b/6 [>104]

"munis < Ar. mûnis='evcilleştirilmiş' "münîs (m.. olmış kebûterler ile): Ba, 185b/26 [>259]

"muntazamane =' büyükçe' " muntazamâne: Bb, 56b/35 [>180]

"murdar < Far. murdâr" mundâr: Bb, 59b/18.[Par. murdar, 1268/1, 2, 3, 4, 1284/8; Har. murdar; Men. mürdâr; mürdârlık; mürdârlamak = Impurus: mürdâr] [>153]

"musır < Ar. musırr" musır (ol-): Bb, 82b/29; Bc, 139b/33 [>19]

"muşamba" muşammâ: Bb, 67b/32; Bc,142a/28.[Mol. (şamaden 79/3; Par. (müşamma'lemek) 1088/10, 12; (şema'dân, 325/7; şemdân, 325/7; şemi' 383/8); Men. müşemma'; (şem'dân, hlk. şamdan, şamadan)] [>4]

"muzaffer" muzaffer: Ba, 9b/27, 15b/25, 18b/22, 36, 19a/15; Bb, 40b/9, 50b/33, 51a/13; Ba, 14b/17, 56b/32, 62a/10; Bb, 44a/26,

146b/31; Bc, 145b/27; musaffer, Ba, 82a/18,206b/6; Bb, 90b/sağ 5, 142a/13, 144a/30; Bc, 3b/18, 19a/18, 60a/26, 94a/19; Ba, 42a/29, 54b/18, 95a/16; muzaffer, Bc, 15a/23(...) [>180]

"mübalağa ='aşırılık' " mübâliğa: Bb, 41b/20. [Par. mübâliga, 100/8, 179/1, 4, 1679/12, 2226/5, 6, 2227/4; Men. mübâlágát, (mübâlágá ile)] [>239]

"mübarek" mübârek: Bb, 127b/35 [>8]

"mübaşeret ='başlama' " mübâşiret (ét-): Ba, 29b/13, 42a/31; Bb, 52a/22. [Mol. mubaşeret, 97/32, 203/3, 5, 6(...); Har. mübâşiret; Men. mübâşeret] [>239]

"mücezza ='gürültülü' " mücezza': Bc, 20b/4 [>184]

"müczemim-le" müczemim-le: Bc, 20b/29 [>34]

"müeddep < Ar. mü'eddeb='edepli' " müeddep: Ba,209b/33 (3) [>120]

"müellif" mâllif: Ba,105b/24; Bc, 3a/33, 10b/7, 12a/25; müellif, Bc, 6a/ken. [>3]

"müfrit < Ar. [Red.])='aşırı' " müfrit: Bc, 19b/24 [>200, 260]

"müheyyâ ='hazır' " muhayyâ: Ba, 62b/19; Bb, 136a/29 [>191]

"mühimmat < Ar. mühimmât ='savaş araş ve gereçleri' "mihimmât: Bb, 41b/15. [Men. mühimmât] [>242]

"mühür < mühr " mühür: Ba, 182b/36; Bc, 114a/26, 176b/15; mühir, Bc, 114a/27. [Mol. muhor, 404/6; muhorlenmiş, 404/4; mohorlemek, 404/3; muhurlemek, 441/12, muhurlenmiş, 393/9; Par. mühür, 124/5, 325/10, 399/12, 2219/1, 2, 3, 4...; mühürüni, 152/12; Har. mühür (m.-idur); Men. mühr, mühür] [>88]

"müjde" müzde: Ba, 9b/36; 115b/23; müjde, Bb,52b/21, 53a/30. [Mol. muştu, musde, 52/5, 7, 8; muşde, 275/7; m.-ci, 9; muşduluk, 275/6; Har. muştuluk; Men. müjde; müjdeci = Nuntium: quod pro nuntio láto datur. müjde, müjdelik, hlk. muştuluk] [>209]

"mülâhaza ='görüş, kanaat' " mülâhaza: Ba, 6a/14; Bb, 106b/9; mülâhasa, Bb, 41b/19 [>180]

"mülakkab =' lakablı' " mülaggab: Bb, 150b/27. [Mol. (lagab), 94/18, 413/3; Men. mülákáb (, lákáb, hlk. lakab) = Cognomen: lákáb, hlk. lágáb] [>104]

"mülâyemet ='yumuşaklık, uysallık' " mülâyimet: Bc, 100a/26. [Men. mülâyemet] [>239]

"müptelâ ise" mübtelâ ise: Bc, 54a/33 [>57]
"mürâi < mürâ'î" mürâyî: Bc, 28a/26 [>79]
"mürde iken" mürde iken: Bc, 21a/22 [>63]
"mürsel ='bir çeşit gemi' " mürsâl (Kara m...): Ba, 70a/21 [>258]
"Mürted < Ar. mürtedd" murtat: Bb, 136b/19, 137a/35, 140b/6, 7, 141a/36, 142b/14, 144b/21, 147b/8 [Men. mürtedd, hlk. mürtadd] [>258]
"müsin < Ar. müsinn ='yaşlı' " müsin: Ba, 194b/19; Ba,45a/20. [Men. müsinn] [>18]
"müstesnâ" müstesnâ: Bb, 35b/32; Ba, 204b/15; Bb, 9b/20, 118a/10; Bc, 32a/33 [>169]
"müteyakkız = ' uyanık, harekete hazır' " müteyakkız: Ba, 58a/28 [>180]
"müzakere ='bir konuda görüşme' " müzâkere: Ba, 152b/6 [>184]
"müzevvir < Ar. ='koğucu' " müzevir: Bc, 99a/19. [Par. müzevvir, 1766/4; müzevvirlik, 191/2, 373/9, 509/7, 817/11; Men. müzevvir, müzewwirlik] [>18]
"nadas" nadaz: Ba, 164b/22(2); Bc, 74a/17[Par. nadas, 440/9, 1230/8; natas,2072, 2265/11;2073/2,4; Men. nadas, hlk. < nadas] [>109]
"naaş < na'ş" na'ış (n. -ların): Bb, 46a/36 [>88]
"naathân ="naat okuyan" na't-hân: Ba, 152a/9 [>253]
"nabız < nabz" nabız (ilm-i n. -da): Bc, 62a/33 [>88]
"nafiz ='etkili' " nâfiz: Bc, 180a/4 [>184]
"Nahçıvan" nahçivân (n. -îdir): Ba, 44a/10, 116a/16; nahşivânîdir, Ba, 68a/36; Bb, 95a/23; nakşivân, Bb, 77a/33(2) [>208]
"nahlistan ='fidanlık' " nahlistân: Bb, 2b/24 [>187]
"nâib < nâ'ib" nâyib: Ba, 28a/17, 22, 206b/23; Bb, 4a/10, 15, 125b/36, 127a/34, 129b/3; Bc, 2a/26, 8b/27, 13a/36, 15b/29, 16b/20, 19a/33, 24a/12, 38a/17, 11a/33, 135b/35, 148a/22, 164a/4; nâ'ib ~ nâyib: Ba, 112b/10; Bb, 21b/34, 30b/9, 68a/15, 114a/6, 122a/36, 124b/10; Bc, 115a/11; nâ'ib: Ba, 173a/23 [>79, 80, 81]
"nâil < nâ'il" nâyil: Ba, 168b/18; Bc,15a/24; nâ'il~nâyil: Ba2b/28, 74a/33, 108a/33; Bb, 133b/25, 147a/29, 153a/23; Bc,154a/31, 157b/19 [79, 80]
"nâim < nâ'im" nâyim: Ba, 11b/24 [>79]

"**nakil** < nakl" nıkil (n.-ci):Ba, 194b/36 [>88]
"**nal**" na'ıl (n.-la): Ba,180a/18; Bb, 84a/6; Bc,109a/19; na'ıl-pâre, Ba, 177a/22; na'lça (n.-layarak), Ba, 179b/2; na'lçe, 179a/28, 179b/27. [Par. n'al (atınuñ n.-ini çıkar-), 2027/4; na'lbend, 1315/2, 1322/8; Har. nal; Men. na'l; (na'lçe; na'lçelemek, hlk. na'lçalamak; na'llatmak; na'llamak; na'lbend)] [>88]
"**nalin** < Ar. na'lîn " na'lin: Ba, 105b/31, 33, 34, 36, 106a/6, 31, 140a /11(2), 200a/25; Bc, 9b/4, 38a//9, 115b/16, 193b/16-17; na'l-cilik, Ba, 105b/32 [Mol. nallin, 304/2; nalinci, 304/4; nallincik, 304/3; (, nal, 144/30; nalbant, 144/24, 246/28; nallatmak, 144/26; Par. na'lin, 935/4, 2065/8, 2456/6; na'linci, 2456/4] [>259]
"**nameler ile**" nâmeler ile: Ba, 24b/17 [>25]
"**namzet** < Far. nâm-zed ='aday' " nâm-zâd: Bc, 96a/18. [Men. nâmzâd, nâmzed; nâmzedlik] [>261]
"**nane**" na'nâ: Ba, 165b/35; Bb, 70a/3; nâne, Bb, 124b/28. [Par. nâne , na'ne, na'nâ',1348/9; na'ne, 1348/10; Men. na'nâ', na'na' = Menta: ná'ne, hlk. nane, ná'ná'] [>4]
"**nân u nemek**" nân nemek: Bb, 61b/2 [>66]
"**narh**" narğ (n.-ı cârî): Bc, 148a/22. [Mol. narg, 3/20 (, nargi ko-, 446/19); Men. nárh, hlk. narg (, nárh ko-)] [>102]
"**nasr** ='yardım' "nasır (bî-n...)(Buhtunnasr b...olup): Ba, 4a/10) [>88]
"**na'ş-ı-n**" naaşın: Bb, 3b/14 [>87]
"**nazargâh** ='bakılan yer' " nazar-gâh: Ba, 35a/18 [>180]
"**nazım**" nazm: Bb, 56b/35 [>180]
"**nazır** ='bakan' " nâzır: Bb, 88b/15 [>180]
"**nazif** =' temiz ' " nazîf: Bb, 9b/7, 21b/31, 126a/11; Bc, 53b/30; nasîf, Bc, 2a/7 [>180]
"**nebat** ='bitki' " nebât: Bc, 72b/2 [>195]
"**necis** < necs [necis < KT] necis (n.-li): Ba, 197b/2; Bc, 43a/31 [>88]
"**nefâis** < nefâ'is" nefâyis: Ba, 167b/12 [>79]
"**nefyet-** ='sürmek' " nefiy ét-: Bc, 102b/26; nefi ol-, Bc, 58a/35 [>89]
"**nehir** < nehr" nehir: Bb, 2b/26; Bc, 113b/9. [Par. neher (n.-üñ), 566/12; Men. nehr, neher] [>88]
"**ne ise** " ne ise: Bc, 14b/14 [>57]

"nekkâre ='bir çeşit çalgı' " nağara: Ba, 119b/21, 201b/33; nakare ~ nakre (çal-), Ba, 197b/27, 198a/36. [Men. nákâre, hlk. nagara] KT: nekkâre, zebanzedi nagâra= 'davul benzeri bir çalgı'[>18,104, 259]

"Nemrutlar" nemrular: Ba, 28b/32 [>13]

"nere" nere: Bc, 172a/27; nerde, Bb, 145a/5, 147b/31; nerede, Bb, 42a/36(2): nereden, Ba, 33b/19, 20; nerye, Bb, 39b/36; nereye, Bb, 39b/32, 149a/18. [Mol. nereden, 128/10; nereye, 128/31; Par. nerede, 1090/1; nereye, 2390/3; Har. nere (nerede); Men. nerede, nereden, nereye, nerelü, ne yerde, ne yerlü] [20]

"nesil" nasl: (Enguruyyu'l-asl ve Hırvadu'n-n.)Ba, 103a/14. [Mol. nesl, 322/7; Par. nesl, 2178/10; naslından (='neslinden') kesilmiş, 803/1, 4; Men. nesl] [>173, 258]

"netice ='sonuç' " netîçe: Bb, 44b/4 [>122]

"nevâhân ='hoş (sesle) okuyan" nevâhân-lık: Ba, 186a/1 [>253]

"n'eyle- " n'eyle-: Bb, 40a/2; Bb,16a/2; Bc, 59b/8, 71a/10; Ba, 132a/8; Ba,149a/12; Bb, 22a/6, 45b/30,55b/30, 135b/29, 154a/19. [Par. ne eylemek, 391/11 Men. = Quid?:... quid faciam: neyler, neylesûn < ne eylesün] [>271]

"nezâfet = 'temizlik' " nezâfet: Ba, 40b/27;Bb,76b/2; Bc,172a/10 [>180]

"nezir ='adak, adama' " nezr: Bc, 21a/29; (nezerât) Ba, 137b/35; Bc, 156a/3, 167b/3 (+13); (nezârât) Bc, 73a/22 [>184]

"nısf='yarı' " nısıf: Bc, 112a/31 [>88]

"nîme < Far. ='yarım' " nime: Bb, 22b/27 [>259]

"nice ise" nice ise: Bc, 11b/32 [>57]

"niçin < ne içün" niçün: Ba, 75b/20, 21, 84b/16; Bb, 39b/17, 49b/36, 56a/11, 111b/22, 127b/32 (+41); ne içün, Bc, 175b/7. [Mol. neçun (=neciun), 299/5, 301/8; Par. niçün, 32/11, 391/12, 47/9, 1554/1, 2; Har. niçün; Men. niçün] [>271]

"nişasta < Far. nişâste" nişasda: Ba, 156a/8; nişasdacıyân, Ba, 156a/7. [Par. nişasta, 110/4; Men. nişâste, hlk. nişet = Amylum: nişâste, hlk. nişeste] [>115, 173]

"n'işle- " n'işle-: Bb, 145b/34; Bc, 26b/30; Bb, 147a/28; Ba, 205b/26-27; Bb, 135a/7, 146b/6; Ba,115a/29,160a/32; Ba, 22b/22; ne işle-, Bc, 41b/32 [>271]

"n'it- " n'it- : Bb, 86b/7; Ba, 17b/6, 122b/4 [>271]

"n'ol-" n'ol-: Bc, 38a/1; Ba, 108a/22, 186a/7; Bb, 138b/17, 155b/10, 19; Bc, 99b/13, 182b/18; ne ol-, Bc, 99b/31. [Par. n'ola, 1389/1; 647/1; n'olaydı, 2431/1; Men. nolsá gerek < ne olsá gerek] [>271]

"nur iken" nûr iken: Bc, 148b/36 [>64]

"nühûset ='uğursuzluk' " nühûset: Bc, 27a/15 [>192]

"o" o: Ba,5b/6, 18a/18, 65b/10,12,17, 67a/16, 67b/8, 91a/9, 100a/34, 133b/30, 134a/ 27, 138a/5, 139b/27 (+28); Bc, 15a/9 (şiirde), 108a/2, 7, 15; ol, Bc, 14a/,3,5,13, 15, 19, 25,(...). [Mol. o, 332/24, 443/17...; o (kadar), 445/24; ol (zaman) 34/31; Par. o, ol, 431/3, 441/3, 557/6,770/10, 771/12,1238/6, 1249/8,1272/1, 1715/11, 1990/11; o (zaman), 154/4; (odur), 770/11, 771/1; ol yerde, 1720/7; ol yerden, 590/7-8; ol kadar, 2241/1,9 ; ol saat, ol vaktden, ol zamandan, 85/9, 590/9, 2212/5, 6; Har. o, ol; Men. o, ol (, ol kadar > o kadar)] [>5]

"od ='ateş'" ot (pileki dérler bir gûne o. taşından tavalar yaparlar.): Bb, 34a/18 [>113]

"odun" odun: Ba, 27a/4; Bb,113b/25[Par. otun, 237/6, 364/7,835/11, 12, 1329/10,1394/7,1781/8, 9, 2301/5, 7; otunlı, 1238/4, 1578/11, 1579/12; otunlik, odunlik, 277/9; odun, 1237/10,11, 1238/1, 2, 1329/10, 1394/7(2), 2235/2; 277/9] [>112]

"oğlan" olan (acemi o.-lar): Ba,148b/ 27, 30; oğul-a: Ba, 76b/15; oğl-ı (3. teklik şahıs iy. e.)-n-dan: Bb,146b/33; oğl-um: Bb, 56b/21, 145b/22; oğl-uñı, Ba, 154b/20; Ba, 144a/27, 31; Bc, 5b/7, 8a/27, 26a/31,181b/19, (+42). [Mol. oğlan,122/28, 128/18; Ba,168b/25; Bb, 135a/2, 136a/17; o.-cikler, 304/11, o.-lik, 327/33, 328/1; Par. oğlan; Har. oglan; Men. oğlan] [>1, 67, 68, 167]

"okşa- " ohşa-: Ba, 93b/26; Bb, 149b/23. [Mol. okşamak, 6/28, 30, 32, 479/12, 13; Par. ohşamak, 2396/11; o.-lık,15/9, 10,16/1, 38/12, 96/5, 267/8, 9, 346/4, 5, 6, 11,1269/1, 1280/10, 1281/4, 2396/12; Men. ahşamak ~ okşamak] [>47, 136]

"okurlar-dı" okurlar-dı: Ba, 151b/3 [>39]

"okyanus < Yun. okeanos" okyonos: Bc, 85a/3,11 [>270]

"olacak-ken" olacağ-ıken: Bc, 80b/14; olacağ-ısa: Bb,56b/5; olacak ise: Bc, 57b/12; ol-aldan: Ba, 14a/15, 119a/22; Bb, 9b/23, 46b/36; Bc, 51a/18; olın-aldan, Ba, 100a/7; Bb, 56a/32; Bc, 108a/5; olay-

dım: Ba, 14b/35, 36a/6; Bb, 3a/4(2), 43b/5, 55a/7; Bc, 73a/17, 76a/20, 181b/9; olay-dık, Ba, 3a/23; oldı ise: Bc, 49b/1; olmazmış: Bc, 59a/15; olmada idi: Ba, 136a/23; Bb, 1114b/30; olmada iken: Bb, 79b/11; Bc, 22a/5, 89a/33, 129a/36; ol-mağın: Ba, 46b/25, 54a/34, 159a/26; Bc, 36b/14, 41b/11, 58a/29, 62b/4, 64b/13, 157a/28, 157b/18; olmağ-ıla: Bc, 43a/24, 105b/13, 114b/26; Ba, 28b/27, 116a/28, 117a/10; Bc,1b/15, 27b/25; olmak-la: Bc, 88a/12; olmak ile: Bb, 61b/19(2), 68a/4, 99a/30; Bc, 16b/24, 18a/24, 18b/1(+61); olmaz-dı: Bc, 130a/27; olmışken: Bc, 8a/30, 19a/16, 42b/19, 94b/24, 102a/1, 179b/28; olmışlar iken: Bc, 5a/31; olma-yıyor: Bb, 42a/32,33; olındı ise: Ba, 103b/20; olunur imiş: Bc, 59a/13; olur-dı: Bc, 98b/17; olur-mış : Ba, 209b/26; Bc, 43a/32, 33, 54b/4, 55b/26, 82a/34; olunur-mış, Bc, 59a/12; olur-sa: Bc, 8a/36; olular (sahibi o.)?: Bc, 17b/15; olıyor: Ba, 180b/1, 19; Bc, 96/14, 127b/2; Bb, 130b/18(2) [>7, 22, 30, 31, 32, 37, 40, 43, 44, 45, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 59, 60, 241]

"olta < volta" volta: Ba, 170a/21; Bb, 52a/6.[Mol. volta, 44/18, 174/11; voltacuk, 174/12; volta ur-, 293/25, 27, 417/6, 8; Par. olta; volta; volta çal-; Men. olta, hlk. volta = Hamus: olta, volta, holta] [>6]

"omuzu" omz-ı: Ba, 166b/3, 184b/32, 190b/11; omuz-ı, Ba, 167a/12; omuz, Ba, 167a/11 [>67]

"ona" aña: Ba, 128b/2, 176a/8; Bc, 14a/12,14b/21, 136a/1 (+129); Bc, 15a/21,105a/36; Ba,176/8; Bb,118b/26; Bc,14a/12; añe, Ba, 132b/5, 161a/28; Bb, 80a/2; Bc, 4b/15, 173a/21, 176b/7; añe, Bb, 49a/18; Ba, 101a/17; Bb, 83b/15, 133a/15; Bc, 12b/33 (+151). [Har. ona; Men. aña, hlk. oña; ansız, hlk. onsız] [>5]

"onar onar" oñar oñar: Ba, 209a/2. [Par. onar onar, 637/3] [>167]

"onca" onca: Bb, 113a/33; Bb, 52a/15;onça, Bb, 113b/3. [Men. (buncá, bundan)] [>75]

"onda" anda: Bc, 8b/1, 40a/14, 149b/23 (+58) ; Ba, 151a/9, 186b/ 31; Bc, 7b/27 (+293); onda,Bc, 15a/ 5, 97a/9. [Par. onda,1707/1, 1720/7, (, anda), 17020/7, 1209/7, 1249/9; Men. onda] [>5]

"ondan" andan: Bc, 118a/21; Bc, 7a/29, 8b/14,39b/36 (+100). [Par. ondan , 609/1,1719/7; andan, 2040/11] [>5]

"onlar" anlar: Ba, 165a/15, 33, 166a/8, 172b/31, 177a/22, (+143); Ba, 178a/36, 183a/15, 183b/12(2), 185b/18 (+188); onlar, Bb, 116a/10, 154a/24; Bc, 28b/20. [Par. onlar, anlar, 771/2, 843/12; onlar, 1268/6, 1715/10; Har. onlarun] [>5, 75]

"onu" anı: Bc,2a/3, 3a/19, 7b/25, 8a/16 14a/8 (+171); Ba,40b/33; Bc, 8b/1, 15a/13, 80b/7, 139b/19 (+24); onı, Bb,130b/21, 135a/2; Bc, 92a/32, 97a/9. [Har. anı, onı] [>5]

"onun" anuñ: Bb,2b/12, 37b/34, 38b/15, 51a/31, 54b/4, 56b/29, 78b/1; Bb, 31a/7, 57b/12, 58a/27, 68b/31, 70a/19, 70b/18 (+4); onun, Bb,144b/18. [Par. anuñ, 1673/9, 10, 11, 2040/11; 2390/6; Har. onun] [>5]

"onun için" anuniçün~ıçun: Ba, 26a/14,34b/5;Bb,63b/29,71a/26 (+40) [>5]

"onunla" anuñla: Bb, 33a/32, 78b/2, 134b/35; Bb, 63b/6, 125a/14, 147a/29 (+6); Ba, 96b/27 [Par. anuñla, 1715/12; 1993/5; onun ile,1993/5 [>5]

"orada" orada: Bb, 131b/20; ol arada, Ba, 73b/13; ol arada, Ba, 73b/13 [Par. oradan,1555/8; ol arada, 1184/5, 2301/1; oraya orada) 1192/6; Har. ora, oraya; Men. orada; < ol arada] [>5, 20]

"ordû-i İslâm" ordû-yı İslâm: Bc, 31a/26; ordû-yı İslâm, Bc, 34b/ 7, 35a/4, 28, 29 [>81]

"otağ" otak (o. Meydanı): Ba, 112b/24; otağa, Ba, 185b/13; otak, Bb, 146a/4; o.-cılar, Ba, 112b/20, 22; otağ-lar, Bb, 66a/31; otağ-ına, Bc, 28a/9, 30b/34; (o.-ı menhûs) Bb, 146b/4 [>197]

"otur- " otur-: Bb, 49a/5, 56a/22, 56b/14, 78b/14 (+62); Bb, 15b/36, 101a/29; oturur-dı: Bc, 14a/5; oturur-duk, Bb, 154a/20 [>44,199]

"otuz" otuz: Bb, 79b/3, 81a/36, 121a/25 (+65); Ba, 41b/8, 44b/30, 49b/11, 25, 50b/34, 180b/12; Bc, 71b/3 [>197]

"oyna-" oyna-: Ba, 163b/22, 204b/35; Bb, 115/33, 117a/3, (+13) [>21]

"oyna~oyuna" oyun-a: Bb, 55b/36,56a/25; oyun-ıdır, Bb,56a/12 [>68]

"oyuncak" oyuncak: Ba, 200a/(o.-cı)21,23, 27 [>20]

"öbür" obir: Bb, 145b/11; Bc, 153a/18: Bc,66b/26,72a/10; Ba, 33a/29, 33b/25, 135a/3, 144a/25, 144b/16,145b/13 (+10). [Mol. o bir (gün) 226/14, 15; o birisi, 280/30, 332/22, 443/17; Par. obir,

232/4, 331/2, 1024/7, 1058/4, 1076/11, 1468/3, 1630/8, 2305/4; obirisi, 2428/7; Har. obir] [>5]

"ödünç" ödünc (ö. al-): Bc, 28b/31 [>98]

"öğle" öyle: Bb, 152b/27. [Mol. oyle (=oile), 255/13; olande, 215/27; Par. öyle, 160/11, 750/4,1352/8, 1353/4, 6(2), 1364/11; ögle (ö.-lik yeyecek), 1352/9; Har. uyle, üyle; Men. öile(, öyle zemânı, öyleden soñra, öyle mancası, öylein, mancá yemek); öilelik yol [>146]

"ölç-" ölc- (ölc-mekdir): Ba, 146a/16; ölcek-ile, Ba, 146a/16; ölç-, Ba, 159a/26, 161a/13, 161b/2,13, 195b/20 (...) [>97]

"öldürüyor " öldüriyor: Bc, 170b/16-17 [>241]

"Ömer-ile" 'Ömer-ile: Bc, 14b/14, 17 [>26]

"ömrümün" ömr-i-m-ün: Bb 78b/17 [>87]

"ömür ol- " ömür ol-: Bc, 157b/19 [>89]

"öreğesi-yle" öreğesi-yle~le: Bb, 49a/8 [>28]

"öşür < Ar. uşr" öşür: Ba, 169b/3. [Men. uşr] [>88]

"övendire ~ üvendire" ögendire: Ba, 154a/5 [>144]

"öyley-se~ise" öyle ise: Bc, 32a/25 [>57]

"özür < özr" özür: Ba, 188b/31, 206a/7. [Par. 'uzür, 790/11, 791/10; Men. 'uzr] [>88, 184]

"padişah" pâdişâh (p.-um): Bb, 116a/9, 116b/17; pâdişâ (p.-dır): Ba, 42b/16; badişah: Ba, 68a/21; pâşâh: Bb, 55a/19, 61b/2; Bc, 41a/13. [Men. padişâ, padişâh] [>13, 106]

"pâk ='temiz' ":Bb, 122b/8. [Har. pak; Men. pak] [>106]

"pâkîze = 'temiz' " : Bb, 111b/35. [Men. pâkîze] [>106]

"paldüm < Far. paldûm ='semer veya eğer yokuş aşağı giderken üzerinden düşmesin diye hayvanın arkasından dolanarak semer veya eğere bağlanan ip vb. şey.' " paldı(i)m (atlaruñ kusgun ve p. -ları(/leri): Ba, 155a/28 [Men. pâldüm = Postila: paldüm, pârdüm; Mulus: paldüm] [>244]

"pamuk" pamuk: Ba, 187a/14, 15; Bc, 63a/12,158b/27 [Mol. pambuk, 67/3, 5; Par. pamuk, 230/2; panbuk, 230/2, 5; panbuklı, 230/3; bambukçı, 1350/7; Har. pambuk; Men. pambûk, pamuk, pamûk (iplik: pambük ipliği; pamuk: pamûk ipliği; pembezen: pambuk atici)] [>77]

"papuç < Far.pây-pûş" pâpûç: Ba,108b/28; pâbûç, Ba, 28a/26,190b/21, 23, 191a/19, 23; Bb, 118a/27; Bc, 120b/30; pâbûc, Ba,126a/17, 190a/6, 8, 13, 15,190b/3, 16, 25, 31, 33, 34,191a/2(2), 202b/18; Bc, 28b/10, 62a/11, 159b/15, 16; pâbûc (sonu ünlüyle açılanlar), Ba, 128a/15, 178b/20, 23, 28, 190a/29, 36, 199a/6; Bc, 39b/19, 63a/36, 159b/14,16, 170a/23, 32 (pâbûc ile) Ba, 199a/6; pâbûc-cıyân, Ba, 190a/6; pâpûc-cı, Ba, 58a/13-14, 89b/23, 24, 190a/8, 13, 15, 36, 190b/16, 202b/8; Bb, 130a/31; Ba, 58a/13, 14; Ba, 190b/31, 33, 34, 191a/2; bâpûc; Ba, 89b/30,190b/26; bâbûç, Ba, 191a/19; bâbûc ile, Ba,190b/3, 4, 191a/19; Bb, 38b/18; Bc, 115b /16; pâypûş, Ba, 89b/27, 124b/32,179b/27,190a/6; Bb, 55b/23; Bc, 159a/7, 10, 168b/35; pâybûş, Ba, 128a/15; pâpûş, Bc, 73a/7, 81b/25. [Mol. babuc, 24/4, 442/2;papuç,152/19;pabuç, 379/16; pabuççuk, 379/18; papuciler, 379/19; papucigas 379/17; papuci çikarmak, 121/7; Par. papuc, 401/6, 677/5, 6; p.-laruñ, 2223/9, 2456/6; papuç, 24/4, 892/10, 2112/4, 2223/7, 2233/7; babuc (b. -uñ),1839/4; Men. pâpûş, hlk. papuc, papuççi (, kefişger) = Sutrina: pâpûççi dükâni; Sutor:pâpûşçi, hlk.pâpucçi; Calcearius: pâpûşçi, hlk. papuççi; calceolus: papuççik; Calceus: pâpûş, hlk. papuc] [>94, 106, 207]

"parmak" parmak: Ba, 40b/13, 21, 78a/9, 132a/37, 151a/5, 170b/21, 194b/16, 198a/8, 200b/22, 206b/24; Bb, 155a/28; Bc, 3a/18, 6a/25, 6b/34, 95b/15, 137a/14, 167a/35; parmak-lık, Bb, 106b/4; Ba, 8b/6, 33b/34, 40b/12, 60a/27, 86b/3, 87b/21, 53b/sağ 2, 66b/2, 71a/29, 144a/24, 182a/36, 179b/30, 189a/7; Bb, 155b/20,21, 22; Bc, 4a/15, 49a/15, 55a/35(2), 36; Ba, 40b/22, 207a/11; Bb, 149a/26; Bc, 13a/32, 23a/22; barmak, Bb, 124b/19; Bb, 124b/28; bamak: Bb, 84a/8. [Mol. barmak, 116/28, 169/8, 183/4, 271/31; parmak, 181/32, 33, 183/3, 5, 9,11,13; Par. barmak, 38/4, 102/12, 324/10, 628/11,12(2)...; parmak, 629/4, 1367/8, 1732/4; Men. parmak] [>7, 117]

"pasta < İt. pasta" pasda: Bb, 110b/16; pasta, Bb, 113b/29; Bb, 114a/4 [>116]

"pastırma" pasdırma: Ba, 172b/16, 175a/3; Bb, 59b/10, 135a/4; Bc, 63b/2, 117b/1(2), 4, 168a/12; Ba, 164b/26, 30, 31, ken (2), 175a/1, 6; Bb, 138b/35; Bc, 117a/35, 36; Ba, 164b/28; basdıma,

Ba, 175a/1; pasdıma : Ba, 175a/1, Ba, 175a/1. [Par. basdurma, 24/11, 349/8, 1627/11; Har.pastorma;Men. pastırma, pastırmá(, doñüz pastırmasi), pastürma, (, bâlık pastürması) (559)] [>117]

"paşa" başa: Ba, 60a/30, 61b/10; Bc, 1b/23,2b/26; Eyyüb B.,Bc, 6b/27, 115a/7; beşe, Bc, 104a/14, 169b/27; paşa, Bc, 4a/11. [Men. paşa p.] [>106]

"patlıcan < Ar. bâdincân < Far. bâdingân" patlıcan: Ba, 154a/25, 166b/28; Bb, 124b/22; bâdincân, Bb, 68b/2. [Men. bâdincân, bâdingân; bâzincân, bâdincan = Melongena: bâdlicân, hlk. patlicân; bâdincân, bâdingân] [>118, 126, 157, 266]

"payesi-yle" pâyesi-yle: Bb, 61b/6; Bc, 91a/17; Bc, 2a/21 [>28]

"pazarcı" bâzâcı: Ba,175b/20; bâzâr (...) [>8]

"pazartesi" bâzâr ertesi: Bc, 99a/29; bâzâretesi: Ba, 80a/ken. [Men. bâzâr irtesi, ertesi] [>7, 72]

"pehlivan < Far. pehlevân" pehlivân: Ba, 204a/8; Bc, 155b/1; behlivan: Ba, 66b/29, 67a/2, 4. [Mol. pehlevan, 236/3; Par. pehlevân, 785 /3, 1023/9, 10, 2355/7; pehlevânlikler, 840/1; Men. pehlüvân; pehlüvânlık] [>106, 239]

"pek < berk" pek: Ba, 67a/14;Bb, 134b/5, 144a/20 (bk. b>p); (berk(b.-dir), Ba, 182b/25. [Mol. pek, 19/6, 24/11, 25/11; Par. pek, 55/8, 185/9, 147/1; Har. pek; Men. pek = Indurare: pek, berk, peklemek, pekitmek, berkitmek] [>8]

"pekmez" pekmez: Bb, 128a/35; bekmez, Ba, 208a/4, 208b/17; Bb, 63a/4, 123a/, 128a/35; Bc, 26a/29, 73a/10, 78a/18. [Men. pekmâz = Sapa: pekmâz, hlk. pekmez] [>117]

"peksimet < Yun. paksimadi" beksümat: Bc, 61a/1; Ba, 156a/13,14, Ba, 147a/22; peksumat, Ba, 147b/27; Ba, 131a/33, 156a/12, ken. 156b/30(2); peksumatcıyân, Ba,156b/11. [Mol. beksimet, 72/15, 17; peysimet, 290/28; Par. beksimet, beksimât, 265/9; Men. peksimât, hlk. peksimet, peksîmet] [>106]

"pelit < Ar. bellût [Şevki, sh. 191, 263; balût, Deny, 1955, § 97" belîd: Bb, 69b/28.[Mol. pellit,162/23; pelid, 80/25; pelud, 364/21; Par. pelîd, 387/1; pilid, pelûd, 952/9 ; bilıt, belût, 1716/3; Men. pelüt, bellût, pelît, pilit, pelîd, pellît = Glans: pelid, pilid, belût] [>18, 116]

"pembe ='pamuk' " bembe: Ba, 27b/19(2); pembe, Bc, 3a/15, 20a/33, 22b/35, (...); pembei: Bb, 142a/24. [Men. pembe] [>106, 262]

"pencere < Far. pencere" pençere: Ba, 120b/17,127a/34, 130a/16, 19, 137a/15,184a/10, 195a/30, 202b/24; Bc, 37a/33, 100a/20, 34, 100b/29, 31, 110b/16, 17, 132b/18, 149b/6, 28, 152a/28, 162b/8(2), 9, 26, 181b)12,(+25); bençere, Ba,134b/22(2); Bb, 152b/25; Bc,110b/16, 170b/20; pencere, Ba, 40a/13, 127a/33; Bb,152b/32; Bc,120b/14,136b/20,170b/ken. [Par. pencere, 225/11, 324/10, 364/4, 571/6, 572/1, 3, 4, 5, 6, 7, 574/4; Har. pecere, pencere; Men. pençere, pencerelû= Fenestra: pencere][>122]

"penç ='beş' " benc: Ba, 24a/13, 64b/4. [Men. penc] [>106]

"pençe" bençe: Bb, 111b/34. [Par. bençe, 1021/9; Men. pence, pençe, hlk. pançâ] [>106]

"pend ='öğüt' " bend: Ba, 2b/25. [Men. pend] [>106]

"perakende < Far. pâre-kende" perekende:Bb,51a/24[Men. perâkende ~ perâgende] [>259]

"pertâb ='uçma' " pertap (p. ét-): Bc, 168b/24 [>120]

"pes-perde < Far. 'perde arkası' " pes-ü perde : Bc, 99b/11, 101b/11; pes-i perde, Ba, 207b/16. [Men. pes (:.. pes-i perdeden temâşâ iderdi; pes dîvâr, pes-i dîvâr)] [>90]

"peşin < Far. pîşîn" pîşin: Ba,16b/16; pîşîn, Ba, 4b/28. [Mol. peşin, 119/18; Men. pîşîn = 6. Anticipare: pişîn, hlk. peşin almakç] [>259]

"peşkir < Far. pîş-gîr ='el havlusu' " peşkir: Bb, 69a/33, 117a/1; Bb, 115a/24. [Mol. peşgir, 461/15; Par. pîşkîr, 1355/2, 2300/5; peşkir, 1317/12; Har. peşkir; Men. pîşkîr, hlk. peşkir][>245, 259]

"peşşe ='sinek' " pişşe: Ba, 11b/16. [Men. peşşe] [>238]

"peydâ ét- ='ortaya çıkarmak' " peydât-: Bb, 37b/21 [>271]

"peynir < Far. penîr" peynir: Ba, 162b/27; Bb, 39b/30, 63a/12, 113b /27,35, 133b/13,36; Ba, 162a/13, 14, 162b/1, 2, 3(2), 10, 13, 14, 25,27, 28, 30; Bb,112b/27,119b/30,120a/30, 31(4), 32; Bc, 104a/ 20, 21(4), 22, 23(2), 25, 139b/2, 143a/29, 168a/16,169a/(3), 170b/14. [Mol. penir, 82/14, peynir, 152/20; Par. penir (camus p.-i), 357/9,10,12, 849/5, 892/6, 1226/6, 1690/10(...); penirli, 294/2; **Har.** penyér; Men. penîr, hlk. peynir] [>78, 259]

"peyveste" beyveste: Bb, 110b/20. [Men. peyveste] [>106]

"pınar" buñar: Bb, 7b32, 10a/23; Bc,14b/36,131b/17; (Bıñar Başı) Bb, 3a/ 24, 33, 6b/12, 18, 7b/20; bınār, Bb, 63a/19, 21(2), ken. 1, 63b/28, 66b/22, 67b/24; Bc, 27b/25; Bc, 13a/21, 13b/1,30, 14a/ 11, 25, 29, 35, 16a/4, 18a/35(2), 18b/5, 26b/22, 27b/25, 29a/ 21, 30a/15, 16, 57a/16, 57b/20, 86a/ 23, 102a/2, 107b/11, 13, 132b/16; Ak b... , Bc, 158a/19; buñar; (Ak b...) Bb, 126b/7; (B... başı) Bb, 3b/4, 10a/25; (Cennet b...)Bb, 67b/28, 68a/3, 68b/24; (Frenk b. -ı) Bb, 126b/5; (Kanlı b...) Bb, 63b/29; (Kayış b. -ı) Bb, 119a/6; Buñarcık[B. depesi], Bc, 131b/7; Buñarhisar, Ba,141b/28. [Mol. puvar, 151/26; suy,14/25; Par. bıñar, 888/6; Men. biñâr, puñar] [> 242]

"pıranga < İt. branca": Ba, 164a/8, 188a/25 [>118]

"pırasa < Lat. brassica, Yun. prason" pırasa: Ba,154a/26, 165b/36; Bb, 34a/19. [Mol. prasa, 311/31; Par. prasa, 1629/9; Men. prasa] [>118]

"pide < Yun. pita" pide: Ba, 139a/17; Bb, 128a/4. [Mol. bide, 308/3; Par. pite, 294/2, 882/9, 1608/5, 2064/12, 2297/1, 2, 3; pide, 882/8; Men. bide, hlk. pite] [>115]

"piliç" pilic: Bc, 127a/36 [>94]

"pirinç ='maden' " birinc: Ba, 109a/15; pirinc, Ba, 30b/16, 35a/34; Bb, 4b/31, 9b/5, 83b/7,12, 89a/, 2, 4, 8, 28, 91a/ 21, 94a/15, 124a/14, 151b/4, 95b/1, (+34) [Men. bírinc, hlk. pirinc][>94, 106]

"pirinç ='yiyecek' " pirinc: Ba, 55b/16, 18; Bb, 4b/31, 7a/26, 83b/7, 89a/8; Bc, 41a/27, 57a/15, 131a/25; birinc, Ba,109a/15; (p.-lik) Bb, 91a/21, 93a/34,124a/14: pirinç, Bb,121a/21; pirinç-lik, Bb, 91a/5[Mol. pirinc 355/20; pirinclik, 354/23; Par. pirinç, 1431/8; birinc, 1839/3; Men. birinc, hlk. pirinç] [>94]

"pirlerin= ' yaşlıların' " pîrler-in: Ba, 140a/31, 181a/27 [>167]

"piş-" piş-: Ba, 19b/23, 23a/2, 4, 26a/36, 26b/1, 88a/24; Bb, 8a/15, 10a/24, 34a/17, 18, 22, 38b/13, 58a/29, 74b/34, 95b/9, 106a/32, 118a/15, 118b/2, 130b/3, (+56); piş-gen, Ba, 160a/25, 160b/22, 166a/27; Bb, 148b/12; piş-mededir, Bb, 69b/33; biş-, Bb, 58b/2 [>117]

"piyadece ='yayan' " biyâdece: Ba, 58b/24. [Men. piyâde] [>106]

"poğaça < İt. focaccia" poğaca: Bc,143a/29; poğaça, Ba,175b/4; Bc, 118b/14, 133b/21 [>96]

"pota < Far. pûte " pota (p.-cılar): Ba, 183a/27; pote, Ba, 183a/29(2), 30, 183b/13. [Men. pûtât, bûtákát < pûte p.] [>194]

"poyraz < Yun. boreas" poyraz: Ba, 172b/33. [Mol. poyras, 56/17, 463/14; Par. borâz, 274/7; poyraz, poyraz , 275/4; poyrâz, foriyâs, poyrâz, 154/10, 2380/4; poyrazlı, 275/5; Men. boyrâz, poyrâz, boyrâs, poyâs] [>109, 118, 264]

"pulluk < Sl. plug, Alm. pflug" pulug: Ba, 154a/5 [>92]

"pusula < İt. bussola [busola, Deny 1955, § 97]" pusula: Bb, 45b/22. [Mol. pusula, 73/7-8; Par. busula, 278/2; Men. pûsola] [>118]

"puşda < pûşîde": Ba, 150a/25. [Men. pûşîde] [>66]

"put < Far. büt" put: Ba, 25b/31; Bc, 19a/alt.; put, Ba, 25b/28, 29, 30, 26a/1, 194b/4; Bc, 33b/ken.; put-hâne, Bc, 54b/2; put-perest, Bc, 19a/sağ 3; put~püt, Ba, 26a/1; put-gede, Bc, 54b/4, 73a/29; but, Ba, 121a/32; but~büt, Ba, 121a/31. [Mol. put, 189/7, 430/19 (p. peres, 189/9, p. pereslik, 189/8); Par. put, 1039/5, 7, 8, 9, 10, (, püthâne), 2254/7; puta tap-, 45/720, 50/9, 2168/3, 4; Har. put (, putperest); Men. büt, hlk. püt, put (, büt hâne, büt kede)] [>118, 195, 258]

"pül ='köprü' " püll: Bc, 167a/19 [>84]

"pür ='dolu' " bür: Bb, 83b/35 [>106]

"püşt-pâ < Far." püşti-pâ: Ba, 105b/18, 165a/21; Ba, 158b/4 [>90]

"rabaz < Ar. rabz [Stein. rabaz]" rabta (r.-i zîbâ):Bc,133b/20;Bb, 35b/7; (r.-i Köstence) Bc, 144a/20, 144b/18; (r.-da) Bb, 31b/36, 32a/3; Bb, 32a/1; rabas-da, Bb, 32a/1 [Men. rebáz] [>178]

"râbıta" rabta (r. -cıkdır): Bc, 144b/18 [>66]

"raf < Ar. reff" râf: Ba, 169a/3, 182b/6. [Par. raf, 2064/5; Men. râf] [>18, 258]

"rahatlık < Ar. râhat-lık ='hanım, avrat'" râhatlık(r.-ınuñ): Bb,133a/18 [>195]

"raht ='at takımı' " raht (r.-lı): Bb, 78b/23, 30, 112a/1,19, 145a/36, 151b/1; raht baht (r.-ıyla): Bb, 153b/11. [Men. ráht] [>66, 195]

"rakı < Ar. 'arak-î [Şevki, sh. 229, 234]" rakı: (...)[Par. Ar.'arakı, 34/2 , 'arak, 34/2; Har. raki; Men. 'árákı, hlk. rakı] [>71]

"rasâs < Ar. ='gümüş' " rusâs: Ba, 11b/32, 27b/5, 28b/32, 29a/31, 35b/11, 42a/8; Bb, 4b/29, 14b/5, 32a/24; russâs, Ba, 42a/8. [Men. rásâs, hlk. rısâs] [>84, 249]

"ravzayı" ravzai: Bb, 89b/3 [>262]

"rayiha < râ'iha" râyhá (bed-r.): Ba, 164b/36; rayiha, Ba,100a/11, 104b/5; Bb, 150a/26, 155a/29,(+17); râyihá-ciği, Bb,139b/35; râ'iha~râyiha: Bb,117a/32. [Par. râyha, 1125/6, 7; bed-râyha, 1706/7, 10, 2154/2; Har. reha; Men. râyhá, râyhálü; bedrâihá] [>3, 66, 79, 80]

"reâyâ < Ar. ='halk, teba' " ri'âyâ: Ba,14a/34; Bb, 34a/9; Bc, 98/20. [Par. re'âyâ, 423/4, 450/3, 562/8; Har. raia, raya; Men. rá'âyâ, hlk. rı'âyâ] [>238]

"reçel < riçâl" reçel (ayva r.-i): Bc,3b/9[Men. riçâl hlk. reçel][>245, 269]

"red < redd" red (et-): Ba,184b/10; Bc,29a/15. [Par. redd (et-),1056/6; Har. red (ederse); Men. redd] [>18]

"refikimiz ='arkadaşımız' " refiğimiz: Bb, 95a/5, 134b/18 [>104]

"rehin ol- " rehin ol-: Ba, 15b/16 [>89]

"reis~reyis < re'îs" reyis: Ba, 51b/19; re'îs: Ba,92a/8; Bb,25b/15. [Mol. reis, 295/8; Par. reis, 1647/12, 2225/11; reyislik, 1648/1, 2226/3; Har. rêz; Men. reis, reyyis < reîs = Caput: reis, rés (=rees)][>79, 81]

"rençper < Far. rencber='çiftçi' " rencper: Bc,92b/9. [Mol. reçipar, 252/14; Par. rencper,1340/2, 3, 1421/8,1473/5; rençparlık,1340/2; rencber, 2361/9; Men. rencber, hlk. rençber = Navis mercatoria: rencper gemisi; Operarius: rencper] [>119]

"renk < Far. renk, ='damar?' " reg (r. -i rûyları): Bb, 62b/29 [>11]

"re's" râs (maskat-ı râs-ı): Bb,30a/9 [Par. râsu'l-cebel, 2082/9][>3]

"reşş < Ar. ='püskürtme, serpme' " rüş: Ba, 155b/13 [>18, 249]

"re'y et-" rây et-: Bb, 88b/28 [>3]

"reyy < Ar. ='sulama' " rey (et-, ol-): Bb, 128a/26; Bc, 20b/27, 23a/34, 51a/19, 62b/24, 63a/33, 147a/16; rây, Ba, 82a/9, 112a/36, 143a/21, 160b/23; reyy, Bb, 128a/21, 28; Bc, 20b/35, 22a/4, 24a/20 (...). [Men. reyy] [>18, 258]

"rıhtım < Ar. rîhtım" rıhtım: Bb, 90b/34; Bc, 116a/24. [Men. rîhtim ~ rîhtüm p.] [>259]

"ribat < Ar. ribât ='han, konak' " rabât: Bc, 80a/3. [Men. ribât] [>245]

"rimâl ü türâb" rimâl türâb: Bb, 146b/2 [>66]
"Rum" Urum: Ba, 26b/13, 91b/23; Bb, 2b/16, 17, 22a/13, 25b/14, 25, 28b/21, 30, 29a/21, 31b/7, 35b/7, 49b/32, 53b/7, 75b/27, 28, 107b/9, 127a/2 (+58); Urumca, Ba, 165b/10, 170a/18: Rum ='Anadolu', Bb, 137a/18 (....): Rum='Rum', Ba,119a/34,205b/20 (2), 21. [Mol. Urum, 171/10, 362/7,8 (, Urumeli, 171/8, Urum eli, 239/1; Rum eli, 362611, Rumeli,139/11); Har. Rum (, Rumeli, Urumeli); Men. rûm (, rûm eli; rûmce < rûmîce, hlk. urumce] [>85]
"Rus" Urus: Ba, 46a/35, 141b/15, 156b/10, 203a/23a/23(2), 36; Bb, 28a/22, 55b/31, 33, 112a/9; Bc, 121a/25, 121b/7: Uruscuk, Ba, 94a/34; Bb,15b/21, 16b/9. [Mol. Rus (Rus vilayeti), 366/14; Har. (Rus (Rusz); Men. rûs, ûrûs] [>84]
"rûşenâ ='tanıdık' " rûşinâ: Ba, 92b/16, 23; Bc, 9a/3, 62b/36, 63a/13, 111a/24, 75a/26, 93a/5. [Men. rûşinâ] [>239]
"ru'ub ='dörtte bir' " : Ba, 61a/10 [>88]
"rüzgar < Far. rûzgâr" rûzigâr: Ba,200b/16; Ba,200b/17. [Par. ruvzigâr, 798/11; Men. rûzgâr, hlk. rûzigâr] [>90]
"saadet-le" sa'âdet-le: Ba, 29b/5; Bc, 15a/23 [>33]
"sabaha dek" sabaha dak: Bc, 169b/22; sabâhın='sabahleyin', Ba, 34a/12; Bc, 141a/11, 176b/29, 177a/28; sabâhu'l-hayr ='sabahınız hayırlı olsun !', Bc, 37a/35 [>37, 189, 192]
"sâbi'=' 7 ' " sâpi': Ba, 109b/18 [>119]
"saç" sac: Ba,100b/1; saçından, Ba, 6b/7[Par. sıç, 333/7, 9, 11, 334/12, 335/1, 2, 398/9, 10, 2326/8, 9, 10, 11; Har. saç; Men. saç] [>98]
"saf < Ar. sáff" sâf: Bc, 12b/26 [>261]
"safer" sefer (mâh-ı s..." sefer: Ba, 59b/18. [>172]
"sağır" sağır: Ba, 176a/16 [>174]
"sağmal" sağmal: Ba, 9a/31; Bc, 81a/13; Bc, 81a/12 [>174]
"sağrıcılarla" sağrıcılar-la: Ba, 177a/3 [>27]
"sahâbeyi" sahâbei: Ba, 17a/36 [>262]
"sáhk ='ezme, dövme' " sahk (ét-): Ba, 183b/14, 191b/18; sahk, Ba, 183a/28 [>173, 201]
"sahtiyan ='tabaklanmış deri' " sahtiyân: Ba, 74b/28, 189a/11; Bb, 127b/23. [Par. sahtiyân, 435/4, 2286/11; Men. sáhtiyân] [>187]
"sahur < sehûr" sahûr: Ba, 203b/6 [>173]

"sâib < sâ'ib='doğru' " Sâyib: Bc, 6b/31 [>79]
"sâil < sâ'il 'dilenci' " sâyil: Ba, 100b/6; (='isteyen') Ba, 90a/34 [>79]
"sâim < sâ'im" sâyim: Ba, 31b/30; Bb, 139a/34; Bc, 32b/3, 37a/12 [>79]
"sâir < sâ'ir" sâyir: Ba, 204b/24, 205a/18, 210/6 (+39) [>79]
"saka = 'sucu' " sakkâ: Ba, 140b/28, 155a/25, 29, 35, 155b/1, 3, 181a/12; Bc,157a/16; Ba,155a/25, 32, 33, 155b/14; sakâyân, Ba, 155a/25, 155b/1; saka başı, Ba, 155a/34, 155b/15, 16, 156b/28, 29; sakkâ başı, Ba, 155b/1, 5; sakkâ, Ba, 63a/5; sakka-hâne, Ba, 148a/5. [Men. saka hlk. < sákkâe] [>173]
"saka ='saka kuşu' " saka: Ba, 188a/18, 188b/8. [Par. saka (s. kuş), 311/12, 345/6, 1264/1] [>173]
"sakınmak-la" sakınmağ-ıla: Ba,5b/18,145a/15; Bb,46b/3; sakınmak-la: Bb, 16a/18; Bc, 179b/9 [>30, 31]
"sakîl ='ağır' " sakil (s. -lerimiz): Bb, 148a/9 [>259]
"sakinler-miş" sâkinler-miş: Bc, 41a/26 [>51]
"saksağan" saksığan: Ba, 146a/11. [Mol. saksıgan, 159/30; Men. sáksıgan; saksıgan] [>174]
"sakyet- = 'sulamak' " sakî ét-: Bb, 2b/24, 4b/14, 7b/18, 61b/36; Bc, 31b/29, 40a/29, 61b/32, 68a/2 [>10, 89]
"salât-ile" salât-ıla~ile: Bc,14a/3; salât sıyâm: Bb, 1b/13 [>66, 26]
"salıncak" salıncak: Bb,10a/33, 34; Bc,55a/23(2),115b/18. [Par. salıncak, 973/1; Men. salincak, salıncak] [>20, 174]
"sâliyâne ='yıllık' " se(~a)lyâne: Ba, 45b/23, 46b/4, 25 [>259]
"salkım < sark-ım < *sal-k-ım [Clauson]" salkım salkım: Bb,10a/15; Bc, 40b/34. [Mol. salkim, 337/22; Par. salkum, 1725/11, 12, 1737/12; Men. salkum] [>150, 174]
"Samatya" Samadya: Ba, 11a/9, 91b/17 [>112]
"samsun < samsûn < sañsûn='bir cins iri köpek' " samsûn (s.-cı): Bb, 52a/25. [Par. samsun, 326/6, 1387/6; Har. samşon (, samşonci); Men. samsun] [>173]
"sanç-" sanc- (sanc-a-lar): Bc, 3a/21; sanc-ılup, Bc, 36a/13. [Par. sancmak, 1699/8, 10; sançmak, 2177/8, 9 (, sancak, 2392/10; ancakdar, 2391/9); Men. sancmak (, sancak, sancâktâr, sancaktâr yokuşi)] [>97]
"sansar" sañsar: Ba, 188a/17 [>174]

"sapan" sapan: Ba, 145b/15, 176a/ken. [>174]
"sapırradak" sapırradak: Bb, 134a/5 [>83]
"sara ='tutu hastalığı' " sarı': Bc, 40b/21. [Par. sara', 782/3; sar', 1296 /4; Men. sar' = Epilepsia: sár' hlk. sárá' hástálığı] [>88]
"saraç < Ar. serrâc =' ayakkabıcı' " sarâc: Bb, 140a/33; serâc başı, Ba, 189b/35 (2); serrâciyye, Bc, 154b/10; sarrâc, Ba, 148a/11, 157a/2, 177b/2, 3, 189b/8, 13, 14, 18, 26, 190a/, 2, 3, 4, 201b /24; serrâc, Ba, 89b/25; Bc, 62a/19; serrâcân, Ba,140b/35, 189b /11; serrâclar (çârsûsı), Bc, 136b/23; saraç-hâne, Bc, 116b/36; sarrâc-hâne, Bc, 45a/34, 53a/20-21, 53b/9,12, 72b/13, 30, 31, 80a/24, 107a/34, 111a/16, 23, 35, 118a/33, 35, 147a/9, 157b/7, 34, 159b/3, 32, 160a/4(2), 36, 160b/8. [Mol. saraç (=saragz), 394/22; Har. (saraç-hane); Men. serrâc] [>18, 121, 173]
"Saraçhâne < Far. serrâc-hâne" saraçhâne: Bc, 116b/36; sarrâc-hâne, Bc, 45a/34, 53a/20-21, 53b/9, 12, 72b/13, 30, 31, 80a/24, 107a/34, 111a/16, 23, 35, 118a/33, 35, 147a/9, 157b/7, 34, 159b/3, 32, 160a/4(2), 36, 160b/8; serrâc-hâne, Ba, 119a/18; Bc, 62a/16, 136b/20. [Mol. saraç (=saragz), 394/22; Har. saraçhane; Men. (serrâc), serrâc hâne] [>18, 123, 173]
"saray < serây" sarây (s. burnı): Ba, 160a/21 [>173]
"Sarıhân" Sarhân: Ba, 5a/18, 93a/28, 102a/1 [>66]
"sârık ise = 'hırsız' " sârık ise: Bc, 36b/24 [>57]
"sarımsak" sarımsak: Ba, 134b/4, 165b/23, 164a/31, 164b/6, 165b/36, 166a/3(2), 8, 9, 10, 166b/23, 167a/32 [>174]
"sarmaşık" sarmaşık: Bc, 2a/32 [>174]
"sarnıç < Ar. sıhrîc" sağrıc: Ba, 84b/31; sarnıc, Ba, 8a/19; Ba, 27b/8, 28b/36, 34b/25, 38a/4, 40b/790a/4; Bb, 61b/16, 64b/36, 121a/27,(2), 124a/14, 129a/20, 129b/31, 134a/15, 138a/3; Bc, 35a/1, 38a/28, 52b/1, 59a/8, 71b/31, 77b/33, 79b/31, 81b/30, 82b/13; sahrîc, Ba, 6a/13, 15, 7a/34, 35, 7b/2, 3, 29a/1(2), 38a/4, 84a/11, 22, 90a/5, 116a/8, 138b/29, 147b/23; Bc, 75b /15, 83a/22, 88a/23, 103b/34, 152b/24. [Mol. sarniç, 93/1-2; Par. sarınç, 419/6, 1638/8; sahrîç, 419/6, 1638/8; Men. sârnic, sáhrîc, sıhrîc; sarnic, sârnic] [>12, 74, 102, 245]

"sarp" sarb: Bb, 103a/13, 19, 21, 125a/23; Bc, 30b/26, 82a/21; sarp, Bb, 124b/2, 125b/10, 143a/18, (+25). [Par. sarb, 178/7, 642/1, 1275/9, 2108/2; sarblik, 178/2; Men. sarb = Asper: sárb] [>108]

"satmak-la" satmağ-ıla: Ba, 192a/2 [>31]

"satranç < sad-renc" sad-renc: Ba, 119b/7; s.-bâz, Ba, 24a/19. [Mol. satranc, 376/20, satrancci, 376/23; Par. şatranc, 608/12; Men. sádrenc = tahta: táhta-i şátranc] [>94]

"savruntu" savruntı: Bb, 131a/15(2), 134b/5 [>20]

"sayvan < sâye-bân" sâybân: Bb,16a/10; sâye-bân, Ba, 174b/11-12; Bc, 169b/27. [Par. sâyebân, 1469/4, 2397/6; Men. sâyebân] [>66]

"sâz-lık" sâz-lığ: Bb, 69b/17, 24; sâzlık, Ba, 69b/24; sâz-lı, Bb, 44a/3; sâzân, Bb, 57b/1 [>173]

"sebebi-yle" sebebi-yle~le: Bc, 2b/6 [>28]

"sebz-gûn < Far. " sebiz-gûn: Ba, 30b/30; Bc,142b/22,149b/14; sebzi-gûn: Ba, 115a/35; Bb, 3a/22 [>88, 90]

"sed < sedd" sed (et-): Ba, 134b/1, 136b/5, 199b/10. [Par. sedd (et-), 1493/4, 1788/7, 8, 9; Men. sedd (ét-)] [>18]

"sefâin < sefâ'in 'sefineler, gemiler' ": Ba, 15a/16 [>79]

"sefer eş- ='savaşmak' " sefer aş-: Ba, 45a/14; sefer aş-, Ba, 45a/25; Bb, 4a/8, 61b/5, 102b/1 [>257]

"seher vakti" seherin: Bc, 96b/35 [>37]

"sehl ='kolay; az, azacık'" sehel: Ba, 201b/9; Bb, 134b/5; Bc, 64a/18. [Mol. sehel, 15/24, 36/33, 37/2, 4, 8, 10, 198/31, 200/8(...); (s. ileri) 36/34; Par. sehil (='kolay'), 65/8; (='az, azacık') 813/4; sehelce, 654/6, 138/14, 1612/3, 5, 6, 7; Men. sehl, sehil, hlk. sehel (, bir sehelce)] [>88]

"sekr ='sarhoşluk' " sekir: Ba, 208a/4 [>88]

"sel < Ar. seyl" sil: Bb, 9a/14, 54a/16. [Men. seyl] [>238]

"semm ='zehirleme' " şemm: Bc, 38a/33 [>204]

"sepet < Far. seped " sepet: Ba, 149a/10, 169b/18; Bc, 118b/17, 20; sebet-le, Bc, 98a/17; seped-i, Ba, 121a/31, 121b/9; Bc, 118b/17. [Mol. seped, 153/17; sepetli,146/12,14; Par. sepet, 327/3,358/1, 390/6, 877/4, 1418/7; sepetcik ,327/4, 390/7; sepet-i,390/8, 1418/7; sepet-dâr, 1634/4; Men. seped, sepet(, 'árebe, hlk. araba

sepeti, balık sepedi, incir sepedi, değirmen sepedi, sepet-dâr)] [>126]

"ser-meclis" ser-i meclis: Bb, 83a/3 [>90]

"serâ ='toprak' " serâ (Murad Han tâbe s...-hu): Bc, 114a/9 [>169]

"serbest" serbes: Bc, 179a/35. [Par. serbest, 706/10, 707/3, 6, 905/7; Men. serbes, serbestlik] [>12]

"serdar" serdâ (s.-ı 'âlî): Bb, 52b/20; serdârı-ken: Bb, 85a/22 [>8, 61]

"sermest" sermet: Ba, 167a/35; Bc, 107a/28. [Men. sermest] [>16]

"serverlik" servelik: Bb, 15b/31 [>8]

"servi~selvi < Far. serv" servi: Ba,185a/23, 194b/ken., 195a/1, 197a/19, 200a/32,34, 204a/16; Bb, 31b/31, 56a/9(2)(+21); Ba, 119b/10, 131a/ken., 133a/a(2), 21, 134b/20, 135b/20; selvi, Ba, 169a/7; Bb, 56b/7, ken.1[Mol. selvi, 92/8 (, selvilik, 92/11); Par. servi, serüv, serüf, 415/2; servilik, 415/3, 4; selvi, 1475/3, 4, 1603/7; Men. servî = *Cupressus: serv, hlk. selv (agaci)] [>87, 151]

"setr < Ar. ='örtü, örtme' " sütr: Ba, 130a/ken., 131b/22; sütr-i, Bc, 125b/19. [>249]

"sevahil < çl. Ar. sâhil" sevâhil: Bb,34a/27, 67a/sol 6, 95a/36, 96a/10. [Par. sâhil, 1855/4, 1858/11; Men. sâhıl; (sevahıl)] [>192]

"sevad ='kara' " sivâd: Bb,1b/32; sivâ, Ba,6a/25[Men. sevâd][>13, 238]

"sevap < sevâb ='mükafat, ecir' " savâb: Ba, 41a/11, 77b/24, 111a/20; Bc, 145a/1, 4, 148b/21, 168a/17, 182b/25. [>171]

"sevdager ='sevdalı' " sevdâgir: Bb, 95b/35 [>244]

"severler-ken" severler-ken: Bb, 65b/33; severse-n: Bb, 135b/35, 157b/15 [>58, 166]

"seyahat-la~le" seyâhet-le: Bb, 16b/23, 24 [>33]

"seyis < Ar. sâ'is" seyis (s.-lik): Bb,127b/34; sâyisler, Ba, 150a/21; seyis+hâne (='yük atı'), Ba, 166a/9-10, 181a/35, 200a/4; Bb, 134b/6. [Mol. seyis (seis), 289/13; seyishane, 83/25; Par. seyis, sâyis, 1503/2; Har. seyiz (seiz); Men. sâis, hlk. seis; sâishâne, hlk. ?< segbâne) = *Jumentum: sâishâne, hlk. segsâne, seysene] [>79, 256, 259]

"seyr" seyir (s.-ci): Ba, 188a/25. [Har. seyir (seir); Men. seyr] [>88]

"sıcak" isicak: Ba, 165b/29; Bc, 76a/31; issicak, Bc,153b/37, 173a/30; isicak, Ba, 167a/22; Ba, 163b/28, 168a/20; Bc, 26a/31; ısıcak: Bb, 23b/4, 130b/31, 132b/17; issi, Ba, 8b/7, 92a/35,142b/15, 154b

/3(2), 167a/23, 27, 167b/3, 5(2), 6(2), 7, 8; Bb, 8a/28, 8b/5, 24a /35, 72b/21, 24, 115a/31, 120b/29, 133a/23, 140b/19; Bc, 6b/2, 63a/2, 76a/31, 80b/14, 138 a/34, 154b/2, 166b/26. [Mol. isicak 58/12, 14, 16, 77/2; isicaklik, 77/1; isicaklık, 312/1; issicak, 823/5; (isilik, 58/9-10,76/33); Par. isicak, 1849/7; 312/2, 4, 314 /3; (issi,160/12,1849/9,10; issilik, 572/12; issılığıla, 883/4; issilü, 314/3; issıtmak,1849/6, 7; isi, 312/2; ısılık, 312/1); Har. sicak; Men. issi (, issicak > hlk. sicak)] [>83, 174, 257]

"sıçan" sıçan: Ba, 172b/23, 207a/16; Bb, 51a/22, 92b/11; siçan, Ba, 207a/16; Bb, 53a/35. [Mol. siçan, 413/21, 22; Par. sıçan, 170/2; Men. sıçan, siçan] [>174]

"sığır" sığır: Ba, 78b/16; Bb, 42a/21; Bc,26a/29,40a/28, 35; Bb, 69b/7; Bc, 40a/ken. [Mol. sigirler(=sighirler dami), 429/18; Par. sıgır, 25/3, 268/ 5, 280/5(2), 6, 8, 349/9; Har. sigir (=szigir); Men. sıgır] [>174]

"sıkt ='düşme' " sıkıt: Bc, 181a/7 (>88]

"sınıf < sınf" sınıf: Ba, 148a/25. [Men. sánf, sınf] [>88]

"sır < Ar. sırr" sır: Bb, 135b/26. [Mol. sir, 367/21, 28, 29, 392/16, 18, 19, 393/25, 26; sirdaş, 42/16; Har. sir, sirdaş; Men. sir, sirr] [>18]

"sırık" sırık: Bc, 29a/5; Bc,27b/13,14[Mol. sırık,301/29; srik(, mısrak), 304/21, 430/3; Par. sırık,188/9; sırıkcik, 189/6; Men. sırık] Sarissa: sırık [>174]

"sırtlan" sırtlan: Bc, 39b/23; sirtlan: Ba, 164a/10. [Men. sırtlan] [>197]

"sıtma" isitma: Bb, 79a/9(2); isitma, Ba, 123b/11; Bc, 120a/15; Bc, 107b/28; isitme, Bb, 25a/20, 79a/7(2), 81a/11; Bc, 17b/24; i.-den, Ba, 119a/34. [Mol. sitma, 144/5, 7; ısıtma, 452/26; isitma, 454/10; isitmalik, 417/23, 24, 25; Par. isitme, 845/, 4, 5, 8, 9, 10, 846/1, 4, 5...; Har. sitma; Men. sitma < isitma (, sitma tûtmak)] [>70, 257]

"sihir < sihr" sihir (s. ile): Bc, 20b/17: sihir helâl='sihr-i helâl', Ba, 201a /16. [Par. sahir (ét-), 56/2, 3, 838/8, 841/5, (ol-) 111/5, 6; sahirlemek, 841/6; sihir-den, 698/7, 1083/2, 3, 4, 5; Men. sıhr (sıhr-ı hálâl)] [>88]

"sika = 'güvenilir' " sika: Bb, 135b/17, 136a/34 [>169]

"sikkesi-yle" sikkesi-yle~le: Bb, 10a/10 [>28]

"sikkeyi" sikkei: Bb, 87a/24 [>262]
"siklet = 'ağırlık' " sıklet: Ba, 115a/13 [>169]
"silah-la" silâh-ıla~ile: Ba, 22b/14 [>36]
"silahdar" silâhdâ: Ba, 57a/27, 64a/26, 67a/17, 74b/7, 76a/13; Bb, 67a/19; Bc, 167b/17; silâhdâr (...). [Mol. silihdar, 389/26; Par. silihdâr,166/7; 2111/7, 476/11; Har. siliktar, silikdar, silihtar, silihdar; Men. silâhtâr, silıhtâr = Ensifer: silâhtâr, siláhtâr, hlk sihhtâr] [>8]
"silahlar-ıla~ile" silâhlar-ıla~ile: Bc, 90b/17 [>26]
"Silistre" silisre: Ba, 4a/24, 45a/34, 36, 46a/22, 23, 57a/19, 61a/35, 36, 74b/36, 76a/36, 76b/24, 94a/34; Bb, 41a/24, 35, 41b/33, 46b/35, 48b/14, 152a/sol.4, 153b/16. [Har. Silistre]
"Silivri ile" Silivri ile: Bc, 13a/13
"simit < Ar. semîd" simit (s.-ci oğlı): Ba, 183a/13; simid (s.-ci): Ba, 68a /10; simîd-i, Ba, 122a/25. [Par. simid, 375/10; Men. semîd, hlk. simit, (, simîd uni)] [>126, 259]
"Sina" Zina (tûr-ı Z.): Ba, 7b/30. [Par. Tûr-ı sinâ, 1394/2, 2051/12; Men. tûr-ı sînâ] [>108]
"sinagog < Yun. synagoge" sınago: Ba, 119a/25, 124b/2, 131a/25; Bc, 41b/24. [Vig. sınavo, sınavu] [>1]
"sincap" zincab: Ba, 188a/17; Bb, 92b/11, 95b/11; Bc, 53b/28, 62b/8, 78b/6. [Par. zincâb, 263/1, 437/9; (kır) zincâbı , 263/1, 437/9; kır sincâbı, 254/9, 1000/6; zincâbî, sincâbî, 909/7; Men. sincâb, sincâbî; zincâb < sincâb, zincâbî] [>108]
"sinek" sinek: Ba, 11b/14, 16, 184b/26, 212a/23; Bc, 25b/19. [Mol. sinek, 263/15, 23; Par. siñek, 1401/11, 2451/11; Har. sinek (= szinek, Sinek); Men. siñek] [>165]
"siyer" siger: Ba, 14b/16, 142b/11, 145b/32, 184a/19, 198a/29, 198b /27. [Men. siyer] [>146]
"siz ise" siz ise: Bc, 181a/15 [>57]
"soğan" soğan: Ba, 166a/12; Bc, 8b/10; 18b/27.[Mol. sogan, 92/6, 377 /16; Par.sogan, 414/10, 11,12, 967/8; Har. sogan; Men. sogan] [>174]
"soğuk" sovuk: Ba, 7a/35, 36, 10b/35, 34a/16, 22, 84a/21, 90a/20, 184b/35; Bb, 8a/30, 31, 35, 8b/33, 9b/27, 30a/3, 33b/33, 39a

/13, 15, 16, 43b/8, 46b/3, 16, 59a/24, 25, 69b/17; Bc, 26a/31, 49a/3, 49b/25, 35, 54a/36; Bb, 63a/21, ken. 1, 126b/29, 131a/3; Bc, 53b/10; sovu(k)-cakdır, Bc, 160b/36; Ba, 56a/sağ 2, 85b/9, 86b/14, 92a/35; Bb, 30a/27, 59a/25; sovut-, Ba, 126b/15; Bc, 6b/21. [Mol. sovuk, 156/6, 26, 453/13; sovukluk, 453/12; sovutmak, 218/14, 15, 335/26, 27; Par. sovuk, 33/6, 732/3, 826/7; 183/12, 184/1, 293/5; sovumak, 1730/6, 8,10, 1819/5, 8; sovutmak, 1134/1, 3, 4; Har. sauk; Men. sovuk, souk][>2, 141, 142]

"sokak < Ar. zukâk" sokak: Ba, 127b/23, 28, 128b/30, 155b/22, 167b/20, 195a/31. [Par. zokâk, 2398/8, 2188/9, 10(2); zokâkcık, 395/3, 2188/12; sokak, 2188/9, 10(2); Har. sokak; Men. sokak hlk. < sûk = Vicus: sokak, zukâk; Platea: sokak < zukâk ~ sûk] [>132]

"soluğan" solugan: Bc, 115b/27 [>174]

"somat < Ar. simât =' sofra' " somât: Bb, 95a/13, 115a/5, 15, 143a/35; sommât, Bc, 125b/36, 150a/26; sommât sommât, Ba, 51b/25; 189b/23. [Par. somât, 1348/7, 2247/7; Men. sümât, hlk. somât] [>84, 173]

"sorguç" soguç: Ba, 47b/21; sorguc, Ba, 155a/20, 185b/17, 185b/3(2); sorguc: Ba, 45a/22, 23,185b/14. [Par. sorguc, 410/5; 2125/9; sorguç,1549/6; Men. sorguc, sorguçlü] [>7, 98]

"söv- " sög- (sög-erek): Ba, 196b/23; Bb, 113b/30; Bc, 100b/4. [Mol. sogmek (= soghmek), 212/21, 22, 23, 280/21, 22, 23, 24; Par. sögmek, 1141/12, 1142/4, 6, 1467/6; Har. süg- ; Men. sögmek] [>144]

"sual < Ar. su'âl=' soru' " sual ~ suval: Ba, 3b/8, 6b/6, 9b/21, 24a/24, 24b/12, 31a/12, 36b/29, 49b/34, 64a/23,109a/12, 112a/14, 115a/23(2), 25, 26(2), 146a/9; Bb, 46b/35, 47b/18, 66b/2, 89a/33, 99a/34, 135a/7, 145b/5, 151b/20, 155b/9; Ba, 19a/25, 76a/8; Bb,17b/35, 37a/16[Mol. suval (=suual), 336/16; Par.su'âl, 1176/9, 11,12,1177/1,2079/6; Har. soal, soval; Men. suâl] [>147]

"sucuk" sucuk (s.-cıyân): Ba, 166b/29; (sucayığım='sucuklarım') Ba, 166b/30 [>174]

"sultan-mış" sultân-mış: Bb, 65b/4; sultânı-ken: Bc, 19a/12 [>51,61]

"sun' ='yapma' " sunğ: Bb, 129b/28 [>149]

"sûr" sûr (s... urunca): Bb, 33b/32; sûr: Ba, 78b/34 [>172, 173]

"suvar- ='sulamak' " sıvar-: Ba, 158a/12, 161a/23; Bc, 40a/28; suvar-, Bc, 15a/10, 20b/32. [Mol. suvarmak, 16/22, 24, 28, 448/22; Par. suvarmak (atları s.), 7/5, 7, 36/9, 37/1,1202/11; suvaracak (s. yer), 34/4; Men. suvarmak (, atleri suvarmak)] [>242]

"suyla~su ile" su-y-ıla ~ ile: Bb,132b/31 [>28]

"sülün" süglün: Ba, 204a/20, 204b/3: Ba,185b/8-9, 171a/19; Bb, 55b/27. [Par. süglün, 814/12] [>1]

"süreydik" sürey-di-k: Bc, 179b/28 [>43]

"sürûr u şâdmân" sürûr şâdmân: Bb, 123a/13 [>66]

"sütret- = 'örtmek' " sütür ét-: Ba, 100a/5; Bc, 176b/29; s. eyle-, Bb, 135b/6: (s. ol-, Bb, 95a/25. [Par. setir ét-, 1417/1; Men. (sitr*) = *Tegmen: sitr] [>89]

"şadırvan < Far. şâdurvân [§tein.]" şâz-revân:Ba,119b/7; Bc,113a/17, 152a/3; Ba, 129b/36, 134b/10, 159a/2, 173b/29, 175a/24; Bb, 9a/10, 10a/19, 81a/26; Bc, 5a/8, 13b/6, 22a/32, 28a/2, 52b/23, 61a/3, 24, 104b/19, 108b/36, 113a/18, 120b/7, 130a/13, 137a /8,150b/34, 152a/5, 158b/9, 162b/9, 168b/23-24, (+4). [Par. şadırrevân, 892/7;1600/6; Men. şâdrevân ~ şâdirvân; şâdrebân ~ şâdirban < şâdirvân ?] [>186]

"şaduman" şâdı-mân: Ba,173a/29. [Par. şâdmân, 92/4; Men. şâdmân, şâdimân, şâdümân] [>90]

"şâh-râh" şâh-ı râh: Ba, 177a/27. [Men. şâhrâh] [>90]

"şalgam < Far. şelgam" şergam: Ba, 154a/25, 26, 165b/36; şelgam, Ba, 166b/28; şalgam, Ba, 200b/26. [Mol. şalgam, 337/31; Par. şelgam, 1423/10; şelgamlık, 1423/11, 1740/3, 1741/9, 2004/6; Men. şálgám = Rapa: şalgam, şelcem] [>152]

"şarâben [ve sakâhum rabbehum ş. tahûrâ]"şarâpen: Ba,91a/16 [>119]

"şast ='60' " şast: Bb, 111a/7 [>195]

"şâyıka< şâ'ika='hevesli": Ba, 68a/25, 68b/14, 15, 78b/19; Bb, 29a/13, 45b/11 [>79]

"şeâ'ir ='şiarlar' " şa'âyir: Ba, 81b/27, 91b/5 (+17) [>79]

"şeb-külâh='gecelik külah' " şep-külâh: Ba,163b/6, 189a/9, 190b/16; şeb-külâh, Ba, 190b/12; (şep-hûncı,) Bc, 4b/8. [Mol. (sepçirak, 361/16); Par. (şebihûn, 2090/11, 2313/8; şebihûnlık, 2091/1, 4; şebçırâk, şebçırâg, 343/9); Men. şeb (, şebhûn, şebçirâg)] [>120]

"şeb u rûz='gece gündüz' "şeb rûz:Ba,102b/31[Men. şebürûz][>66,238]
"şecaat < Ar. şecâ'at" şecâğat: Bc, 17b/5 [>149]
"şedâid < şedâ'id" şedâyid: Bb, 2a/8, 12, 47a/5, 119b/22, 130a/18, 130b/1, 132a/34, 132b/13, 18, 136b/1 [>79]
"şehir < şehr" şehir: Bb, 28a/14, 76b/6, 126b/11; Bc, (Ak ş.) 31a/1, 109b/26, 131b/11; şehr-inde: Ba, 187b/16. [Mol. şehir, 18/8, 68/7; (Ak şehir, 65/5); Par. şeher (ş.-üñ kethüdâsı) 134/12, 180/12, 268/3, 275/9; şeherli, 365/5, 395/10, 418/6...; Har. şehir, seher, şeher; Men. şehr, şehir = Oppidum: şehercik] [>88]
"şekil < Ar. şekl" şekil: Bc, 41a/19, 62b/11, 172a/10. [Mol. şekil, 139/25, 259/15, 22, 26, 483/7, 8; Par. şekil, 59/1, 845/2, 383/12, 1131/2(...); Har. şekil; Men. şekl, hlk. şekil] [>88]
"şem' ='mum' " şim'a: Bb, 84a/10; (şim'a-hâne) Ba, 194b/36 [>238]
"şemâil < şemâ'il" şemâyil: Ba, 74a/12, 203b/27; şemâ'il ~ şemâyil: Bb, 37a/31 [>79, 80]
"şerâ'it " şerâyit: Bb, 1b/13; Bc, 54a/28 [>70]
"şerefe < Ar. " şerîfe: Ba, 114a/22, 137a/11; Bb, 5a/17; Bc, 45a/12, 131b/31-32, 146b/18, 148b/18, 149a/12, 149b/36, 150a/4, 12, 154a/12, 160b/30, 164a/14,18, 152b/1, 9,15, 156b/32, 35, 157a /27,157b/6 (+8). [Men. şürfet, hlk. şürfe (4. hlk. şerefe); şürfelü; hlk. şerefelü] [>239]
"şerifleri ile" şerîfleri ile: Ba, 26a/ken. [>29]
"şetim < şetm='sövme'" şetim: Ba, 17b/17 [>88]
"şevârip < Ar. şevârib='bıyıklar' " şevârip: Bc, 85b/29 [>120]
"şey" şey: Ba, 108b/28, (33+...); şeyciğez, Ba,205a/25. [Par. şey'ler, 135/2, 8, 143/7...; şey'e,1658/9; şeye, 1658/7; Har. şey; Men. şey', şey] [>3]
"şiir < Ar.< şi'ir" şığır: Bb, 37b/22; şıgır: Bb, 37b/22; şi'ir: Bc, 84b/24: şıgır, Bb, 37b/22 . [Par. şair (ş. söyle-); Men. şi'r (ş. söyle-)] [>88, 149, 258]
"şikâr < şikâr='av' " şikâ (ş.-larıyla): Ba,188b/9; şikâr(...) [>8]
"şimden girü" şimden girü: Ba, 26a/31,167a/5, 205b/7; Bc,101a/ 25, 154a/33, 179a/25, (+14) [Par. şimdengirü, 585/4, 590/12, 654 /7; 666/4, 714/8, 1028/9, 1555/12; şimdiden girü, 585/4; Men. şimden giru] [>72]

"şimden sonra" şimden sonra: Bb,97a/11[Par. şimden soñra, 1081/1, 1555/12; Men. şimden soñra] [>72]

"şimdi" şimdi: Bb, 5a/15, 44b/9, 52b/28, 56a/16,34 (+62).[Mol. şindi, 18/12, 14, 18, 20, 22, 24, 36/19, 162/33, 209/25, 258/24, 283 /10; Par. şimdi, 42/1, 2, 97/9(2), 119/8, 1611/12, 2242/2...; şimdıcık, 1028/8; Har. şim, şimdi, simdi; Men. şimdı] [>70]

"şimşir < Far. şemşîr" çimşir: Ba, 200b/5; Bb, 150a/5; cimşîr, Ba, 200a /32. [Mol. çimşir, 73/6; Par. çimşir,şimşâd, 277/10; Men. şemşîr, hlk. şimşîr < çimşîr = Buxus: çimşir, şimşâd] [>207]

"şirâ ='satma' " şirâ': Bb, 40a/3 [>3]

"şi'r u inşâ" şi'r inşâ: Bb, 118b/3 [>66]

"şu < uş" şu: Ba, 9b/26, 105b/15; Bb, 134b/18(2), 139b/6, 146b/35, 147b/9; Bc,12b/3, 39a/33, 151b/2 (+16); şol, Ba, 155b/33; Bc, 135a/19; şu, Bc, 12b/3, 39a/33, 76a/21 (+17); şura(ş.-sı): Bc, 141a/20, 141b/18. [Par. şol, 413/5; şol kadar, 2241/1, 8; şu kadar, 2241/2; Har. şu, şol, şol kadar; Men. şu, şol , şol kadar, (, şular, şunlar)] *Hic: işbu, şu, şol, şular, bunlar, şunlar [>5, 70, 271]

"şuubât < Ar. çl. şu'be" şu'abât: Ba, 202a/8 [>256]

"şüphe" şübe: Bb, 14b/11(2); şübhe (...). [Par. şübhe, 2012/4; Har. şübhe; Men. şübhe] [>12]

"taam < ta'm='yemek' " ta'ım (t. -da): Bc, 117a/8 [>88]

"tâ'ât u 'ibâdât" tâ'ât 'ibâdât: Bb,1b/11 [>66]

"taayyüp < Ar. ta'ayyüb='ayıplama' " taayyüp: Bb, 118b/12 [>120]

"tabak < Ar. debbâğ='deri işlemecisi' " tabak (t. -laruñ): Ba, 188a/14; tabbâğ, Ba, 121b/23, 3, 122a/32, 177a/3, 188b/24, 29, 189a/2, 6, 14, 34, 189b/2; tabbâğ, Ba,112a/6, 8; tabbâğ-lık, Bb, 15a/15, 21a/11-12; tabbâğ-hâne, Ba, 119a/26-27; Bc, 53b/19; Taba-hâne [yer adı], Bb, 27a/22, 27b/22; Bc, 130b/10-11, 159b/33, 146b/22; tabg ét-, Bc, 10b/33; debâgat, Ba, 188b/16, Bc, 44a/6, 159b/35; debbâğ-lar, Ba, 188b/23, 189b/1; Bc, 10b/32, 136b/24, 161b/1, 162a/23; debbâğ oğlı, Bc, 140b/11, 13; debbâğ-lık, Bb, 34b/24; debbâğ-hâne, Bc, 53a/21, 160a/1; Debbak oğlı, Bc, 140b/21; debbaklar, Bc, 53b/18; debbâhlar bazarı, Bc, 62a/20. [Par. debbâg, 23/1, 429/5, 468/2, 578/6; debbâg-hâne, 467/9, 578/5; Men. debbâg; tábbâk hlk. < debbâg, (debbâg hâne) =

Coriarius: debbâg, hlk. tábbâk, debbâg hâne, tâbe hâne, hlk. taphâne] [>124, 127, 128,138, 270]

"tabya < ta'biye" tabye: Bc, 29a/18 [Par. ta'biye, 242/9; Men. tabye] [>4]

"tahin < Ar. tahîne" tahîne: Ba, 200b/7 [>200]

"Tahmasb" tahmas (t.-a): Ba, 39b/22, 42b/8, 52b/5, 52b/sağ.1; Bb, 86a/27, 91a/13, 24, 93b/5, 8,18,19, ken. 2, 35. [Men. táhmasb] [>15]

"tahta < Far. tahte" tahta: Bb, 121a/23, 150a/15, 26, 151b/7, 152a/21; tahtalu, Ba, 6b/2; Ba, 6a/36. [Mol. takta, 91/2; t.-cuk, 447/9; takdaden, 409/12; (peştakta, 389/7); Par. tahta, 180/6, 358/11, 410/4, 1708/5, 1759/11, 2247/1, 2248/1, 4, 5; tahtapûş,363/10; pîş tahta, 230/10; 360/5; 2281/11; Har. takta; (taktakula, tahtakula); Men. táhte, hlk. táhta; táhtelü, hlk. táhtelü] [>187]

"tâib < Ar. tâ'ib='tövbe eden' " tâyib: Ba,145a/23, 188b/26; Bc, 30a/33; tâ'ib ~ tâyib: Ba, 178a/4; Bc, 159b/36 [>79, 80]

"Taif < tâ'if" tâyif (gazâ-yı T...): Ba, 14b/11 [>79]

"tak- " tak- :Ba, 174a/13; takın-: Ba, 175a/6; dakın-, Ba, 181a/31. [Men. takmak] [>111]

"takke < Ar. tâkıye [Stein.]" takye (t.-ciler): Ba, 195a/23; takyeciyân, Ba, 187a/16; takyacı, Ba, 187a/19, 187b/23; takyalar, Ba, 187a /18; takyalı, Ba, 200a /27; t.-cılaruñ, Ba, 187a/17; takyeciler, Bb, 9b/26; takyalı, Ba, 200a/26, 210a/3. [Mol. takye, 71/21 (=takie); Par. takiye, 255/6; Men. tákyá = Pileus: tákyá][>66, 200, 259]

"tandır < Ar. tennûr" tandır (t. masdısı (=köpeği): Bb, 135a/19. [Par. tennûr, 895/3; Men. tenur; tennûr ~ tünnûr a. = Furnus: tennûr, hlk. tandur] [>210]

"tart- " tart- : Ba, 154b/28, 171b/19, 179a/23; dart-, Ba, 125b/10. [Mol. dartmak, 302/6; darti, 302/18; dartilmiş, 302/7; dartici, 302/8; Par. tartmak, 1572/3; tartılmış, 1572/5; tartıcı, 1572/6; Men. tartmak, tartu, tartılmış; dârtmak ~ târtmak] [>111]

"târ u mâr ='darmadağınık' "târ ı mâr: Bc, 16a/30. [Men. târûmâr] [>243]

"tashih" tasîh: Ba, 37a/23, 24, 44a/19, 76b/9,104b/31,148a/18, 171b /7; Bb, 47a/8, 141b/31, 152a/sol.5; Bc,135a/16. [Par. tasîh, tesih (et-); tashîh; Har. (sahi); Men. táshîh] [>12]

"taslak" taslak: Ba, 177a/26 [>174]

"taş" taş: Bb, 67b/30,125a/14, 129a/28,(+118) [Mol. taş,27/34, 47/30, 84/8, 256/26; taş-i, 291/9; daşlık, 56/23; Par. taş, 344/1, 1593 /11, 12, 1594/9, 10,1621/8(2), 2235/3; taşlamak, 1220/1, 4, 6; taşımak, 345/10, 352/4, 7; Har. tas, taş (, daş-, tasi-); Men. tâş, taş (, kıymetlü taş; taş atmak; taşçi, taşçigáz; taşimak; taşirmak)] [>110]

"tat" tat (t. -lı): Ba, 73a/16; Bb, 150b/34,(+5); tat-lı, Ba, 168b/29(2); tat-lu, Ba, 168b/18; dat-lı, Ba, 167b/15; Bb, 60a/23, 118a/22; Bc, 30b/28, 124b/4. [Mol. dad, 372/23, 373/27; datli, 14)17, 17/6, 10, 14, 206/2, 3, 408/8; datlilik, 19/28, 31, 33, 127/18, 408/14; datlu, 490/2; tatli, 23/1, 4, 127/14,15,16,17; datlilik, 127/18; tatlu, 439/9; tatliluk, 439/11; tatliligile, 439/14; Par. tad, 2246 /7; tatlu, 39/1, 51/6, 10, 11, 672/1, 978/11; tatsız, 1296/7, 1591 /2; datsız, 1146/3; Har. dad, datli; Men. tat, dâd; tatsız, dadsız, tatlü, tatlüce, tatlulık, tatsızlik] [>110]

"tava < Far. tâbe" tava: Ba, 170a/9, 180b/3; Bb, 34a/20; Bc, 3a/13; Bb, 34a /18. [Mol. tava, 288/18; Par. taba, tava, 857/6, 915/2, 916 /2, 6, 8; tabacık, 1498/5, 1502/10; tava (,tıgan, taba), 915/2, 1498/4, 2250/10; 857/6; Men. tâve, hlk. tâva; tabe p. hlk. tava] [>160]

"tavâ'if ='taifeler' " tavâyif: Bb, 18a/18 [>79]

"tavla < Ar. tavîle='at ahırı' " tavla: Bb, 65a/16; Bc, 15b/8(2). [Men. távlá, hlk. tavla; tavîlet, hlk. tavla = Equile: âhor, ıstábil, ıstábl, tavla, tavilet] [>66]

"tavuk" tavuk: Ba, 7a/14, 11b/2, 14a/9,67b/8, 84b/1, 89a/20, 89b/2; Bb, 92b/15, 93b/14; Bc, 27a/30, 168b/20, 170b/34; Bb, 39a/19, 68b/31,114a/4; Bc, 4b/3, 26a/29; Ba, 76b/10. [Mol. tavuk, 159 /5, 7, 252/31; tavukci, 309/12; Par. tavuk, 934/3,934/5, 9, 1354 /3, 1629/10, 2174/12, 2388/12; Har. tauk; Men. tauk ~ tavuk; taukçi] [>142]

"taya ='dadı?' " taya (t. -ları ve valideleri): Ba, 200a/26; Taya Kadın, Bc,159a/9-10; Taya-zâde, Ba, 64a/17; Daya Hatun Camii, Bb, 146a /6. [Mol. taya, 34/27, 66/24, 372/4; Par. taya, 227/2, 1450/3; Men. dâye] [>110]

"tayfa < tâ'ife" tayfa: Ba, 164a/14; Ba, 119a/34, 161b/28. [Mol. tayfa, 74/7, 161/17, 267/26, 338/31; tayfeler (indeks); Har. taifa, tayfa, tayfe; Men. tâifet, tâife, hlk. taifa] [>79, 263]

"tazı" tazı: Bb, 59b/4, 140b/28 [>193]

"tecellî-i Cemâl" tecellî-yi Cemâl: Bc, 32b/5 [>82]

"te'dip" tâdîb: Ba, 28a/10 [>3]

"tefvîz < Ar. ='işi başkasına havale etme' " tevfîz: Ba,19b/30;Bb, 26a/7, 36b/9, 43a/11, 46a/15. [Par. tefvîz (et-)(sipariş et-), 592/8, 9, 1141/3, 1723/6; Men. tefvîz (, işini kimseye ismarlamak)] [>264]

"tek u pû < Far. = 'araştırma, koşuşturma' " tek i pû: Ba, 144a/7; Bc, 54b/23, 84b/35, 117b/35, 174b/23. [Men. tekâpû ~ tekâpûy] [>243, 263]

"tekâzâ ="'sıkıntı verme' " takâzâ: Ba, 13b/9, 32b/9 [>193]

"tekfur < Erm. tekavor" tekrur: Ba, 12a/7, 15b/21; Bc, 148a/2; tekur, Ba, 16a/26, 16b/10, 17b/35, (+42); tekfur, Ba, 15b/21, 16a/14, 16; (Tekirdağ ı) Ba, 18b/20, 19b/8, 48a/36, 49b/21, 76b/21, 166b/34; Bb, 32a/19 (+7). [Mol. tekir (balugi), 466/19, 20; tekircuk, 466/21; Par. tekir balığı, 236/6, 2332/1; tekfur balığı, 236/6, 2332/1; tekil balığı, 236/6; Men. tekir bâliği; tekfûr bâliği < tekir (t. bâliğî); (İstambol) tekûrî, tekkûr, tekrûr] [>14, 163]

"Tekirdağ < Erm. takavor" Tekir dağı: Ba, 18b/20, 19b/8, 48a/36, 49b /21, 76b/21, 166b/34; Bb, 32a/19(+7). [Mol. tekir dagi, 361/31; Men. tekir dâği; tekûr dâğı] [>14, 66; tekfur]

"te'kit" tâkid: Ba, 9b/32; Bb, 50b/35, 54a/23, 127a/27, 144a/3. [Par. tekid, 1688/10, 11; Men. te'kîd] [>3]

"telâmîz < Ar. çl. tilmîz ='öğrenci' " tilâmîz (t. -lik): Bb, 14b/23. [Par. telmiz, 443/8, 2205/2, 2282/5; hem-telmîz, 473/11, 681/2); Men. telâmize ~ telâmîz] [>238]

"te'lif" tâlif: Ba, 34a/15, 93b/2, 30,95a/27; Bb,6a/29, 21a/16, 22b/23, 31a/7, 149b/34. [Par. telif , 2320/9; Men. te'lîf] [>3]

"temiz < temyîz" temiz: Bb, 59b/18.[Mol. temis 258/26, 29, 31, 261/3, 4, 270/5, 7, 8(...); Par. temiz, 303/10, 11, 362/5, 7(...); temizlemek, 1390/11, 1391/7, 8; Har. temiz, temis; Men. temîz] [>10]

"teneşir < Far. ten-şûy" teneşir: Bb,63b/13; teneşûy, Bb, 63b/14. [Mol. teneşur, 75/31, 84/21; Par. teneşir, 358/12; Men. tenşûy, teneşûy] [>154]

"tep- " dep-: Ba, 6b/10, 33a/30, 108a/31, 110a/19, 168a/2, 189a/26; Bb, 65b/21,127b/22; Bc, 29b/6, 98b/8 127b/22. [Mol. tep-, 456 /32; Par. depmek, 1575/4, 7; depmeklik, 227/10, 11, 12, 310/6, 7, 8, 314/5, 7,8; Har. tep-; Men. depmek, tepmek, depme, tepme] [>111]

"tepe" tepe: Ba,111a/8,118b/10,177b/34; Bc, 3a/19, 36b/24,174a/19; tebe, Bb, 117a/11; tepe-li='bir güvercin cinsi' Ba,186a/19, 20; depe, Bb, 27a/25, 27b/23, 28a/2, 3, 33a/24, 33b/3, 66a/4, (+73); mal depe, Ba, 36a/30, 93a/6. [Mol. tepe,90/31, 178/3, 261/21; Par. tebe, 953/5; depe, 304/9, 338/1, 409/2, 4, 5, 7, 410/5, 837 /9, 959/6, 1393/3, 1582/1,1601/2, 2082/6,7,8, 9, 2396/2; Men. tepe, depe] [>110]

"terkoz" terkoz: Ba, 131b/11, 12, 132b/35,141b/16, 188b/8; Bc, 103a /8(2), 122b/10, 145b/25,168a/15, 33; terköz, Bc, 103a/19 [>109]

"ters olarak~tersten" tersin (t. eğerli atlar): Ba, 73b/ken.2 [>38]

"terzi < [Far. derzî Stein.; Deny 1955, §96]" terzi: Bb, 9a/26, 68b/16, 116b/15, (+12); derzî, Ba, 85b/19; Bb, 63a/8, 68b/29,(+10). [Par. derzi, 315/12; Har. terzi; Men. derzi, hlk. terzî] [>124]

"tesir" te'sîr: Ba, 72a/34; tâsir: Ba,11b/18, 95a/29 [>3,169]

"tevek" teyek (bağ t.-ğinde): Bb,123a/4. [Par. tevek, 1508/1; teyeklemek, 1057/2, 3, 5] [>145]

"teyze" deyze: Ba, 202b/24 [>110]

"tez < Far. tîz" tiz: Ba, 39b/23; Bb, 2a/20, 3a/8. [Mol. tes, 430/30, 445 /11, 22, 25; Par. tiz, 1098/9; Har. tez; Men. tîz, hlk. tez] [>259]

"tezgah < Far. dest-gâh" dezgâh: Ba, 154a/11,164b/34, 181a/13, 187b /11, 191a/2, 200b/1, 2; Bb, 118a/34, 140b/13(2); Bc, 92a/28. [Par. dezgâh, 2250/11; dezgâhdâr, 231/9, 11(2); destigâh, 1315 /11; Men. dest-gâh, hlk. dezgâh, (sarraf) dezgâhı, dezgâhdâr = Trapezita: sárráf, dezgâhdâr] [>18, 109]

"tezkire ='şairler antolojisi' " tezkire: Ba,121a/2,128a/23,167a/36 (+6) [>184]

"tık- " dık-: Bb, 115b/29, 133a/24. [Men. tıkmak ~ tıkamak; tıkılmak, dıkılmak] [>111]

"tılsım < Ar. tilesm [Şevki, sh. 100] ='büyü' " tılısmât: Bc, 24b/6; Ba, 12a/6; tilismân, Ba, 55a/19; (mutalsemât) Bc, 24b/5. [Men. tılism ~ tılsem, çkl. tálâsim ~ tılsemât; tılismlü = Charasteribus: tılsımlü] [>245]

"tiftik < Ar. teftîk" tiftik: Bb, 103a/24. [Men. teftîk~teftik, tiftîk] [>238, 259]

"tipi" dipi: Bb, 44a/15, 45b/33, 69b/14,115a/30; Bc,48b/29, 34, (+13) [>110]

"tirkeş < tîrkeş ='ok çantası' " tirkeş: Bb, 135b/24. [Har. terkes; Men. tîrkeş, hlk. terkeş] [>259]

"tir tir " dir dir (ditre-): Bb,71a/34,128b/35, 131b/16,132a/14, 140a /29, 146a/10, (+6) [>110]

"titre- " ditre-: Bb, 19b/23, 46b/35,51a/22, 66b/4, 71b/34, 128b/35, 131b/16, 132a/14, 133a/12,(+8); ditrerler-di: Bc, 175b/29. [Mol. titremek, 466/25, 27, 29; Par. ditreme, 845/7, 8, 846/12, 1030 /1, 1781/5, 2327/8,9; Men. ditreme, (isitma titremesi)][>40, 111]

"tohum < Far. tuhm" tohum: Ba, 154a/7, 200b/26, 212b/19; Bc, 39a/ (2)7; Ba, 174b/15; Bb,138b/35; tohumlan-, Ba 200b/26; tohm-a, Bb, 83a/26, 29. [Mol. tohum, 395/1; tohum, 420/11; Par. tohum, 425/9, 2004/2; tohumlanmak, 827/3; Har. tohum, tohum; Men. tuhm, tuhum, hlk. tohum, tohumlü = Semen: töhm] [>88, 193]

"Tokat" Tokad (T. ve Sivas): Ba, 20a/32; Bb,64b/27; Tokat, Ba, 93a/29; Bb, 61b/27, 29, 131b/1, 2,141a/6; Bb, 61b/27, 28. [Men. tokât, tokát] [>113, 127]

"Toktamış" Tohtamış: Bc, 106b/4 [>136]

"tokuş- " dokuş-: Bc, 155b/2. [Har. tokuş-; Men. dokuşmak] [>111]

"tolga" togulka: Ba,176a/ken.(2),1; Bb, 105a/16; Bc, 27b/11, 175b/25, 176a/28, 35: Ba, 176/ken.; Bc, 175b/25, 176a/28; Ba, 176b/1; Bc, 27b/11. [Par. tolga, 1397/10;377/9; togulga, 221/5, 377/9, 11, 378/1, 410/5; Men. tûlga, tûlgá = Galea: tugulga, tulga] [>1]

"tonoz < Yun. tonos [KT]" toloz (dükkanlarının üzerleri cümle t. kemerler ile mebni): Ba, 200b/13; Bb, 10a/1 [>109, 158]

"top" tob (t.-lar): Ba, 51b/36, 59b/19, 61a/13; Bb, 41b/8, 43a/9, 51a /29, 121a/12, 137b/32; Bc, 27b/6, (+16); top, Ba, 32a/16, 81b /13, 93b/28, (+350); tob-cı,Ba, 28a/8, 39b/13, 45b/35, 72b/28, 75a/1, 80b/31, 91b/34, 112b/2, 114a/13; Bb, 41a/36, 44b/33 (2), 53a/5, 66b/10, 67a/1, 100a/32, 102b/9, 137b/9, (+23); tobcıyân, Ba, 112b/3, 125b/14, 129a/8; Bc, 27b/6, 177b/6, 178a /2; tob-çılar, Ba, 92a/4, 12b/3; Tobhâne, Ba, 74b/2, 123b/12, 13, 124a/27, (+14); Tophâne, Ba, 129a/14,177a/32, 178a/34-35 (..). [Mol. top, 289/12 (,top-i, 289/26); topci, 73/1; Par. tob, 273/4; t. at-, 273/5, 6, 2114/11; tobcigez, 2228/4, 11; top, 1505/3; topcı, 273/7; top-ı, 347/3, 701/12, 1505/4, 1622/3; Har. top; tophâne; Men. top, tob (, topçi, topçi başi, topci ayvası, tophâne)] [>108]

"Topkapı-lı" Topkapulı: Ba, 132a/32; Bc, 99b/2,102a/5,171b/21; (T. -dan) Bc, 164b/7; Topkapusı; Ba, 140a/11, 175b/ 8; Bc, 146b/35, 157b/3, 160b/35, 167a/10 [>69]

"toprak" tobrak: Bb, 60b/10; Bc, 14a/21; toprak, Bb, 24a/4, 25b/25, 26a/4, (+51); Bb, 3a/8. [Mol. toprak, 453/26 (, t. meyvesi, 156 /19, t. yemişi, 156/20); toprakden, 409/14; Par. toprak, 440/10, 11, 12; 265/3, 614/6; Har. toprak, toprag; Men. toprak] [>108]

"topsa~ise" top ise: Ba, 126a/6, 7, 126b/10 [>58]

"topuz < Ar. debbûs [Şevki, sh. 113, 266, 273]" topuz: Ba, 12b/18, 35b /21, 163b/14; Bb,65b/12, 96a/20; Ba, 12b/17, 36a/8(2); Bb, 112a/2. [Par. topuz, 70/7, 1338/7, 11, 1596/12; topuz, debbûs, 1338/4; topuzcı, 1339/4, 1631/5; topuzlık, 1538/11(2); Har. topuz; Men. debbûs, debûs, topuz = Clava: topuz, topus, debbûs, debûs]. [>19, 109, 119, 124]

"torba < tobra [KT]" torba: Ba,193b/21,194a/23; Torbalı, Bb,149a/7, 22; tobra, Bb, 19b/6, 58a/8, 74b/25, 106b/10, 110b/15, 124b/ 19, 127b/3, 130b/13, 23, 149a/22 (+11); topra, Bb, 92a/35; torba tobra (t. kitâblarla 'ubûr éderler), Ba, 194a/23[Men. torba~tobra] [>120, 264]

"Tortum" tortum: Bb,109a/32, 109b/13,19,110a/21, 22, 111b/18(+4); Bb, 109b/32; Bb, 109b/8; Ba, 47b/35, 49a/9; Bb, 109a/31, 109b /9, 30, 33, 111a|13, 111b/18 (+5) [>196]

"toyla-='ziyafet vermek' " toyla-: Bc,14a/17; doyla-,Ba, 154b/21[>111]

"toz" toz: Bc, 4b/3, 90a/23; (Tozkoparan) Ba, 25b/33 [>196]

"Tozanlı" tozanlı: Bb, 61b/25, 27; Bb, 61b/27 [>196]

"törpü < DLT. törpig" dörpü:Ba,179a/1.[Par.dörpi,1745/4(, dörpilemek, 1745/5; Men. dürpi, dörpi, türpi] [>110]

"Trabzon" Tarabozan: Bb, 108b/35, Bb, 34a/9; Tarabozon, Ba, 94a/12; Bb, 111b/21; Tarabzen, Bb, 29b/27; Tarabefzun, Bb, 62a/10, Bb, 30a/8, 30b/16. [Par. Tırabuzen, 993/11] [>92]

"trompet < Fr. trompete" turumpete: Ba, 10b/15, 198b/23, 203a/30, 203b/4; Bc, 38b/9 [>92]

"tuğla < Lat. tegula" tula: Ba, 40b/26, 85b/5,6(2), 7,100a/10, 118b/23, 34,36; Bb, 3b/35, 64a/17, 67b/12, 89a/30, 108b/13, 109a/17; Bc, 2a/27(2), 38a, 61a/15, 71b/18, 110b/26, 111a/14, 136a/22, 146b/9. [Mol. tuğla, 330/20; tuğle, 249/20; Par. tuğla,1224/2; tuwla, 1337/1; tula, 2250/6; tu'la, 1336/9, 11, 1337/1; Men. tûğlá; tuğla] [>1, 66]

"tûlânî ='uzunluk, boy" tûlâni-ce: Bc, 53b/13, 59b/29 [>260]

"tulumba < İt. tromba" tulumba: Bc, 38b/35. [Par. tulumba, 2337/8, 9; Men. tûlumba = machina in altum... tulumbá] [>92, 151]

"tunç < Çin." tuc": Ba, 11b/14, 28, 12a/7, 13a/10, 184a/10 (+27): tuç, Ba, 115b/33, 184a/13, 190b/5 (+14). [Mol. tuc, 74/14, 287/18; tus, 256/24; Men. tuc] [>94]

"turac < Ar. durrâc [Şevki, sh. 274, 346]='bir cins kuş' " turâc: Bc, 163a /11. [Men. dürrâc, hlk. türâc] [>19, 124]

"Turhan" Durhan (D. Baba): Bc, 130b/10, 165a/19 [>110]

"Turgut" durgud: Bb, 32a/19; turgud, Ba, 43b/13[Men. turgud] [>110]

"turp < Far. turb, turub" turp (t. ve şalgam): Ba, 200b/26. [Mol. turp, 338/23; turpcigas,338/22; Men. turp,trup=Raphanus: türb,türüb, hlk. trup] [>120]

"turşu < Far, türşî" turşu: Bb, 135a/4, 148b/36, 150a/16; Bc, 3b/13; turşı, Ba, 165b/32, 35, 36, 166a/1; Bb, 60b/14(2), 121a/34; turşıcıyân, Ba, 165b/31; türşici, Ba, 118b/26; turşı(u)-cı: Ba, 148a

/13. [Par. turşı, 32/6; Men. tûrş, türş = Acidus: türşî, türş, lahana türşisi] [>193,258, 260]

"turunc" turunç: Ba, 119a/13, 175a/24, 26, 28 [>98]

"tut- " tut-: Ba, 140b/3, 145b/5; Bb, 2a/20; Bc, 98b/20-21, 134a/13, 167a/35, 177a/29, (+6); dut-, Ba, 67a/14, 142b/6; Bb, 20a/36, 35a/26, 42a/6; Bc, 138a/16, 172b/18, 178a/15, (+133). [Mol. dut-, 63/16, 306/8, 9, 316/9, (dutam, 73/33); tut-, 451/7; Par. tutmak, 148/7, 150/6, 1658/2, 3, 4; tutmaklık, 47/2; Har. tut-; Men. dûtmak, tûtmak = Tenere: tutmak] [>111]

"tutkal" dutkal: Ba, 112a/8, 121b/25, 165a/5, 6, 21-22, 22, 23(2); Bc, 118a/6. [Mol. (tutkalla-), 202/28, 29, 31, 33; Par. tutkal, 431/9, 11; Men. tutkal (, balık tutkalı, agaç tutkali)] [>110]

"tutsak" dutsak: Ba, 80a/12, 17. [Par. tutsak, 342/3, 4, 1662/2; Men. dûtsâk = Captivus: tutsak] [>124]

"tüfek" tüfenk: Ba, 156b/ken.(2), 177b/31; Bb, 28b/36, 29a/4, 16, 17, 18(2), 30a/22, 26, 36, 30b/21, 34, 73a/5; Bc, 30a/3, 34b/22, 35a /29, 30, 36a/33, 37b/10, 38b/7, 21, 24, 40a/11, 67a/6, 100a/9, 176a/29; tüfek, Ba, 177a/26; Bb, 66a/31.[Mol. tifeng, 57/14, 15, 17, 310/9; tifenkcuk, 383/2; Par. tüfenk, 227/8, 2450/8; Har. tüfenk; Men. tüfenk hlk. tüfek; tûfenk, tüfek][>11]

"tükrüğü" tükrüği: Bc, 162b/31 [>21]

"türâb ='toprak' " türap (t. -ile): Bb, 3a/27; Bc, 123a/14 [>120]

"türbeyi" türbei: Ba, 76a/6 [>262]

"türki < türkî" türki (t.-si-n): Ba, 208a/10 [>260]

"türlü" dürlü: Bc, 14a/23, 29, 15a/2, 5,16, 140a/30. [Mol. durlú durlú, 205/22, 24, 472/29; durlulik, 126/22; durli durli, 126/23; Par. dürlü, 101/2, 262/9, 655/4, 5, 733/5, 1313/1, 5, 6, 2097/8, 11, 2098/1, 2, 1312/9; dürlü dürlü , 1111/3, 1153/8, 1465/4(2), 2361/1; dürlüde, 1090/2; turlu, 1312/9; turluda, 1090/2; Har. turli, turlu; Men. dürlü, turlü, hlk. < dürlü (, nice türlü záhmet çekûp)] [>110]

"türrehât ='saçma sapan sözler' " turrahât: Bc, 171b/26; türrehât, Bc, 144a/3 [>191, 193]

"tütsü" dütsi: Bb, 34a/15; Bc, 24b/15, 41b/5.[Par. tütsi (vir-), 1088/5; Men. dûtsî, (dûtsi vîrmek, etmek)] [>110]

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

"tütün" tütün: Ba, 100a/10, 12, 30, 35, 133b/16,141a/31. [Mol. tutun, 157/1; Par. tütün, 1840/1, 2232/1; Men. dûtün ~ tütün (dûtmek ~ tütmek)] [>110]

"tüy" tüğ: Bb, 67b/21, 92b/17(2), 96a/15(2),121a/34,124a/34, 36, 139a/1, 2, 5,13. [Par. tüy, 2124/8, 9, 2140/9; tüycik, 1908/2; tüylü, 1608/3; tülenmek, 2140/9; Har. tüy; Men. tüy, hlk. tüg; tüycigez; tüylenmek; tüylü = Hyftrix: uzun tülü kirpi] [>146]

"ufacık" ufacık: Ba,169a/19. [>2]

"uğruna" uğur-una: Bb,123a/26,136b/21; uğur-ına, Ba,60a/3, 73b/32; Bb, 109b/35-36, 110b/12, 111b/20, 118b/30, 152a/15, 155a/23 [>68]

"uluklık-la~ile" ulaklığ-ıla~il: Bb, 142b/24 [>36]

"uskumru < Yun. skombros" uskumru: Bb, 33b/19; uskumrı, Ba, 132b /36; Bb, 49a/5. [Mol. usgumri (baligi), 385/28; Par. ıskumbrı, 1211/5; uskumrıy, 161/4; Men. sıkomori, hlk. skumri] [>91, 244]

"uslu" us-lı: Bc, 118a/31 [>174]

"usta < Ar. üstâd" usta: Ba,118a/20; Ba,130a/9; uste, Ba,129b/16, 177a /22, 184a/33, 208a/2:üstâd, Ba, 199b/6. [Mol. usta, 72/26, 239 /32, 314/25; Par. uste, 361/2, 810/4, 1598/4; ustâdlık, 1288/6, 7, 8, 1291/4; Har. ustâz, usta (=meister); Men. ustâd; üstâ] [>13]

"ustura < Far. üstûre" ustura: Ba, 184a/22; ustûre, Ba, 193a/16; Bb, 18a/1; Ba, 193a/26; Ba, 145a/32, 33; Bb, 17b/30. [Mol. ustura, 338/18; Par. usture, sütüre,1745/3; Men.ûstûrá < üstüre; üstüre, hlk. ustura] [>173, 194, 258]

"uyak ='uygun' "uyah (bunlardan gayrı u. kimse yok idi.): Bc, 97a/3 [>136]

"uyluk" uyluk: Bc, 49b/17-18; uyuluk, Bb, 154b/31 [>21]

"uzmâ = 'en büyük' " 'uzmâ: Bb, 54b/31 [>180]

"üç" üc: Ba, 8a/23, 26a/19, 34b/25, 44a/33, 65b/19, 76b/5, 89a/10, 110b/6, 115b/5; Bb, 110a/2, 110b/33, 122b/36, 130b/26, 134b /6, 144a /25, 151b/19, 152a/18,153a/6,(+31); üç, Ba, 54a/10, 83b/34; bb, 108b/19, (+19...). [Par. üç, 2325/11, 23271, 2; Har. üç; Men. üç] [>98]

"ümit" ümîz: Bb, 123a/24. [Par. ümiz, 221/10, 693/9, 707/8, 10, 11, 12, 2125/1; 595/6(2); ümîzsiz, 1665/7, 1666/1, 2126/2, 3, 4, 5...;

Har. umiz, ümiz;Men. umid; ümîd; ümîz; ümîdsız; ümîdvâr; ümidlenmek; ümîzlenmek] [>186]

"ünas < Ar. çkl. insan" enâs: Bc, 40a/30. [Men. ünâs < nâs çkl. insân] [>248]

"Üsküdar < scutari [Banguoğlu,1974, § 29]" Üsküdar: Ba, 164b/36. [Men. üsküdâr, üsküzâr = Üsküdar: 1. Üsküdar][>91]

"üslup < Ar. üslûb" üslup(ü. üzre): Bb, 140b/35; (ü. ile) Bc,169a/15, (ü. -ı sâbık) Bc, 170b/2 [>120]

"üvey" üge(y) ~ öge(y): Ba, 180a/3; Bb, 148b/17; Bc, 12b/6. [Mol. oga (=oghia) (ana), 249/6; oge (=oghe) (baba), 294/28; Par. ögi (ana), 1287/10, 1499/3; 1334/12; Men. ögey, hlk. öge (, ögey ata, ögey ana, ögey ogul)] [>144]

"üveyik" ügey(i)k: Ba, 186a/33; Bc, 163a/11. [Men. ögeik] [>142]

"vaaz =' nasihat' " va'z: Ba, 2b/25, 32a/30, 31, 149b/25; Bc, 27a/13, 148b/23, 177a/13; (va'zı nasîhat) Bc, 176b/ken.; (vâ'iz)Bc, 156a /24; va'z, Bc, 148b/24, 176b/27 [>180]

"vadi-i Havran" vâdi-yi Havran: Bc, 33a/32 [>82]

"vah !" vah !: Bb, 141a/4 [>189]

"vaka < vak' " vakı': Bc, 170b/28 [>88]

"vakâyi'ât ='olaylar' " vakâyi'ât: Ba, 30a/32, 34 [>79]

"vakfı iken" vakfı iken: Bc, 147b/34 [>64]

"valî-i Antakya" vâlî-yi Antâkıyye: Bc, 19a/28 [>82]

"valî-i Budin" vâlî-yi Budin: Bc, 106b/36 [>82]

"valî-i Şam" vâlî-yi Şâm: Bc, 34a/32 [>82]

"validesi-yle" vâlidesi-yle ~ le: Bb, 147a/33 [29]

"valih < Ar. vâlih ='şaşkın' " vâleh: Ba, 40b/14, 204a/22. [Men. vâlih (, vâlihü háyrân oldıler)] [>245]

"van van" vañ vañ: Ba, 164b/23 [>167]

"var-ken" var-iken: Ba, 160b/6; Bb,42a/17; var iken: Bc, 37b/14; var-mış: Bb, 94b/14; var-ımış, Bb, 2a/23; var-ısa: Ba, 10a/6, 11a/31, 148a/21, 192b/1, 200b/34; Bb, 21a/36, 74b/32; var-sa: Ba, 139b /20; Bb, 47a/28; Bc, 15a/16, 17b/29, 159b/ 34; var ise: Bc, 3a/5, 30b/16, 84b/18 (+25); vadır: Bb, 30b/5, 142a/9; vardır, Bb, 142a /13-14; vardı ise: Bc, 23b/18 [>7, 52, 55, 56, 57, 58, 63, 65]

"varil < Fr. baril " varul: Ba, 167b/13; Bb, 46a/13, 46b/22, 23(2).[Mol. varil, 68/5; Par. varal, varil, 238/1; varul, 278/7; Men. varîl = Doliolum: varıl, varılcik] [>160]

"Varvarlı" varvarlı: Bb, 146a/11 [>8]

"vazife" vazîfe: Ba, 37a/19, 41a/35, 51b/3, 212b/4;Bb,24b/5, 32a/34, 36, 33a/18, 105b/26; Bc, 103b/31 [>180]

"vech" vecih (v. ile): Bc, 77a/34; vecih, Ba,11b/33-34; ber-veçh, Bb, 111a/15; veçh (='yüz'), Bb, 92b/1 [>88, 123]

"veda" veda: Bc, 34b/6, 40a/27, 101a/31, 139a/8, 144b/4, 166a/26, 174b/17(2), 19,179b/11,181b/6; vedalaş-: Ba,108b/25; Bb, 21b/14, 26a/1, 45b/6,8, 48b/32, 54a/10, 63b/27, 74a/5, 87b/33, 88a/5, 88b/27, 95b/27, 99a/18, 107a/19, 136b/13, 148a/9, 148b/24(2), 153b/2,4; Bc, 3b/1, 7a /5, 26b/16,41a/23, 46b/2, 47a/9, 87a/16, 27, 93a/2, 95b/20, 101a/33, 126a/9, 180b/19 (+13): vedâ'laş-: Bc,181b/3; vedâ, Bc, 34b/6, 40a/27, 101a/31 (+9) [>4]

"velyol- ='çevrilmek' " (kenîseden veli olınmış cami): Bb, 105a/28; Bc, 103a/3 [>10, 89]

"ver-" ver-e ='versin': Ba, 44a/18, 84a/3, 90a/21, 98a/26; Bb, 50a/7, 56b/32, 133a/22; vir-ecek, Bb, 22a/36; vir-elim, Bb, 55a/28, 55b/4, 14, 15, 112b/5, 152a/35; Ba, 33a/36; Bb, 142b/16, 154b/31; vir-em, Ba, 74a/31; vir-en, Bb, 128a/29; Ba, 64b/14; Bb, 20a/32; Bb, 55b/13,142a/22; vir-eniñ, Ba, 67b/29; vir-erek, Ba, 58b/5, 63a/35; Bb, 66a/31-32, 66b/6-7, 92b/5, 114a/23, 155a/2; vir-eyim, Bb, 153a/25; Ba, 109b/15; Bb, 75a/12, 136a/21, 25; ver-ici: Bb, 27b/1; Bb, 55b/16(...); ver-il-, Ba, 47a/2(...); ver-iñ, Ba, 115b /4; ver-ince, Bb, 55b/7, 131b/28 (...); ver-ir, Ba, 24b/31; Bb, 24b/2, 41b/15, 77b/5, 82b/16, 83a/25, 85a/12, 92a/30, 116a/19, 147a/14; vir-ir, Ba, 48a/24; koyuver-ir, Bb, 47b/11; ver-irmiş, Ba, 30a/34 (...); ver-iñ: Bb, 147a/26; koyuver-üp, Ba, 67a/13; ver-üp: Ba, 4a/33; Bb, 38b/30, 89a/21; vir-üp, Ba, 25a/6; Ba, 26b/10, 30b/1, 31b/18 (+200); vir!: Bb, 138b/29; ver! (Bir makrame hapsi v...Trb. yör.), Bb, 33b/34; Ba, 66a34; Bb, 119b/33, 135b/28; vir-mek: Bb, 54a/3; vir-mem, Ba, 71b/28; Bb, 141b/12, 146b/29 (+101); vir-memişsin, Bb, 141b/9-10; vir-sek, Bb, 83a/27; virse, Ba, 34a/9; Bb, 50a/25 (...); ver-di-m: Ba,

58a/6; Bb, 78b/9, 148a/7 (+264); ver-miş, Ba, 95b/8, 10, 96b/28 (+13); ver-sin, Ba, 64b/13; Bb, 153a/29, 154a/24 (+6); verir-di, Ba, 212a/35; vermiş-ken: Bc, 96a/25; vermiş idi, Ba, 162b/7 (...). [Mol. ver-, 26/18, 43/20, 52/5, 208/17, 480/10(...); Par. vir-, 5/1, 15/8, 1656/5, 6, 7, 8(...); virán, 2409/5; virilmiş, 1253/7, 8; deyver-, 667/5; deyvir-, 505/12, 1724/9, 10; Har. ver-, vir-, bul ver-, dey ver-; Men. vir-, hlk. ver- (, viril-, viresiye al-)] [>39, 46, 55, 60, 222]

"Veysel Karanî < Üveys el-Karnî" Veysel Karanî: Ba, 2a/2,17a/27, 24a/7 [>71]

"vezir < Ar. vezîr" vezir: Ba, 44a/16; vezîr, Bb,115a/19; vüzere (sulehâ -yı v...): Bb, 50b/22 [>259]

"veznet- ='ölçmek' " vezn ét-: Ba, 173a/4 [>88]

"voyvoda < Sl. voyevoda" voyvada: Ba, 124b/8, 25, 192b/6, 209b/15; Bc, 128b/9, 133b/13, 135b/36, 148a/27 (+22). [Men. vayvoda; vayvodalık] [>243]

"vuhûş u tuyûr='kurtlar kuşlar' " hûş tuyûr: Ba, 3a/33, 27/32; Bb, 4b/31, 5a/18; Bc, 138b/13; hûş u tuyûr, Bc, 19a/4, 157b/36; Bc, 45b/23, 164b/24; vuhûş u tuyûr, Bb, 3a/8 [>66, 71, 189]

"vur-" vur-: Ba, 81a/11,163b/31,195b/3, 206b/36, 207b/21; Bb, 115a/9(2), 10(2), 116a/24(2), 119b/17,138b/25,151b/15; Bc, 20b/29, 28b/2, 14, 15(2), 100a/19, 100b/20,, 180a/14, 181a/2, 27; 170a/32; Ba, 196b/12; Bb, 116a/9 23; Bc, 17a/23; ur-mak, Ba, 184b/32, 188b/9; Bb, 34b/5, 43b/21, 56a/24 (+63); Ba, 25a /12, 109a/1; Bb, 146a/25; Bc, 76a/36, 101b/5, 104b/16 (+389); urdı ise, Bc, 98b/8; ursa-n, Bc, 152b/21.[Mol. urmak, 310/29, 30, 329/5; Par. urmak, 244/1, 2, 3, 245/2, 4, 8, 300/2, 3,(...); vurmak, 1169/2, 244/4, 1698/3; Har. vurmak; Men. urmak, hlk. vurmak] [>55, 73, 166]

"vuzû' ='abdest' "vuzû: Ba, 40a/6; vuzûy (tecdîd- i v. édüp) Ba. 55a/16 [>3]

"yahşı < yakışı" yahşı: Bb, 70a/22, 74a/36, 74b/18, 94a/10, 113b/10, 128a/25; Bc, Bc, 50b/19, 98a/22 [>21, 136]

"Yakup < Ya'kûb" Ya'kup (Y... Efendi): Ba, 116b/16 [>120]

"yalçın" yalçın: Ba, 151b/10; Bc, 140a/4, 168a/26, (+52...) [>101]

"yalnız" yalnız: Bc, 140a/20; yalınız, Bc, 62b/23; Bc, 135b/4. [Mol. yaluvus,410/16,18, yaluvusce,410/17; Par. yaluñuz,77/11, 2078 /12; yaluñüzlik, 2076/8, 2426/3; Har. yaliniz, yalinüz; Men. yalınız, yâlinûz, yalınızlık] [>21]

"Yalova" yalava: Bb, 153a/19; Bb, 25a/14; Bb, 23b/8; Bb, 25b/4 [>271]

"yanak" yanak (y.-lı): Ba, 175b/10; Bb, 68b/18,100b/32, 109b/27, 28, 133a/13; Bc, 5b/35, 6a/9, 30b/14, 32a/33, 107b/7, 162a/11, 172b/12. [Men. yañak] [>165]

"yaparlardı" yaparlar-dı: Ba, 170b/16 [>40]

"yârî < Far. [Stein.]='yardım' " yarı-cı (y. -ñ) (da'vâcıñ kadı y. Allah olsun) Bb,142a/2 [>67, 259]

"yasakcı" yasak-cı: Ba, 131a/17, 36, 132b/18, 173a/22, 173b/12, 22; Ba, 131a/27. [Men. yasak; yassak < yesak; yassak (, yassak et-); yassakçi ~ yasakçi] [>174]

"yat- " yat-: Ba, 68b/18, 186a/8, 187a/30, 195b/2, 207a/9; Bb, 41b /21, 52a/12, 113b/35 (+36); (yat-an), Bb, 110a/22, 132a/20, 133a/18 (+72); (yatak) Ba, 162a/6, 169b/8, 30; Bb, 44a/3, 155a /17; Bc, 18b/4, 57b/4, 165b/7(+9); (yatsı) Bc, 182b/18; yatırken: Ba, 4a/b; Bc, 4b/1 [>59, 199]

"yaylım < yayıl-ım" (bir y. top): Ba, 22b/15, 159b/26; Bc, 30a/4(2), 38b/7, 21 [>21]

"yay-ın = 'yayınız' " yayın: Bb, 136a/4 [>166]

"ye-" ye!: Bb, 127a/3; Bc, 26a/33, 179a/10; Ba, 108a/15(2), 17, 115a /26, 168b/29; Bb, 128a/5, 138b/25; Bc, 125a/4, 179a/13, 179b /2; (Al bu ekmeği ye!) Bc, 180b/34; yi-me !: Bb, 15b/36; Ba, 110a/32; Bb, 22a/36, 22b/1(+3); ye-mede, Ba, 168b/17; Bc, 80b /17; yi-meği, Ba, 142a/17; Bb,100b/2; ye-mek, Ba, 26b/1; Bb, 22b/1, 34a/16,117a/35, 118a/19 (+8); ye-medik, Ba, 26a/36; ye-memiş, Bc, 94b/25; yi-memiş, Bb, 15b/32; ye-mesin, Bb, 68a/21; yi-meyüp, Bb, 23b/3; Bc,118a/14; Ba, 94a/19, 161b/35, 168b/4, 8; Bb, 115a/23; yi-se, Bb, 33b/17, 83b/32; Bb, 47a/31, 76a/13; Bc, 31a/31; yi-yesin, Ba, 134b/34; ye-y-e, Bc. 32a/11(2); yi-ye, Bb, 143b/3; ye-yelim, Ba,167b/16; Bb, 135a/3; Bb, 113b/29, 35; Bb, 101a/27, 29, 113b/29, 35; Bc, 30b/17; Ba,154b/2(2); Bb, 115a/7; ye-yen, Ba,170a/22; ye-yeni, Ba,166b/ken.; yi-yen, Bb,

79b/23, 97b/20; Ba,170a/5, 23,170b/16; Ba, 168a/31; Ba, 51b/1, 168a/31, 168b/4; Bc, 32a/36; yi-yerek, Ba, 192a/17; Bb, 51a/15; Bc, 46b/6; yi-yeyim, Ba, 98b/22; ye-di: Ba,16a/1,185b/19; Bc, 26b/4 (+4); ye-di-k, Bb, 40a/2; Ba,150a/11; Bb, 39b/36, 130b/3, 135a/35, 135b/21; Bc, 30b/20; ye-diñiz, Ba, 26b/2, 36; ye-diler, Ba, 34a/33; Bb, 75a/36, 100b/4; ye-diğimiz, Bb, 133a/28; ye-dikleri, Bb, 111b/29; Bc, 78a/34; ye-dim, Bb, 135b/10; ye-dirüp, Ba, 93b/22,107a/9,162b/3; Bb,74b/25; Bc,10b/36, 84b/8; Bb, 149b/19c, 8b/26, 84a/5, 120a/5, 179a/31; ye-yince, Ba, 206b /24; ye-miş, Ba, 204b/28; Ba, 43a/34(2); Bb, 72a/2, 82b/14, 135a/8 (+4); ye-mişiz, Bb, 72a/2; ye-nilüp, Ba, 144a/2; ye-nir mi, Bc, 180b/35; Ba, 170a/1; ye-sin, Bc, 179a/32, 33, 180b/35, 181a/19, 20; Bc, 181a/29; ye-yin, Bb, 135a/2; Ba, 154b/23; ye-y-üp: Ba, 32b/32; Bc,170b/14; Bb,70b/2, 80b/35, 99a/33(+37); ye-r: Ba, 164b/23; yi-r, Ba, 143a/34, 35; Ba, 143a/35; Bc, 28b /32, 76b/19; ye-r-ken: Bb, 116a/5; Bc, 90a/27; ye-rler, Bc, 156b /20; yi-rler, Bc, 43a/36; Ba,170a/1; Bc, 3a/20, 76b/20(+8); ye-rse, Bc, 27a/33; ye-r misin: Ba, 165a/34; ye-rsin, Bc, 28b/32; ye-rsiz, Bc, 181a/21. [Mol. ye- 243/18, 19, 20, 21, 288/3; Par. ye-, 1310/11, 1311/1; yeycek, 349/7, 380/5, 6, 389/8; yeyecek 86/10, 96/3, 380/7; yenilür,1311/1; yemek, 380/9, 11; yerken, 380/9; Har. ye-; Men. ye-(, yeyici, yeyecek)= Cibus: yeyecek, yeygü, yeyü, yem, yemek öyle yemeler içmeler] [>223]

"yedi (7)" yedi: Ba, 91b/26; Bb, 28a/34, 55b/20; Bc, 107b/24; Bb, 68a /28, 81a/28, 102b/7 (+1181); yedi yüz, Ba, 44b/34, 50b/16, 90a /8; Bc, 74a/26, 96a/35; yedi-nci, Ba, 59b/18, 89b/18; Bb, 80b /20 (+52). [Mol. yedi (Iedi) 400/11, 16, 17; Par. yedi, 635/6, 2023/9, 12; yedişer 2023/10; Har. yedi; Men. yedi] [>233]

"yefallandıy-sa~ise" yef'allandı ise: Bc, 139b/10-11 [>55l

"yektâ" (dür-i y.): Bb, 8b/11. [Par. yektâ, 200/66, 2392/12; Men. yektâ] [>115]

"yel-" yel-: Bb, 119b/33. [Men. yel-mek]. [ev- ='acele etmek']: Par. iv-63/8, 10, 12, 1206/11; ivdür-,16/11,17/1, 200/7, 1134/10, 1641/11, 12; Har. ev-; Men. iv-, hlk. ev-] [>224]

"yel ='rüzgar' "yel: Bc,168a/5,175a/6; Ba,122a/7; Ba,146a/16, 166a/4; Bc, 24a/34. [Mol. yel (Iel) 108/18, 259/30 (y. değirmeni), 476 /25; Men. yel (, y. değirmeni, mumı, topı)] [>234]

"yem, yemiş" yem: Bc, 96b/7; Bb, 58a/8, 69b/6; Bc,15b/10, 25a/35, 31a/15; Bc,28a/21, 83a/18; yemiş (y. iskelesi): Ba, 1b/29, 10a /29; (y. iskelesi, paşa), Ba, 28a/11, 53b/27, 145b/18, 26; Bb, 9b/10, 23a/4. [Mol. yemiş 156/14; yemişci 156/18; yemişli 156 /14; Par. yem, B41/7, ,8 ,10, 11, 85/2, 3, 93/4, 1118/6, 7, 1310= /9; yemlik, 1311/6, 1654/7; yemle-, 790/2, 3, 1118/7; yemiş 2178 /2, 3; Har. yem (iem, yem); Men. yem (, kuş yemi, ata yem kestürmek)] [>235]

"yeniçeri ile" yeniçeri ile: Ba, 28a/8 [>25]

"yer" yir-e: Bc, 120a/1; Ba, 70b/17; Bb, 69b/20, 92a/29 (+124); Bb, 4b/5, 54b/1, 114b/18; Bc, 20b/ken.,172a/33; yer-i: Bb, 54b/30, 67b/33, 115a/34; Bc, 20b/14; yir-i, Bc, 49a/24; Ba, 69b/6, 92a /29; Bb, 154a/2(+127); yer-idir, Bb, 61a/28, 71b/36, 99a/28 (+15); yer-im, Bb, 39b/25, 56b/31, 121a/13; Ba, 145b/17; yer-imiz, Bc, 170b/1; Bb, 34a/9; Bc, 36a/27; yer-i-n, Ba, 99a/21; Bc, 86a/8, 125a/24; yir-i-n, Bb, 27b/10; Ba, 109b/15, 118a/10; Bc, 169a/30 (+3); yer-ince, Bb, 118a/33; yer-inde, Bb, 47a/12, 87a /32; Ba, 33a/17, 56a/11; Bb, 93b/34 (+58); yer-inden, Ba, 55b /23, 59b/35; Bb, 135a/29 (+20); yer-ine, Bc, 114a/3; Ba, 60a /31, 69a/14, 76b/22 (+100); yer-ini, Ba, 8b/25; Bb, 97a/29; yer-iniz, Bc, 100b/14; yer-üñ: Bc, 24b/16; Ba, 20b/19; yer: Ba, 33a/8, 102a/34; Bb,17b/27, 20a/18, 41a/26, 47b/10, 61b/22, 65b/16, 89b/25, 100a/5; Bc, 40a/4, ken., 51b/5, 112a/25, 117b/14, 143b /20, 147b/34; yir, Bb, 18a/36(2); Ba, 32b/3; Bb, 1b/5, 4a/23; Bc, 111b/32; Bb, 78b/10, 79a/15, 115b/32 (+52); yer-de: Ba, 32b/6; Ba,169a/36; Bb,115b/23; Bc, 88b/32, 91a/22; Ba, 96a/26, 113a /20; Bb, 22b/4 (+17); Ba,170b/7; Bb, 69b/29, 78a/35(2), 153a /27 (+296); yer-den, Ba, 191a/14; Ba, 66b/28; Bc, 59b/8, 100b /32; yir-den, Ba, 22a/35, 70b/9; Bc, 177a/28 (+4); Bb, 69b/24, 145a/20, 148b/30 (+82); yer-ler, Ba, 202a/24; yir-ler, Ba, 191a /22; Bb, 108a/20; Bc, 2b/2, 105b/13; Bb, 23a/8; Ba, 46a/3; Bb, 117b/4, 150a/6(+215); yerleşdir-,Bb, 43b/11, 118a/3, 139a/9

(+7); yer-dir: Bc, 59a/7; yir-dir, Bb, 129b/26; Bb, 82a/36, 99a/28, 133b/10(+94); yer-li, Bb, 43b/11, 118a/33, 148b/29 (+4); Bc, 30b/18; yer-siz, Ba, 19b/23, 23a/2, 26b/1-2; yer-lü: Bc, 100b /14; Ba, 132a/2; Bb, 53a/36, 71a/10. [Mol.yer (Ier) 38/15, 289 /4...; Par. yer, 139/12, 161/5, 205l3, 299/10, 322/9, 10,11, 329 /3, 349/12; 34/4, 83/1, 475/7,786/6,1016/11(...); yer-de, 101 /10; yer-e, 38/1,154/1, 1091/6, 1106/1, 2, 3; yer-li, 658/11; Har. yer (bütün ekli şekillerde);Men. yer~yir(, yerlü~yerli)][>236]

"yet- yetiş-" yet-e: Ba, 21a/18; Bc,16a/24(kendi biter, kendi y.); yet-ir- (y.-diler) Bc,14a/20; (y.-üp); Bb,139b/19; yetiş !, Bc, 20b/ 22; Bc,12a/3, 20b/22; yetiş-elim, Ba, 60b/17; yetiş-dirüp, Bc, 4a/28; yetiş-üp, Ba, 19a/31, 57a/17, 59b/1(+15); yet-di: Ba,17b/6; Ba, 53a /22, 70b/30; yet-miş, Bb,141a/7; Ba, 94b/27,104a/23; Bb, 81a/12 (+6). [Par. yet-, 106/4, 1732/6, 2218/6; yetecek, 240l10; yeter, 240/7, 8; yetiş-,106/5, 336/6, 959/8, 960/12, 961/1, 7, 1337/6, 9; Har. yet-, yetiş-; Men. yet- (, yetür-), yetiş- (, yetiştür-)] [>225]

"yetmiş (70)" yetmiş: Bb,141a/7; Ba, 25a/22,115b/22, 117b/5(+459). [Mol. yetmiş (Ietmisc) 400/9,14; Par. yetmiş, 2023/7; yetmişlik, 2023/8; yetmişinci, 131/5; Har. yetmiş; Men. yetmiş] [>237]

"yığın" yığı: Ba, 116a/13; yığın, Bc, 60a/31 [>75]

"yılan" ilan: Bc, 37a/31; yılan, Bb,52b/4 (...)[Mol. illan, 62/9; Har. ilan, yilan; Men. yilan = serpens: yılan] [>9]

"yırtlaz" yırtlaz: Ba, 159a/30; (gözinüñ biri gazâda mecrûh olup y... olmağıla), Ba, 148a/28 [>175]

"yine < yan-a" yine: Ba, 94b/20,190a/34; Bb, 70a/11; gine, Bb, 145b /34; Ba, 108a/15(2); Bc, 29a/3, 4; Ba, 190a/35; Bc, 32a/11. [Mol. yene, 344/21, 23, 346/7, 9, 347/13, 410/4, 5; Par. gine, 17/8, 29/5, 119/9, 1491/6; yene, 17/8, 29/5, 119/9, 661/7, 1450/1, 1607/4(...); Har. yene, yine; gine; Men. gene ~ gine; yine, yene] [>241, 249, 259]

"yirmi" igirmi: Ba,103a/14,126b/32; yigirmi, Ba,167b/32, 202a/34, 202b/18, 210b/2,(+193...). [Mol. yigirmi, 476/22, 23, 480/13, 14, 15; Par. yigirmi, 2379/1,2402/6; Har. igirmi, igırmi; Men. igirmi < yigirmi] [>9]

"yoğurt" yoğurd: Bb, 39b/30, 76b/27, 113b/27, 35; yoğurcı: Ba, 168a /13. [Mol.yogurt, 163/26, 165/21; yogurd, 228/16; Par. yoğurt, 1491/1, 1709/1; Men. yogurd, yogurt] [>13, 113]

"yok iken" yok iken: Ba, 23b/2; Bc, 114b/8, 181a/35; yoğ-iken: Bb, 137a/9 [>63, 65]

"yoksa" yohsa: Bb, 73a/17; Bc,20b/28; Ba,145b/24,155b/23, 164a/12, 181b/31,190a/13, 208a/13, 27; Bb, 18a/3, 44b/12, 50a/3, 53a /15, 54b/11, 78a/27, 115a/28, 115b/10; Bc, 6a/21, 20b/28, 33b /24, 37a/21, 48a/ken., 60a/15, 70a/10, 74b/27, 32, 77a/34, 85a /34, 92b/4, 96a/3, 22, 24, 99b/14, 100b/14, 114a/10,122b/20, 23, 138b/28, 156a/14,166b/3, 180b/2, 181b/36, 182a/11, (+25); yok-sa, Ba, 127b/8; Bc, 76b/27; yoğ-sa, Bc, 41b/4; yoğ-ısa, Bc, 37a/1; yok ise: Bc, 137a/28, 169b/17. [Par. yohsa, 101/3, 2008 /4, 5; Men. yoksá, yohse, yogsá] [>56, 57, 58, 136]

"yoksul" yohsul: Bb, 22a/36. [Par. yohsul, 1071/5, 1638/2; yohsullık, 1638/6; Har. (yok, yokla-); Men. yoksul < yohsul (1177); yohsul (1193) (, yoklamak, yoklık); yohsullık] [>136]

"yukardan" yokardan: Bb, 140b/12. [Mol. yokarde, 314/28, 438/24; yokarden, 438/25; Par. yukarda, 37/7, 8, 2091/6; yukardan, 100 /10, 703/8, 9; yukaru, 37/9,10); Har. yokar (=yokarda); Men. yokarude, yokarıde, yokardá, yokarda, yokardeki (, yokarı, yokarü, yokari) = Supra: yokarıda, yokardá] [>21]

"yumruk" yumruk: Ba, 166a/8 [>21]

"yumurta" yumuta: Bb,142a/11; yumurtá, Ba, 9b/3,10b/9; Bb, 69b/7, 142b/17; yumurta Bb, 59b/8(2); Bc, 140a/28; yumurtai, Bb, 142b/17; yumurtla- (y. -mışlardı), Bc, 140a/26 [>1, 7, 22,43,262]

"yumuşak" yumşak: Ba, 174b/14, 212b/15; Bb, 8a/23,133b/12. [Par. yumuşak, 357/11, 1386/3, 2068/7; yumuşakcık, 1386/6,7; Men. yumşak, yumşacik] [>21]

"yurt" yurd: Bb, 37b/27, 34,38b/30, 43b/34,91a/11(+6); yurd-l°k, Ba, 46b/34, 47a/6, 20; Bb, 102a/23 (+4). [Mol. yurd,173/33, 289/4, 430/9; Par. yurt (tut-), 1016/10; Men. yort, yord, yurt, (mesken ü yortleri)] [>113]

"yürürdü" yürür idi: Bc, 15a/9 [>46]

"zabt u rabt" zabt rabt (z. -da): Bc, 79a/23; zabtı rabt (z.-ları), Ba, 28a/7 [>66]

"zafer" zafer: Bb, 105b/11, 111a/4, 113a/2(+18); (serî'u'z-zafer) Ba, 183a/5: zafer-inde, Ba, 183a/6; safer, Ba, 4b/5, 56b/6; Bc, 66b /12, 74a/24, 106b/21 [>180]

"zahir < Ar. zahîr ='bir çeşit hastalık' " zahîr: Ba, 15b/12,33b/32 [>189]

"zahire < zahîre" zahîre: Ba, 15a/16, 24, 20a/18, 20b/29 (+34); zahîre, Ba, 50a/12; zahâyir, Ba, 141b/31, 173a/24; Bb, 143a/26, 144a /32; Bc, 4a/12, 26 (+15); Bb, 111b/11(2); Bc, 42b/5; zahâyir, Bc, 4a/12, 26; Ba, 131b/7; Bc, 42b/5; zuhâyir, Ba, 131b/7. [Mol. sahra, (, yol s.-sı), 479/30; sahire, 483/25; Par. zahire, 2396/5; Har. zahire; Men. záhîret; záhîreci] [>183, 188, 266]

"zahm ='eziyet, zahmet' " zahm: Bb, 146b/36; (zahmet) Bb,8a/36. [Par. (zahmet),2172/4; Har. zahmet; Men. záhámet; (zahımdâr)] [>187]

"zahr ='sırt' " zahr (z.-ı): Ba, 74a/9, 183a/2 [>180]

"zâid < zâ'id='fazla, artık' " zâyid: Ba, 193a/22 [>79]

"zâika < zâ'ika" zâyika (küllü nefsin zâyikatün mevt): Ba, 52b/31 [>79]

"zâ'il < ='yok olan' " zâ'il~zâyil: ba, 204b/34; Bb, 87a/2 [>80]

"zâkir ='zikreden' " zâkir: Ba, 201a/23 [>184]

"zâmin ='tazmin eden, karşılayan' " zâmin: Bc, 181a/31 [>182]

"zamir < Ar. zamîr =' iç, kalp' ": Ba, 212a/28; Bc, 180b/7 [>179]

"zan < Ar. zann " zann (z.-ım): Bc, 171a/3 [>180]

"zanbak" zanbak: Bc, 21a/35, 53b/10 [>181]

"zarf" zarf: Ba, 183a/14 [>180]

"zat < Ar. zât ='şahıs, kendi' " zât: Ba, 186b/21, 201a/31, 206a/11 (+3); (bizzât) Ba, 30a/22, 32b/17, 20 (+63); (haddizâtında) Bc, 74b/24; (irem-zât) Bc, 63b/11, 68a/21, 83b/8 (+15) [>184]

"zeâmet ='tımar' " zi'âmet: Bb,65a/21[Har. ziamet; Men. zı'âmet][>238]

"zelehor" zelehor (z. hammalları): Ba, 170a/34, 170b/4; Ba,170a/35, 173b/14 (2); Ba, 173b/12 [>188]

"zelil ='alçak, düşkün' " zelîl: Bc, 182a/17 [>184]

"zem < Ar. zemm ='yerme' " zemm: Ba, 205b/6; Bc, 144b/1 [>184]

"zemistan='kış' "zimistân: Bb, 87a/11,95b/7,136a/13. [Men. zemistân, hlk. zimistân] [>238]

"zerduz < Far. zer-dûz='sırma işleyen; sırmalı' "zerdus: Ba,51b/33; zerdûz, Ba,156a/ 34, 166b/36; Bc, 25b/34. [Mol. zerdus, 339/15, 17, 344/26,(, zerduslemek, 339/14); Par. zerdûzlamak, 1782/12; zerdizlemek, 1752/4, 5, 6; Men. zerdûz, zerdûzlık] [>133]

"zerk ='batırma' " zerk (ét-) (kalkanın def'a-i vâhidde z. édüp, iki karış güzer édüp): Ba, 67a/23, 29, 32; Bc, 97a/29 [>201]

"zerre" zerre: Ba, 176b/21; Bc, 163b/29, 158a/27, 172a/8 (+10) [>184]

"zevâid < zevâ'id='fazlalıklar' " zevâyid: Bc, 15a/8, 9 [>79]

"zevil-ihtiram ='hürmete layık' " zevi'l-ihtirâm: Ba, 120a/1 [>184]

"zevil-iktidar ='güç sahibi' " zevi'l-iktidâr: Ba, 135b/9 [>184]

"zevil-mefhum =' anlamlı' " zevi'l-mefhûm: Bc, 145b/6,146a/1 [>184]

"zevk" zevk: Ba, 146a/15, 162a/13, 174a/2 (+35) [>184]

"zeyl ='ek' " zeyl: Ba, 144b/7, 153a/26, 162a/36 (+18) [>184]

"zeynli='süslü' " zeyni-li: Ba, 192b/7 [>87]

"zılgıt < Ar. zılgîd='korku' " zılgıt: Bc, 20a/28 [>126]

"zırh < Far. zirh~zirih" zırh: Bb, 98b/3; zırh-cılar, Bc, 176a/26, 34, 35: (zırh (u) zırıh külâh), Ba, 176a/29, 32, 34, 36; Bb, 135b/23, 136b/32 (+9); (zırh (u) zırıh), Bb, 143b/14; (zırh (u) zırıh külâh) Bc, 29a/27; zırh, Bb, 112a/18: (zırh (u) zırıh külâh), Ba, 176b/1; Bc, 25b/14, 30, 29a/27, 98a/22; zirih, Ba, 176a/28, 30, 32, 33, 176b/1; (zireh zirih külâh) Bc, 25b/5; zireh : Ba, 176a/28. [Par. zirih, 558/4, 955/4, 6; zireh (z. geyinmiş), 1100/10; zirâh (z. geyenmiş),1100/10; Men. zirh, zirih (, zirh külâh)][>90,190,191, 247]

"zî-akl ='akıl sahibi, akıllı' " zî-'akl: Ba, 178a/29, 205b/4; Bc, 98b/11, 181b/21 [>184]

"zibh ='kesme, boğazlama' "zibih: Ba,126b/9; Bc, 62a/14,151b/6, 164b /12, 16; zibhet- (='boğazlamak, kesmek'), Ba, 166b/4; Bc, 172b/3; zibih ol- , Bc, 62a/14; zibih ét-, Ba, 126b/9 [>89, 184]

"zî-kıymet =' kıymetli' " zî-kıymet:Ba,136b/8,138b/10,196b/32 (+52) [>184]

"zikir < Ar. zikr" zikr: Ba, 194b/14, 202a/ken., 205a/3; Bc, 156a/20 (+57) [>184]

"zilkade ='ay ismi(Aralık)' " za'l-ka'de: Bc,47a/12 [>184]

"zimam ='dizgin' " zimâm (z.-lık): Bc, 111b/4 [>184]

"zimmet" zimmet: Bc, 36a/16; (zimmî) Bc, 62a/34 [>184]
"zindegânî < Far. ='dirilik' " zindigânî: Bc, 95b/4. [Men. zindegânî; ab-ı z...] [>239]
"zinnun" za'n-nûn (z.-ı Mısrî): Ba, 149a/5, 152b/30-31, 33,153a/1(+4) [>184]
"zinnureyn ='iki nur sahibi (Hz. Osman)' "za'n-nûreyn: Ba, 150b/25, 194a/17 [>184]
"zirâ ='ölçü birimi' " zirâ': Ba, 123b/21; Bc,19b/21, 28a/12 (...); zâ' (z.-dır): Ba, 9a/12 [>8, 184]
"zî-rûh ='canlı' " zî-ruh: Bb, 23b/3; ruhıçün, Ba,59b/36; zî-rûh: Bc, 31a /30, 32b/2, 34a/25 (+14) [>184, 259]
"zîr u zeber" zîr zeber: Ba, 115a/32 [>66]
"zirve" zirve: Ba, 138b/16, 194a/2, 199a/8 (+41) [>184]
"zî-şân =' şanlı' " zî-şân: Bc, 9b/16, 25b/23, 53a/1 (+13) [>184]
"zuhur < zuhr ='öğle'" (z.-da): Bb, 46b/28 [>88]
"zu'm = 'kanaat'" zu'um (z. -dadır): Bc, 140a/10 [>88]
"zurna < Far. sûrnây" zurna: Ba,119b/20, 198b/12, 203a/1, 7; Bc, 135a /29; zurna-cı, Ba, 197a/26, 203a/5; zurnacıyân, Ba, 197b /27, 198b/12, 203a/2, 3, 4, 5, 6; zurnazen, Bc, 93b/26; zurnazan, Bc, 95b/8; surna, Ba, 201b/8. [Mol. surna, 305/30; Par. zurna, 1595 /1, 2, 3; Har. zurna; Men. sûrnâ, hlk. < zûrnâ ? = Lituus: sürnâ, hlk. zürnâ, zurna; Monaulos:..lituus: surna, hlk. zurna] [>108]
"zü-fünûn ='fen sahibi, meslek sahibi' " zü-fünûn:Ba,122b/ken. 128a /25; Bc, 52b/30 [>184]
"zü'l-cenâhayn ='iki kanatlı' " zü'l-cenâhayn: Bc, 27b/11 [>184]
"zü'l-iktidar ='güçlü' " zü'l-iktidâr: Ba, 147b/13 [>184]
"zü'l-minen ='minnet sahipleri' " zü'l-minen: Bc, 14b/18 [>184]
"zülkarneyn" zü'l-karneyn: Ba,133a/23; zeva'l-karneyn, Ba,127b/20; Bc, 38a/34, 82a/23, 106b/32; Bc, 85a/15 [>184]
"zürriyet ='soy' " zürriyyet: Ba, 151a/17 [>184]

Özet

Bu çalışmada, 17. yüzyıl Osmanlı sahasının önemli eserlerinden biri olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi esas alınarak bu devirde Türkçe'nin fonetik yapısı (ses değişmeleri açısından) ortaya konmaya çalışılmıştır. Seyahatnamenin müellif hattı nüshasının ilk üç cildini taramak suretiyle, fonetik gelişme göstermiş Türkçe ve yabancı kelimeler derlenmiştir. Bu kelimelerin Mol., Par., Har. ve Men.'deki şekilleri de tespit edilerek bu devrin fonetik yapısını aksettiren malzeme bir araya getirilmiş ve bunların topluca değerlendirilebilmesi imkânı elde edilmiştir.

Değişik coğrafyalarda çok çeşitli olayların aktarılması, bu olayların Evliya'nın anlatım özelliğiyle zenginleştirilmesi, bu yapılırken de tabii ki çok zengin bir kelime kadrosunun kullanılması, daha da önemlisi Evliya'nın genellikle fonetik bir imlâ uygulaması SN'yi böyle bir çalışma için önemli kılmaktadır. Bu çalışmada, SN'den derlenmiş kelimeleri karşılaştırmak için kullandığımız diğer kaynaklar da bu konuda yararlanılacak önemli eserlerdir.

Yabancıların hazırladıkları sözlük ve gramer kitaplarının büyük bir kısmı Latin harfleriyle hazırlanmış olduklarından, eski imlâda çeşitli sebeplerle tespit etme imkânı bulunamayan bazı sesleri (k-/g-, b/p; o/u vb.), bu eserler vasıtasıyla tespit etmek mümkün olmaktadır. Mol. (Latin harfli), Par. (Arap harfli) sözlükleri ve Har. (Latin harfli) konuşma metni ile birlikte, kelimelerin okunuşlarını ve dilde kullanılan yaygın şekillerini gösteren Men. sözlüğü -benzer özellikte başka transkripsiyon metinleri gibi- fonetik çalışmaları için önemli kaynak olma özelliği taşımaktadırlar.

Men.'deki hlk. (halkça) kısaltmasıyla verilen şekiller genellikle SN'deki değişmeli şekillerle birbirine benzemek-

tedirler. Sözlüğün bütünü içinde bu hlk. söyleyişler çok daha anlamlıdır.

Çalışmamızın sınırlarını 17. yüzyıl olarak çerçevelemiş olduğumuz için Seyahatname ve çağdaşı diğer eserler elbette bu hususta tek ve yalnız değildirler. Bunlardan başka özellikle yabancılar tarafından muhtelif tarihlerde telif edilmiş çok sayıda gramer ve sözlük kitabı bulunmaktadır. Hem öncesi hem sonrası asırlarda sözünü ettiğimiz gelişme ve değişmeleri gösteren yazılışların bulunduğu eserler mevcuttur. Bunlardan Carbognano'nun eseri kalıplaşmış imlâyla yazılmış kelimeleri transkribe etme şekliyle dikkate değer. Burada harflerin ses değerlerine bağlı kalınmadan kelimelerin doğrudan telaffuzu verilmektedir. Bu şekliyle eser, imlâ kalıplaşması meselesini açıklamakta baş vurulacak önemli bir kaynaktır. Bundan başka, yabancı kelimeler bile kelimenin Türkçe'deki telaffuzuna bağlı olarak ünsüzlerde bir çok kere değişiklikler yapılarak yazılmıştır. Bu bakımdan SN ve çalışmada kullanılan diğer eserlerde değişmeli şekilleri de geçen kelimelerin, bir asır sonrasında değişmeli şekilleriyle dile tamamen yerleştikleri anlaşılmaktadır. Türkçe'nin tarihî durumu büyük ölçüde bu eserlerin değerlendirilmesinden sonra ortaya çıkabilecektir.

Bu gün gelişmeli şekilleriyle dile yerleşmiş bulunan Türkçe ve yabancı bir çok kelime, SN ve örnekler aldığımız diğer eserlerde gelişmeli şekilleriyle geçmektedirler. SN bunu çoğu zaman normal anlatım sırasında vermekte, bazen de okuyucunun dikkatini çekecek biçimde yazarak tespit etmektedir. Men.'deki hlk. kısaltmasıyla verilen şekillerle SN'deki şekiller arasında büyük ölçüde paralellik bulunmaktadır. Bu gelişmeli şekiller çoğu zaman diğer eserlerde de tespit edilmişlerdir. Bunun yanında, söz konusu bu kelimeler bilinen kalıplaşmış imlâlarıyla da (belki daha çok yerde) geçmektedirler. Ancak bizim için, özellikle yabancı kelimelerin

orijinal imlâlarından farklı, gelişmeye işaret edecek şekilde yazıya geçirilmiş olması daha anlamlıdır. Bu sebeple, çok sayıda 'câme-şûy'a karşılık bir yerde bile 'çamaşır' şeklinin geçmesi bize bu kelimenin aslî imlâsının korunduğunu ancak söyleyişte kelimenin 'çamaşır' halini aldığını göstermektedir. Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Bu açıklamalardan sonra şu sonuçlara varmak mümkündür: Eski harfli metinlerde imlâ ile söyleyiş arasında kimi zaman büyük farklılıklar vardır. Dilde belli gelişmeler göstermiş kelimeler kalıplaşmış imlâlarıyla yazıda muhafaza edilmişlerdir. Söz konusu gelişmeler, kelimeler dilde belli kullanım sıklığına eriştikten sonra gelişmeli şekliyle yazıya da geçirilmeye başlanmaktadırlar. SN bu hususta diğer eserlere göre oldukça ileridedir. SN'de imlâ değişikliğini gösteren yazılışlar büyük ölçüde bilinçli işaretlemelerdir. SN ve diğer eserler arasında bir çok kelimenin gelişmeli şekliyle tespit edilmiş olması bakımından bir benzerlik vardır. Bu da göstermektedir ki 17. asır Türkçesi söyleyiş bakımından bu günkü kullanışlardan çok fazla uzak değildir. Bu gelişmeli şekiller konuşma dilinde yaygınlık kazanmış ve yerine göre yazıya da geçirilmeye başlanmıştır.